

PRAKSIS

Praksis, sosyal bilimlerde tarihsel materyalist bakış açısını savunmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlar. **Praksis**, sosyal bilimlerin her alanından kuramsal makalelere, ampirik araştırmalara, kitap eleştirilerine ve bilimsel etkinlik değerlendirmelerine açıktır. **Praksis**, tarihsel materyalizm içerisindeki belirli bir yaklaşım ya da akımı benimsemez, tarihsel materyalist geleneği bir bütün olarak sahiplenir.

Yayın Kurulu: Adem Yeşilyurt, Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ali Rıza Güngen, Ali Serkan Mercan, Ali Yalçın Göymen, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Burak Gürel, Bülent Batuman, Cenk Saracoğlu, Coşku Çelik, Çağrı Kaderoğlu Bulut, Çağlar Dölek, Çiğdem Demircan, Demet Özmen, Deniz Parlak, Duygu Canan Öztürk, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Erden Attila Aytekin, Erkal Tülek, Ersin Aslıtürk, Ezgi Kaya, Ferda Uzunyayla, Fuat Özdiñç, Gökhan Demir, Görkem Akgöz, Havva Ezgi Doğru, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Kasım Akbaşı, Koray Yılmaz, M. Gürsan Şenalp, Melahat Kutun, Melda Yaman Öztürk, Melek Zorlu, Melih Yeşilbaşı, Muammer Kaymak, Mustafa Bayram Mısıır, Mustafa Kemal Bayırbaşı, Mustafa Kemal Coşkun, Mustafa Şener, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Özgür Mehmet Kütküt, Remzi Altunpolat, Selime Güzelsarı, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Sümercan Bozkurt, Ş. Gürçağ Tuna, Taylan Koç, Tolga Tören, Umur Ulukan, Ümit Akçay, Yasin Durak.

Danışma Kurulu: Ahmet Haşım Köse, Ahmet Öncü, Asuman Türkün, Ateş Uslu, Berna Muftuoğlu, Besime Şen, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Fadime Gök, Ferdan Ergut, Fuat Ercan, Galip L. Yalman, H. Tarık Şengül, Hakan Güneş, Hatice Kurtuluş, Işıl Ünal, İşıya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayüz, Mehmet Türkay, Metin Altıok, Nail Satlıgan, Neşe Özgen, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pınar Bedirhanoğlu, Semra Purkis, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Şebnem Oğuz, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yasemin Özgün, Yücel Demire, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

Uluslararası Danışma Kurulu: Adam Hanieh, Adam Morton, Al Campbell, Alberto Toscano, Alessandra Mezandri, Alfredo Saad Filho, Alexander Gallas, Barbara Foley, Bob Jessop, Christos Boukalas, Claudio Katz, Costas Douzinas, Devan Pillay, Etienne Balibar, Farhang Morady, Greg Albo, Jamie Gough, Joachim Becker, Jonathan Joseph, Kees van der Pijl, Leo Panitch, Leslie Gates, Lin Chun, Marc Edelman, Marcel van der Linden, Michael Löwy, Mustafa Koç, Nicos Trimikliniotis, Panagiotis Sotiris, Patrick Bond, Paul Reynolds, Sedef Arat-Koç, Sonja Buckel, Tamas Krausz, Ursula Huws, Werner Bonefeld.

Editör: Fuat Özdiñç

51. Sayı Editörleri: Aylin Topal, Gökhan Demir, Melih Yeşilbaşı, M. Gürsan Şenalp, Sümercan Bozkurt

Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi: **Sayı 51, 2019-3**

Praksis **ULAKBİM** Sosyal Bilimler Veritabanı ve **EBSCOHOST** tarafından taranmaktadır.

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti. adına Emirali Türkmen

Sorumlu Yazışleri Müdürü: Mustafa Bayram Mısıır

Yayın Türü: Yılda üç sayı çıkan, yerel, süreli, bilimsel hakemli dergi

Yayın Yeri: Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay Ankara

Kapak Tasarımı: Erkal Tülek

Baskı Öncesi Hazırlık: Nail Dertli

Basım Yeri: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 13268)

İvedik OSB 1518 Sok Mat-Sit İş Merkezi 2/40 Yenimahalle Ankara. Tel: 312 395 21 10

Satış ve Dağıtım: Dipnot Yayınları Selanik Cad. 82/24 Kızılay / Ankara Tel: 312 419 29 32

E-posta: dipnotkitavebi@yahoo.com

Praksis'in bütün yayın, dağıtım ve satış hakları **Dipnot Yayınları**'na aittir. Abonelik koşulları için lütfen www.praksis.org sitesini ziyaret ediniz.

Web: www.praksis.org **E-posta:** praksisiletisim@gmail.com, praksis@praksis.org

İçindekiler

- 5 | Bu Sayıda
- 9 | Kriz Bağlamında Eleştirel Siyasi Ekonominin Yerini Yeniden Düşünmek: Avro Krizi ve Kuramsal Kriz *Elif Uzgören*
- 33 | Küreselleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Genişleme *Lütfi Doğan*
- 51 | Geç Kapitalizmlerde Uluslararasılaşma ve Devlet: Çin, Rusya ve İran Ekseni *Engin Sune*
- 81 | Dünya Sisteminin Hegemonya Döngüleri ve Çin'in Tek Kuşak Tek Yol Girişimi *Yunus Emre Mahir*
- 105| Kapitalist-Emperyalist Dünya Sistemi ve Çin: Çevreden Merkeze Uzun Yürüyüş mü, Engelli Koşu mu? *Onurcan Ülker*
- 141| Türkiye'nin AKP Dönemi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İzlediği Alt-Emperyalist Dış Politika *Gönenç Uysal*
- 159| Türkiye'deki Suriyeli Mülteci İşçileri Konumlandırmak: Mekânsal Ayar, Sermaye ve Devlet *Cenk Saraçoğlu - Daniele Belanger*
- 187| **Kitap İncelemesi:** Adı Konmamış İmparatorluk ve "Görelî Özerklik" Sorunu *M. Gürsan Şenalp*

Contents

- 9 | Reconsidering Critical Political Economy within the Context of Crisis: Euro-zone Crisis and Conceptual Crisis *Elif Uzgören*
- 33 | Globalization, European Integration and Enlargement *Lütfi Doğan*
- 51 | Internationalization and State in Late Capitalisms: The Axis of China, Russia and Iran *Engin Sune*
- 81 | Hegemonic Cycles of the World System and China's One Belt, One Road Initiative *Yunus Emre Mahir*
- 105| The Capitalist-Imperialist World System and China: A Long March or an Obstacle Run from the Periphery to the Core? *Onurcan Ülker*
- 141| Turkey's Sub-imperialist Foreign Policy Towards the Middle East and North Africa in the AKP Era *Gönenç Uysal*
- 159| Situating the Syrian Refugee Workers in Turkey: Spatial Fix, Capital and the State *Cenk Saraçoğlu - Daniele Belanger*
- 187| **Book Review:** Informal Empire and the "Relative Autonomy" Problem *M. Gürsan Şenalp*

Bu Sayıda

Dünya Düzeninin Eleştirel Siyasal İktisadi: Bölgeler ve Deneyimler

Praksis olarak elinizdeki 51. sayıda bir önceki sayıda başlattığımız “Dünya Düzeninin Eleştirel Siyasal İktisadi” tartışmasına devam ediyoruz. Önceki sayımızdaki yazıların önemli bir bölümü dünya düzeninin kriz ve eğilimlerine ilişkindi. Marksist solun akademik/politik bileşenleri için kapitalizmin krizini bütün boyutlarıyla ortaya koymak; bu krizin emekçi sınıflar ve tüm diğer ezilen, dışlanmış sosyal güçler açısından sunduğu dönüştürücü/özgürleştirici olanakları tartışmak kaçınılmaz bir görevdi. Nitekim 2008’deki büyük küresel çöküşü izleyen süreçteki tartışmalar, dünden bugüne Marksizmin farklı ekollerinin bizatihi kendisi bir kriz hali olan kapitalizmin sistem kaynaklı ve konjonktürel eğilimlerinin yetkin biçimde kavranarak aşılması bağlamındaki mevcut katkılarıyla birleşti. Bu çabalar tarihsel materyalizmin güncelliğini de pekiştirmiş oldu. Gelin görün ki birlik ve beraberliğe en fazla ihtiyaç duyulan bu çalkantılı zamanlarda egemen sınıflar da boş durmuyor; kapitalizmin yitip gitmekte olan meşruiyetini yeniden tesis etmenin yolları üzerine yoğun bir biçimde tartışıyorlar. Örneğin, uluslararası kapitalizmin medyadaki amiral gemisi *Financial Times*’ın 18 Eylül tarihinde yaptığı dünya siyasetindeki düzensizliklere karşı küresel kapitalizmi “başlangıçtaki ayarlarına döndürme” çağrısı hayli dikkat çekiciydi. FT editörleri, birilerine, gelinen noktada daha iyi bir kapitalizm için sistemin daha “kapsayıcı” olması gerektiğini ve kârların daha bir “sorumluluk bilinciyle” elde edilmesinin ne kadar önemli olduğunu hatırlatmaya çalışıyordu. Gazetenin baş yorumcusu Martin Wolf da uluslararası burjuvazinin bu konudaki acizliğini ele veren yazısında rantiyeye kapitalizminin ve finansallaşmanın yeryüzündeki mevcut eşitsizlikleri artıran, iktisadi büyümeyi engelleyen ve liberal demokrasiye zarar veren niteliğinden yakınmakta idi. İşin aslı 1930’ların Glass-Steagall Yasası olarak bilinen düzenlemelerine dönüş türünden önerilerle sınırlı kapitalizm içi bu tartışma bir ilk değil elbette ancak bu gidişle son olabilir. Tekelleşme, üretim perspektifi olmayan gözü dönmüş bir kar etme hırsı ve toplumsal çürüme gibi olguların kapitalizmin kısa tarihinde karşılaşılan birer yol kazası yahut istisnai durumlar olmadığı; bütün bunların sistemin ona içkin olan asli unsurları olduğu çoktandır bilinmekte. FT ve benzerleri boş yere aramasınlar; çünkü rantiyeye kapitalizminin acil durumlarda başvuracağı, her derde deva gizli bir “yeniden başlat” düğmesi bulunmuyor. Bu çürüme kapitalizmin kendi eseridir ve açıkça ortaya çıktı ki onu yıkacak şey de tam olarak bu olacak. Yeni milenyumun ikinci on yılında önce Tahrir ve ardından Gezi’de başlayan ve bugünlerde Irak, Lübnan ve Şili’yi kavuran isyanlar dalgası bizlere ezilen yığınların da bu durumun fazlasıyla farkında olduğunu ve bu konuda bir şeyler yapmaya her zamankinden fazla istekli olduklarını anlatıyor.

Praksis kolektifi üyesi olan çok sayıda akademisyen, 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri sonrasında AKP’nin parlamentoda kaybettiği çoğunluğu tekrar kazanma hesabıyla giriştiği ve Kürt illerini kana bulayan şiddet eylemlerine tepkilerini bir barış bildirisine imza vererek gösterdi. Tıpkı diğer yüzlerce onurlu meslektaşları gibi bu arkadaşlarımız da görülmemiş bir medya lincine ve çalıştıkları yerlerde türlü tacize maruz kaldılar. Ardından yıllarca hukuksuz biçimde yargılanıp keyfi cezalara çarptırıldılar. Üniversitelerdeki işlerini yitirdiler. Bütün bunlar yetmezmiş gibi 15 Temmuz sonrası OHAL süreçlerinde ardarda gelen KHK’larla adaletsizlik ve zulüm olağanlaştı, kalıcılaştı. Bir kısımımız halen yurt dışında sürgün hayatı yaşarken, pasaportları ellerinden alınan diğerleri adeta sivil ölüme mahkum edildi. Bugün her şeye rağmen yaralarımızı sarmak için dayanışmaya, beraberce direnmeye

ve üretmeye devam ediyoruz. Ve dün AKP iktidarının suçlarına neden ortak olmadıysak, bugün aynı sebepten ötürü dünya halklarının Victor Jara ve yoldaşlarının unutulmaz türkülerinde hayat bulan o devrimci taleplerine tereddütsüz ortak oluyoruz: El derecho de vivir en paz!¹

Bölgede ve dünyada böylesine sıcak gelişmeler yaşanırken, bu sayıda ağırlıklı olarak bölge incelemelerine odaklanıyoruz. Dosyanın ana temaları içerisinde Brexit süreci nedeniyle son dönemde gündemden neredeyse hiç düşmeyen entegrasyon/birlik tartışmaları ve elbette bununla çok yakından ilişkili olarak geçtiğimiz dönemin en hararetli konularından Avro krizi bağlamında Avrupa önemli bir yer tutuyor. Sayımızda birkaç on yıldır Doğu'daki yükselişini istikrarlı biçimde sürdürmekte olan ve "Kuşak ve Yol" girişimiyle küresel kapitalizmin ve hegemonya mücadelelerinin geleceğine dair gündemleri fazlasıyla meşgul etmeyi sürdüren Çin'e de yer ayırdık. İki ayrı yazıda Çin'in siyasal iktisadı Dünya Sistemleri perspektifinden inceleniyor. Bunlardan başka yine Çin ile birlikte birer "geç kapitalizm" deneyimi olarak Rusya ve İran'ı –diğer bir deyişle Avrasya eksenini– ve bu eksenin küresel kapitalist sistem için neyi ifade ettiğini irdeleyen bir çalışmaya yer verdik. Dosyada doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'yle ilgili olan iki çalışma bulunuyor. Bunlardan ilki Türkiye'nin AKP dönemindeki Ortadoğu ve Kuzey Afrika politikasını "alt-emperyalizm" bağlamında tartışırken; diğeri ülkedeki Suriyeli mülteci işçiler olgusunu devlet, sermaye sahipleri ve Türkiyeli işçilerle girdikleri ilişkiler üzerinden analiz etmeye çalışıyor.

Dosyanın ilk yazısında Elif Uzgören, eleştirel siyasi ekonomi literatürünün Avro krizinin süregelen ekonomik ve siyasi etkilerini değerlendirme biçimini inceliyor. Kapitalizmin Çeşitliliği, Düzenleme Okulu, Açık Marksizm ve Neo-Gramsci'ci tarihsel materyalizm okullarının Avrupa entegrasyonunun mevcut çelişkilerini ne şekilde okuduğu ve Avro krizine dair hangi çözüm önerilerini geliştirdiği yazının temel odağını oluşturmakta. Bir taraftan Öfkeliiler (Indignados) ve Sarı Yelekliler (Yellow Vest) gibi sosyal hareketlerin ortaya çıkışına sahne olan, öte yandan aşırı sağ partilerin ve liderlerin yükselişine zemin hazırlayan bu çalkantılı dönüşüm sürecinin anlaşılması, yazara göre, ancak Avro Krizinin küresel kapitalizmin eşitsiz gelişme sürecinin bir parçası olarak konumlandırılmasıyla mümkün.

Avrupa Birliği'ne ya da daha kapsamlı bir ifadeyle Avrupa entegrasyon sürecine ilişkin "demokratik normlar" ve "sosyal değerler" üzerinden yapılan değerlendirmelere bir itiraz niteliğinde olan yazısında Lütfi Doğan, Avrupa entegrasyonunun bir sermaye projesi olduğu ve Batı Avrupa'da bütünleşik (integrated) bir kapitalizm yaratma girişimi olarak ortaya çıktığı iddiasından hareket ediyor. Bu açıdan, Avrupa projesinin niteliğine ilişkin "değerler" üzerinden kurulan rasyonaliteyi sorguluyor. Doğan, Avrupa projesinin başlangıcından itibaren genişleme iddiasında olmadığı, fakat sermayenin uluslararasılaşma, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine paralel bir biçimde küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde genişlemeye yöneldiğini iddia ediyor. Küreselleşme ve Avrupa entegrasyonuna ilişkin yapılan bu tartışma Avrupa projesinin, genişleme ve derinleşme kavramları ile ifade edilen dönüşümüne işaret ederken ve Avrupa entegrasyonu ile ilgili bugünkü tartışmalara da ışık tutuyor.

Engin Sune'nin çalışması, neoliberalizmin Batı'nın hegemonyası altında küreselleşerek dünyayı biçimlendirdiği bir düzende, alternatif stratejiler izleyerek kapitalistleşen ülkelerin yarattığı etkileri tartışıyor. Sune'ye göre sermayenin uluslararasılaştığı bir süreçte bu etkilerin anlaşılması, ilgili ülkelerin küresel kapitalist sisteme eklenme biçimlerine ve devlet yapılarına odaklanmayı

¹ Hep beraber barış içerisinde yaşama hakkı.

zorunlu kılmaktadır. Çalışma, devletin uluslararasılaşması kavramına odaklanarak uluslararası yapının belli bir kapitalist biçimin hegemonyasında olmasının geç kapitalistleşen ülkelerin kapitalizme geçiş sürecine etkisini inceliyor. Sune'nin çalışmasının odaklandığı diğer bir nokta ise söz konusu ülkelerin küresel kapitalist sisteme tehdit yaratıp yaratmadığıdır. Bu bağlamda makale Çin, Rusya ve İran'daki iktisadi/politik yapıları bakarak, alternatif bir dünya düzeninin kaynaklarının Avrasya ekseninde mevcut olup olmadığını sorguluyor.

2008 sonrası dünyada giderek berraklaşan krizin kapitalist dünya sisteminin başat aktörü olan ABD'nin hegemonik kapasitesinin aşındırdığı tezinden hareket ettiği yazısında Yunus Emre Mahir, Çin'in, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını tek bir iktisadi alan olarak bütünleştirmeyi hedefleyen tek kuşak tek yol girişimini kapitalist dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılması çerçevesi içinde siyasal içerimleriyle birlikte inceliyor. Mahir, tartışmasını Arrighi ve Karatani'ye başvurarak emperyal çekişmenin ve uluslararası güç mücadelesinin hegemonya döngüleri bağlamına yerleştiriyor ve bu girişimi dünya kapitalizmine içkin iktisadi çelişkilerin ve siyasal dönüşümlerin bir sonucu olarak ele alıyor. Yazar, bu girişimin karşı-hegemonik bir niyet içermediğini bilakis mevcut güç ilişkilerine uyum sağlamaya yönelik bir çaba olduğu görüşünü savunuyor.

Kapitalizminin uluslararası dengelerini anlamak için Çin'in konumunu değerlendirmek özellikle 2008 krizi sonrasında dönemde zorunlu görünüyor. Buradan hareketle, Onurcan Ülker'in yazısı Çin kapitalizminin son 10 yıl içinde yaşadığı dönüşümleri ve karşı karşıya kaldığı çelişkileri analiz etmeyi amaçlıyor. Ülker'e göre, 1990'lı ve 2000'li yıllarda yaşanan sermaye birikimi, özellikle 2010 sonrasında Çin'in "dışarı yönelme" stratejisiyle küresel bir yatırımcıya dönüşmesine zemin hazırlamış görünüyor. 1990'ların ikinci yarısından itibaren çok sayıda KİT'in özelleştirilmesine karşın, özellikle Çin'in yurtdışı yatırımlarında devletin merkezi konumda yer almayı sürdürdüğünü vurgulayan yazar, Çin kapitalizmini özgün kılan şeyin devlet kapitalizmi güdümündeki devasa bir şirketler topluluğunun ülkenin iç ve dış yatırımlarında üstlendiği önderlik rolü olduğunun altını çiziyor. Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin uluslararası ticaret ilişkilerini Çin lehine derinden etkileyecek potansiyelini ve katılan ülkelerin borçlandırma dinamiklerini değerlendiren Ülker, bu gibi projelerin Çin sermayesinin genişleme ihtiyacının bir uzantısı olduğunu ileri sürüyor. Yazar, Çin'in kapitalist-emperyalist dünya sisteminin çevresinden merkezine doğru gidişinin önündeki diğer engel ve sınırlılıklar üzerine de değerlendirmelerde bulunuyor. Yakın dönemde küçük meta üretiminden koparak proleterleşmeye başlayan göçmen işçilerin kötü yaşam ve çalışma koşullarını, bölgesel eşitsizliklerin giderek artmasını ve ekolojik krizi Çin kapitalizminin önemli meseleleri arasında sayan yazar, bütün bu sorunlar karşısında ÇKP'nin vereceği tepkilerin kapitalist-emperyalist dünya sisteminin geleceği ve bu sistem içerisinde Çin'in konumunu yorumlamak açısından belirleyici olacağını öne sürüyor.

Gönenç Uysal alt-emperyalizm tartışmalarına AKP'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da izlediği dış politika hattını mercek altına alarak katkıda bulunuyor. Eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımından yararlanan çalışma, ana akım çerçevelerin aksine Türkiye'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle kurduğu yakın dönem ilişkilerini dünya kapitalist sistemindeki sınıfsal çelişkiler içinde konumlandırıyor. Bu bağlamda, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) ve TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı)'nın oynadığı merkezi rolleri incelemeye tabi tutan yazar, AKP'nin alt-emperyalist dış politikasının sermaye içi çelişkileri ve jeopolitik çatışmaları yeniden ürettiği ve bir yandan Türkiye'nin bölgedeki tahakkümünü arttırırken aynı zamanda bağımlılık koşullarını da pekiştirdiğini savunuyor.

Cenk Saraçoğlu ve Daniele Belanger, birlikte kaleme aldıkları çalışmalarında Türkiye’de bir mülteci olarak ya da vatandaşlık statüsü olmadan yaşamlarını sürdürmeye alışan Suriyeli sığınmacıların deneyimlerine odaklanıyorlar. Yazarların ıkış noktası bu insanların yerleştikleri bölgelerde sadece mülteci yahut sığınmacı olarak devlet ile girdikleri hukuki ilişkiler üzerinden değil, aynı zamanda yerinden edilmiş geçici göçmen işçiler olarak sermaye sahipleri ve Türkiyeli işçilerle kurdukları zgl ilişkiler üzerinden de ele alınmasının gerekliliği bulunuyor. Bu amaçla Batı’daki ve Ortadoğu’nun körfez ülkelerindeki göçmen emek istihdamının işleyişini ve bunun sermaye sınıfı için anlamını çözümlenme amacıyla da başvurulan David Harvey’e ait “mekansal ayar” (spatial fix) kavramını kullanıyorlar. Saraçoğlu ve Belanger’in makalesi, 2016-2018 yılları arasında İzmir’de yapılan bir alan çalışmasının bulgularına dayanarak çeşitli sektörlerdeki sermaye sahiplerinin ücretlerin daha da baskınlanması ve emek süreçleri üzerindeki denetimin daha da artırılmasının önündeki “ulusal” engelleri Suriyeli mültecilerin kayıt dışı istihdamı vasıtasıyla nasıl aştığını “mekansal ayar” kavramı çerçevesinde göstermeye alışıyor.

Dosyamızın son yazısı ise 2019’un şubat ayında Yordam Kitap’tan çıkan Leo Panitch ve Sam Gindin’in Küresel Kapitalizmin Oluşturulması: Amerikan İmparatorluğunun Siyasal İktisadı başlığı taşıyan hacimli çalışmalarının bir eleştirisi. Ümit şenesen’in titiz çalışmasıyla Türkçe’ye kazandırılan bu önemli çalışmayı M. Gürsan şenalp değerlendirdi.

İyi okumalar diliyoruz.

Kriz Bağlamında Eleştirel Siyasi Ekonominin Yerini Yeniden Düşünmek: Avro Krizi ve Kuramsal Kriz^{1,2}

Elif Uzgören³

Öz

Küresel finans krizine paralel olarak Avro krizi, aşırı-sağ partilerin yükselişi ve Brexit gibi tarihsel gelişmeler Avrupa çalışmaları içindeki kuramsal tartışmaları da etkiledi. Avrupa çalışmaları literatüründe anaakım tartışmalar krizi açıklamada yetersiz kalmış, eleştirel siyasi ekonomi yazını da bu literatür içinde 'Avrupa şüpheliliği' temelinde maalesef genelde dışlanmıştır. Halbuki ekonomi ve siyaseti birbirine içsel alanlar olarak kavramsallaştıran eleştirel siyasi ekonomi yazınının Avrupa çalışmaları literatüründen dışlanması krize içkin nedenleri çözümlenmek ve çözüm önerileri geliştirmek açısından mevcut tartışmaları zayıflatmaktadır. Bu çalışma Avrupa entegrasyonunu açıklamaya yönelik eleştirel siyasi ekonomi literatürü içindeki mevcut kuramsal yaklaşımları dört kategoride inceler: Kapitalizmin Çeşitliliği Yazını, Düzenleme Okulu, Açık Marksizm ve Gramsci'ci Tarihsel Materyalizm. Eleştirel siyasi ekonomi yazını ana akım yaklaşımların krize ilişkin açıklamalarını nasıl değerlendirir? Avro krizini ve krize neden olan sosyo-ekonomik yapıyı ve çelişkilerini nasıl açıklar? Krize karşı ne gibi politikalar önerir? Çalışmada eleştirel siyasi ekonomi yazınının özellikle Avrupa entegrasyonunu küresel bir yapı içinde analiz etmesi, entegrasyonun kendiliğinden devam eden değil sınıf çatışması temelinde gelişen bir süreç olduğunun altını çizmesi ve mevcut güç ilişkilerinin sorunsallaştırması noktasında literatüre katkı yaptığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Avro krizi, Siyasi ekonomi, Avrupa çalışmaları*

Reconsidering critical political economy within the context of crisis: Euro-zone crisis and conceptual crisis

Abstract

In tandem with global crisis, the Euro-zone crisis, rise of far-right political parties and exiting options from the EU such as Brexit have also determined discussions within European studies literature. Mainstream literature on European studies has failed to

¹ Makale gönderim ve kabul tarihi: 12.02.2019 – 12.05.2019.

² Bu çalışma daha önce VII. Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresinde sunulmuştur.

³ Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-posta: elif.uzgoren@deu.edu.tr ORCID Numarası: 0000-0002-9297-5889

develop necessary analytical tools to explain crisis whereas critical political economy studies are considerably excluded from mainstream on grounds of Euro-scepticism. Yet, exclusion of critical political economy literature, which takes economics and politics as embedded processes, from main debates within European studies literature has weakened analytical basis to understand current contradictions of European integration, to explicate crisis and to develop strategies. This study aims to present critical political economy literature under four categories namely: Varieties of Capitalism, Regulation School, Open Marxism and Gramscian Historical Materialism. How does critical political economy literature criticize mainstream's explanations regarding the crisis? How do they explicate Euro-zone crisis and its socio-economic structure which caused the crisis? What strategies do they put forward in resolving the crisis? The article shall argue that critical political economy literature contributes to analyze European integration within global structure, to uncover class politics behind integration rather than explicating integration as an automatic process and to problematize power relations.

Keywords: *Euro-zone crisis, Political economy, European studies*

Giriş

1990'lı yılların başında Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) tartışılırken tek para biriminin Tek Pazar'ı takip etmesi gereken bir adım olduğu iddia edildi. EPB'nin işlem maliyetlerini azaltacağı ve fiyat istikrarını sağlayarak, Tek Pazar'ı kuvvetlendireceği savunuldu. Ayrıca, dalgalı kur rejiminin getirdiği belirsizlikleri ortadan kaldıracacağı ve ekonomik büyüme ve istihdamı arttıracacağı öne sürüldü (ör. Verdun, 2007: 334). Siyasi argümanlar da ekonomik tezler kadar önemliydi. Örneğin, insanların gündelik hayatında daha fazla kullandıkları tek para birimi ortak bir Avrupa kimliği yaratılmasına katkı sağlayacak ve demokratik meşruiyeti arttıracaktı. Tüm bu olumlu önermelerin aksine ekonomik kriz, Avrupa entegrasyonunun üye ülke ekonomileri arasında sosyo-ekonomik bütünleşmeyi ne kadar sağladığına yönelik kuşkuları arttırdı. Yapısal uyum politikalarının maliyetinin artması özellikle Güney Avrupa ülkelerinde (örneğin İspanya'da Öfkeliiler (Indignados) veya Fransa'da Sarı Yelekliler (Yellow Vest)) çeşitli sosyal hareketlerin gelişmesine zemin hazırladı. Son seçimlerde İslam ve göç karşıtı söylemlerle aşırı sağ partilerin ve liderlerin oy oranlarının yükseldiğini gözlemlemekteyiz. Özellikle Avrupa'nın çeper ülkelerinde iktisadi veriler pek iç açıcı değil. Yıllık işsizlik oranı Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ortalaması için 2010'da %9.6 ve 2013'te %10.9 oranındaydı (Eurostat, 2018). 2017 yılı için genç işsizlik oranı Fransa'da %23'e, İtalya'da %36'ya, Yunanistan'da %47'ye, İspanya'da %39'a yükseldi (World Bank, 2018a). Yunanistan'daki Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 2011'de -9.1'den 2013'te -3.2'ye indi ve 2017'de 1.4 olarak hesaplandı. AB ülkelerinin GSMH ortalaması her ne kadar 2009'daki -4.3

seviyesinden, 2015'de 2.3, 2016'da 1.9 ve 2017'de 2.4'e yükselmiş olsa da (World Bank, 2018b), ekonomik kriz sosyo-ekonomik etkilerini göstermekte ve ekonomi ve siyaseti belirlemeye devam etmektedir.

Bu tarihsel süreç kuşkusuz Avrupa çalışmaları içindeki kuramsal tartışmaları da etkilemektedir. Aslında Avrupa entegrasyon kuramları üzerine geliştirilen tartışmaların, Avrupa ekonomik krizi konusunda sessiz kalması, mevcut durumun bir 'analitik kriz' olarak tanımlanmasına neden olmuştur (Manners ve Whitman, 2016: 5). 'Analitik kriz' Avrupa çalışmaları literatürünün mevcut durumuna atıfla açıklanır. Literatür içinde ana akım çalışmalar ağırlıktadır. Dolayısıyla, mevcut literatür kurumlar, karar alma süreçleri ve normatif gündem tartışmaları üzerinden gelişmiştir. Ancak entegrasyonu şekillendiren politikaların ardındaki sosyo-ekonomik güç ilişkileri veya cinsiyet politikaları çerçevesinde gelişen eleştirel tartışmalar literatür içinde çok da yer bulamamıştır (Manners ve Whitman, 2016: 4). Bu nedenle de Avrupa çalışmaları literatürünün krizin nedenlerini tartışmaya açmak ve alternatif siyasi ve ekonomik çözüm önerileri sunmak konusunda başarılı bir seyir izlemediği tespit edilmiştir ve literatür için 'analitik kriz' kavramı kullanılmıştır. Bu anlamda, Avrupa çalışmaları içinde daha az yer ayrılan literatür olan eleştirel siyasi ekonomik yaklaşımları gözden geçirmek önemlidir. Bu çalışmada mevcut eleştirel siyasi ekonomi literatürünün krizi nasıl açıkladığı analiz edilmektedir. Eleştirel siyasi ekonomi literatürü, Avrupa entegrasyonu literatüründeki ana akım yaklaşımların krize ilişkin açıklamalarını nasıl değerlendirir? Eleştirel yazın, Avrupa entegrasyonunun mevcut çelişkilerini ve krizi nasıl açıklar? Krize dair ne gibi çözüm önerileri geliştirir? Makalede eleştirel siyasi ekonomi yazınının özellikle üç noktada literatüre katkı yaptığı tartışılmıştır. Bunlar, krizi küreselleşme gibi yapısal faktörler içinde analiz etmesi, entegrasyonun kendiliğinden gelişen bir süreç olmadığı aksine sınıf çatışması temelinde geliştiği ve mevcut sosyo-ekonomik yapıdaki güç ilişkilerini sorunsallaştırmasıdır. Makalede eleştirel yazının, ana akım çalışmalarda yer alan ve krizin nedenini Güney Avrupa ülkelerindeki ekonomik göstergelere dayandıran tezlerini yetersiz bulduğu tartışılmıştır. Anaakım Kuzey ve Güney Avrupa ülkeleri arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları göz ardı etmektedir. Benzer şekilde, ana akım EPB'nin dayandığı finans odaklı birikim stratejisinin Avrupa ülkeleri arasındaki eşitsiz gelişimini açıklayamaz. Aksine, kriz yapısal ve finansallaşmaya dayalı birikim stratejisinin borçlanma üzerinden sürdürülemez hale gelmesi dolayısıyla küresel bir birikim krizidir. Türkçe yazılmış siyasi ekonomi literatürü içinde krizi açıklamaya yönelik çalışmalar mevcuttur (ör. Öniş ve Kutlay, 2012; Tayfur, 2012). Ancak eleştirel yaklaşımlar bu yazın içinde de çok az yer bulmuştur (ör. Türel, 2013; Akçay ve Güngen, 2014). Bu çalışma bu boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Avrupa entegrasyonunu açıklamaya yönelik eleştirel siyasi ekonomi literatürü içindeki mevcut kuramsal yaklaşımlar dört kategori altında incelenecektir: Kapitalizmin Çeşitliliği, Düzenleme Okulu, Açık Marksizm ve Neo-Gramsci'ci Tarihsel Materyalizm.

Avro Krizini Ana Akım Literatür Nasıl Açıklıyor? Dışlanan Eleştirel Yaklaşımlar

Kriz, ana akım çalışmalar içinde genelde üç faktör ile açıklanmaktadır: artan devlet borçları, Kuzey ve Güney Avrupa ülkeleri arasındaki cari açıklar ve AB'nin krizi çözmek için yeterli siyasi iradeyi göstermemesi (Tsoukalis, 2011: 25-26). Ana akım literatürde makroekonomik farklılıklar da vurgulanmaktadır. Bu tezlere göre henüz optimum para alanını sağlayamamış ülkeler arasında kurulmaya çalışılan EPB'nin başarı olasılığı zaten çok yüksek değildir (Copelovitch, Frieden ve Walter, 2016: 818). Henüz 1999 yılında EPB kurulurken var olan makroekonomik eşitsizlikler süreç içinde özellikle Kuzey ve Güney Avrupa ülkeleri arasındaki gelişmişlik makasını arttırmıştır. Avrupa Merkez Bankası'nın uyguladığı yeknesak politikalar, makroekonomik farklılıklardan dolayı, birbirinden ayrı iktisadi politikalara ihtiyacı olan üye ülkelere cevap verememiştir ve mevcut makroekonomik dengesizlikleri derinleştirmiştir (Copelovitch vd., 2016: 818-819).

Eleştirel yazın ise Avrupa entegrasyonu literatürü içinde ne yazık ki çok az yer bulabilmiştir. Manners ve Whitman, Avrupa çalışmaları literatüründe eleştirel çalışmaların tartışma ve analizlerden dışlandığını tespit eder (Manners ve Whitman, 2016: 3). Avrupa çalışmaları literatürü özellikle toplumsal cinsiyet çalışmaları ve sosyo-ekonomik güç ilişkilerini sorunsallaştıran araştırmaları göz ardı etmiştir (Manners ve Whitman, 2016: 4). Bu anlamda krizde olan sadece Avrupa entegrasyonu değildir. Avrupa Çalışmaları disiplini de analitik ve normatif bir kriz içindedir (Manners ve Whitman, 2016: 5). Avrupa çalışmaları içinde muhalif çalışmaların dışlanması en önemli nedeni, bu literatürün 'Avrupa şüpheciliği tehlikesi' yarattığının düşünülmesidir. Ancak bu dışlayıcı tutum entegrasyonu iktisadi/yönetişimsel krize karşı daha savunmasız bir hale getirmiştir (Manners and Whitman, 2016: 10). Benzer şekilde Wallace'a göre de Avrupa çalışmaları literatürü genellikle 'entegrasyona olumlu yaklaşan araştırmacılar' tarafından geliştirilmekte ve eleştirel bir bakış açısı benimseyen araştırmacılar 'Avrupa düşmanlığı' temelinde dışlanmaktadır (Wallace, 2017: 11). Ana akım literatür üye ülkeler arasındaki işbirliğine ve anlaşmalara odaklanmakta, ülkeler arası rekabet ve farklılıkları göz ardı etmektedir. Daha önemlisi entegrasyon için işbirliğinin sürekli ve geri dönüşmez bir şekilde geliştireceğini varsaymaktadır (Wallace, 2017: 11). Bunun sonucunda Avrupa çalışmaları ana akım literatür 'çözülme' olarak tanımlanan mevcut konjonktürü açıklamak için yeterli değildir (Wallace, 2017: 11). Benzer şekilde Haughton da Avrupa entegrasyon kuramlarının ikna edici olabilmesi için, hem entegrasyonun hızını, doğasını ve özelliklerini hem de çözülmesini açıklayabilmesi gerektiğini vurgular (Haughton, 2016: 74).

Eleştirel yaklaşımların Avrupa entegrasyon literatürü içinde dışlanmış olması literatürün krizi açıklamak için yeterli kavramsal donanıma sahip olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir. Avrupa çalışmaları literatüründe kriz tartışması 'kör bir noktadır' ve kriz başlamadan önce bu literatürde çok az sayıda uyarı

veren nitelikte araştırma bulunmaktadır (Cafruny ve Ryner, 2012: 33). Örneğin, Ortak Pazar Çalışmaları Dergisi'nde (JCMS), 1993-2009 yılları arasında basılmış 732 makale içinde sadece üç tanesi (%0.4) krize yönelik bir çalışma sunmaktadır (Cafruny ve Ryner, 2012: 33). Cafruny ve Ryner, Avrupa çalışmaları literatürünün kriz konusunda sessiz kalmasının temel nedeninin, Avrupa çalışmaları alanının siyaset ve iktisat disiplinleri arasındaki katı ayrımı devam ettirmesi olduğunu söyler (Cafruny ve Ryner, 2012: 33). Bu anlamda, uluslararası ilişkiler disiplininin Uluslararası Siyasi Ekonomi yazınına benimsemesinin aksine, Avrupa çalışmaları disiplini siyasi ekonomi konusunda 'muhafazakar' bir tutum sergilemekte ve eleştirel yazını benimsememektedir (Cafruny ve Ryner, 2012: 33). Avrupa çalışmaları literatürü içindeki ana akım yaklaşımlar entegrasyonun sosyo-ekonomik içeriğini ve sosyal amacını sorunsallaştırmamaktadır ve dolayısıyla krizin dinamiklerini kavrama ve krizi besleyen sosyal yapıyı anlama konusunda yeterli donanıma sahip değildirler (Nousios, Overbeek ve Tsolakakis, 2012: 9). Temel tartışmalar disiplinler arasında örülmüş duvarlar ile sınırlanmakta ve akademisyenler kendi disiplinindeki araştırmacılara atıf yapmakta, aynı dili kullanmakta ve diğer tartışmaları göz ardı etmektedirler (Jones ve Torres, 2015: 713-14). Özellikle, iktisat ve siyaset bilimi disiplinleri arasındaki diyalogun katkısı olmadan Avro krizini anlamak güçtür (Jones ve Torres, 2015: 713). Her ne kadar bilgi üretimi artmış ve internetin yaygınlaşması ile bilgiye ulaşılabilirlik kolaylaşmış olsa da, disiplinler arası diyalogsuzluk hala çok temel bir problemdir (Jones ve Torres, 2015: 714). Avrupa çalışmalarının daha 'çoğulcu' bir siyaset bilimi yaklaşımına doğru evrilmesi önerilmektedir (Rosamond, 2007: 234-235 ve 251-252). Aşağıda eleştirel siyasi ekonomi yazınına krizi nasıl açıkladığı ve krizin aşılması için neler önerdiği tartışılarak bu yazının disipline katkısı vurgulanacaktır.

Kapitalizmin Çeşitliliği Yazını ve Avro Krizi

Kapitalizmin Çeşitliliği yazını sosyoloji, siyaset bilimi ve iktisat gibi pek çok alandan araştırmacının dünyadaki kapitalist çeşitlilik üzerine çalışması ile gelişti. Bu yazın kapitalist çeşitliliğin kaynağının sadece kurumsal farklılıklar olmadığını altını çizer. Aksine kapitalist çeşitliliği anlamak için farklı rekabetçi pazar modelleri ve mülkiyet hakkı ile ilgili düzenlemeler dahil olmak üzere toplumsal farklılıkları incelemek gereklidir (Crouch ve Streeck, 1997: 1-2). Ekonomi yönetiminde ülkeler üç temel noktada farklılık gösterir. Bunlar, farklı 'devlet gelenekleri', sendika veya meslek odaları gibi çıkar grupları ile şirketlerin ve pazarların işleyişini sağlayan kurumlar ve ekonomi yönetimine yardımcı olan diğer enformel topluluklar ve ağlardan oluşmaktadır (Crouch ve Streeck, 1997: 2-3). Kapitalist çeşitliliğin temelleri özellikle iki kategoride açıklanır: siyasetle ekonominin ilişkisi (istihdamda koruma, sosyal refah sistemi, ürün-pazar düzenlemesi, özelleştirme/millileştirme, ücret düzenlemesi gibi) ve sermaye ile emek ilişkisi (endüstri ilişkileri) (Becker, 2014a: 265-266). Bu yazın kapitalist çeşitliliği belli modeller üzerinden kategorize

eder. İlki pazar mekanizmasının ekonomi ve siyasette belirleyici olduğu, devletin müdahalesinin kısıtlandığı, endüstri ilişkilerinin bireysel bir temelde geliştiği Anglo-Sakson liberal modeldir. İkincisi, siyaset mekanizması ile pazarın kısıtlandığı, devlet teşekküllerinin gelişmiş olduğu ve en çok Fransa örneğinde gözlemlenen devletçi modeldir. Üçüncü model, devlet ile ekonomi ilişkisinde siyasi önderliğin öne çıktığı, yolsuzluğun yaygın olduğu ve siyasi merkez, lokal siyasetçiler ve firmalar arasında ayırt edici bir ilişkinin kurulduğu, ayrıcalıkların dağıtımında kayırmacılığın gözlemlendiği eş-dost kapitalizmdir. Dördüncüsü, İskandinavya veya Hollanda'da daha yaygın olan sermaye-emek ilişkisinin kurumsallaştığı korporatist modeldir. Son model ise şirketlerin topluluk olarak organize edildiği, sermaye ve emek gruplarının topluluk lehine kolektif hareket etmesi beklenen, siyasetin görevinin ülkenin şirketlerinin uluslararası piyasalardaki rekabetçiliğini arttırmakla sınırlandırıldığı ve en çok Japonya'da gözlemlenebilen orta-komüniter modeldir (Becker, 2014c: 36-37). Bu analitik çerçevenin aynı zamanda hangi modellerin daha fazla ekonomik büyüme ve istihdam ürettiğini gözleme olanağı sağladığı vurgulanır (Becker, 2009: 167 ve 174).

1990'lardan sonra bu yazının odaklandığı temel sorulardan biri küreselleşme gibi yapısal faktörler dolayısıyla ülkeler arasındaki kapitalist çeşitliliğin ne kadar devam edeceğidir (Cerny, 1997: 173 ve 178; Crouch, 2000: 18). Küreselleşme, sermayeye, yatırım yaptıkları ülkelerin mevzuatını veya mali sistemini beğenmemeleri durumunda yatırımlarını başka ülkelere taşımak yolu ile ulus devletleri tehdit etme olanağı sağlamıştır. Bu süreçte ulus devletlerin yönetim yetkileri sermaye lehine azalmıştır. Bu bağlamda, bu yazın, Avrupa entegrasyonunun ulus devletlerin küreselleşmeye karşı bölgeselleşme aracılığıyla yönetim araçlarını korumaya çalıştıkları bir model olduğunu vurgular (Crouch, 2004: 29). Bu yazının 1990'lardan sonra Avrupa entegrasyonu için geliştirdiği bir diğer soru küreselleşme ile birlikte Avrupa kapitalist sisteminin Avrupa Sosyal Modeline dayalı özelliklerini ne ölçüde koruyabileceği ya da Anglo-Sakson kapitalist bir modele evrilip evrilmeyeceğidir (Crouch, 2000: 2).

Bu yazın, krizin alt yapısını hazırlayan temel çelişkileri üç noktada özetler. İlk temel çelişki, kriz ile birlikte daha da belirginleşen ekonomik eşitsizlikler ve Kuzey ve Güney Avrupa üye ülkeleri arasında ayrışmalardır. Kuzey Avrupa ülkeleri arz-odaklı ekonomilere dayanırken, Güney Avrupa ülkeleri talep-odaklı ekonomilere dayanmaktadır ve bu ekonomik modeller arasında farklılıklar mevcuttur (Streeck, 2015: 16). Örneğin, Akdeniz'deki Güney Avrupa ülkelerinde talep genellikle iç piyasa tarafından üretilmekte ve kuvvetli sendikal yapı iş güvencesi sağlamaktadır. Ekonomide kamu sektörü ağırlıklıdır ve kamu açıkları fazladır. Kuzey Avrupa ülkelerinin ekonomileri ise ihracata dayanmakta ve küresel piyasalardaki fiyat artışları üretimi kolayca daha ucuz yerlere kaydırabileceği için bu ülkeler enflasyon karşısı politikaları desteklemektedirler (Streeck, 2015: 14). Kuzey Avrupa ülkelerinin

etkili mesleki eğitim sistemleri, araştırma ve geliştirme faaliyetleri sayesinde küresel piyasalarda rekabet güçleri yüksektir (Hall, 2014: 1226). Güney Avrupa ülkelerinde ise işgücünün önemli bir kısmı daha az kalifiye işlerde çalışmakta, sanayi yenilikçi bir yapı üretememekte ve firmalar rekabetçi üstünlüğünü ucuz ücret üzerinden elde etmeye çalışmaktadır (Hall, 2014: 1226). Bu asimetrik yapı, EPB'ye üye olan bu iki üye ülke grubunu farklı etkilemektedir. Güney Avrupa ülkeleri, Kuzey Avrupa ülkelerinin benimsediği ihracata dayalı büyüme stratejilerini izlemiş olmakla birlikte, enflasyonu dengelemek üzere devalüasyona başvuramadıkları için daha ciddi sorunlarla karşılaştılar. Kuzey Avrupa ülkelerinin bankalarından gelen yardım paketleri ile rahatlayan Güney Avrupa ülkeleri ucuz kredi ile iç talebi arttırmaya çalıştı (Hall, 2014: 1228). İkinci çelişki, küreselleşmenin ulus devleti küçültmesinden dolayı liberalleşmenin sosyal alandaki olumsuz etkilerini iyileştirmek ve düzenlemek için gerekli önlemlerin devlet tarafından alınamamasıdır (Cerny, 1997: 180). Bu çelişki özellikle ekonomik kriz veya pazarın yetersizliği, diğer bir ifadeyle devletin veya siyasi otoritenin düzenleme yapmasına duyulan ihtiyacın arttığı durumlarda daha belirgin hale gelmektedir. Üçüncü önemli çelişki, sürecin demokratik kanallardan denetimi ile ilgilidir. Her ne kadar seçmen kendi kaderini tayin ederken ulusal düzeydeki hükümetlere güvense de, hükümetler özellikle para politikası konusundaki yetkilerini seçmenlerin doğrudan etkileyemeyecekleri ulusötesi düzlemde kurulmuş bağımsız bir merkez bankasına teslim etmişlerdir (Crouch, 2000: 18). Bu da siyasetçilerin ulusal düzeyde toplumlara sunacakları vaatleri ile hükümetlerin fiilen yapabilecekleri arasındaki uçurumu arttırmakta ve önemli bir çelişki doğurmaktadır (Cerny, 1997: 180). Aslında Kapitalizmin Çeşitliliği yazını kapitalizmin mevcut halinin demokrasiyi tehdit ettiğini vurgular. Tarihsel olarak demokrasinin kazanımları ulusal düzeyde elde edilmiştir, ancak küreselleşme ile birlikte kapitalizmin işleyişini ulusal düzeyde düzenlemek gittikçe zorlaşmaktadır (Crouch, 2015: 62). Bu süreçte siyaset, katılımcı demokratik alandan çıkarak küçük ve kapalı elitler arasında tartışılan ve karar verilen bir alana dönüşmektedir (Crouch, 2015: 62). Bu küçük zümre kulislerde hükümetleri ikna etmekte ve kamuoyunu şekillendiren medya kanallarını da elinde tutmaktadır. Nüfusun kalan kısmı ise kolektif olarak nasıl bir hareket alanı yaratabileceklerine ilişkin bir alternatif geliştirememektedir (Crouch, 2015: 63-64). Bu yüzden, Crouch, bu dönemdeki hakim siyaseti, kapalı elitler arasında ortaya çıkan demokrasi-sonrası bir dönem olarak tanımlar (Crouch, 2004: 113). Bu dönemin temel sorunsalı özellikle Dünya pazarında iş yapan çok uluslu şirketlerin üst düzey yöneticilerinin ve diğer siyasi-ekonomik elitlerin sistem içindeki gücünün artmasıdır (Crouch, 2004: 13; Crouch, 2016: 71).

Bu çelişkileri vurgulayan Kapitalizmin Çeşitliliği yazını ana akım yazının kriz tartışmasını yetersiz bulur. Örneğin, ana akım literatürü krizi açıklarken Yunanistan veya İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinin kemer sıkma politikaları konusunda

yeterince siyasi irade göstermemelerini ve yapısal uyum politikalarını kararlı bir şekilde uygulamamalarını referans göstermişlerdir ve bu açıklamalar yeterli değildir (Hall, 2012: 357 ve 358). Bu okuma özellikle Kuzey ve Güney Avrupa ülkeleri arasındaki temel sosyo-ekonomik farklılıkları göz ardı eder. Örneğin, EPB'nin yeniden gözden geçirilmesi tartışmalarında, Güney Avrupa ülkeleri parasal politikaları yumuşatmak isterken, Kuzey Avrupa ülkeleri borç para veren ülke rolünü devam ettirmek istememektedir (Streeck, 2015: 19). Daha önemlisi, Güney Avrupa ülkelerinin mali yardım paketlerine bağımlılığı devam ederse, bu ülkeler neoliberal iktisadi ve siyasi kurumları kendi sistemlerine entegre etmek zorunda kalacaklardır. Güney Avrupa ülkelerinin, Kuzey Avrupa ülkelerinde daha sık rastlanılan esnek çalışma koşullarına uyum sağlamalarının, Güney Avrupa ülkelerinde ne gibi siyasi ve ekonomik huzursuzluklara neden olabileceğini öngörmek çok da olası değildir (Streeck, 2015: 19-20). Güney Avrupa ülkeleri kamuda iş güvenliği ve işten çıkarmalara karşı koruma isterken, Kuzey Avrupa ülkelerinin çalışanları Dünya pazarlarında kendi rekabet edebilirliklerini düşürecek herhangi bir düzenlemeye karşı çıkacak ve bu iki grubun yakınsaması sağlanamayacaktır (Streeck, 2015: 20). Mevcut sosyo-ekonomik farklılıkların devam etmesi halinde günümüzde tecrübe edildiği üzere, saldırgan milliyetçi siyasi partilerin yükselebileceği öngörülmüştür (Streeck, 2015: 21-23).

Bu yazın, krizi aşmak için ne yapılması gerektiği konusuna da cevap arar ve alternatif iki yöntem önerir. Streeck'e göre kapitalizmin ulusal düzeyde yeniden düzenlenmesi gerekir (Streeck, 2015: 59-60). Crouch ise bu görüşe katılmaz. Yeniden millileştirme olarak kabul edilecek bu siyasetin temel uygulayıcıları yabancı düşmanlığı politikalarının da taşıyıcısı olan sağ ve muhafazakar gruplar olacak ve korumacılık oligopol zümrenin gücünü tekrar üretecektir (Crouch, 2015: 70). Becker'a göre yapılması gereken Güney Avrupa ülke ekonomilerinin rekabetçi yapısını geliştirmektir. Avrupa Merkez Bankası'na düşen görev bu ülkelere ucuz kredi tedarik etmek değildir. Bu ülkelere yönelik, Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) kullandıklarında faiz oranlarını düşüren, ekonomik yapılarını modernize eden ve yolsuzlukla mücadele eden politikaları teşvik edilmelidir (Becker, 2014a: 273). Bu anlamda, bu yazın, eleştirel siyasi ekonomi literatürü içindeki diğer çalışmalarda, alternatif önerme konusunda yetersiz kalmakla eleştirilir. Örneğin, Bruff ve Horn'a (2012: 166) göre Kapitalizmin Çeşitliliği yazını neoliberalizme alternatif politikalar önerme konusunda sessiz kalmaktadır. Bu görüşe göre, Kapitalizmin Çeşitliliği yazını, kapitalizme özgü emek ve sermaye arasındaki hiyerarşik ve çatışmalı sosyal güç ilişkileri üzerinde yeterince durmaz (Bruff ve Horn, 2012: 166). Aslında, bu yazın 'kapitalizmin' ne olduğunu yeterince kuramsallaştırmadan, kapitalist çeşitlilik üzerine ikna edici bir kavramsal çerçeve çizmeye çalışmaktadır ve bu boşuna bir çabadır (Bohle ve Greskovict, 2009: 373). Bu yazın ekonomik istikrar ve kurumsal devamlılık tartışırken, yapının kapitalist özelliğini göz ardı eder (Coates, 2014: 22).

Düzenleme Okulu ve Avro Krizi

Düzenleme Okulu kavramsal çerçevesini çizerken, hem neoklasik hem de tarihsel materyalist siyasi ekonomi yazınına eleştirir. Neoklasik siyasi ekonomiyi kapitalizmin kurumlarını gözardı etmesi ve ekonomik rasyonelliği öncelemesi nedeniyle metodolojik olarak indirgemeci bulur. Tarihsel materyalizm yazınına ise kapitalist değişimi tartışmadığı noktasında yapısalcı bulur (Boyer ve Saillard, 1995: 36-38). Düzenleme Okulu'nun temel analitik çerçevesi düzenleme biçimleridir. Kapitalist sisteme özgü dengesizliklerin giderilmesi, toplumun gelişiminin sağlanması ve kapitalizmin toplumla uyumlu çalışabilmesi için bir dizi aracı mekanizmalar gerektiği vurgulanır (Aglietta, 1998: 54). Bu da kapitalist sistemde düzenleme yapma ihtiyacını doğurur. Düzenleme biçimi sermaye birikim süreci içinde meydana çıkabilecek tahribatları kontrol altına almak ve toplumda sosyal uyumu sağlamak amaçlı geliştirilmiş bir dizi araç olarak tanımlanır (Aglietta, 1998: 44). Başka bir ifadeyle, düzenleme biçimi kavramı, o tarihsel döneme özgü birikim stratejisi içinde geliştirilmiş bir dizi kural, kurum, davranış modeli gibi sosyal ilişkileri şekillendiren bir yapıya işaret eder (Boyer ve Saillard, 1995: 41). Düzenleme Okulu, bir birikim ve düzenleme biçiminin uzun vadede nasıl geçerlilik kazandığını, bu birikim modelinin zamanla nasıl krize girdiğini ve kendini nasıl yenilediğini araştırır (Boyer ve Saillard, 1995: 41). Bunu yaparken üç temel analizden faydalanır. İlk olarak, Marx'ın üretim biçimi çözümlemesini benimser. Ancak tarihsel materyalist geleneğin ekonomik yapının, hukuki ve siyasi üstyapıyı belirlediği önermesini indirgemeci bulur ve eleştirir. İkinci olarak, iki yapısal kriz arasında birikimi sağlayan sosyal ve ekonomik modelleri inceler. Üçüncü olarak, belirli bir birikim modeline özgü kurumsal yapıları ve modelin zaman içinde nasıl evrildiğini açıklamayı hedefler (Boyer ve Saillard, 1995: 38-39). Bu yazının amaçları dört noktada özetlenebilir: kapitalizmin farklı tarihsel dönemlerindeki sermaye birikim sürecini taşıyan kurumları ve pratikleri tanımlamak; kapitalizmin kriz eğilimlerini ve bu krizlerin çözümlerini açıklamak; kapitalizmin farklı aşamalarını analiz etmek ve bu aşamalardaki birikim stratejilerini ve düzenleme biçimlerini karşılaştırmak; ekonomik kurum ve idarenin sosyal alanda nasıl düzenlendiğini çalışmak (Jessop ve Sum, 2006: 4, 14 ve 15).

Düzenleme Okulu, bu kavramlarla mevcut krizi açıklarken, Avrupa entegrasyon literatüründeki ana akım yaklaşımların krizi açıklamakta zorluk çektiğini vurgular. Ana akım çalışmaların, üretim ve finansın ulusötesi boyutunu açıklayamadığı ve Avrupa entegrasyonunu şekillendiren güç ilişkilerini sorunsallaştıramadığı noktalarında eleştirir (Bieling vd., 2016: 53). Örneğin, kriz için yapılan yardımlar her ne kadar Almanya gibi merkez kapitalist ülkelerde hükümetler ve medya tarafından 'tembel Yunanlıların' kurtarıma paketi olarak sunulmuş olsa da, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve AB tarafından Yunanistan ve diğer Güney Avrupa ülkelerinin borçlarının yeniden finanse edilmesi esasen AB içindeki merkez kapitalist ülkelerin çıkarlarına uygundur (Becker, 2017: 845-46). AB içinde hem kriz hem

de kriz yönetimi 'kimin kimi sömürdüğü' üzerinden bir tartışmaya yol açarak, merkez ve çevre kapitalist ülkeler arasındaki ayrışmaları derinleştirmiştir (Becker, 2017: 348). Düzenleme Okulu'na göre Avrupa entegrasyonu 1980'lerden itibaren neoliberal düzenlemeler ile şekillenmiştir. Bu süreçte iş piyasalarının esnekleşmesi, para politikaları, finansal piyasaların serbestleşmesi, Avrupa pazarında sermayenin serbest dolaşımı gibi politikalar belirleyici olmuştur (Becker ve Jäger, 2012: 174). Finansallaşma, birikim stratejisi olarak finans sektörünün hakim olması ve menkul kıymetler sermayelendirmesinin ve özel sektör borçlanmasının yüksek olması ile ölçülür (Becker ve Jäger, 2010: 7-8). Düzenleme Okulu'na göre bu yaygın, dışa dönük ve hayali sermayeye dayanan finans-merkezli birikim sistemi eşitsiz bir şekilde gelişmiştir (Bieling vd., 2016: 62). Örneğin, ihracatı destekleyici kalkınma hamlesi Almanya'nın ihracatını ve ticari cari fazlasını tetiklerken, Avrupa'nın çevre ülkelerindeki ithalatın yükselmesine ve yükselen cari açıkların Alman cari fazlasıyla finanse edilmesine yol açtı (Bieling vd., 2016: 62). Bu eşitsizliklerin yanısıra EPB bir dizi çelişkiyi barındırmaktadır. İlk olarak, para politikaları Avrupa düzeyinde belirlenirken, çalışma ilişkileri ulusal düzenlemelere bırakılmıştır. İkinci olarak, ulusal çıkarlar ve ulusal düzeyde belirlenen iş hukuku vb. düzenlemeler devam ettikçe, ulusötesi alanda üretilen ortak para politikasını inşa etmek çok da kolay olmayacaktır (Boyer, 2000: 42). Diğer bir çelişki EPB'nin elitler tarafından desteklenmesine karşın, alt sosyal grupların daha eleştirel bir tavır takınmalarından kaynaklanır (Boyer, 2000: 86). Bu anlamda EPB aslında toplumlarda yeni bölünmeler üretebilecek ve sosyal çatışmaları tetikleyebilecek bir projedir (Boyer, 2000: 27). Örneğin, EPB'ye uyum sağlamaktan dolayı oluşacak masrafların en fazla Güney Avrupa ülkelerini etkileyeceği uyarısı da yapılıdır (Boyer, 2000: 86).

Aslında Düzenleme Okulu ekonomik krizi EPB bölgesinin inşasında yer alan iki temel asimetrik ilişki ile açıklar. İlk olarak, Avrupada merkez ve çevre ülkeleri arasında asimetrik gelişen birikim stratejisinden ötürü iki grup oluşmuştur. Bunlar cari fazla veren ve sistem tıkandığında kredi sağlayan merkez kapitalist ülkeler ile kamu yatırımlarını ve refah harcamalarını kısıtlayan ve rekabet edebilirliğini arttırmaya çalışan ancak sürekli cari açık veren borçlu ülkelerdir (Bieling vd., 2016: 64). İkinci asimetrik ilişki ise, para politikaları ulusötesi düzlemde yürütülürken, mali politika, sosyal politika ve toplu sözleşme gibi alanların ulusal düzeyde düzenlenmeye bırakılmasından kaynaklanır (Bieling vd., 2016: 64). Özetle, EPB hem borçlanarak büyüme eğilimini tetiklemiş, hem de AB ekonomileri içindeki dengesizlikleri arttırmıştır (Becker ve Jäger, 2012: 183). Bu yazına göre borçlanma üzerinden kurulan finansallaşma süreci daha derin bir krize işaret etmektedir. Örneğin, finansallaşmanın tarihi gelişiminde elit ve popüler finansallaşma ayrımı yapmak mümkündür (Becker ve Jäger, 2010: 6). Buna göre tarihsel olarak genelde burjuva ve üst orta sınıflar finansal birikim sürecine katılırken, kapitalizmin son otuz yıllık gelişiminde ücretli kesimler de özelleştirme ve ticarileştirme süreçleri ile finansallaşmanın aktörleri oldular. Popüler finansallaşma nüfusun önemli bir

kesiminin borçlandığı, bankacılık ve emlak krizinden doğrudan etkilendiği bir yapı doğurdu (Becker ve Jäger, 2010: 6).

Bu yazın krizi aşmak için alınan önlemleri yetersiz bulur. İlk olarak krizi aşmak için alınan yapısal uyum ve kemer sıkma politikaları, Avrupa'daki finans sermayesi ve merkez Avrupa ülkelerindeki büyük şirketler tarafından desteklenmektedir (Becker ve Jäger, 2012: 182). Bu önlemler refah devletini daha da küçültmekte, emek hareketini kontrol altına almakta ve sermayenin gücünü arttırarak neoliberalizmi daha da radikalize etmektedir (Becker ve Jäger, 2012: 181 ve 182). Krizi aşmak için uygulanan kemer sıkma politikalarının temel yanılması krizin aşırı kamu açıklarından kaynaklandığı yönündeki ön kabuldür. Oysa ki mevcut kriz özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaratılan finansal yenilikler çerçevesinde özel sektör kredilerine dayanan hızlı ekonomik büyümeden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda kemer sıkma politikalarının krizi aşmada başarılı olması çok zordur (Boyer, 2012: 283 ve 286). Bir diğer yanılı uygulanan politikalara hakim olan ve 'herkese uyan' bir dizi politikanın var olduğunun sanılmasıdır (Boyer, 2012: 285). Özetle bu yazın krize karşı alınan önlemlerin krizi derinleştireceğine ve Avrupa'daki hakim birikim rejiminin açmazlarını daha da arttıracağına vurgu yapar (Becker ve Jäger, 2012: 184).

Açık Marksizm ve Avro Krizi

Açık Marksizm yazını, 1980'lerde Yeni Sağın yükselişi ve sosyalist ve sosyal demokrat partilerin düşüşü ile birlikte Marksizm'in krizinin daha da derinleştiği bir dönemde geliştirildi (Bonefeld vd., 1992: ix). Açık Marksizm, 1990'larda eleştirel siyasi ekonomi yazınının ana akım siyasi ekonomi literatürüne getirdiği eleştirileri eklektik ve yetersiz buldu (Burnham, 1994: 222). Açık Marksizm özellikle eleştirel siyasi ekonomi yazınının gelişimine iki noktada karşı çıktı. İlk olarak, Marksizm'in Sovyetler Birliği dönemi hakim duruma gelen gerekirci, dogmatik, devlet ideolojisini benimseyen Stalinci imajından sıyrılmasını ve Marksist çalışmaların kapitalizmin eleştirisini yapan bir yaklaşım olarak daha da geliştirilmesini önerdi (Burnham, 1994: 222). Buna paralel olarak Marksizm'i 'bilimsel Marksizm'in' olumsuz etkilerinden özgürleştirmeyi amaçladı (Bonefeld vd., 1995: 1). İkinci olarak, disiplin içinde Marx'ın çalışmaları üstünlük ele alınarak, Marksizm'in 'uluslararasılaştırılması' temelinde Lenin veya bağımlılık teorisi üzerinden yürütülmesine karşı çıktı (Burnham, 1994: 222). Açık Marksizm Marx'ın çalışmalarının öncelikle 'iç politika' ile sınırlı olduğunu ve Lenin tarafından uluslararası alana taşındığını reddetti. Aksine, Marx, burjuva sosyal ilişkilerini küresel düzlemde kavramsallaştırmıştır (Burnham, 1994: 229). Her ne kadar Marx, kitaplarını, Dünya pazarı üzerine yazmış olmasa da, analizlerinde yapısal faktörler her zaman mevcuttur (Bonefeld, 2000: 35). Örneğin, Marx kapitalizmin krizini açıklarken temel referans noktası Dünya pazarıdır veya sermaye ilişkisi her zaman ulus devlet sınırlarını aşan bir olgudur (Bonefeld, 2000: 36).

Açık Marksizm yazını, Marx'ın düşünce sistematüğini yeniden üretmek gerektiğini veya kendi yorumunun tek 'doğru' olduğunu iddia etmez (Bonefeld vd., 1995: 1). Aksine Marksizm'i dogmatik Marksist çalışmalarından özgürleştirme amacını taşır (Bonefeld vd., 1995: 1). Bu anlamda, Açık Marksizm yeni bir yaklaşım da değildir. Açık Marksizm olarak adlandırılmasının nedeni yeni ampirik araştırmalara açık olması değil ve Marksist kategorilere de açık olmasıdır (Bonefeld vd., 1992: xi). Açık Marksizm yaklaşımının üç temel dayanağı vardır. Birinci olarak analizlerinde sınıf çatışması temel alınır. Sınıf, basitçe, sosyolojik açıdan yaşamlarında ortak tecrübeler, benzer şanslara veya tüketim kalıplarına sahip bireylerin oluşturduğu gruplara verilen statik ve betimleyici bir kavram değildir. Aksine, özel mülkiyetin varlığı emek/sermaye çatışmasının belirlediği kapitalist toplumlarda sınıfın kaçınılmaz olduğunu kabul eder (Burnham, 1994: 224-225). İkinci olarak, Açık Marksizm yapı/üstyapı metaforu üzerinden Marx'ın sert yapısalcı bir okuma geliştirdiği iddiasını reddeder. Ekonomi teknik, apolitik ve marjinal bir alan değildir ve Marx'ın sosyal üretim ilişkilerine verdiği önem vurgulanmalıdır. Benzer şekilde, Açık Marksizm, analizlerinde, ekonomizm yerine ekonomik, hukuki ve siyasi ilişkilerde kendini diyalektik olarak gösteren sosyal üretim ilişkilerini temel alır (Burnham, 1994: 226). Son olarak, Açık Marksizm her türlü fetişizmi reddeder. Örneğin, kapitalist gelişme tarihsel gereklilik veya ardışık evrelerin gelişimi ile değil, sınıf çatışmasının gelişimi ile belirlenecektir (Burnham, 1994: 226).

Açık Marksizm yazını, küreselleşme ve Avrupa entegrasyonunu bu temel kategoriler yardımı ile açıklar. Küreselleşmeyi açıklarken özellikle üç noktada literatüre katkı sağlar. İlk olarak ana akım küreselleşme çalışmaları devlet ile pazar arasındaki ilişkiyi birbirinden izole ve ayırmış olarak ele alır ve küreselleşme ile birlikte devletlerin zayıfladığı sonucuna varır. Aksine Marksist metodoloji devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin içsel bir ilişki olduğunu hatırlatır ve her ikisini de organik bir bütün olarak kavramsallaştırmamıza yardımcı olur (Burnham, 2000: 10). İkinci olarak, küreselleşme sürecindeki uluslararası yeniden yapılanmanın devletler tarafından emek/sermaye arasındaki ilişkiyi sermaye lehine yeniden düzenlemek ve daha sıkı emek politikaları uygulamak için kullanıldığını tespit eder (Burnham, 2000: 10). Son olarak, özellikle 1980'lerden itibaren küreselleşme para ve emek düzenlemelerinde siyasetleştirme ile nitelendirilmektedir (Burnham, 2000: 10-11). Bonefeld, siyasetleştirme kavramının aslında siyasi bir süreç olduğunu ve ideolojik olarak devletin 'tarafsız' olduğuna dair üretilen kamu algılarından oluştuğunu tartışır (2000: 22). Siyasetleştirme siyasetinin amacı, liberal devletin, toplumda tarafsız olduğuna dair uyguladığı politikaların ikna kabiliyetini arttırmaktır (Bonefeld, 2000: 22). Siyasetleştirme siyasetine örnek olarak, EPB alanındaki üye ülkelerin Avrupa para politikasını uygulama zorunluluğu argümanı verilebilir. Üye ülke devletlerinin, EPB'ye katıldıkları için ulusal düzeyde politika yapma kabiliyetlerinin azaldığı argümanı, devletlerin tarafsız olduğunu kanıtlamaya çalışan bir siyasetti (Bonefeld, 2000: 24).

Bu anlamda Açık Marksizm yazını Avrupa entegrasyonuna eleştirel bir yaklaşım geliştirir. Bonefeld, kitlesel demokrasiyi etkisizleştirirken devletsiz para birimini yaratan dünyadaki tek coğrafyanın Avrupa kıtası olduğunu altını çizer (Bonefeld, 2017: 748-749). AB'nin halkı ve siyasi hükümdarı yoktur (Bonefeld, 2017: 756). Avrupa ekonomik yönetişimi sayesinde ulusal düzeyde örgütlü demokrasiler pazar odaklı, liberal ve ulusüstü düzenlenen bir ekonomik özgürlük alanına bağlı kılınmıştır (Bonefeld, 2015: 868). EPB, karar alma sırasındaki siyasi süreci ortadan kaldırmakta ve uygulamayı kapalı kapıların ardında buluşan üye ülke temsilcilerine ve politik olmayan teknikerlere bırakmaktadır (Bonefeld, 2015: 878 ve 881). Avrupa entegrasyonu, paranın ve hukukun ulusötesi bir düzlemde düzenlenmesini kurumsallaştırmaktadır. Bu kurumsallaştırma liberal devleti güçlendirmekte ve üye ülkelerdeki kitlesel demokratik sistemin içini boşaltmaktadır (Bonefeld, 2015: 880). Açık Marksizm, EPB'nin ardındaki sınıf siyasetine de vurgu yapar. EPB, para politikalarının yürütülmesinde siyaset yapımını ortadan kaldıran ve Avrupa'daki emekçi sınıfların Avrupa sermayesi tarafından sömürsünü arttıran bir politikadır (Bonefeld, 1998: 56). EPB, para ve maliye politikalarını kontrol ederek ve rekabet edebilirliği sağlamak için kullanılan devalüasyon aracını ortadan kaldırarak kemer sıkma politikalarının kurumsallaşmasını sağlamıştır (Bonefeld, 1998: 67). Bu kemer sıkma politikalarına İngiltere, Yunanistan ve Fransadaki sokak gösterileri, oturma eylemleri veya işgal et protestoları başta olmak üzere direnç gösterildi (Burnham, 2011: 501-505). Burnham kemer sıkma politikalarını meşrulaştıracak belirgin bir 'siyasetsizleştirme' stratejisi olmadığı için krizin Avrupa'daki geniş emekçi kesimleri arasında siyasileştiğinin altını çizer (Burnham, 2011: 506).

Açık Marksizm yazını ana akım literatürün krizi açıklamasını yetersiz bulur. Ana akım çalışmalar, krizin nedeninin pazar mekanizmasının yeterince çalıştırılmamasından kaynaklandığını varsaymakta ve krizi açıklayamamaktadır (Burnham, 2010: 27-28). Kriz, piyasa ekonomisindeki uygulamaların 'kötü çalışmasından' kaynaklanmaz (Burnham, 2011: 499). Bu yazında kriz kapitalist gelişmeye içkindir. Kriz, sermayenin sınıf sömürsü üzerinden kendini yapılandırırken, aşırı üretim veya eksik tüketim olarak kendini gösterir (Burnham, 2010: 28). Kriz, kapitalist sosyal ilişkilerin yapısal istikrarsızlığından ve sermaye ile emek arasındaki istikrarsız ilişkiden kaynaklanır (Holloway, 1994: 159). Kriz bir yandan eski birikim stratejisinin çözüldüğü, diğer yandan da daha verimsiz olan sermayenin tasfiye edildiği ve sömürünün artmasını sağlayacak yeni bir birikim stratejisinin kurulduğu, sermayenin yeniden yapılanma sürecidir (Holloway, 1994: 164). Burnham son yaşanan küresel krizin temel nedeninin ise finansal sermaye ile üretime dayalı sermayenin kronik bir şekilde birbirinden ayrışması olduğunu vurgular (2011: 496). Birikim durgunlaştıkça, üretime dayalı sermaye birikimdeki tıkanıklığı aşmak için daha fazla borçlanmaya yöneldi ve kredilerin genişletilmesi krizi geciktirmek için bir araç olarak kullanılmıştı. Ancak aşırı borçlanma bir yandan

artık real ekonomiye bağımlı olmadığı için 'süper-karlara' neden oldu, diğer yandan da üretime dayalı sermaye ile finansal sermayenin ayrışması artan borçlar içinde sürdürülemez hale geldi (Burnham, 2010: 35). Kriz kapitalizme içkin olduğu için 'ekonomik tedbirlerin' sınıf ilişkilerini düzelterek finansal ve üretime dayalı birikim arasındaki ilişkiyi düzenleyeceği beklentisi yeterli değildir. Krizin aşılması kamu hizmetlerinin azaltılması, ücretlerin azaltılması, konut kısıtlanmalarının ve işsizliğin artması ve kredi ulaşımının sınırlanması gibi çeşitli politikaları kapsayan sermayenin işçi sınıfı ile ilişkisinin tekrar regüle edilmesine bağlıdır (Burnham, 2011: 499).

Neo-Gramsci'ci Tarihsel Materyalizm Yazını ve Avro krizi

Bu yazın, Avrupa entegrasyonunu, küreselleşme ve neoliberal yapılanma içinde Avrupa'daki sermaye ve işçi sınıfının mücadelesi neticesinde gelişen bir model olarak tanımlar (Örneğin van Apeldoorn, 2002; Bieler ve Morton, 2001). Genişleme ise bu neoliberal yapılanmanın coğrafi olarak yayılmasıdır (örneğin Bieler, 2000; Shields, 2003). Bu yazının Avrupa entegrasyonu literatürüne olan katkısını dört noktada özetleyebiliriz. İlk olarak, Avrupa entegrasyonunun gelişimi küreselleşme ve neoliberal yapılanma gibi yapısal süreçlerden bağımsız analiz edilmemelidir. İkinci olarak, Avrupa entegrasyonunu ve genişlemesini tartışırken entegrasyonun kurumsal şeklini (form) analiz etmenin yetersiz kaldığını, entegrasyonun ve genişlemenin 'sosyo-ekonomik' içeriğinin önemini vurgular (van Apeldoorn, 2002: 7). Örneğin, EPB'nin amacı para istikrarını sağlamak ve düşük faiz oranlarını korumaktır. Bu politika öncelikleri içinde ekonomik büyüme ve tam istihdam gibi politikalara ikincil önem verilmektedir (Bieler, 2012: 199). Üçüncü olarak, küreselleşme üretim ilişkilerini ulusötesi alana taşımıştır. Ulusötesi alan uluslararası ve ulusal alanlara ek olarak ayrıca çalışılması gereken bir alandır. Sermayenin ulusötesi alana taşınması uluslararasılaşmadan niteliksel olarak farklıdır ve kapitalist üretim ilişkilerinde yeni bir evreyi oluşturur (Robinson, 2004: 9-10). Ulusötesileşme, üretimin küresel pazarda yeniden organize edilerek üretim zincirlerinin dağıtılması ve ulusötesi sermayenin yönetimi kendi lehine merkezileştirmesidir (Robinson, 2004: 14-15). Buna paralel sınıf çatışması, ulusal alanın yanısıra, ulusötesi alana da taşınmıştır (e.g. Bieler, 2000; Robinson, 2004; van Apeldoorn, 2002; van der Pijl, 1998). Örneğin Bieler'e göre küreselleşmeyle birlikte birbirine karşı çıkan iki homojen sınıf olduğunu söylemek güçtür ve sınıf fraksiyonlarının varlığını tespit etmek gerekir (Bieler, 2006: 32). Buna göre, ulusötesi alanda üretim yapan firmalardaki işçileri örgütleyen sendikalar, sermayeyi ulusal düzeyde kontrol etme yeteneklerini yitirdikleri için Avrupa entegrasyonunu sermayenin hegemonyasına karşı direnç gösterecekleri yeni bir alan olarak göreceklere ve entegrasyonu destekleyeceklerdir. Buna karşın ulusal düzeyde üretim yapan firmalardaki işçileri örgütleyen sendikalar, EPB'yi, ulusal düzeyde siyaset yapma özerkliğini zedelediği için desteklemeyeceklerdir (Bieler, 2006: 39). Son olarak bu yazın için önemli bir araştırma alanı küreselleşme ve Avrupa'daki neoliberal dönüşüme karşı geliştirilen alternatif politikalar (örneğin Bieler, 2000 ve 2011; Bieler ve Morton 2004; Robinson, 2004).

Bu yazın, ana akım literatürün krizi açıklarken ürettiği argümanlara eleştirel yaklaşır. Ana akımın krizin nedenini açıklarken başvurduğu özellikle Akdeniz üye ülkelerindeki düşük üretim, yüksek ücret, yönetimdeki verimsiz yapı ve düşük rekabet edebilirlik gibi gerekçeler krizi açıklamaz. Örneğin, her ne kadar bazı açıklamalarda krizin nedeni olarak ‘tembel Yunanlı işçiler’ gösterilse de, çalışma saati hesabında Yunanlıların daha fazla saat çalıştıkları hesaplanmıştır (Bieler vd., 2019: 1). Aslında bu yazının ana akım literatüre getirdiği temel eleştiri, Avrupa entegrasyonu literatürü içinde eleştirel siyasi ekonomi yaklaşımının göz ardı edilmesinin sonucu olarak, mevcut literatürün güç ilişkilerini sorunsallaştıramaması ve entegrasyonun açmazlarını görmezden gelmesidir (Cafruny ve Ryner, 2012: 34; Nousios vd., 2012: 13). Aksine, kriz sosyal ve ekonomik olarak hem küresel hem de bölgesel faktörlerden kaynaklanır. Bu yazının krizi nasıl çalıştığını anlamak için, küresel yapıyı ve Avrupa entegrasyonunu nasıl açıkladığına değinmek önemlidir. Küreselleşme, üretim ve finansın ulusötesi alanda yeniden düzenlendiği, çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomide etkisinin arttığı ve ideolojik olarak neoliberal argümanların kabul gördüğü bir süreç olarak tanımlanır (Bieler, 2000: 36). Gill, bu küresel yapıyı ‘pazar medeniyeti’ ve ‘yeni anayasacı’ gibi kavramlarla tanımlar. Pazar medeniyeti, kapitalist pratik ve mantığın günlük hayatın tüm aşamalarında, liberalleşme ve metalaşma aracılığıyla hakim duruma geldiği bir sistemdir (Gill, 1995: 399). Bu yapının temel bileşenleri bağımsız merkez bankası, enflasyonla mücadele odaklı makroekonomik politikalar, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması veya Maastricht gibi yarı-anayasal bölgesel düzenlemeler veya Bretton Woods kurumlarındaki ‘koşulluluk’ siyaseti olarak sıralanabilir (Gill, 1995: 412). Pazar medeniyeti, sosyal dağılmayı, dışlayıcı ve hiyerarşik sosyal ilişkileri doğurmakta ve ‘tarih-dışı, maddeci, ben merkezli, kısa vadeli ve ekolojik olarak sorunlu’ süreçler barındırmaktadır (Gill, 1995: 399). Gill’e göre bu süreçte sermayenin gücü artmaktadır. Ancak sermayenin gücü, toplumu sosyal olarak dışladığı için hegemonik olmaktan uzaktır, aksine gücü egemendir (Gill, 1995: 400-401). Gramsci, hegemonyayı, yönetici sınıfların siyaseti kolektif sınıf çıkarlarının dar alanlarının ötesine taşıyarak, topluma düşünsel ve ahlaki düzeyde de liderlik ve öncülük ettiği bir evre olarak tanımlar (Gramsci 1971, 181-182). Bu anlamda rızaya dayalı hegemonya, egemen sınıflar için, güce dayalı egemenlik durumundan daha avantajlıdır. Avrupa sermaye sınıfının gücü tartışılırken ise ‘gömülü neoliberal’ terimi kullanılır. Buna göre, 1990’larda Avrupa entegrasyonu, neoliberalizm ve Keynesçi merkantilist model arasındaki sınıf mücadelesi sonunda, Avrupa ulusötesi sermaye sınıfının öncülüğünde ve Avrupa emek hareketinin de rızasıyla ‘gömülü neoliberal’ bir düzen olarak gelişmiştir (van Apeldoorn, 2002: 158-159). Bu modelde, Avrupa üye ülkeleri artarak finans odaklı Anglo-Sakson pazar modelini benimsemişlerdir (Bieling, 2014: 350). Ancak, toplumun sosyal uyumunun da Avrupa Sosyal Modeli aracılığıyla sağlanması hedeflendiği için neoliberalizm Avrupa örneğinde ‘gömülü’

neoliberal bir hegemonya projesi olarak tanımlanmıştır (van Apeldoorn, 2002).

Bu yazın, hegemonya mücadelesinin hiçbir tarihsel dönemde sonlanmayacağı ve alternatif sosyal güçler ve politikalar tarafından hegemonyanın devamlı meydan okunacağına altını çizer. Bu hegemonya mücadelesi içinde krizin nedenleri tartışılır. İlk olarak, AB’de 2000’lerde her ne kadar ekonomik büyüme devam etse de, eşitsizliklerin belirgin bir artış gösterdiği ve yeni sosyal dışlanma süreçlerinin yaşandığının altı çizildi (Drahokoupil vd., 2009: 2). Örneğin, AB’ye 2000’lerde üye olan Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa ulusötesi sermaye grubu için yeni bir merkez-çeper kapitalist modelin kurulduğu bir bölgeye dönüştü ve AB bu ülkeler için sosyal dayanışma gösterme konusunda başarısız oldu (Drahokoupil vd., 2009: 2). İkinci olarak, finansallaşmaya dayalı birikim stratejisinde, ulusötesi finans grubunun çıkarları ulusal düzlemde kurulmuş siyasi parti gibi sosyal tarafların ve demokratik iradenin önüne geçtiği için, bu proje daha da seçkin bir yönetişime evrilmiştir ve demokrasi açmazı daha da artmıştır (Bieling, 2003: 218). Üçüncü olarak, çalışma ilişkilerinde finans pazarlarının ulusötesi alana taşınması ile birlikte pay sahibi hissedarların değerlerini gözeten bir şirket yönetimi anlayışı ağırlık kazanacak ve bu mevcut emek rejimlerini sömürüye daha açık bir hale getirecektir (Bieling, 2003: 219). Dördüncü olarak, finans odaklı kapitalist disiplin sosyal ilişkilerin metalaşmasını hızlandıracak ve sosyal refah devleti düzenlemelerini zayıflatacaktır (Bieling, 2003: 219). Tek para uygulamasının üye ülkelerin devalüasyona başvurma yetkilerini ellerinden alması nedeniyle üye ülkeler rekabetçiliklerini arttırmak için ücretlerin baskılanması yöntemine veya borçlarını artan bütçe açıkları ile telafi etme yoluna başvurdular (Overbeek, 2012: 38). Bu süreçler mevcut eşitsizlikleri daha da arttırdı. Son olarak, bu yazın, Avrupa entegrasyonunun şekillendiği ‘gömülü neoliberal hegemonya’ projesinin de limitlerine ulaştığını tartışır (van Apeldoorn, 2009: 21). Rekabetçilik hedefinin Avrupa düzeyinde yürütülürken, sosyal uyum politikalarının tamamen üye ülkelerin sorumluluğuna bırakılmış olması bu finans merkezli neoliberal projenin ‘topluma içkin/gömülü’ olma özelliğine zarar vermekte ve Avrupa entegrasyon sürecinin ilerlemesi önündeki kısıtı oluşturmaktadır (van Apeldoorn, 2009: 22). Neoliberalizmin sosyal ilişkilere gömülü olma özelliği sembolik kalmakta ve Avrupa ulusötesi düzeyde pazar entegrasyonu derinleşirken, ulus devlet seviyesinde düzenlenmeye devam eden sosyal uyum politikalarının etkisi de azalmaktadır. Lizbon Antlaşması, Avrupa’nın sosyo-ekonomik düzeni için sosyal uyumu önceleyen bir rekabetçilik politikası öngörerek bu asimetrik durumu düzeltmeye çalışsa da başarılı olamamıştır (van Apeldoorn, 2009: 28). Neoliberal hegemonyanın krizi kendisini kemer sıkma politikalarına karşı protestolar, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının artması gibi olgularla göstermektedir. Bu dönemde, tabandan alınan desteğin yitilmesi ile birlikte, giderek otoriter neoliberalizme doğru evrilen ve demokrasiyi zayıflatan bir döneme girildiği tartışılır (van Apeldoorn, 2013: 199). Bu neoliberal sosyo-ekonomik yönetişime bir alternatif

oluşmadığı için bu projenin meşruiyet krizi derinleşmiş ve artan milliyetçilik, yabancı düşmanlığı ve popülizm ile birlikte Avrupa entegrasyonuna karşı olumsuz tepkiler artmıştır (van Apeldoorn, 2009: 41). Bu dönemde, egemen sınıflar neoliberalizmin işleyişinde toplumdaki farklı kesimlerin rızasını alma eğiliminden vazgeçmişlerdir. Aksine egemen sınıflar toplumda neoliberalizme direnç gösteren muhalif kesimleri tavizler ve uzlaşma yolu ile etkisizleştirmeye çalışmamakta, muhalif grupların açık bir şekilde dışlanması ve marjinalize edilmesini tercih etmektedirler (Bruff, 2014: 116). Burada krizi avantaja çeviremeyen Avrupa sosyal demokrat siyasi partilerin de payı büyüktür (Bruff, 2014: 113). Başka bir ifade ile neoliberal hegemonya krizinin yanında sosyal demokrasinin etkili bir siyasi aktör olamaması ve alternatif üretmemesi de önemli bir eksikliklerdir (Ryner, 2010: 554-555). Ancak 2007 sonrası gelişen 'otoriter neoliberalizm' krize ve kapitalist devletin meşruiyeti krizine karşı verilen bir tepkidir. Bu yüzden otoriter neoliberalizm hem daha kapalı hem daha az demokratik bir politika sunmakta ve bu haliyle devleti eş zamanlı olarak hem güçlendirmekte hem de güçsüzleştirmektedir (Bruff, 2014: 125).

Overbeek Avro krizi ile baş etmek için üç strateji olduğunu tartışır. İlk Yunanistan başta olmak üzere, İrlanda ve Portekiz, hatta İspanya ve İtalya'nın EPB'den çıkmasının düzenlenmesidir. Bu strateji sonunda EPB bölgesi daha ziyade Alman markı alanına benzeyecektir. İkinci alternatif, parasal birliğin eşitsizliklerini düzelterek asgari ortak mali ve ekonomik politikalar geliştirilmesi ve parasal birliğin tamamlanmasıdır. Üçüncü strateji ise kısa vadede belirtilerin zayıflamasını ve krizin kendi kendine çözülmesini bekleme stratejisidir. Overbeek kısa vadede bekleme stratejisinin devam edeceğini ve bunun da özellikle Avrupa'nın çeperindeki ülkelerdeki eşitsizlikleri arttıracığını, otoriterleşme gibi siyasi risklere yol açabileceğini ve Avrupa entegrasyon projesinin demokratik meşruiyeti için olumsuz sonuçlar doğuracağını tartışır (Overbeek, 2012: 40-42). Overbeek ise üç önlem alınması gerektiğinin altını çizer: EPB bölgesinde istikrarı sağlamak için spekülasyon finans balonları yerine real ekonomik büyümenin tekrar canlandırılması; yüksek risk aldıkları gerekçesi ile yüksek faizlerle çeper ülkelerine kredi veren bankaların yüksek karlarının regülasyonu ve finansın regüle edilmesi konusunda somut adımların atılması; reform sürecindeki tüm önerilerin Avrupa kurumlarının ve Avrupa düzeyindeki karar alma süreçlerinin demokratik denetiminden geçmesi (Overbeek, 2012: 43-44).

Sonuç

Avrupa entegrasyonu hem ekonomik açıdan hem de siyasi açıdan ciddi bir krizden geçmektedir. Finansal piyasalarda başlayan ekonomik kriz, siyasal alanda da etkisini göstermekte ve entegrasyon için kamuoyu desteğinin azalmasının yanı sıra Brexit gibi AB üyeliğinden çıkma tartışmalarını da gündeme getirmektedir. Eleştirel yazın her ne kadar Avrupa'nın sosyo-ekonomik yönetimindeki sorunların altını çizerek literatüre önemli bir katkı yapsa da, bu çalışmalar 'Avrupa şüpheliği'

nedeni ile maalesef anaakım Avrupa dergilerinde çok az yer bulabildiler. Bu anlamda uluslararası ilişkiler disiplini içinde eleştirel siyasi ekonomi yazınına ayrılan yer, Avrupa Çalışmaları literatürü içinde eleştirel yazına ayrılmamıştır. Eleştirel yazının dışlanmış olmasının Avrupa entegrasyonunun içindeki mevcut çelişkileri tespit etmek ve bunları tartışmaya açmak konusundaki zemini zedelediği açıktır. Halbuki siyaset ve ekonomiyi birbiri içine gömülü süreçler olarak analiz eden siyasi ekonomi literatürünün özellikle krizi tetikleyen sosyal yapıyı anlama konusunda katkısı önemlidir. Benzer şekilde Avrupa entegrasyonuna yönelik Türkçe literatür içinde de eleştirel siyasi ekonomi yazını çok az yer bulmuştur. Bu makale eleştirel yazının krizi nasıl açıkladığı ve krizi aşmak için ne gibi reçeteler önerdiğini tartışarak, Türkçe yazılmış Avrupa entegrasyon literatürüne katkı sağlamayı amaçlar. Eleştirel siyasi ekonomi yazını krizi nasıl açıklamaktadır ve krizin nedenlerini nasıl analiz etmektedir? Krizi aşmak için ne gibi politikalar önermektedir?

Makalede eleştirel siyasi ekonomi yazını Kapitalizmin Çeşitliliği, Düzenleme Okulu, Açık Marksizm ve neo-Gramsci'ci tarihsel materyalizm olmak üzere dört kategoride incelenmiştir. Makalede eleştirel siyasi ekonomi yaklaşımlarının özellikle üç noktada katkısının önemi vurgulanmıştır. İlk olarak Avrupa entegrasyonu küresel bir yapı içinde analiz edilir. Dolayısıyla küresel ve bölgesel faktörlerin birbirinden ayrıştırılmasını ve Avrupa'daki gelişmelerin dünya ölçeğinden ayrı yorumlanmamasını sağlar. Aslında eleştirel siyasi ekonomi yazınının en temel katkısı Avrupa merkezli bakış açısının ötesine geçerek, Avrupa entegrasyonunun da küresel kapitalizmin eşitsiz kalkınma sürecinin bir parçası olduğu ve Avrupa entegrasyonunun da eşitsiz geliştiğine olan vurgusudur (Jager vd., 2016: 113). Eleştirel yazının ikinci önemli katkısı entegrasyonun ekonomik bir gereklilikten doğduğunun ve kendiliğinden devam eden bir süreç olarak okumanın eksikliklerinin altını çizmesidir. Bu önerme tarihsel olarak da doğrulanmamıştır. Aksine, bu yazın belli sosyal güçlerin/aktörlerin entegrasyonu desteklediğinin ve karşı çıkan bir grubun da olacağına altını çizer. Üçüncü olarak eleştirel siyasi ekonomi yazınının 'eleştirel' olabilmesi için en temel katkısı kuşkusuz güç ilişkilerini sorunsallaştırması ve mevcut sosyo-ekonomik düzene karşı ne gibi alternatiflerin önerilebileceğini tartışmasıdır.

Makalede eleştirel siyasi ekonomi çalışmalarının krizi anaakımdan farklı okuduğu ve krizin aşılması için farklı önermeler geliştirdiği tartışılmıştır. Bu dört yazının temel noktası krizin sorumluluğunu özellikle Güney Avrupa ülkelerindeki sosyo-ekonomik koşullara, kemer sıkma politikalarını uygulamak konusunda yeterli siyasi iradenin gösterilmemesine veya piyasa ekonomisinin 'kötü' uygulamalarına bağlayan ana akım konusundaki eleştirel tutumudur. Eleştirel yazına göre kriz yapısaldır ve kapitalist ekonomik gelişmeye içkindir. Avrupa entegrasyonu da küreselleşme gibi eşitsiz bir kapitalist gelişim göstermiştir. Kriz özellikle Güney Avrupa ülkelerinin yüklü kamu harcamalarından değil, finansallaşmaya dayalı birikim stratejisinin Avrupa üye ülkeler arasında eşitsiz gelişmesinden ve sürdürülememesinden

kaynaklanmaktadır. Krizi aşmak için alınacak önlemlerin her ülkenin kapitalist çeşitliliği göz önünde tutularak alınması ve yeknesak politikaların doğru olmadığı vurgulanmıştır. Krizi analiz ederken kapitalist çeşitliliğin ve Kuzey ve Güney Avrupa ülkeleri arasında belirginleşen sosyo-ekonomik eşitsizliklerin farkında olmanın öneminin altı çizilmiştir. Kapitalizmin çeşitli tarihsel dönemlerinde farklılık gösteren kapitalist birikim rejimlerinin toplumla uyumlu olabilmesi için düzenleme gereklidir. Bu açıdan Düzenleme Okulu yazınının da altını çizdiği gibi mevcut kriz borçlanmaya dayanan finans-merkezli birikim sisteminin krizine bağlıdır ve EPB'nin ulusötesi düzlemde düzenlenirken sosyal politika veya çalışma ilişkilerinin ulusal alanda düzenlenmesinin yarattığı asimetrik ilişki ve çelişkiler göz ardı edilmemelidir. Benzer şekilde, EPB ardındaki sınıf siyaseti çözümlenmelidir. EPB'nin işleyişi ulusal düzlemdeki siyasete kapalıdır ve EPB hem Avrupa üye ülkelerindeki kitlesel demokrasiyi zayıflatmakta hem de liberal uygulamaları ulusal düzlemdeki düzenlemenin dışında tutarak Avrupa sermayesinin sömürsünü arttırmaktadır. Gelineen noktada neo-Gramsci'ci tarihsel materyalizm yazınının vurguladığı gibi neoliberal hegemonya krizdedir ve alternatif bir sosyo-ekonomik yönetim modelinin üretilmemesi meşruiyet krizini derinleştirmiştir ve artan milliyetçilik, yabancı düşmanlığı ve popülizm ile kendini göstermektedir. Krize karşı AB ülkeleri daha otoriter neoliberal bir dönemden geçmektedirler. Bu dönemde egemen sınıflar muhalif kesimlerin çıkarlarına rıza göstermemekte ve egemen sınıfların hegemonyasını korumak için devlete olan ihtiyaç daha da artmaktadır. Bu yazınının da altını çizdiği gibi gelecekte Avrupa entegrasyonunun nasıl bir form alacağı ve bu formun sosyo-ekonomik içeriği yine farklı sosyal tarafların sınıf çatışması temelinde geliştirileceği hegemonya mücadelesi sonucunda şekillenecektir.

Kaynakça

- Aglietta, M. (1998) "Capitalism at the Turn of the Century: Regulation Theory and the Challenge of Social Change", *New Left Review*, 232: 41–90.
- Akçay, Ü. ve A. R. Güngen (2014) *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş, Küresel Kapitalizmin Geleceği*, Ankara: NotaBene.
- Becker, J. (2017) "In the Yugoslav Mirror: The EU Disintegration Crisis", *Globalizations*, 14 (6): 840–50.
- Becker, J. ve J. Jäger (2010) "Development Trajectories in the Crisis in Europe", *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 18(1): 5–27.
- Becker, J. ve J. Jäger (2012) "Integration in crisis: A regulationist perspective on the interaction of European varieties of capitalism", *Competition & Change*, 16 (3): 169–187.
- Becker, U. (2009) *Open Varieties of Capitalism, Continuity, Change and Performance*, Houndmills: Palgrave.
- Becker, U. (2014a) "The Heterogeneity of Capitalism in Crisis-Ridden Europe", *Journal of Contemporary European Studies*, 22 (3): 261–275.

- Becker, U. (2014b) "Introduction", U. Becker (der.), *The BRICS and Emerging Economies in Comparative Perspective, Political economy, liberalisation and institutional change*, London: Routledge, 1-26.
- Becker, U. (2014c) "Institutional change in the BRICS, Eastern Europe, South Africa and Turkey, 1998-2008", U. Becker (der.), *The BRICS and Emerging Economies in Comparative Perspective, Political economy, liberalisation and institutional change*, London: Routledge, 27-52.
- Bieler, A. (2000) *Globalisation and Enlargement of the European Union, Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membership*, London: Routledge.
- Bieler, A. (2006) *The Struggle for a Social Europe, Trade Unions and EMU in Times of Global Restructuring*, Manchester: Manchester University Press.
- Bieler, A. (2011) "Labour, New Social Movements and the Resistance to Neoliberal Restructuring in Europe", *New Political Economy*, 16 (2): 163-183.
- Bieler, A. (2012) "Globalisation and European integration, The internal and external dimensions of neo-liberal restructuring", P. Nousios, H. Overbeek ve A. Tsolakis (der.), *Globalisation and European Integration, Critical approaches to regional order and international relations*, London: Routledge, 197-218.
- Bieler, A. ve A. D. Morton (der.) (2001) *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of European Social Relations in the Global Political Economy*, London: Palgrave.
- Bieler, A. ve A. D. Morton (2004) "Another Europe is Possible? Labour and Social Movements at European Social Forum", *Globalizations*, 1 (2): 305-327.
- Bieler, A., J. Jordan ve A. D. Morton (2019) "EU Aggregate Demand as a Way out of Crisis? Engaging the Post-Keynesian Critique?", *Journal of Common Market Studies*, 1-18.
- Bieling, H.-J. (2003) "Social Forces in the Making of the New European Economy: The Case of Financial Market Integration", *New Political Economy*, 8 (2): 203-224.
- Bieling, H.-J. (2014) "Shattered Expectations: The Defeat of European Ambitions of Global Financial Reform", *Journal of European Public Policy*, 21 (3): 346-366.
- Bieling, H.-J., J. Jager ve M. Ryner (2016) "Regulation Theory and the Political Economy of the European Union", *Journal of Common Market Studies*, 54 (1): 53-69.
- Bohle, D. ve B. Greskovits (2009) "Varieties of Capitalism and Capitalism «tout court»", *European Journal of Sociology*, 50 (3): 355-386.
- Bonefeld, W. (1998) "Politics of European Monetary Union: Class, Ideology and Critique", *Economic and Political Weekly*, 33 (35): 55-69.
- Bonefeld, W. (2000) "The Spectre of Globalization: On the Form and Content of the World Market", W. Bonefeld and K. Psychopedis (der.), *The Politics of Change, Globalization, Ideology and Critique*, Houndmills: Palgrave, 31-68.
- Bonefeld, W. (2015) "European economic constitution and the transformation of democracy: On class and the state of law", *European Journal of International Relations*, 21 (4): 867-886.
- Bonefeld, W. (2017) "Authoritarian Liberalism: From Schmitt via Ordoliberalism to the Euro", *Critical Sociology*, 43 (4-5): 747-761.

- Bonefeld, W., R. Gunn, J. Holloway ve K. Psychopedis (1995) "Introduction: Emancipating Marx", W. Bonefeld, R. Gunn, J. Holloway ve K. Psychopedis (der.), *Open Marxism, Volume III, Emancipating Marx*, London: Pluto, 1-6.
- Bonefeld, W., R. Gunn ve K. Psychopedis (1992) "Introduction", W. Bonefeld, R. Gunn ve K. Psychopedis (der.), *Open Marxism, Volume I Dialectics and History*, London: Pluto, ix-xx.
- Boyer, R. (2000) "The Unanticipated Fallout of European Monetary Union: The Political and Institutional Deficits of the Euro", C. Crouch (der.), *After the Euro, Shaping Institutions for Governance in the Wake of European Monetary Union*, Oxford: Oxford University Press, 24-88.
- Boyer, R. (2012) "The four fallacies of contemporary austerity policies: the lost Keynesian legacy", *Cambridge Journal of Economics*, 36 (1): 283-312.
- Boyer, R. ve Y. Saillard (1995) "A Summary of Regulation Theory", R. Boyer ve Y. Saillard (der.), *Regulation Theory, The State of the Art*, London: Routledge, 36-44.
- Bruff, I. (2014) "The rise of authoritarian neoliberalism", *Rethinking Marxism, A Journal of Economics, Culture and Society*, 26 (1): 113-129.
- Bruff, I. ve L. Horn (2012) "Varieties of capitalism in crisis?", *Competition and Change*, 16 (3): 161-168.
- Burnham, P. (1994) "Open Marxism and Vulgar International Political Economy", *Review of International Political Economy*, 1 (2): 221-231.
- Burnham, P. (2000) "Globalization, Depoliticization and 'Modern' Economic Management", W. Bonefeld ve K. Psychopedis (der.), *The Politics of Change, Globalization, Ideology and Critique*, Houndmills: Palgrave, 9-30.
- Burnham, P. (2010) "Class, Capital and Crisis: A Return to Fundamentals", *Political Studies Review*, 8: 27-39.
- Burnham, P. (2011) "Towards a Political Theory of Crisis: Policy and Resistance across Europe", *New Political Science*, 33 (4): 493-507.
- Cafruny, A. ve M. Ryner (2012) "The global financial crisis and the European Union, the irrelevance of integration theory and the pertinence of critical political economy", P. Nousios, H. Overbeek ve A. Tsolakis (der.), *Globalisation and European Integration, Critical approaches to regional order and international relations*, London: Routledge, 32-50.
- Cerny, P. G. (1997) "International Finance and the Erosion of Capitalist Diversity", C. Crouch ve W. Streeck (der.), *Political Economy of Modern Capitalism, Mapping Convergence and Diversity*, London: Sage, 173-181.
- Coates, D. (2014) "Studying comparative capitalisms by going left and by going deeper", *Capital and Class*, 38 (1): 18-30.
- Copelovitch, M., J. Frieden ve S. Walter (2016) "The Political Economy of the Euro Crisis", *Comparative Political Studies*, 49 (7): 811-840.
- Crouch, C. (2000) "Introduction: The Political and Institutional Deficits of European Monetary Union", C. Crouch (der.), *After the Euro, Shaping Institutions for Governance in the Wake of European Monetary Union*, Oxford: Oxford University Press, 1-23.
- Crouch, C. (2004) *Post-Democracy*, Cambridge: Polity.

- Crouch, C. (2015) "Comment on Wolfgang Merkel, Is capitalism compatible with democracy?", *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 9 (1-2): 61-71.
- Crouch, C. (2016) "The March Towards Post-democracy, Ten Years On", *The Political Quarterly*, 87 (1): 71-75.
- Crouch, C. ve W. Streeck (1997) "Introduction: The Future of Capitalist Diversity", C. Crouch ve W. Streeck (der.), *Political Economy of Modern Capitalism, Mapping Convergence and Diversity*, London: Sage, 1-18.
- Drahokoupil, J., B. van Apeldoorn ve L. Horn (2009) "Introduction: Towards a Critical Political Economy of European Governance", B. van Apeldoorn, J. Drahokoupil ve L. Horn (der.), *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance, From Lisbon to Lisbon*, Houndmills: Macmillan, 1-17.
- Eurostat (2018) "Yıllık işsizlik oranları, <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&code=tipsun20&plugin=1>, indirilme tarihi: 9 Ağustos 2018.
- Gill, S. (1995) "Globalisation, Market Civilisation, and Disciplinary Neoliberalism", *Millennium: Journal of International Studies*, 24 (3): 399-423.
- Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks*. çeviri ve ed. Q. Hoare and G. N. Smith, London: Lawrence and Wishart.
- Hall, P. A. (2012) "The economics and politics of the euro crisis", *German Politics*, 21: 355-371.
- Hall, P. A. (2014) "Varieties of capitalism and the Euro Crisis", *West European Politics*, 37 (6): 1223-1243.
- Houghton, T. (2016) "Beelines, Bypasses and Blind Alleys: Theory and the Study of the European Union", *Journal of Common Market Studies*, 54- Annual Review: 65-82.
- Holloway, J. (1994) "Crisis, Fetishism, Class Composition", W. Bonefeld, R. Gunn ve K. Psychopedis (der.), *Open Marxism, Volume II Theory and Practice*, London: Pluto, 145-169.
- Jager, J., L. Horn ve J. Becker (2016) "Critical International Political Economy and Method", L. S. Talani ve G. P. Martin (der.), *The Palgrave Handbook of Critical International Political Economy*, London: Palgrave, 101-118.
- Jessop, B. ve N.L. Sum (2006) *Beyond the Regulation Approach, Putting Capitalist Economies in their Place*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Jones, E. ve F. Torres (2015) "An 'Economic' Window on an Interdisciplinary Crisis", *Journal of European Integration*, 37 (7): 713-22.
- Manners, I. ve R. Whitman (2016) "Another Theory is Possible: Dissident Voices in Theorising Europe", *Journal of Common Market Studies*, 54 (1): 3-18.
- Nousios, P., H. Overbeek ve A. Tsolakis (2012) "Globalisation and European Integration, The nature of the beast", P. Nousios, H. Overbeek ve A. Tsolakis (der.), *Globalisation and European Integration, Critical approaches to regional order and international relations*, London: Routledge, 3-32.
- Overbeek, H. (2012) "Sovereign Debt Crisis in Euroland: Root Causes and Implications for European Integration", *The International Spectator*, 47 (1): 30-48.
- Öniş, Z. ve M. Kutlay (2012) "Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği", *Uluslararası İlişkiler*, 9 (33): 3-22.

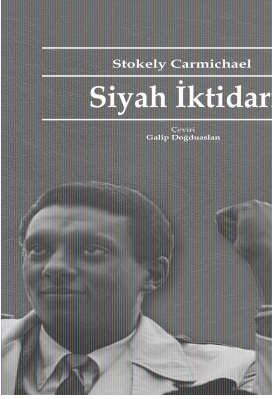
- Robinson, W. I. (2004) *A Theory of Global Capitalism, Production, Class and State in a Transnational World*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Rosamond, B. (2007) "European Integration and the Social Science of EU Studies: The Disciplinary Politics of a Subfield", *International Affairs*, 83 (1): 231-52.
- Ryner, M. (2010) "An Obituary for the Third Way: The Financial Crisis and Social Democracy in Europe", *The Political Quarterly*, 81 (4): 554-555.
- Shields, S. (2003) "The 'Charge of the Right Brigade': Transnational Social Forces and the Neoliberal Configuration of Poland's Transition", *New Political Economy*, 8 (2): 225-244.
- Streeck, W. (2015) "Why the Euro Divides Europe", *New Left Review*, 5-26.
- Tayfur, F. M. (2012) "Yunanistan'ın Mali-Finansal Krizi: Tarih Kaç Kez Tekerrür Eder?", *Mülkiye Dergisi*, 36 (274): 183-190.
- Tsoukalis, L. (2011) "The JCMS Annual Review Lecture The Shattering of Illusions – And What Next?", *Journal of Common Market Studies*, 49 (Annual Review): 19-44.
- Türel, O. (2013) "Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik Süreci: Geçmiş ve Gelecek", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 40 (2).
- van Apeldoorn, B. (2002) *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London: Routledge.
- van Apeldoorn, B. (2009) "The Contradictions of 'Embedded Neoliberalism' and Europe's Multi-level Legitimacy Crisis: The European Project and its Limits", B. van Apeldoorn, J. Drahokoupil ve L. Horn (der.), *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance From Lisbon to Lisbon*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 21-43.
- van Apeldoorn, B. (2013) "The European capitalist class and the crisis of its hegemonic project", *Socialist Register*, 189-206.
- van der Pijl, K. (1998) *Transnational Classes and International Relations*, London: Routledge.
- Verdun, A. (2007) "Economic and Monetary Union", M. Cini (der.), *European Union Politics*, Oxford: Oxford University Press, 321-339.
- Wallace, H. (2017) "The JCMS Annual Review Lecture: In the Name of Europe", *Journal of Common Market Studies*, 55: 8-18.
- World Bank (2018a) "Genç İşsizlik Oranı (toplam işgücü içinde)", <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS>, indirilme tarihi: 28 Haziran 2018.
- World Bank (2018b) "Yıllık GSYH Büyüme Oranları", <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, indirilme tarihi: 28 Mayıs 2018.

Stokely Carmichael

SIYAH İKTİDARI

İngilizceden çeviri: Galip Dağduaslan

İrkçılık nedir? Bu sözcük, yüzyıllar boyunca milyonlarca siyah insanın günlük gerçekliğinde karşılık bulsa da –belki de bu gerçekliğin olağan sayılmasından ötürü– pek seyrek tanımlanmıştır. “İrkçılık” sözcüğü, bize göre, ırksal bir grubu boyunduruk altına almak ve onun üzerindeki denetimi sürdürmek gayesiyle, ırk göz önünde tutularak alınan kararlar ve yürütülen politikalar anlamına geliyor. Bu ülkenin siyahlara karşı uyguladığı tutum hep bu olagelmıştır

İrkçılık hem açık hem örtüktür. Birbiriyle yakından ilişkili iki biçimde görülür: Bir, beyaz bireylerin siyah bireylere karşı olan davranışları; iki, beyaz cemaatinin tamamının siyah cemaatine karşı tutumu olarak. Biz bunlardan ilkinde bireysel ırkçılık, ikincisine ise kurumsal ırkçılık diyoruz.

– Stokely Carmichael

*dipnot yayınları

Selanik Caddesi No: 82/24 Kızılay Ankara - T: 312 419 29 32 - F: 312 419 25 32 - www.dipnotkitap.com

Küreselleşme, Avrupa Entegrasyonu ve Genişleme¹

Lütfi Doğan²

Öz

Avrupa entegrasyonu sıklıkla demokratik normlar ve sosyal değerler üzerine kurulu bir birlik olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler, Avrupa entegrasyonuna ilişkin bir tür rasyonaliteyi ifade etmektedir. Bu makale, Avrupa entegrasyonuna ilişkin bu rasyonaliteyi sorgulamayı, Avrupa entegrasyonunun bir sermaye projesi olarak oluşumunu ve küreselleşme, entegrasyon ve genişleme ekseninde dönüşümünü tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Makalede temel olarak, Avrupa entegrasyonunun niteliğine ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmakta, entegrasyonun bir sermaye projesi olarak Batı Avrupa'da bütünleşik bir kapitalizm yaratma girişimi olarak ortaya çıktığı saptaması yapılmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa entegrasyonunun, projenin başlangıcından itibaren genişleme iddiasında olmadığı, fakat sermayenin uluslararasılaşma, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine paralel bir biçimde küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde genişlemeye yöneldiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa entegrasyonu, kapitalizm, küreselleşme, genişleme*

Globalization, European Integration and Enlargement

Abstract

European integration is frequently evaluated as a union based on democratic norms and social values. These evaluations refer to a kind of rationality regarding the European integration. This article aims to question such a rationality and to discuss the formation of the European integration as a capital project and the transformation of it within the frame of globalization, integration, and enlargement. In the article, different approaches regarding the characteristic of the European integration are identified and it is determined that the European integration was emerged as an attempt for creating an integrated capitalism in Western Europe. Besides, it is asserted that the European integration was not disposed to enlarge at the beginning of its establishment, but has put the enlargement on the agenda in accordance with internationalization, centralization, and concentration of capital in global period.

Keywords: *European integration, capitalism, globalization, enlargement*

¹ Makale gönderim ve kabul tarihi: 27.02.2019 – 10.05.2019

² ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü doktora öğrencisi. E-posta: dgnlutfu@gmail.com. ORCID Numarası: 0000-0001-9692-028X

Giriş

Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, Eylül 2017’de Avrupa Parlamentosu’nda “Birliğin Durumu” üzerine yapmış olduğu yıllık konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştı: “Avrupa, benim için tek pazardan daha fazlasıdır. Paradan, para biriminden, Euro’dan daha fazlasıdır. Avrupa benim için her zaman değerler anlamına gelmiştir”.³ Juncker özetle, bir “Değerler Birliği”nden söz etmekteydi. Juncker’in sözleri Avrupa projesini yakından takip edenlerin fazlasıyla aşına olduğu bir söylemin tipik bir ifadesidir. “Avrupa değerleri”, “değerler Birliği”, “değerlerin Avrupa’sı” gibi ifadeler, birlik projesinin başlangıcından bu yana sıklıkla tekrarlanan söylemler olagelmıştır. Peki, bu değerler nelerdir? Sözgelimi, “değerler Birliği” ne anlama geliyor? Juncker’e göre bu, “özgürlük Birliği”, “eşitlik Birliği ve eşitlerin Birliği” ve “hukukun üstünlüğü” temelinde bir birlik anlamına geliyor. Jürgen Habermas ve Jacques Derrida için ise, geçmişte antagonizmalardan, çatışmalardan ve mücadelelerden beslenen, çelişkileri iletişim yoluyla çözmeyi öğrenmiş olan Avrupa kültürüne dayanan bir “Avrupalı kimliği”, bir “ortak kimlik” anlamına geliyor (2003: 293-4). Kısacası, Avrupalıları bir araya getiren değerlerin “demokratik normlar” ve “sosyal değerler” (Skrobacki, 2005: 450) olduğu ileri sürülmüştür. Bu değerlendirmeler Avrupa entegrasyonuna ilişkin bir tür rasyonaliteyi ifade etmektedir. Bu makale, Avrupa entegrasyonuna ilişkin bu rasyonaliteyi sorgulamayı, Avrupa entegrasyonunun bir sermaye projesi olarak oluşumunu ve küreselleşme, entegrasyon ve genişleme ekseninde dönüşümünü tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Makalede temel olarak, Avrupa entegrasyonunun niteliğine ilişkin çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmakta, entegrasyonun bir sermaye projesi olarak Batı Avrupa’da bütünleşik bir kapitalizm yaratma girişimi olarak ortaya çıktığı saptaması yapılmaktadır. Bununla birlikte, Avrupa entegrasyonunun, projenin başlangıcından itibaren genişleme iddiasında olmadığı, fakat sermayenin uluslararasılaşma, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine paralel bir biçimde küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde genişlemeye yöneldiği iddia edilmektedir.

Bir Sermaye Projesi olarak Avrupa Entegrasyonu

AB ile ilgili literatürde Avrupa entegrasyonu ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar içerisinde kabaca iki eğilimden söz edilebilir. Bunların ilki, Avrupa entegrasyonunu bir *idea* olarak ele alır. Bu yaklaşım çerçevesinde yapılan çalışmalar, bir federasyon fikrine ya da *Avrupa Birleşik Devletleri* tasarısına, küresel bir aktör olarak Avrupa entegrasyonunun rolüne (González, 1999; Molchanov, 2005; Skrobacki, 2005; Howorth, 2010; Capello ve Perucca, 2015) ve demokratik ve sosyal değerlere dayanan bir “Avrupalı kimliği”nin önemine (Habermas ve Derrida, 2003; Skrobacki, 2005; Zielonka, 2006) dair tartışmalara odaklanmaktadır. Juncker’in ifadeleri de bu tür yaklaşımların tipik bir tezahürüdür. Bu değerlendirmeler, Avrupa

³ Konuşmanın tamamı için bkz. European Commission Press Release Database, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_en.htm

entegrasyonunu *ideal* bir entegrasyon örneği olarak ortaya koymakta ve bir *değerler Avrupası* tariflemektedir.

Bu yaklaşımın aksine, ikinci bir grupta değerlendirilebilecek diğer bir yaklaşım ise, Avrupa entegrasyonunu *çelişkili bir proje (a contradictory project)* olarak ele alır. Bu yaklaşım Avrupa projesinin, başlangıcından bu yana entegrasyonun kapsamına, sınırlarına ve hedeflerine dair birtakım çelişkileri içerisinde barındırdığı vurgusunu yapar. Bu çelişkiler, AB içerisindeki ulusal egemenlik sorunundan Avrupa entegrasyonunun sınırlarına (Agnew, 2003; Hansen, 2004), birlik içerisindeki eşitsizliklerden (Manic, 2008), bazı Avrupa ülkeleri arasındaki emperyalist rekabete (Bonefeld, 1998; Callinicos, 1998) ve Avrupa projesinin yayılmacı karakterine (Carchedi ve Carchedi, 1999; Carchedi, 2001; Gowan, 2002; Hansen, 2004) kadar götürülebilir. Bu yaklaşım aynı zamanda, Avrupalı ulusları bir araya getiren birtakım tarihsel zorunlulukları da (imperatives) (Anderson ve Hall, 1961; Judt, 1996) gündeme getirmektedir. Bu grup içerisinde değerlendirilen çalışmaların Avrupa projesine yönelik eleştirel bir pozisyona sahip olduklarını da belirtmek gerekir.

Avrupa entegrasyonunun bir *idea* mı yoksa bir *proje* mi olduğu sorusu, AB üzerine yapılan çalışmalar açısından temel bir ikilem olmuştur. Bu çalışma Avrupa entegrasyonunu bir sermaye projesi olarak ele almakta ve entegrasyona ilişkin çelişkileri kapitalizmin iç çelişkileri olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, Avrupa entegrasyonunun oluşumuna kısaca değinmeye çalışalım.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), 1950 yılında Belçika, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda -*Altılar (the Six)*- tarafından, savaşın temel hammaddeleri olan kömür ve çelik için bir tek pazar (single market) oluşturmak amacıyla kurulmuştu. Çelik üretimindeki dalgalanmalar ile savaş ve kriz nedeniyle yıllar içerisinde çeliğe yönelik talebin ve sanayi için enerjinin temel kaynağı olan kömüre duyulan ihtiyacın artması, bu stratejik kaynakların üretim ve tüketimini kontrol altına almak için altı Batı Avrupa ülkesini bir araya getirmişti. Bu ülkeler daha sonra tek pazarı, diğer mal ve hizmetleri de kapsayacak biçimde genişleterek, 1957 yılında Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurdular. AET, söz konusu ülkeler için bir ortak pazar (*common market*) ve gümrük birliğini (*customs union*) hedeflemekteydi. Zira AET, hem üye ülkeler arasındaki ticarete gümrük vergisini kaldırdı hem de AET sınırları içerisine giren mallara yönelik tek gümrük tarifesi (single external tariff) uygulamaya koydu. 1968'de, Avrupa Komisyonu'nun önerisiyle Avrupa Konseyi tarafından uygulamaya konan ortak gümrük tarifesi (common customs tariff) ile Topluluk bir ticaret bloğu haline geldi. AET'nin temel hedefi, meşhur dört özgürlüğü (*four freedoms*) -malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımını- sağlayacak bir tek pazar (single market) yaratmaktı. Kısacası Avrupa projesi, başlangıcı itibariyle sözü edildiği gibi demokratik ve sosyal değerlere değil, tamamen ekonomik değerlere, yani piyasa değerlerine dayanmaktaydı.

Tony Judt birlik olma sürecinin bir *idea* olmadığını, bu sürecin Avrupalı güçler arasındaki rekabetin, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın inşasının gerekliliğinin, soğuk savaş geriliminin ve Bolşevizm korkusunun yarattığı bir zorunluluk (imperative) olduğunu öne sürer (1996: 3-30). Benzer bir şekilde Perry Anderson ve Stuart Hall de Avrupa'nın, entegrasyon sürecinde pozisyon almak zorunda kaldığı tarihsel zorunluluklara vurgu yapmışlardır. Savaş sonrası dünyanın birbiriyle ilişkili dört temel meselesine işaret etmişlerdi: “Sovyetler Birliği'nin yükselişi, ABD'nin buna yönelik tepkisi, az gelişmiş ülkelerin ortaya çıkması ve Avrupa'nın değişimi” (1961: 1). Soru şuydu: Avrupa bu tablo içerisinde nasıl bir pozisyon alacaktı? Savaşın yıkıcı sonuçlarının üstesinden gelinmesi, Avrupa ekonomisinin canlandırılması ve Avrupa'nın yeniden inşası açısından Marshall Yardımı (ki önemli miktarda askeri yardımı içeriyordu) somut bir alternatif olarak ortaya çıkmıştı. Anderson ve Hall'e göre, ABD yardımları ve yatırımları ile gelen ekonomik iyileşme süreci, ortak pazarın (common market) yarattığı avantajlar ve şirketler arası anlaşmalar ile kartel anlaşmalarının (inter-enterprise and cartel agreements) artışı Avrupa için, “içsel Amerikanlaşma” (internal Americanization) anlamına geliyordu (1961: 4-6). Diğer bir ifadeyle, Avrupa'nın somut alternatifi, komünist tehlikeye karşı serbest piyasa ekonomisini ABD yardımları ve NATO sayesinde yeniden ayağa kaldırmaktı.

Tarihsel zorunluluklar göz önüne alınarak değerlendirildiğinde Avrupa projesinin oluşumunun, bir ortak pazar oluşumu yani bölgesel bir ekonomik entegrasyon olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, ortak pazarın bir tür siyasal entegrasyon ve bir savunma topluluğu (a defence community) yaratabileceği öngörülüyordu. Avrupa projesinin kurucu babası olan Fransız devlet adamı Robert Schuman, kömür ve çeliğin üretim ve tüketiminin kontrolünü sağlamak için bir “ortak Yüksek Otorite”nin (common High Authority)⁴ gerekliliğini vurgulamıştı. Bu nedenle, projenin diğer kurucu babası olan Jean Monnet'den esinlendiği “Avrupa federasyonu” fikrini benimsemişti. AET'nin kurumsal yapısı da siyasal entegrasyon için önemli girişimleri içermişti. Ancak Topluluk tek bir siyasal varlık ya da bir federasyon haline gelemedi. Schuman'ın bir savunma topluluğu yaratma girişimleri de çeşitli engellerle karşılaştı. 1952'de kurulan Avrupa Savunma Topluluğu (European Defence Community) ve 1954'te kurulan Batı Avrupa Birliği (Western European Union) gibi tek bir askeri güç yaratma girişimleri sonuçsuz kaldı. Fakat bu, üye ülkelerin tek bir askeri güç olarak hareket edemedikleri anlamına gelmiyordu. Topluluk'un askeri anlamda NATO ile bütünleştiği söylenebilir.⁵ NATO, Avrupa

⁴ Ortak Yüksek Otorite ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Avrupa entegrasyonunun kurucu metni olarak bilinen 9 Mayıs 1950 Bildirgesi.

⁵ NATO ile kurulan ilişkide istisnai bir dönem olarak 1960'lı yıllarda Fransa ile NATO arasındaki gerilimden söz etmek gerekir. De Gaulle NATO'yu, Birleşik Krallık'ı silahlandırmak ve Avrupa üzerinde güç kurmaya çalışmakla suçluyordu. Bu nedenle Birleşik Krallık'ın olası AET üyeliğine karşı çıkıyordu. Gerilimin esas sebebinin ise, Fransa ve ABD arasında yaşanan nükleer silahlanma yarışı olduğunu belirtmek gerekir. Nihayetinde Fransa 1966'da NATO'nun askeri kanadından çekilme kararı aldı. 1990'lı yıllar itibarıyla NATO'nun askeri operasyonlarına yeniden katılmaya başlayan Fransa'nın NATO'ya tamamen dönüşü ise 2009 yılında gerçekleşti.

entegrasyonunun koruyucusu ilan edilmişti. NATO ile Avrupa entegrasyonu arasındaki bu ilişki Topluluk'un genişleme süreçleri ile NATO genişlemeleri arasında da bir paralelliğin kurulmasını sağlamıştı. Topluluğa üye olan yeni ülkelerin hemen öncesinde veya sonrasında NATO'ya üye olması bu birlikteliğin açık bir ifadesiydi. Şunu da belirtmek gerekir ki NATO ve Avrupa entegrasyonu arasındaki bu ilişki, NATO'dan bağımsız bir Avrupa ordusu kurulmasının önündeki en büyük engel olmuştur.

Avrupa entegrasyonu bir siyasal ve askeri birlik haline gelemese de 1950'lerin ve 1960'ların ekonomik canlanma döneminde büyük bir kapitalist birlik haline gelmeyi başarmıştı. Avrupa Ekonomik Topluluğu, Ortak Pazar ve Gümrük Birliği oluşturmasının yanı sıra, 1962 yılında uygulamaya başladığı Ortak Tarım Politikası (Common Agricultural Policy) ile de önemli bir ekonomik entegrasyon sağlamıştı. Diğer bir deyişle Avrupa entegrasyonu, Batı Avrupa'da bütünleşik (integrated) bir kapitalizm yaratmıştı. Bilindiği üzere, Avrupa kapitalizmi emperyalist rekabetin neticesinde 20. yüzyılın ilk yarısı içerisinde iki dünya savaşına neden olmuştu. Bu savaşların, Avrupa kapitalizmi açısından iki temel sonucu ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, ABD kapitalizminin Avrupa karşısında üstün bir konum elde etmiş olmasıydı. Diğeri ise dekolonizasyon süreci olarak ifade edilen, sömürgelerin birer bağımsız ulus devlete dönüşmesi ve buna bağlı olarak da emperyalizmin niteliğinin değişmesiydi. Avrupa kapitalizmi açısından savaş sonrası dönemin öncelikli hedefi, piyasa ekonomisini canlandırarak rekabet gücünü yeniden kazanmaktı. Avrupa içi ticaretin önündeki gümrük engellerinin kaldırılması, Avrupa sanayisi için hayati önem taşıyan bazı ürünlerin üretiminin kontrol altına alınması, ortak gümrük tarifesi ve Ortak Tarım Politikası gibi ekonomik entegrasyon girişimleri tam da bu hedefi gerçekleştirmeye yönelikti.

Avrupa kapitalizmini bütünleşmeye iten başka önemli bir faktör de savaşların Avrupalı emekçiler üzerindeki yıkıcı etkilerinin Avrupa'daki komünist hareketleri güçlendirmiş olmasıydı. Sovyetler Birliği'nin Avrupalı emekçiler için bir alternatif olarak varlığının yanı sıra, İtalya ve Fransa gibi ülkelerin komünist partileri savaşın hemen sonrasında iktidarı elde edebilecek bir desteğe sahip olmuşlardı. Dolayısıyla komünizm tehdidi, Avrupa kapitalizmi açısından salt bir Sovyet tehdidi olmanın ötesindeydi. Avrupa entegrasyonu bu açıdan, ortak düşmana (komünizme) karşı birleşmenin somut bir ifadesiydi. Bununla birlikte Avrupa entegrasyonunun, Avrupa içerisindeki emperyalist rekabeti kontrol altına alma çabasının bir sonucu olduğu da söylenebilir. Söz gelimi Alman ilerlemesini durdurmak ve Almanya'yı silahsızlandırmak öncelikli bir gündem haline gelmişti. Avrupa içi rekabetin bir birlik içerisinde kontrol altına alınması da Avrupa kapitalizminin yeniden yapılanma sürecinin önemli ayaklarından birini oluşturmuştu.

Avrupa kapitalizmi açısından savaş sonrasında bir diğer temel meselesi ise, kolonilerin siyasal bağımsızlıklarını elde etmeye başlamalarıydı. Daha açık bir

şekilde ifade etmek gerekirse sorun, Avrupa'nın emperyalist güçlerinin eski kolonileri ile ilişkilerini yeniden kurgulama sorunuydu. Avrupa'nın emperyalist güçleri, dekolonizasyon sürecinde eski kolonileri için yeni bir bağımlılık ilişkisini yatırım ve borç gibi ekonomik araçlarla hali hazırda inşa etmiş durumdaydılar. Fakat bundan böyle eski emperyalist rakipler, eski kolonileri tek bir blok olarak sömüreceklerdi (Carchedi ve Carchedi, 1999: 122). Avrupalıların bu yeni tip emperyalizmi, yeni ticaret kurallarına ve *Altılar*'ın (the Six) eski kolonilere yönelik oluşturdukları Kalkınma Fonu'na dayanıyordu (Anderson ve Hall, 1961: 12-3). Kısacası, Batı Avrupa'da bütünleşik bir kapitalizm yaratma projesi olarak ortaya çıkan Avrupa entegrasyonu, kısa sürede önemli düzeyde bir ekonomik entegrasyon sağlamış, bir ticaret bloğu haline gelmişti.

Küreselleşme ve Entegrasyon

Batı Avrupa'nın ekonomik entegrasyonu, dünya ekonomisinin uluslararasılaşma süreci açısından önemli bir bölgesel entegrasyon girişimidir. Avrupa entegrasyonu üye ülkelere, bir taraftan ticaretin önündeki ulusal engelleri (gümrük vergilerini) kaldırarak bölgesel ticarete, diğer taraftan bir ticaret bloğu olduğu ölçüde de uluslararası ticarete avantajlı bir konum sağlamıştır. Bu avantajlı konum Batı Avrupa'da, şirketler arası anlaşmalar ile kartel anlaşmalarında ciddi bir artışı da beraberinde getirmişti (Anderson ve Hall, 1961: 5). Bu artış, dünya ekonomisinin uluslararasılaşma ve tekelleşme sürecini de hızlandırmıştır. Dünya ekonomisinin savaş sonrası 1970'lere kadar süren canlanma döneminde Avrupa entegrasyonu önemli bir kapitalist blok haline gelmiş ve rekabet gücünü yeniden kazanmıştı. 1970'lerin krizi gıda ve petrol fiyatlarında önemli bir artışa neden olmuş, dünya ticaretini olumsuz etkilemişti. Bu dönem aynı zamanda, dünya ekonomisi açısından bir yeniden örgütlenme sürecine ve yeni bir rekabet döneminin de başlangıcına tekabül eder. *Küreselleşme* olarak adlandırılan bu sürecin Dünya ekonomisinin uluslararasılaşma sürecinde yeni bir aşamayı ifade ettiği öne sürülmüştür. Bununla birlikte küreselleşmenin, dünyanın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel açılarından entegrasyonunu sağladığı iddia edilmiştir.⁶

Küresel dönemde sermayenin, metaların ve işgücünün hareketliliğinde küresel düzeyde ciddi bir artış olduğu, bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmenin de dünya üzerinde farklı siyasal, sosyal ve kültürel deneyimlerin etkileşimini hızlandırdığı açık bir gerçektir. Fakat dünyanın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel entegrasyonu bir illüzyondan ibarettir (Petrella, 1998: 56). Bu illüzyon, küresel dönemdeki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin üzerini örten ideolojik bir söylem olmaktan öte bir şey değildir.

Küreselleşme ve entegrasyon tartışmasını, dünya ekonomisinin küreselleşme eğilimi içerisinde olduğu iddiası üzerinden biraz açmaya çalışalım. Küreselleşme tartışması açısından öncelikle şu sorunun sorulmasında fayda var: İddia edildiği

⁶ Bkz. Held vd. (1999)

gibi dünya ekonomisinin uluslararasılaşma sürecinde yeni bir aşama olarak küreselleşmeden söz edebilir miyiz? Soruyu şöyle de sorabiliriz: Dünya ekonomisi açısından *yeni* olan nedir? David Ruccio (2003), dünya ekonomisinin küreselleştiği iddiasına yanıt olarak yeni yüzyılın başlangıcını, 1870-1913 arası dönem ile karşılaştırır ve ekonominin uluslararasılaşmasının yeni bir fenomen olmadığını belirtir. Aksine, her iki dönemde de “uluslararası ticaret, finans, üretim ve göç” göstergelerinde benzer bir artışın söz konusu olduğunu vurgular (Ruccio, 2003: 78-9). Bu durumda, bugün küreselleşme olarak ifade edilen dönüşümün, uluslararası ekonomik faaliyetler açısından bir ölçek meselesi olmadığı anlaşılıyor. Bugün açısından kabaca 1970’lerden bu yana *yeni* olan, ulusaşırı şirketlerin sayısının ve büyüklüğünün, hizmet sektörüne dayanan faaliyetlerin uluslararasılaşma düzeyinin, sermaye akışlarının ve IMF ve Dünya Bankası gibi ulusal finansal piyasaları düzenleyen ve liberalleştiren küresel finansal kuruluşların rolünün ciddi biçimde artmış olmasıdır (Ruccio, 2003: 80).

Dünya ekonomisinin küreselleşme eğiliminin iki temel düzeyde tartışıldığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri üretimin küreselleşmesi, diğeri ise finansın küreselleşmesidir. Üretimin küreselleşmesi, doğrudan yabancı yatırımların (FDI) ve ulusaşırı ya da çok uluslu şirketlerin sayısının artmış olmasıyla açıklanırken; finansın küreselleşmesi, finansal akışların artışı ve küresel finansal kuruluşların finansal piyasalar üzerindeki hegemonik rolü üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Fakat üretimin ve finansın iki ayrı düzeyde tartışılıyor olması bile bu tartışmayı sorgulamayı gerektirir. Nitekim doğrudan yabancı yatırımların, ulusaşırı şirketlerin, finansal akışların ve küresel finansal kuruluşların hem üretime hem de finansal piyasalara etki edebildiğini belirtmek gerekir. Başka türlü ifade etmek gerekirse, üretim ve finans birbirlerinden bağımsız faaliyetler değildir.

Küreselleşme savunucuları sermaye akışlarını (capital flows), ki özellikle doğrudan yabancı yatırımları, dünya ekonomisinin küreselleşme eğilimi içerisinde olduğuna dair bir kanıt olarak sunarlar. O halde şu soruyu sormak gerekir: Sermaye akışları ne ölçüde dünya ekonomisinin küreselleşmesine yol açmıştır? Linda Weiss (1997) sermaye akışlarının bir küreselleşme eğilimi yarattığı iddiasına itiraz eder. Weiss’a göre, (1) doğrudan yabancı yatırımların önemli bir bölümünün hizmet sektörü gibi “üretken olmayan” sektörlerle yoğunlaşması, (2) yine önemli ölçüde sermaye akışının şirket birleşmelerine ve satın almalara yani mevcut girişimlere yönelik oluşu ve (3) portföy akışları gibi kısa vadeli yatırımların, uzun vadeli yatırımlara göre daha fazla artış gösteriyor olması, doğrudan yabancı yatırımların dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi yarattığı iddiasının bir yanılığın ibaret olduğunu gösteriyor (1997: 8-9). Riccardo Petrella (1998) da 1970lerden bu yana sermaye akışlarında ciddi bir artış olduğunu kabul etmekle birlikte dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi olduğunu reddeder. Ona göre sermaye akışları, Japonya ve Asya Kaplanları olarak da bilinen Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan’dan oluşan blok, Batı

Avrupa ve ABD arasında yoğunlaşmakta ve böylelikle bir üçlü bloklaşma (the Triad) eğilimi göstermektedir. Dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımların yüzde 80'inden fazlası Kuzeyin en zengin bu üç bölgesi içerisinde yoğunlaşmıştır (Petrella, 1998: 50). Sermaye akışlarının üçlü blok içerisinde yoğunlaşmış olması yaygın kanının aksine, sermayenin öncelikli olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelmediğini göstermektedir. O halde sermaye akışlarının dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi yaratmadığını, fakat sermayenin küresel dönemde belirli bölgelerde yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

Küreselleşme savunucularının sermaye akışları ile birlikte ekonominin küreselleştigiğine ilişkin sundukları bir diğer kanıt ise uluslararası ya da çok uluslu şirketlerin sayısının ve dünya ekonomisindeki rolünün artmış olmasıdır. Fakat bu durum küreselleşmeden ziyade, ekonomide tekelleşme düzeyinin artmış olduğuna (Petrella, 1998; Foster, 2002) ve oligopolcü piyasa yapısının güçlendiğine (Petrella, 1998) işaret eder. Çok uluslu şirketler iki veya daha fazla ülkede üretim, dağıtım, yatırım, araştırma ve geliştirme gibi muhtelif ekonomik faaliyetlerde bulunan, birleşme ve satın almalar (mergers and acquisitions) ile büyüyen ve faaliyet gösterdikleri sektörde tekelleşme eğilimi içerisinde olan şirketlerdir. Söz konusu şirketlerin uluslararası piyasalardaki gücü oligopolcü piyasa yapılanmasına yol açar. Bu şirketlerin bazılarının yıllık toplam satışları, pek çok ülkenin gayri safi milli hasilasını dahi aşmaktadır.⁷ Bu nedenle bu şirketlerin, yalnızca uluslararası piyasaları değil aynı zamanda hükümetleri de kontrol altına aldıkları iddia edilmektedir. Tam da bu açıdan çok uluslu şirketlerin, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel kuruluşlar ile birlikte dünya düzenini yönlendiren esas kurumlar oldukları ve ulus devletin küresel dönemde işlevini yitirdiği öne sürülmektedir. Çok uluslu şirketlerin ve küresel kuruluşların dünyanın hemen hemen her bölgesine nüfuz edebilen bir güce sahip oldukları her ne kadar aşikâr olsa da bu, ulus devletin sonu anlamına gelmemektedir (Weiss, 1997; Petrella, 1998; Wood, 1999 ve 2003; Foster, 2002; Yeldan, 2009; Akbulut, 2013). Ulus devlet aksine, küresel dönemde de işgücü hareketliliğinin kontrolünü ve sermayenin serbest dolaşımı için gerekli sosyal düzenin devamlılığını sağlayan esas kurum olma niteliğini korumaktadır.

Bu durumda sermaye akışlarının ve çok uluslu şirketlerin sayısındaki artışın, bu kuruluşların küresel finansal kuruluşlar ile birlikte uluslararası piyasaları yönlendiren hegemonik bir güce sahip olmasının ve dünya ekonomisinin yükselen finansallaşma düzeyinin, dünya ekonomisinde bir küreselleşme eğilimi ya da küresel entegrasyon yaratmadığı, ancak kapitalizm içerisinde bir "*farklılaşma*"yı ifade ettiği öne sürülebilir (Akbulut, 2013: 165). O halde dünya ekonomisi açısından yeni dönemi küreselleşme olarak değil, fakat *küresel kapitalizm* (Petrella, 1998; Wood, 1999; Akbulut, 2013) olarak değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

Küresel entegrasyon iddiasının, küresel düzeyde paranın ve metaların dolaşımı

⁷ Bkz. Greer ve Singh (2000)

ve tüketimi açısından ise bir gerçekliği ifade ettiği söylenebilir. Nitekim küresel kapitalizm, para ve meta ile dünyanın her köşesine nüfuz edebilmesi sayesinde varlığını sürdürmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve ulaşımın küresel dönemdeki gelişimi paranın (özellikle finansallaşma biçiminde) ve metaların dolaşımını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu da popüler kültürün bir parçası olan küresel bir tüketim kültürü yaratmıştır. Bu anlamda dolaşım ve tüketim düzeyinde bir küreselleşmeden söz edilebilir, fakat bu üretimin küreselleştiği anlamına gelmez. Bunun yanı sıra, (1) “sanayileşmiş ekonomilerin üretiminin yaklaşık %90’ının hala iç pazara yönelik olması”, (2) üretimin ve yatırımın “Kuzey-Güney ayrışması” temelinde Kuzey’de yoğunlaşması ve (3) bir bölgeselleşme eğilimi olarak bölge içi ticaretin yaygınlaşması, üretim düzeyinde bir küreselleşmeden söz edilemeyeceğini göstermektedir (Weiss, 1997: 11).

Kapitalizmin küresel dönemde iki temel eğilim üzerinden örgütlendiği söylenebilir. İlk olarak, küresel kapitalizmin belirgin bir özelliği olan bölgeselleşme eğiliminden söz etmek gerekir. Üretim ve yatırımın küresel dönemde bölgesel bloklar içerisinde yoğunlaşmış olduğunu belirtmiştik. Bu eğilime uygun bir biçimde, Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA), Orta ve Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) gibi bölgesel entegrasyon girişimlerinin sayısı küresel dönemde hızla artmış ve dünya ekonomisi içerisinde güçlü bölgesel bloklar oluşmaya başlamıştır. Bu girişimlerin temel amacının bölgesel kalkınma sağlamak ve küresel düzeyde rekabet gücü elde edebilmek olduğu söylenebilir. Fakat sözü edilen bölgesel blokların, homojen bloklar olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, kapitalizmin eşitsiz gelişiminin temel bir sonucu olan kapitalist hiyerarşi bu blokların içerisinde belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Söz gelimi, AB içerisinde Almanya’nın, NAFTA içerisinde ABD’nin birer emperyalist güç olarak blok içerisinde hegemonik bir role sahip olduklarını belirtmek gerekir. Bölgesel bloklaşma, küresel dönemin yeni emperyalizminin yeni rekabet biçimlerine işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Küresel kapitalizmin diğer temel eğilimi ise yayılma eğilimidir. Yeni emperyalizm olarak da ifade edebileceğimiz bu yayılmacılığın belirgin niteliği, sermayenin yeni örgütlenme biçimini ifade eden yeni piyasa kurallarını dünyanın her köşesine yayabilmekteki başarısıdır. Yeni piyasa kuralları, ekonominin liberalleşmesi, kamu sektörünün özelleştirilmesi, esnek ve güvencesiz çalışma, ücretlerin ve sosyal refah harcamalarının düşürülmesi olarak özetlenebilecek olan neoliberal ekonomi politikalarını ifade eder. Küresel dönemin yeni emperyalizminin bir diğer özelliği ise, emperyalist devletlerin, az gelişmiş ülkeleri IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların baskısıyla yapılandırması ve onları yine bu kuruluşlar aracılığıyla borçlandırmasıdır. Emperyalizmin çoğunlukla ekonomik araçlarla az gelişmiş ülkeleri bağımlı hale getirmesi yeni emperyalizmin tipik

özelliğidir. Üstelik, IMF uyum paketleri, Dünya Bankası reformları ya da yeni ticaret anlaşmaları, az gelişmiş ülkelerde çoğunlukla yerli aktörler eliyle uygulanmıştır. 1970'lerin sonlarında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk her ülkede farklı ölçüde hissedildi. Bunun sonucu olarak, gelişmekte olan ülkelerin kapitalist sınıfları, gelişmiş dünyadakine benzer çözümler aramaya başladı. Bu bağlamda, her ülkenin uluslararasılaşmış kapitalist sınıfları, dünya pazarına daha fazla entegre olmanın onlar için avantajlı olacağı varsayımıyla söz konusu uluslararası kurumların kendi ülkelerine nüfuz etmelerini desteklemişlerdir. Benzer şekilde, az gelişmiş ülkeler de küreselleşen sermayenin kişilik dışı dinamiklerinden azade olmamıştır. Bu ülkelerde, bu dönüşümler bizzat devlet eliyle yürütülmektedir.

Küresel kapitalizmin bölgeselleşme ve yayılma biçiminde örgütlenmesi bir *entegrasyon* söylemi ile kendini var etmiştir. Bölgeselleşme girişimlerinin hem bölge içerisinde entegrasyonu hem de ulusal piyasaların bölgesel bir blok halinde küresel piyasalar ile entegrasyonunu sağladığı varsayılmıştır. Bununla birlikte, neoliberal piyasa kurallarının benimsenip uygulanmasının, küresel entegrasyonun bir önkoşulu olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bu bağlamda bölgesel entegrasyon girişimlerinin, az gelişmiş ülkelerin küresel kapitalizme eklenmesinin temel bir mekanizması olduğunu da belirtmiş olalım. Dolayısıyla kapitalizmin bölgesel ve küresel düzeyde yayılması ve neoliberal piyasa kurallarını tüm dünyaya ihraç etmesi, küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Küreselleşme-entegrasyon ilişkisi, Avrupa projesi açısından da son derece belirleyici olmuştur. Avrupa projesi, küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde genişlemeyi (yayılma) gündemine almıştır. Avrupa entegrasyonu, Batı Avrupa'da 1950'lerin ve 1960'ların ekonomik canlanma döneminde büyük bir kapitalist blok haline gelmişti. 1970'lerin krizinin olumsuz etkilerine rağmen Batı Avrupa, sermayenin yoğunlaştığı ve merkezileştiği dünyanın en zengin üç bölgesinden biri haline gelmeyi başarmıştır. Avrupa Topluluğu⁸, küresel kapitalizmin en büyük bölgesel bloklarından biri olmuştur. Topluluk hem Avrupa'nın diğer bölgelerine genişleyerek hem de dünyanın geri kalanı ile ortaklık anlaşmaları (association agreements) ve serbest ticaret anlaşmaları yoluyla ilişkiler kurarak etki alanını olabildiğince genişletmiştir. Küresel dönemde bölgesel entegrasyonun yeni bir işlev kazanmış olması, Topluluk'un Avrupa'nın diğer bölgelerine genişlemesini tetiklemiştir. Her genişleme kendine özgü koşullar içerisinde gerçekleşmiş olsa da AB genişlemeleri, kapitalizmin 70'lerin krizinden çıkış yolları aradığı ve yeniden yapılandığı bir dönemin ürünüdür. Bu aynı zamanda, Avrupa projesinin başlangıcından itibaren genişlemeyi hedefleyen bir entegrasyon projesi olmadığını da ortaya koymaktadır.

⁸ 1967'de uygulamaya konulan Füzyon Antlaşması (Merger Treaty) ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET veya Euratom) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) için tek bir konsey ve tek bir Komisyon kurulması kararlaştırılmış ve bu Topluluklar, ortak bir adla Avrupa Toplulukları ya da Avrupa Topluluğu (AT) olarak anılmaya başlanmıştır.

Avrupa Entegrasyonunun Dönüşümü: Derinleşme ve Genişleme

Avrupa'da savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde, ABD yardımları ve ekonomik entegrasyon çabaları ile bir ekonomik canlanma dönemi yaşanmıştı. Bu dönem, dünya genelinde de ticaret hacminin genişlediği ve ekonomik büyümenin yaşandığı bir dönemdi. Fakat 70'lerin krizi gıda fiyatlarının yükselmesine, büyüme hızında yavaşlamaya ve kar oranlarının düşmesine neden olmuştu. Krizin etkisiyle Avrupa'da yatırımlar ve üretkenlik azalmış, enflasyon ve işsizlik artmış, Avrupa'nın uluslararası rekabet gücü azalmıştı (Tsoukalis, 1993: 36).

Avrupa Topluluğu krizin emareleri henüz ortaya çıkmışken bir yeniden örgütlenme programını tartışıyordu. 1969 Lahey Zirvesi'nde Fransa Cumhurbaşkanı Georges Pompidou'nun "*Triptique*" diye ifade ettiği "tamamlama, derinleşme ve genişleme" programı, özellikle Ortak Tarım Politikası'nın finansmanı açısından Ortak Pazar'ın tamamlanmasını, yeni bir para politikası oluşturmak için derinleşmeyi ve üyelik başvurusu yapan Birleşik Krallık, İrlanda, Danimarka ve Norveç'in Topluluk'a dahil edilmesi için genişlemeyi içeriyordu (Bindi, 2012: 18). Bu program, krizin etkilerini hissettirmeye başlamışıyla birlikte krizden kurtuluş reçetesi olarak görülmeye başlandı. Topluluk'un 1973'teki ilk genişlemesini bu bağlamda düşünmekte fayda var. Nitekim Birleşik Krallık'ın Topluluk'a mali yönden katkısı dikkate değerdi (Gillingham, 2003: 82). Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'nın Topluluk'a dahil olmasıyla birlikte bir anlamda Batı Avrupa'nın entegrasyonu tamamlanmış oldu.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi kriz sonrası dönem aynı zamanda dünya ekonomisi açısından da bir restorasyon dönemi idi. Avrupa Topluluğu da krizi aşmak ve ekonomiyi canlandırmak amacıyla çeşitli çözümler üretmeye çalışıyordu. Krizin etkileri 80'ler itibarıyla ciddi biçimde artış gösteren sermaye akışları, tekelleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte aşılmaya başlanmıştı. Avrupa Topluluğu, Avrupa sanayisini canlandırmak için 1983'te Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası'nı (ERT) kurdu. ERT, Avrupa Komisyonu ile Volvo, Fiat ve Philips gibi ulusaşırı şirketlerin ortak girişimiydi. Bu girişim Avrupa kapitalizminin, hükümet-şirket işbirliği çerçevesinde yeniden örgütlenmesi anlamına geliyordu. Hükümetler (sağ kanat veya sosyal demokrat) ve şirketler arasında kurulan bu "yeni uzlaşma", piyasaya dayalı bir ekonomik modeli temel alarak şirketlerin kârlarını artırmalarına olanak sağlamıştı (Tsoukalis: 1993: 68). ERT, Ar-Ge Alanında Bilgi Teknolojilerine İlişkin Avrupa Stratejik Programı'nı (ESPRIT) uygulamaya koymuş, RACE, BRITE, EUREKA gibi yine Ar-Ge faaliyetlerini ve iletişim teknolojilerini geliştirecek girişimler başlatılmıştı.

Avrupa kapitalizminin krizi aşmak ve yeniden örgütlenmek için başvurduğu esas çözüm yolu ise, çeşitli alternatif kapitalist modellere rağmen (van Apeldoorn, 2002) küresel kapitalizmin neoliberal piyasa kurallarını işletmek ve entegrasyon sürecini hızlandırmak olmuştu. Bu süreç Avrupa kapitalizminin, küresel bir kapitalist blok olarak yeniden örgütlenmesi anlamına geliyordu. Bu da Avrupa entegrasyonu açısından bir yenilenmeyi, dönüşümü gerektiriyordu. Avrupa entegrasyonunun

dönüşüm sürecini karakterize eden iki temel dinamiğin altını çizmek gerekir: Derinleşme ve genişleme. Derinleşme en açık ifadesiyle, malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımını sağlayacak olan tek pazarın (single market) tamamlanması anlamına geliyordu. Genişleme ise küresel kapitalizmin bölgeselleşme ve yayılma eğilimlerine uygun bir biçimde Avrupa'nın diğer ülkelerini bölgesel pazara dahil etmeyi ve bölgesel bir blok olarak başka pazarlara yönelmeyi ifade ediyordu.

Avrupa entegrasyonunun derinleşme süreci öncelikli olarak tek pazarın tamamlanmasının önündeki tüm engelleri kaldırmayı hedefliyordu. Bu amaçla Jacques Delors liderliğindeki Komisyon'un 1985'te Konsey'e sunmuş olduğu "İç Pazarın Tamamlanması" başlıklı Beyaz Kitap (the White Paper), 1986'da uygulamaya konulan Avrupa Tek Senedi (the Single European Act) ve 1992'de oluşturulan Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU) entegrasyon açısından oldukça önemli değişiklikleri içeriyordu. Beyaz Kitap, malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün dolaşımının önündeki fiziki, teknik ve mali tüm engellerin ortadan kaldırılmasını hedefliyordu. Avrupa Tek Senedi ise Topluluk'un yasal ve kurumsal çerçevesinin Beyaz Kitap'taki hedeflere yönelik olarak yeniden düzenlenmesini öngörüyordu. Bu hedefler 1992'de Maastricht Anlaşması ile oluşturulan Avrupa Birliği ile somut bir nitelik kazandı.

AB, yeni yasal ve kurumsal çerçevesiyle Avrupa Tek Pazarı'nın (the European Single Market) tamamlanma sürecini hızlandırmıştı. Bu sürecin en önemli adımlarından biri parasal entegrasyona yönelik girişimlerdi. Parasal entegrasyonun sağlanması için gerekli ilk adımlar 70'lerin krizi sonrası atılmaya başlanmıştı. Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte yaşanan finansal istikrarsızlık ve kurdaki dalgalanmalar, Avrupa entegrasyonu açısından yeni bir para politikasını zorunlu hale getirmişti. Avrupa Topluluğu 1979'da kur dalgalanmaları dengelemek ve parasal krizi aşmak için Avrupa Para Sistemi'ni (EMS) ve Döviz Kuru Mekanizması'nı (ERM) oluşturdu. Bu, parasal bir birlik oluşturmak için atılmış ilk önemli adımdı. Topluluk içerisinde ortak bir para politikası oluşturmak için ise önce 1989'da Avrupa Merkez Bankaları Sistemi (ESCB) oluşturuldu. Maastricht'ten sonra oluşturulan Ekonomik ve Parasal Birlik, ortak bir para politikası ve ortak para birimi oluşturmayı başardı. 1998'de Avrupa Merkez Bankası (ECB) kuruldu. ECB ortak para politikası belirleyecek olan esas kurum işlevini görecekti. Euro'nun ortak para birimi olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte parasal entegrasyonun önemli ölçüde sağlanmış olduğu söylenebilir.

Oluşum süreci itibarıyla başlangıçta kömür ve çeliğe daha sonra ise diğer mal ve hizmetlere yönelik bir ortak pazar girişimi olarak başlayan Avrupa projesinin derinleşme süreci ile birlikte bir tek pazara dönüştüğünü tekrar vurgulamış olalım. Bu açıdan entegrasyonun başından beri öncelikli hedefi olan dört özgürlüğü gerçekleştirmeye yönelik girişimlerinin somut bir nitelik kazandığı söylenebilir.

Avrupa Tek Pazarı, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımının önündeki engelleri önemli ölçüde kaldırmayı başarmıştı. Ekonomik ve Parasal Birlik'in oluşturulması ile ortak para biriminin uygulanmaya başlanması sermayenin serbest dolaşımını hızlandırmıştı. İşgücünün serbest dolaşımını sağlamak için kurulan Schengen Sistemi⁹ ile AB içerisindeki sınırlar ortadan kaldırılmıştı. Bu açıdan Avrupa entegrasyonunun, küresel kapitalizm açısından bir bölgesel pazar yaratmış olduğunu söylemek gerekir.

Avrupa entegrasyonunun dönüşümünün diğer temel dinamiğinin genişleme olduğunu belirtmiştik. AB genişlemelerinin tarihine bakıldığında, AB'nin belirlenmiş, ortak bir genişleme politikasına sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür.¹⁰ Fakat bu yalnızca, üye ülkelerin genişlemelere yönelik farklı tutumlar içerisinde olmalarından kaynaklanan bir şey değildir. Bu aynı zamanda her bir genişleme sürecinin değişen ihtiyaç ve zorunluluklara bağlı olarak farklı biçimlerde gerçekleşmiş olmasından kaynaklanır.

Topluluk'un Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'yı kapsayan ilk genişlemesinin, 70'lerin krizinin etkilerini aşmaya dönük bir yeniden yapılanma sürecinin ilk adımlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu genişleme, Topluluk'un 1969 Lahey Zirvesi'nde gündemine almış olduğu "tamamlama, derinleşme ve genişleme" stratejisinin ilk somut ifadelerinden birisiydi. Güney Avrupa'ya yönelik olan sonraki genişlemenin ise Topluluk açısından oldukça önemli bir dönüşümün başlangıcı olduğu söylenebilir. Nitekim Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi görece yoksul ülkelerin gelişmiş Batı Avrupalı ülkelerin oluşturduğu bir birliğe dahil olması, entegrasyonun yeni bir nitelik kazanmaya başladığını göstermekteydi. Fakat bu ülkelere yönelik genişleme süreci neoliberal yapısal uyum programları çerçevesinde gerçekleşti. Söz konusu ülkelerin Topluluk'a üye olmaları ile ortak pazarın çevre ekonomileri olarak önemli bir işlev kazandıklarını da belirtmek gerekir. Dahası İspanya ve Portekiz'in üyeliği Topluluk'un Latin Amerika pazarına yayılabilmesini sağlamıştı. Nitekim AB, 90'lı yılların başından itibaren Latin Amerika ülkeleri ve Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile ekonomik ve ticari iş birliğini geliştirmeye yönelik anlaşmalar imzaladı.

1990'lara gelindiğinde Topluluk'un ilgisi öncelikle eski komünist bloğun parçası olan Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelmişti. Ancak genişleme önce Kuzey Avrupa'ya

⁹ Emeğin serbest dolaşımı meselesinin AB'nin temel çelişkilerinden biri olduğunu belirtelim. Schengen Sistemi ile emeğin serbest dolaşımının kontrolünü sağlamayı amaçlayan AB, özellikle Doğu genişlemesi sonrası önemli bir iç göç sorunu yaşamıştır. Orta ve Doğu Avrupa'nın görece yoksul ülkelerinden Batı Avrupa ve Kuzey Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine doğru yaşanan yoğun göç, Avrupa entegrasyonunun bugünkü krizinin temel nedenlerinden biridir. Bununla birlikte, Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan ve Kıbrıs'ın AB üyesi olmalarına rağmen hala Schengen'in dışında tutuluyor olmaları, AB'nin serbest dolaşım hakkını eşit bir biçimde uygulamadığını göstermektedir. AB bu ülkelere çifte standart uygulamaktadır.

¹⁰ AB'nin 1993'teki Kopenhag Zirvesi sonrası aday ülkelere yönelik şart koştuğu Katılım Kriterleri dikkate alınarak, bu tarihten itibaren ortak bir genişleme politikasına sahip olduğu iddia edilebilir. Fakat Katılım Kriterleri'nin farklı adaylara farklı biçimlerde uygulandığı gerçeğinden hareketle bunun tartışılabilir bir mesele olduğunu belirtmek olalım.

doğru gerçekleşti. Bu bir anlamda, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ülkelerine yönelik bir genişlemeydi. Bu genişlemeyle birlikte Avusturya, İsveç ve Finlandiya 1995 yılında Avrupa Birliği'ne üye oldular. Norveç ise 1972'de olduğu gibi 1994'te yapılan referandum sonucunda da AB üyeliğini reddetti. Avrupa projesi bundan böyle on beş ülke ile yoluna devam edecekti. Avrupa entegrasyonu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kuruluşundan itibaren 45 yıl içerisinde Avrupa'nın önemli bir bölümünü içerisine dahil etmişti. Ancak Orta ve Doğu Avrupa entegrasyonunun dışında kalmıştı. Bunun en önemli nedeni, Doğu Avrupa'nın önemli bir bölümünün Sovyetler Birliği'nin kontrolü altında olmasıydı. Sovyet bloğu dağıldıktan sonra bu bölge AB'nin ilgisini uyandırdı.

AB'nin Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik ilgisi, ABD dahil Batı'nın emperyalist güçlerinin eski komünist bloğa dahil olan ülkeleri yeniden şekillendirmeye yönelik projesinin bir parçasıydı. Diğer bir ifadeyle, emperyalizmin eski Sovyet bloğu ülkelerine ve eski Yugoslavya'ya yönelik yeni projesiydi. Amaç, öncelikle neoliberal piyasa ekonomisini bölgeye ihraç etmektir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik proje, "Şok Terapisi" (Shock Therapy) olarak adlandırılmıştı (Gowan, 2002: 188). Bu proje, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine¹¹ dört ana adımda uygulanmıştı: "liberalizasyon, istikrar, özelleştirme ve kurumsallaşma" (Gowan, 2002: 196). AB 1990'ların başında, bu sürecin bir parçası olarak, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişleme (Doğu genişlemesi) sürecini başlattı. Ancak üyelik için bu ülkelere Kopenhag Kriterleri'ni (katılım kriterleri) şart koştu. Bu kriterler genel hatlarıyla siyasi, ekonomik ve yaşamaya ilişkin kriterleri içermekteydi. Ekonomik kriter, neoliberalizmin sıklıkla tekrarlanan söylemlerinden biriydi: "İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı". Bu ifadeler, küresel kapitalizmin temel işleyiş mekanizmasını oldukça iyi özetlemekteydi. Sıkı bir koşulluluk (conditionality) içerisinde gerçekleşen bu genişleme süreciyle, söz konusu ülkelere neoliberal piyasa ekonomilerinin kurulması sağlandı. Böylelikle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, küresel kapitalizme AB pazarı içerisinde eklenmiş oldular.

AB'nin Doğu genişlemesi, bir kapitalist blok olarak gerçekleştirmiş olduğu en büyük genişleme hamlesiydi. Bu genişleme sonrasında Avrupa'nın büyük bir bölümü blok içerisine dahil edilmiş oldu. Fakat Ukrayna, Belarus, Moldova, Rusya gibi Doğu Avrupa ülkeleri genişlemenin dışında tutulmuştu. Benzer bir şekilde Türkiye ve Balkan ülkelerinin pek çoğunun adaylık statüsü kazanmış olmalarına rağmen hala AB üyesi olamadıkları gerçeği¹², AB genişlemelerine ilişkin temel

¹¹ Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ifadesi, 2004 ve 2007 genişlemeleri sürecinde AB'ye üye olan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan ve Romanya için kullanılmaktadır.

¹² Eski Yugoslavya'nın bir parçası olan ve bugün Balkan ülkelerinden biri olarak kabul edilen Hırvatistan'ın 2013 yılında AB'ye üye olduğunu belirtelim. Hırvatistan'ın üyeliği, bir anlamda Balkan genişlemesinin başlangıcı olarak da düşünülebilir. Balkan ülkelerinden Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya Türkiye ile birlikte aday statüsüne sahiptirler. Bosna Hersek ve Kosova ise potansiyel aday konumunda bulunmaktadır.

bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. AB genişlemelerinin yalnızca üyelik vermeyi ifade etmediğini belirtmek gerekir. AB küresel dönemde farklı ülke ve bölgelerle birbirinden farklı ilişki biçimleri geliştirmiştir. Bu açıdan AB'nin farklı ülke ve bölgelerle kurmuş olduğu üç farklı ilişki biçiminden söz edilebilir.

İlk olarak AB'nin Doğu Avrupa'daki komşuları (Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan ve Moldova) ve bazı Akdeniz ülkeleri (Cezayir, Fas, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Filistin, Suriye ve Tunus) ile kurmuş olduğu ilişkiye değinelim. AB'nin bu ülkelerle kurmuş olduğu ilişki, üyelik olanağı sunmadan blok dışı geliştirilen bir ilişki biçimi olarak belirginleşmektedir. AB bu ülkelerle ekonomik ve siyasi iş birliğini geliştirmek amacıyla, Ortaklık Anlaşmaları (Association Agreements) aracılığıyla ilişki kurmuştur. İkinci olarak AB'nin, Avrupalı emperyalist güçlerin eski sömürgeleriyle kurmuş olduğu ilişkiye bakılabilir. Avrupalı emperyalist güçler, eski sömürgeleri olan Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleriyle dekolonizasyon dönemi sonrası bir blok olarak ilişki kurmaya başlamışlardır. Lomé Sözleşmesi (1975) bu ilişkinin en somut ifadesiydi. Bu sözleşme Avrupa Ekonomik Topluluğu ile söz konusu ülkeler arasında bazı tarım ve maden ürünlerinin gümrüksüz ticaretini kapsıyordu. Bunun yanı sıra Topluluk, Avrupa Kalkınma Fonu ve Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla bu ülkelere yönelik yatırımlarını artırmıştı. Topluluk'un bu ülkelerle kurmuş olduğu ilişki, Avrupalı emperyalist güçlerin eski sömürgelerin üretimi üzerinde bir kontrol mekanizması kurmalarını sağlamıştı. Son olarak AB'nin Türkiye ve Balkan ülkeleri ile kurmuş olduğu ilişkiye bakalım. AB bu ülkelerin çoğuna adaylık statüsü tanımış ve bu ülkelerin olası üyeliğini gündemine almıştır. Kuşkusuz ilerleyen yıllarda bu ülkelerin bazılarını üyelik de verilebilir. Fakat AB'nin bu ülkelere yönelik temel stratejisinin blok dışında tutarak yakın ilişki kurmak üzerinden şekillendiği söylenebilir. Nitekim AB, Türkiye ile Gümrük Birliği, Balkan ülkeleriyle de Ortaklık Anlaşmaları aracılığıyla ilişkisini sürdürmektedir.

AB'nin farklı ülke ve bölgelerle kurmuş olduğu ilişkilere yönelik yapılan tartışma, AB genişlemelerine ilişkin daha kapsamlı bir düşünme yöntemi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yukarıda örneklerle açıklanmaya çalışılan üç farklı ilişki biçimi AB'nin genişleme stratejilerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Sözelimi AB'nin, eski Sovyet bloğu ülkelere ve eski Yugoslavya'ya yönelik genişleme stratejisini kavrayabilmek adına bu tartışma önemli ipuçları sunmaktadır. Zira AB bu ülkelerin bir kısmını üyelik çerçevesinde bloğa dahil ederken bir kısmını blok dışında tutmayı tercih etmiştir. Yine AB'nin eski sömürgelerle kurduğu ilişkinin de genişlemeler çerçevesinde düşünülebileceğini iddia etmesi bakımından önemli bir tartışmadır bu. Kısacası AB açısından genişleme fikrinin, yalnızca Avrupa'nın diğer ülkelerini bölgesel pazara dahil etmeyi değil, aynı zamanda kapitalist bir blok olarak başka pazarlara yönelmeyi de kapsadığını vurgulamak gerekir.

Sonuç

Avrupa projesinin Batı Avrupa'da bütünlük bir kapitalizm yaratma girişimi olarak oluşumuna ve küreselleşme-entegrasyon ilişkisi çerçevesinde dönüşümüne ilişkin yapmış olduğumuz tartışma, Avrupa projesinin bir sermaye projesi olduğu vurgusunu içermektedir. Bu tartışma açısından önemli olan birkaç noktayı hatırlatmakta fayda var. Birincisi, Avrupa projesi iddia edildiği gibi demokratik ve sosyal değerler üzerine inşa edilmiş bir entegrasyon projesi olmaktan ziyade, bir kapitalist birlik oluşturma çabasıydı. İkincisi, Avrupa projesi başlangıcından itibaren genişlemeyi değil, fakat malların, hizmetlerin, paranın ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamayı hedeflemişti. Dahası, Avrupa entegrasyonu projesinin değişmeyen esas hedefinin bu olduğunun altını çizmek gerekir. Üçüncüsü, genişleme fikri sermayenin küresel dönemde merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine paralel bir biçimde bölgesel pazarı genişletme amacıyla gündeme gelmişti. Fakat Avrupa projesinin genişlemesi, bölge dışındaki pazarlara yayılma girişimlerini de içermekteydi. Son olarak, Avrupa projesinin kapitalist bir blok olarak genişlemeler, ticaret anlaşmaları, Ortaklık Anlaşmaları ve kalkınma fonları gibi mekanizmalar aracılığıyla neoliberal piyasa kurallarını özellikle Avrupa'nın diğer bölgelerine ihraç etmiş olduğunu vurgulamış olalım. Nitekim eski Sovyet bloğu ülkeleri ve eski Yugoslavya'da kapitalist bir piyasanın yeniden oluşumunun AB'ye katılım süreci çerçevesinde gerçekleştiğini hatırlayalım. Bu süreç, sözü edilen ülkelerde bir neoliberal dönüşüme yol açmıştır. Üstelik bu ülkelerdeki dönüşüm, neoliberal ideolojik söylemler çerçevesinde demokrasiye, sivil topluma ve serbest piyasa ekonomisine dönüş olarak sunulmuş, bu ülkelerin sosyalist ve komünist partileri Sosyalist Enternasyonal içerisinde ehlileştirilmiştir.

Kaynakça

- Agnew, J. (2003) "Bounding the European Project", *Geopolitics Roundtable*, 10(3): 575-580.
- Akbulut, Ö. Ö. (2013) "Küresel Kapitalizm ve Devlet", *Toplum ve Hekim. Türk Tabipler Birliği Yayını*, 28(3): 165-171.
- Anderson, P. ve S. Hall (1961) "Politics of the Common Market", *New Left Review*, 1(10): 1-14.
- Bindi, F. (2012) "European Union Foreign Policy: A Historical Overview", Bindi F. ve I. Angelescu (der.), *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World* içinde, Washington, D.C: Brookings Institution, 13-40.
- Bonefeld, W. (1998) "Politics of European Monetary Union: Class, Ideology and Critique", *Economic and Political Weekly*, 33(35): 55-69.
- Callinicos, A. (1998) "Contradictions of European Monetary Union", *Economic and Political Weekly*, 33(35): 70-8.
- Capello, R., Perucca, G. (2015) "Openness to Globalization and Regional Growth Patterns in CEE Countries: From the EU Accession to the Economic Crisis", *Journal of Common Market Studies*, 53(2): 218-236.
- Carchedi, B. ve G. Carchedi (1999) "Contradictions of European Integration", *Capital & Class*, 23(1): 119-153.

- Carchedi, G. (2001) *For Another Europe: A Class Analysis of European Economic Integration*. London & New York: Verso.
- Foster, J. B. (2002) "Monopoly Capital and the New Globalization", *Monthly Review*, 53(8): 1-16.
- Gillingham, J. (2003) *European Integration: 1950-2003*. Cambridge: Cambridge University.
- González, F. (1999) "European Union and Globalization", *Foreign Policy*, 115: 28-43.
- Gowan, P. (2002) *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*. London: Verso.
- Greer, J. ve K. Singh (2000) "A Brief History of Transnational Corporations", <https://www.globalpolicy.org/empire/47068-a-brief-history-of-transnational-corporations.html>, indirilme tarihi: 13 Şubat 2019.
- Habermas, J. ve J. Derrida (2003) "February 15 or What Binds the Europeans Together: A Plea for Common Security Policy, Beginning in the Core of Europe", *Constellations*, 10(3): 291-7.
- Hansen, P. (2004) "In the Name of Europe", *Race and Class*, 45(3): 49-62.
- Held, D., A. McGrew, D. Goldblatt ve J. Perraton (1999) *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity.
- Howorth, J. (2010) "The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain", *Journal of Common Market Studies*, 48(3): 455-474.
- Judt, T. (1996) *A Grand Illusion? An Essay on Europe*. New York & London: New York University.
- Manic, S. (2008) "United States of Europe – Myth or Reality?", *International Conference of the Faculty of Economics Sarajevo (ICES)*, 2008: 1-11.
- Molchanov, M. A. (2005) "Regionalism and Globalization: The Case of the European Union", *Perspectives on Global Development and Technology*, 4(3-4): 431-446.
- Petrella, R. (1998) "Globalization and Internationalization- The Dynamics of the Emerging World Order", Boyer, R. ve D. Drache (der.), *States Against Markets-The Limits of Globalization* içinde, New York: Routledge, 45-61.
- Ruccio, D. (2003) "Globalization and Imperialism", *Rethinking Marxism*, 15(1): 75-94.
- Skrobacki, W. A. (2005) "The Community of Europe and Globalization", *Perspectives on Global Development and Technology*, 4(3-4): 447-464.
- Tsoukalis, L. (1993) *The New European Economy: The Politics and Economics of Integration*. New York: Oxford University.
- Van Apeldoorn, B. (2002) *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*. London & New York: Routledge.
- Weiss, L. (1997) "Globalization and the Myth of the Powerless State", *New Left Review*, 1(225): 3-27.
- Wood, E. M. (1999) "Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States", *Monthly Review*, 51(3): 1-12.
- Wood, E. M. (2003) "Globalization and the State: Where is the Power of Capital?", Saad-Filho, A. (der.), *Anti-Capitalism, A Marxist Introduction* içinde, London: Pluto, 127-142.
- Yeldan, E. (2009) *On the Nature and Causes of the Collapse of the Wealth of Nations, 2007/2008: The End of A Facade Called Globalization*. Working Papers wp197, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst.
- Zielonka, J. (2006) *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*. New York: Oxford University.

Daniel Bensaïd

MÜLKSÜZLER

Marx, Odun Hırsızları ve Yoksulların Hukuku

Fransızcadan çeviri: Selim Sezer

Karl Marx, kısa süren gazetecilik hayatında – Rheinische Zeitung’da– odun hırsızlığı hakkındaki tartışmalara dair bir dizi makale yazmış, bu vesileyle mülkiyet hakkı, basın özgürlüğü, suç ve ceza konularına değinme imkânı bulmuştur.

Kaleme alınmalarının üzerinden bir buçuk asır geçmesine rağmen Marx’ın irdelediği meseleler güncelliğini korumaya devam etmektedir. Marx’ın yazıları üzerine verdiği dersten yola çıkarak bu kitabı kotaran Daniel Bensaïd, genç Marx’ın bu polemiksel yazılarını bağlamına oturturken, aynı zamanda, dün nasılsa bugün de dünyanın (toprağın, suyun, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının) özelleştirilmesine karşı çıkan mülksüzlerin günümüzde yaşadıkları zorluklar çerçevesinde bu tartışmanın felsefi kaynaklarını da gözler önüne sermektedir. Bu kısa, ama sarsıcı kitabı okurlarımızın beğenisine sunuyoruz.

*dipnot yayınları

Selânik Caddesi No: 82/24 Kızılay Ankara - T: 312 419 29 32 - F: 312 419 25 32 - www.dipnotkitap.com

Geç Kapitalizmlerde Uluslararasılaşma ve Devlet: Çin, Rusya ve İran Eksenî¹

Engin Sune²

Öz

Kapitalizmin neoliberal biçiminin küresel düzlemde egemenlik kazanarak Batı'nın hegemonyası altında yerküreyi biçimlendirdiği bir dünya düzeninde, alternatif bir strateji ekseninde kapitalistleşen ülkelerin ne tür bir etki yarattığı tartışma konusudur. Sermayenin uluslararasılaştığı bir süreçte bu etkinin anlaşılması, ilgili ülkelerin küresel kapitalist sisteme eklenme biçimlerine ve devlet yapılarına odaklanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma, bahsi geçen sürecin bir uğrağı olan devletin uluslararasılaşması kavramına odaklanarak uluslararası yapının belli bir kapitalist biçimin hegemonyasında olmasının geç kapitalistleşen ülkelerin kapitalizme geçiş sürecine etkisini incelemektedir. Teorik düzeyde ortaya konulan tartışma, kapitalizmin Çin, Rusya ve İran'da aldığı biçimin analizi ve bu ülkelerin uluslararası kapitalist iş bölümündeki konumlarının ortaya konulmasıyla desteklenmektedir. Bu analiz ilgili toplumsal formasyonlar ekseninde ortaya çıkan yapının küresel kapitalist sisteme tehdit yaratıp yaratmadığını da tartışmaya açmaktadır. Bu amaçla çalışma, Çin, Rusya ve İran'daki iktisadi/ politik yapıların küresel kapitalist sistemin dayattığı yapılarla diyalektik ilişkisini inceleyerek alternatif bir dünya düzeninin kaynaklarının Avrasya ekseninde mevcut olup olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Devletin Uluslararasılaşması, Neoliberalizm, Çin, Rusya, İran.*

Internationalization and State in Late Capitalisms: The Axis of China, Russia and Iran

Abstract

The impact of the world order, where the neoliberal form of capitalism has become dominant at the international level under the hegemony of the West, on the countries with different strategies of capitalist development is equivocal. In the process of internationalization of capital, understanding this impact necessitates to focus on the state structures of these countries and their forms of integration into the global capitalist system. This study, by concentrating on the concept of internationalization of the state as a 'moment' of globalization process, analyzes the effect of the international system, which

¹ Makale gönderim ve kabul tarihi: 27.02.2019 - 31.05.2019

² Dr. Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çankaya/ANKARA. E-Posta: enginsune@hacettepe.edu.tr. ORCID Numarası: [0000-0002-7107-167X](https://orcid.org/0000-0002-7107-167X)

is under the domination of a certain form of capitalism, on the transformation of the social structures in lately capitalized countries. The theoretical discussion is supported with empirical evidences through the analysis of the forms of capitalism in China, Russia and Iran and their location at the international capitalist division of labor. This analysis also raises the question of whether these social formations pose a threat to the global capitalist system. With this aim, the study reveals whether the sources of an alternative world order exist on the Eurasian axis by examining the dialectical relationship of the political/ economic structures imposed by the global capitalist system with the ones in China, Russia and Iran.

Keywords: *Globalization, Internationalization of State, Neoliberalism, China, Russia, Iran.*

Giriş

Günümüzde yaşanan küresel gerilimler ve özellikle vekalet savaşları biçiminde Suriye’de ortaya çıkan tablo, uluslararası ilişkilere egemen birçok kavramın yeniden popülerlik kazanmasına yol açtı. Mevcut durumun analizinde kullanılan bu kavramlar yalnızca anaakım kuramlar tarafından sıklıkla dile getirilen ulusal çıkar, güç dengesi, barış ve demokrasi söylemlerinden ibaret değildir. Genel olarak eleştirel kuramların ve bilhassa Marksist yazının altını çizdiği emperyalistler arası rekabet ya da hegemonya tartışmaları da sıklıkla atıfta bulunulan kavramlar olarak uluslararası ilişkilerde tekrar güncellik kazanmışlardır. Bunlardaki ortak anlatı, Rusya ve Çin gibi geç kapitalistleşmiş toplumsal formasyonlardaki kapitalist sınıfların dış piyasalara ulaşma isteğinin ABD ile yeni bir gerilim yarattığı, kısacası yeni bir emperyalistler arası rekabete sebep olduğudur. ABD himayesinde örgütlenen Batılı devletlerin ve kapitalizmin neoliberal biçiminin yaratmış olduğu küresel hegemonyanın geç kapitalistleşen devletler tarafından tehdit edildiği, eleştirel kuramın gündeme getirdiği bir söylem olarak savlardandır.

Belli tarihsel koşulların incelenmesinde ortaya atılan bu kavramların, günümüzdeki uluslararası ekonomi politik yapıların analizi için tarih-dışı bir şekilde kullanılması, somut durumun analizinde sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunun en belirgin nedeni ise, Rusya ve Çin gibi geç kapitalistleşen toplumsal formasyonların küresel kapitalist sistem içerisine doğru bir şekilde yerleştirilememesidir. Bu coğrafyalarda kapitalizmin aldığı biçimin kapitalizmin günümüzdeki egemen biçimi olan neoliberalizm ile yaşadığı çelişki ortaya koyulmadıkça, bu devletlerin Batı kapitalizmiyle kurduğu ilişki ya da mevcut düzene bir tehdit yaratıp yaratmadığı anlaşılammaktadır.

Bu çalışma da bu eksende geç kapitalistleşen Çin, Rusya ve hammadde ihracatçısı İran gibi ülkelerin, kapitalist sisteme eklenme biçimlerine odaklanarak bunların ABD merkezli kapitalist dünya düzenine bir tehdit oluşturup oluşturmadığı

sorusuna cevap aramaktadır. Uluslararası sistemde bu üç ülke her ne kadar bir kutup oluşturmaları da, özellikle ABD ve NATO'yla özdeşleştirilen emperyalizme karşı alternatif bir dış politika stratejisi olarak Çin, Rusya ve İran'ın en önemli aktörler olduğu Avrasya eksenine kayışı savunan ve Türkiye'de de her geçen gün güçlenen bir siyasi anlayış mevcuttur. Sermayenin küreselleştiği ve üretim ağlarının uluslararası boyutta iç içe geçtiği bir dönemde bu tür bir anti-emperyalizm çizgisi, bu üç ülkenin küresel kapitalist sistemin işleyişindeki rollerini göz ardı etmekte, böylece kapitalizmden bağımsız bir emperyalizm analizine yol açmaktadır. Bu çalışmanın temel kaygısı ise bu üç ülkenin egemen yapılarla uyumlu ve uyumsuz unsurlarını ön plana çıkararak bunlar üzerinden ilgili devletlerin uluslararası yapı içerisindeki yerlerini netleştirmektir. Böylece, emperyalist sömürünün küresel düzlemde cereyan eden ilişkilerin temel unsuru olduğu günümüz dünya düzenine alternatif bir yapının kaynaklarının Avrasya ekseninde mevcut olup olmadığı da kuramsal olarak incelenebilecektir. Makalenin asıl iddiası ise, Batı kapitalizmi ile geç kapitalizmler arasındaki çelişkinin devlet ve sermaye arasındaki farklı ilişki biçimlerinden kaynaklandığı, fakat bunun günümüz kapitalist sistemine bir tehdit ya da alternatif oluşturmadığıdır.

Bu amaçla, çalışma ilk bölümde devletin uluslararasılaşması kavramını açıklayacak ve bu kavramı çalışmanın daha sonraki kısımlarında ilgili devletlerin küresel kapitalizmle olan diyalektik ilişkilerinin ortaya konulması için kullanacaktır. Ardından geç kapitalistleşen fakat uydulaşmayan toplumsal formasyonlarda ortaya çıkan devlet yapısının karakteristik özelliklerine değinecektir. Geç kapitalistleşip uydulaşmayan kavramı, ilgili ülkelerin ABD hegemonyasında şekillenen Batı kapitalist bloğun dışında kalıp, sahip oldukları iktisadi ve siyasi iktidarı dolayısıyla emperyalist taleplere direnebilme kapasitelerine işaret etmektedir. Başka bir deyişle, ilgili ülkeler emperyalist politikaların bir nesnesi haline dönüşmeden kapitalistleşmişlerdir. Bu gerçeklik de bahsi geçen coğrafyaların iktisadi ve siyasi yapılarının şekillenmesinde etkili olmuş ve egemen küresel biçim ile benzerliklerinin ve farklılıklarının oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ikinci bölüm, geç kapitalizmlerde devlet yapısına ve küresel sisteme eklenme biçimlerine odaklanmaktadır. Çalışmanın bu aşamasında Çin, Rusya ve İran gibi ülkelerin küresel kapitalist sisteme eklenme biçimleri analiz edilerek kuramsal tartışma somut verilerle desteklenecektir. Son olarak da ortaya konulan tablo sonrası ilgili toplumsal formasyonların Batı kapitalizmine ve ABD hegemonyasına bir tehdit yaratıp yaratmadığı tartışılacaktır.

Devletin Uluslararasılaşması

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kapitalizm, büyük bir ivmeyle tüm yerküreyi kontrolü altına almıştır. Avrupa devletleri ve ekonomilerini yeniden inşa eden Marshall yardımları sonrası temel biçimini alan Batı kapitalizmi, 1970'lerden itibaren sermayenin uluslararasılaşması olarak tabir edilebilecek bir süreç içerisinde

neoliberal politikalar ekseninde hem genişlemeye hem de derinleşmeye başlamıştır. Bu coğrafi genişleme, 1990'lerden itibaren sosyalist dünyayı ve bu dünyanın varlığının yarattığı imkan dahilinde kendilerine yaşam alanı bulmuş olan Üçüncü Dünya'yı da kapsayacak şekilde hız kazanmıştır. Bahsi geçen süreç, küresel üretimin egemen bir biçim aldığı ve Batılı tekellerin küresel tekellere dönüştüğü bir dünya ekonomik düzeni yaratmıştır. Üretim zincirlerinin ABD'den Avrupa'ya doğru genişlemesi ve kapitalist sınıfların farklı ulus devletler içerisinde temsil bulabilmesi, Kees van der Pijl'in, Lockeçu Merkez (*Lockean Heartland*) olarak tabir ettiği bölgenin oluşmasına sebep olmuştur (2006). Ona göre (2006: 13), bu merkez birkaç devlet ve düzenleme mekanizmasından oluşmaktadır. Bu devletler, "uluslararası" olanı içselleştirerek uluslararası kapitalist sistemin yönetimi için gereken koordinasyonu sağlamaktadır. Bu çalışma boyunca ilgili yapıya, "kolektif emperyalist blok" denilecektir (Özdemir, 2014). Bu tabir, hem oluşan yapının Atlantik ekseninde kolektif bir yapı aldığı hem de bu yapının emperyalist karakterinin ortaya konulması açısından daha uygundur. Bunun anlaşılması için öncelikle devletin uluslararasılaşması kavramının incelenmesi gerekmektedir.

Devletin uluslararasılaşması farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Bunların başında uluslararasılaşma sürecinin erken dönemlerini inceleyen Nicos Poulantzas'ın tanımlaması gelmektedir. Yazara göre (1976: 43), uluslararası sistemde meydana gelen dönüşümler birbirleriyle dışsal ilişki kuran devletler arasında bir bağımlılık ilişkisi yaratarak, küresel birikimin farklı toplumsal formasyonlar tarafından yeniden üretilmesini mümkün kılmakta ve bu devletleri tek bir merkeze bağlamaktadır. Bu bağlamda devletin uluslararasılaşması, ulus devletin uluslararası sermayeyi yeniden üretebilmek için geçirmiş olduğu belirli içsel dönüşümlere işaret etmektedir (Poulantzas, 1976: 82). Bahsi geçen dönüşüm sonucu bağımlı devletler, egemen formasyonun çıkarını yerel düzeyde yeniden üretmektedir. Buna karşılık emperyalist güçler de, yalnızca kendi ulusal burjuvalarının değil, tüm kapitalist sistemin bekasını savunmaktadır (Poulantzas, 1976: 75).

Robert Cox da aynı kavram üzerine eğilmiş ve devletin uluslararasılaşmasını, uluslararası ekonomiden dünya ekonomisine geçişle beraber devletlerin kendi ulusal ekonomilerini dünya ekonomisinin dinamiklerine göre ayarlamalarının bir sonucu olarak görmüştür (1987: 217). Yazara göre (1987: 254), devletin uluslararasılaşmasıyla birlikte ulus devletler dünya ekonomisinden ulusal ekonomiye bir aktarma kayışı vazifesi görmeye başlamışlardır. Burada bahsi geçen süreç, devletler tarafından dünya ekonomisinin ihtiyaçlarının belirlendiğine, bu ihtiyaca göre farklı ulus devletlerin hiyerarşik bir şekilde örgütlendiğine ve küresel düzlemde alınan kararların ulusal ekonomiye uyarlandığına işaret etmektedir.

William Robinson da aynı konu üzerine eğilmiş, fakat küreselleşmenin devletlerin üzerinde bir yapı oluşturduğunu vurgulamak için ulusüstüleşme

(*transnationalization*) kavramını kullanmayı tercih etmiştir (2001; 2007a; 2011; 2014). Cox'a benzer bir şekilde, Robinson da küreselleşmeyle birlikte devletlerin kendi ekonomik yapılarını yeniden üretebilmeleri için küresel sermayeyi yeniden üretmek zorunda kaldıklarının ve bu yüzden ulusal birikimden ziyade uluslararası birikime odaklandıklarının altını çizmektedir. Yazar, bu durumun ulus devletin kapasitesinin üzerinde fonksiyonları gerekli kılarak ulusüstü bir devlet aygıtı oluşturmasına yol açtığını belirtmektedir (2007b: 82-83). Kapitalist küreselleşme ve ulusüstü sınıfların oluşumu sonucu ortaya çıkan ulusüstü devlet aygıtı, farklı siyasi kurumlar ve uluslararası örgütler ekseninde organize olmuş bir yapıya işaret etmektedir. Bu yüzden Robinson, sınıf ilişkilerinin bir biçimi olarak ulus devletin de bu süreçte ulusüstü bir biçim aldığını ve hatta ulusüstü bir yapı tarafından sönümlendiğini iddia etmektedir (2004: 99-100).

Amerikan İmparatorluğunu analiz eden Leo Panitch ve Sam Gindin ise, İkinci Dünya savaşından bu yana ABD'nin müdahaleci politikalarla diğer devletlere nüfuz ederek emperyal bir ağ yarattığını vurgularlar (2004: 12). Yazarlar, bu ağ içerisinde sermayenin faaliyet alanını genişletmesiyle birlikte, ulus devletlerin küresel sermaye ve kendi ulusal burjuvaları arasındaki karmaşık ilişkiden sorumlu bir kuruma dönüştüğünü iddia etmekte ve bu durumu devletin uluslararasılaşması olarak tanımlamaktadırlar (2004: 136). Bu anlatı içerisinde, ulus devletler küresel kapitalizmin bekası için gereken içsel koşulları sağlamakla yükümlü yapılar haline gelmişlerdir.

Bu çalışma kapsamında devletin uluslararasılaşması kavramı her ne kadar yukarıda bahsi geçen düşünürlerin çalışmalarından faydalanılmış olsa da, daha farklı bir şekilde tanımlanmıştır. Buna göre devletin uluslararasılaşması Robin Murray'ın da belirttiği gibi, bir sermayenin kendi ulusal sınırlarının dışına genişlemesinin bir sonucu olarak kendi ulus devleti ile organik bağının da farklılaşmasıyla ortaya çıkmaktadır (1971: 96). Bu noktadan hareketle devletin uluslararasılaşması, ulus devletlerin bu yeni gerçekliği mümkün kılmak için geçirdiği yerel dönüşümlere işaret etmektedir. Bu dönüşümler özellikle üretimin küresel bir boyut kazanmasıyla birlikte, bir toplumsal formasyondaki iktisadi yapıların farklı ulusların sermaye sınıflarına bağımlı hale gelmesiyle tetiklenmiştir (Wissen ve Brand, 2011: 6). Benzer şekilde, önceki dönemde genişlemeci politikaları için kendi ulus devletlerine bağımlı olan kapitalist sınıflar da, üretimin küreselleşmesiyle beraber farklı ulus devletlere bağımlı hale gelmişlerdir. Kısacası belirli bir ulus devlet, kökeni başka uluslarda olan birden çok sermaye grubuna bağımlı hale gelirken, bir ulusal sermaye de birden çok farklı ulus devlete bağımlılık geliştirmiştir. Devletin uluslararasılaşması kavramı da, uluslararası sermayenin farklı ulus devletlerde temsiliyet bulmasına imkan tanıyan ve küresel kapitalizmin farklı toplumsal formasyonlar tarafından yeniden üretilmesini sağlayan dönüşümlere işaret etmektedir. Burada temsil ilişkisiyle ilgili kısa bir parantez açmakta fayda var. Bob Jessop'un farklı çalışmalarında altını çizdiği kavram,

devlet iktidarının ve politik mekanizmaların bağımsız siyasi güçler olmadıklarına ve toplumsal sınıfların talepleri ekseninde şekillendiğine vurgu yapar (Jessop, 2008: 28). Bu bağlamda yoğunlaşmış bir siyasi ilişkiler alanı olarak devlet, kapitalist toplumların kolektif bir temsilini içerir. Geniş toplumsal ilişkiler alanından doğan taleplerin sahipleri, talep üretebilme kapasitelerini (mevcut toplumsal konumlarını) merkezdeki yoğunlaştırılmış güç ilişkileri alanı üzerinden gerçekleştirmektedirler (Özdemir, 2014). Bu noktada sınıfların devlet içerisindeki temsili, devlet kurumları ve onların yöneticileri, siyasi partiler ve bürokratik mekanizmalar ile kurdukları iktisadi, siyasi ve ideolojik ilişkiler üzerinde gerçekleşmektedir.

Bu bağlamda, devletin uluslararasılaşması kapsamında tartışılan uluslararası sermayenin farklı ulus devletlerde temsiliyet bulabilmesi durumu çeşitli yasal, kurumsal ve iktisadi dönüşümleri içermektedir. Örneğin, uluslararası sermayenin küresel hareketinin kolaylaştırılması için düzenli para ve kur politikaları; merkez bankasının bağımsızlığı; liberalleşme ve özelleştirmeler için gereken yasal zeminin hazırlanması; yabancı sermayenin ulusal sermayeden farklı koşullara tabi olmasına yol açan yasal düzenlemelerin ortadan kaldırılması; uluslararası sermayeye yasal güvence; iktisadi alanın politik süreçlerin müdahalesinden arındırılması; ve uluslararası düzlemde alınan kararların hızlıca devreye sokulması için yürütme erkinin yasama ve yargı organları karşısında güçlendirilmesi gibi bir dizi dönüşüm gerçekleşmektedir (Picciotto, 1990: 29). Bu çalışma kapsamında devletin uluslararasılaşması kavramı, bahsi geçen bu dönüşümler sonucu ulus devletlerin ulusal sermaye kadar uluslararası sermayeyi de temsil eden yapılar halini aldıklarına işaret etmektedir.

Geç Kapitalizmlerde Devlet ve Eklemlenme Biçimi

Geç kapitalistleşen devletlerin egemen sınıfları ise tam da böyle bir yapı içerisinde kendilerine alan bulmak zorunda kalmışlardır. Bu yapı içerisinde Batı dünyası sivil toplum, liberal anayasacılık, özel mülkiyet, küreselleşme, bireysel özgürlük ve demokrasi gibi söylemlerle, Cox'un da belirttiği gibi rakip emperyal projeler arasından sıyrılarak hegemonik bir dünya düzeni kurmuştur (1987: 219-228). Sermayenin uluslararasılaşması sonucu ortaya çıkan uluslararası kapitalist sınıfların, farklı ulus devletler içerisinde temsiliyet bularak emperyal bir ağ üzerinden artı değeri merkez ülkelere aktardığı bu yapı içerisinde kendine yer bulmak zorunda kalan geç kapitalizmler ise, dışsal bir rekabet baskısı içerisinde kalmaktadırlar. Bu baskıya karşı geç kapitalistleşen fakat uydulaşmayan toplumsal formasyonların, neoliberal Batı hegemonyasına (Lockeçu Merkeze) başkaldıran bir Hobbesçu merkez (Van der Pijl, 2005: 61) oluşturduğu, bu coğrafyalardan rakip devletlerin (*contender states*) (Van der Pijl, 2006) ya da neoliberal devlet biçimine alternatif bir neomerkantalist kalkınmacı devlet biçiminin (Cox, 1987) ortaya çıktığı farklı çalışmalarca iddia edilmiştir.

Şüphesiz uluslararası sistemin politik, iktisadi ve ideolojik olarak belli bir biçimin hegemonyasında olması, geç kapitalistleşen toplumsal formasyonların

devlet biçimleri üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Geç kapitalistleşen coğrafyaların sosyal yapılarının inşasında, gelişkin olanı (Batı kapitalizmlerini) yakalama ve onunla rekabete girebilme motivasyonu belirleyici olmaktadır. Bu süreç, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme literatürünün en temel tezlerini destekler niteliktedir (Callinicos ve Rosenberg, 2008). Geri kalmışlığın farkındalığı, geç kapitalist formasyonlarda insanın ve doğanın biçimlendirilmesinde merkezi planlamayı ön plana çıkarmaktadır. Bu durum da kapitalist gelişim ve toplum organizasyonunda devletin farklı bir rol almasına yol açmıştır. Devletin kapitalist dönüşümdeki rolü, “sermayenin yeterli miktarda artık emeği yutma hakkını sırf iktisadi ilişkilerin doğurduğu bir zor gücü ile değil aynı zamanda devlet gücünün yardımı ile sağladığı” oluşum döneminde hayatidir (Marx, 2011: 264). Bu rolün en belirgin yansıması, devlet yöneticileri ile egemen sınıflar arasında farklı bir tip ilişki biçiminin ortaya çıkmasıdır (Van der Pijl, 2006: 6). Rusya ve Çin gibi sosyalist bir yapıdan kapitalizme geçen devletlerde ya da İran gibi yeni rejimin yeni egemen sınıflar yaratma girişiminde olduğu toplumlarda, dönüşüm aşamasında yaşanan en büyük çelişki kapitalist sınıfların ve burjuva hegemonyasının yokluğudur. Bu yüzden devlet, otoriter bir biçimde kapitalist sınıflar oluşum sürecinde aktif rol almaktadır.

Bu toplumsal formasyonlarda ortaya çıkan tablo, radikal bir ideoloji ekseninde toplumun konsolide edilerek eşmerkezli bir kalkınma anlayışı üzerinden tepeden biçimlendirilmesidir. Burada bahsi geçen eşmerkezli kalkınma stratejisi, ülke sınırları içerisindeki tüm kentlerin aynı anda kalkınmasına işaret etmemektedir. Aksine, ülke içerisindeki tüm kaynakların merkezi kalkınma politikasının bir uzantısı olarak eşmerkezli bir şekilde harekete geçirilmesini nitelemektedir. Devletin iktisadi yapıların inşasındaki bu rolü, varlığını sürdürmesini devlet yöneticileriyle olan kişisel bağlantılarına borçlu olan egemen kapitalist sınıfların oluşmasına ve ahbap-çavuş kapitalizmi (*crony capitalism*) olarak tabir edilen olgunun bu toplumlarda ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sermaye ile politik yapılar arasındaki bu ilişki biçimi, küresel düzlemde egemen olan ve devletin uluslararasılaşmasına yol açan dönüşümlerle çelişkiler barındırmaktadır. Zira devletin uluslararasılaşmasının en temel prensiplerinden biri olan ulusal sermaye ile yabancı sermayenin ulusal sınırlar içerisinde aynı koşullara tabi olması, devlet yöneticileri ile sermaye arasındaki bireysel çıkara dayalı bağlantılardan kaynaklı olarak bu coğrafyalarda sağlanamamaktadır.

Geç kapitalizmlerde sermayenin devlet mekanizmasına duyduğu ihtiyaç yalnızca ulusal ekonomiyle de sınırlı değildir. Dış piyasalar uluslararası sermayedarlar tarafından halihazırda bölüşüldüğünden, geç kapitalistleşen toplumların egemen sınıfları dışarı yayılmacı politikaları için ulus devletlerinin erkine ihtiyaç duymaktadır. Kendi ulusal burjuvazisinden ziyade küresel sermayenin muhafızı olan ABD'ye karşın bu toplumsal formasyonlar, dış piyasalar ile ilişkilerini kendi uluslararasılaşmış sermayelerinin (çoğunlukla yarı kamusal ya da devlet destekli olan) çıkarlarını gözeterek şekilde kurmaktadırlar. Şüphesiz bu husus, ABD'nin

kendi ulusal burjuvazisinin çıkarını savunmadığı anlamına gelmemelidir. Özellikle de Trump'ın iktidara geldiği dönemde, bu tür bir iddiada bulunmak temelsizdir. Burada bahsi geçen husus, ABD'nin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana sahip olduğu uluslararası hegemonyanın bu ülkeye ayırt edici bir özellik yüklediğidir. ABD hegemonyasında uluslararası ortam ulusal taleplerden ziyade, uluslararası/üstü talepler ekseninde biçimlenmekte, bu talepler uluslararası kurumların sağlamış olduğu koordinasyon mekanizmasıyla belirlenmekte ve ABD büyük kapitalist grupların ihtiyaçlarının ulusal düzeneklere yansıtılmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Özdemir, 2014: 66). Böylece ABD'nin gerek uluslararası örgütler gerekse kendi askeri gücünü kullanarak farklı coğrafyalara yaptığı müdahaleler, yalnızca kendi ulusal burjuvazisinin çıkarı adına yapılmamaktadır; aksine ilgili coğrafyaları kökenine bakılmaksızın uluslararası sermayeye açmaktadır. Bu durum, 19. yüzyılın sonunda oluşan emperyal dönem ile farklılıklar barındırır. Bahsi geçen dönemde merkez kapitalist devletler, kendi tekelleşmiş ulusal sermayelerinin çıkarı için belli coğrafyalara müdahale ederken bunu rakip devletlerdeki sermayeyi dışarıda bırakacak şekilde yürütmekteydi. Örneğin İngiliz devleti Orta Doğu coğrafyasını sömürgeleştirirken bunu Almanya sermayesini dışarıda bırakacak şekilde yapmakta, bu durum da emperyaller arası rekabet dediğimiz gerçekliğin ortaya çıkmasına yol açmaktaydı. ABD'nin farklı konumu ise, müdahale etmiş olduğu coğrafyaları iktisadi ve politik dönüşümler aracılığıyla yalnızca kendi ulusal sermayesine değil, uluslararası sermayenin birikimine açmasında yatmaktadır. Bunu da, bağımsız bir merkez bankası kurulması, yeni ticaret kanunu, özelleştirme yasaları ve finansallaşma gibi belli hukuksal ve kurumsal dönüşümler aracılığıyla sağlamaktadır. Bu da yalnızca ABD sermayesine değil, tüm uluslararası sermayenin ortak çıkarına hizmet etmektedir. Bu nedenle bir önceki bölümde bu yapıya kolektif emperyalist blok denmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda ABD günümüz küresel sisteminde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Hukukun üstünlüğü prensibinin içerikten yoksun demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerlere dayandırıldığı bu yeni dönemde, geç kapitalistleşen toplumsal formasyonların kapitalist sınıfları kendi yerel özgünlüklerini ve farklı sermaye birikim stratejilerini³ korumak için uluslararası platformda eşit egemenlik ilkesini savunmakta ve dış politikalarını güçlü askeri yapılarla desteklemektedir. Eşit egemenlik ilkesi, devletlerin üzerinde siyasi bir iktidarın tanınmaması ve uluslararası platformda her devletin siyasal anlamda eşit olması anlamını taşıdığı için, küresel düzlemde alınan kararların ulusal yapılara dayatılması pratiğiyle çelişmektedir. Bu bağlamda bu toplumlardaki ulusal yapılar, uluslararası iktisadi güçlerin nüfuzu ile bu nüfuza verilen yerel toplumsal ve politik tepkilerin diyalektik ilişkisi tarafından belirlenmektedir.

Bu ülkelere bakıldığında ilk görülen devlet düzenleme aygıtlarının ve kamu

³ Birikim stratejisi Jessop tarafından, "çeşitli ekonomi-dışı önkoşullarıyla birlikte bir bütün olan belirli bir ekonomik büyüme modeli..." olarak tanımlanmaktadır (Jessop, 2005: 157).

sektörünün, neoliberal Batı kapitalizmlerine kıyasla daha geniş bir alan kapladığıdır. Robinson'un da belirttiği gibi (2015: 17), endüstri politikasının devlet tarafından düzenlenmesi, kamu bankalarının ve daha korumacı politikaların varlığı ve parti-devlet kapitalizmi, ilgili toplumsal formasyonlarda görülen temel özelliklerdir. Bahsi geçen ülkelerde -Batı kapitalizmlerden farklı olarak- kapitalist toplumsal ilişkiler, devletin bizzat kendisi tarafından işletilmektedir. Bu bağlamda, geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlar, liberal Batı dünyasından şu özellikleri bakımından farklılaşmaktadır: devletin iktisadi alana müdahalesi, ulusal sermayenin korunması ve teşvik edilmesi, ulusal sermayenin uluslararasılaşması için kamusal varlık fonlarının kurulması ve finans sektörünün kamu bankaları tarafından endüstriyel politikalar adına ikinci plana itilmesi (Stephen, 2014: 925).

Bu bağlamda, geç kapitalistleşen toplumsal formasyonların kurumsal yapısının ve kapitalizmin burada aldığı biçimin Washington uzlaşısı olarak bilinen prensiplerle çeliştiği ortaya çıkmaktadır. Küresel kapitalist sistemin ulus devletler ekseninde örgütlenmiş bir yapıda faaliyet göstermesi, ulusal yapılarda -özellikle de devletin ekonomik alanı düzenleme derecesi bakımından- farklılıklar yaratmaktadır (Hancke, 2009). Bu ülkelerdeki devletin kapitalist gelişimdeki rolü ise, bürokratik uygulamaları baypas edebilen patrimonial ve patronaj ilişki biçimlerinin ortaya çıkışına yol açmaktadır. Bu ilişki biçimleri, yalnızca neoliberal biçim tarafından dayatılan serbest rekabet prensibini engellemekte, ayrıca devletin uluslararasılaşması için hayati olan yabancı sermayenin ulusal sermayeyle aynı koşullara tabi olmasının da önünü tıkamaktadır.

Altı çizilmesi gereken diğer bir husus, her ne kadar kapitalizmin Batı dünyasında aldığı neoliberal biçimden farklılıklar barındırsa da, geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonların uluslararası kapitalist sisteme tamamıyla eklemlendiği ve küresel kapitalizmin işleyişi için gereken uluslararası işbölümünde yerlerini aldıklarıdır. Küresel kapitalizmin dinamikleri 1970'lerin sonuna doğru bu devletlere bir eklemlenme baskısı yaratmış, 1990'lardan itibaren ise bu süreç ivme kazanmıştır. Bu uluslararası baskının dışında, yerelden de gelen bir uluslararasılaşma talebinden söz etmek mümkündür. Kapitalist ekonomiye geçişle birlikte sermaye birikiminin yoğunlaşması, bu ülkelerin ulusal kapitalist sınıflarının da daha karlı yatırım alanları bulabilmek için kendi devlet aygıtları içerisinde bir uluslararasılaşma baskısı yaratmalarına yol açmıştır. Devlete bağlı güçlü kapitalist sınıflar eşliğinde küresel sisteme entegrasyon süreci, "eklemlenmiş devlet kapitalizmi" olarak tabir edilen bir olgunun oluşmasına yol açmıştır. Örneğin Matthew Stephen bu tabiri, Rusya ve Çin gibi ülkelerin Batılı merkez ülkelerdeki liberal yapılardan ayrışmasına rağmen uluslararası sisteme eklemlenmiş kapitalist sistemlerini betimlemek için kullanmıştır (2014: 925). Benzer bir şekilde Robinson da bu coğrafyaların devlet destekli teşebbüsler güdümünde küresel sisteme eklemlenen korumacı ekonomilerine atıfta bulunarak, ilgili yapıları "ulus üstü devlet kapitalizmi" olarak tanımlamıştır (2014: 41).

Bahsi geçen toplumsal formasyonların ekonomileri uluslararasılaşmış olsa da, devlete bağımlı kapitalist sınıfların varlığına dayalı egemen birikim stratejisi, Batı tarafından inşa edilen uluslararası kapitalist ağlarda temsil bulamamaktadır. Bahsi geçen mekanizmalar, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası vb. örgütlerden oluşmakta ve küresel kapitalist sistemin ve onun liberal içeriğinin yönetimi için hayati bir önem arz etmektedir. Geç kapitalistleşen fakat uydulaşmayan toplumsal formasyonlarındaki sermayenin devlet mekanizması ile kurduğu ayrıcalıklı ilişki üzerine inşa edilen birikim stratejisi, bu liberal içerik ile köklü çelişkiler barındırmaktadır. Örneğin, küresel sisteme eklemlenmiş olmasına rağmen bu devletlerde görülen gümrük vergileri Batı dünyasına göre iki-üç kat daha fazladır ve bu da Dünya Ticaret Örgütü'nün serbestleşme politikalarıyla çelişmektedir (Stephen, 2014: 926). Bu çelişkiler altında uluslararası kapitalist sınıfların geç kapitalistleşen ülkelerde bulunduğu temsiliyet, bu ülkelerin kendi kapitalist sınıflarının uluslararasılaşması ölçüsündedir. Başka bir deyişle, Rus sermayesi uluslararasılaştığı ölçüde uluslararası sermaye Rusya içerisinde temsiliyet bulabilmektedir. Küresel sisteme eklemlenmeye rağmen neoliberal yönetim biçimiyle yaşanan bu uyumsuzluğun yerleşik kapitalist düzene bir tehdit oluşturup oluşturmadığıysa tartışma konusudur.

Çin, Rusya ve İran'ın Küresel Kapitalizme Eklemlenme Süreci

Bu noktada yukarıda kuramsal analizi yapılan geç kapitalist toplumsal formasyonlardaki yapıların somuttaki yansıması için Çin, Rusya ve İran'ın küresel kapitalist sisteme eklemlenme süreçleri ve biçimlerine odaklanılacaktır. İlgili toplumsal formasyonların küresel kapitalizmin işleyişi içerisindeki konumlarının ve yerel yapılarının incelenmesi, bir sonraki bölümde alternatif bir dünya sisteminin kaynaklarının Çin, Rusya ve İran'ın yarattığı Avrasya ekseninde mevcut olup olmadığını tartışmaya açabilecektir.

Çin

Çin'in kapitalist sisteme eklemlenme sürecini incelemek için özellikle Mao sonrası döneme odaklanmak gerekmektedir (Özdemir vd., 2015; 58). Aslında ülkenin sosyalist yapıları 1966-76 kültürel devrimi boyunca kendi krizini yaratmaya başlamıştır. Bu yıllarda Çin'in temel iktisadi stratejisi, taşrada üretilen artığı sanayileşme politikaları için kullanmak ve şehirlerde tüketimi sınırlayarak üretime öncelik vermektir. Bahsi geçen politika, ülkede kentleşme oranının düşük kalmasına ve sanayi gelişiminin sekteye uğramasına yol açmıştır. 1970'lerin sonunda reformcu Deng Xiaoping, bu krizi aşmak için "önce kalkınma" şiarıyla birlikte pragmatist politikalar ekseninde Çin'in kapitalist dünya sistemi ile gönüllü bütünleşmesi sürecini başlatmıştır. Bununla ilişkili olarak politik ve iktisadi yapılar yeniden düzenlenmiştir (Gökten, 2012: 51). Bu süreç, metalaşma ve serbest piyasanın inşası üzerine kurularak açıklık politikalarıyla kapitalist dünya ekonomisine dönüş ile sonuçlanmıştır.

Çin'in küresel ekonomi ile bütünleşmesi, özellikle de 2000'li yıllarda ivme kazanmıştır. Bu bütünleşme, ihracata dayalı üretim ve yabancı sermaye çekmeye dayalı bir büyüme stratejisi üzerinden gerçekleşmiştir (Hart-Landsberg ve Burkett, 2005: 20). Bu stratejiyi mümkün kılan, reform süreci boyunca Çin'in uluslararası sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırmak için geçirdiği dönüşümlerdir.

Çin'in dönüşümü, şok terapisi yoluyla Washington Mutabakatı prensiplerini uygulayan Rusya Federasyonu'nun aksine daha yavaş adımlarla gerçekleştiği için bu modele kimi çevrelerce Pekin Mutabakatı adı verilmiştir (Kennedy, 2010). Oysa bu mutabakat da kapitalizmin en temel kurumlarının neoliberal biçimden farklı bir strateji ile işletilmesi üzerine kuruluydu. Devlet eliyle yeni kapitalist sınıfların semirtilmesi ve yabancı yatırım ile ihracat temelli kalkınma politikalarına dayalı bu farklı strateji, Çin karakteristiğinde neoliberalizm olarak tanımlanmıştır (Harvey, 2005: 150). David Harvey'e göre (2006), Çin'deki bu karakteristiğin temel kaynağı, otoriter merkezi bir devletle iç içe geçmiş neoliberal iktisadi uygulamalardır.

Çin'deki kapitalist biçimin en önemli unsurunu şüphesiz ki ucuz emek piyasası oluşturmaktadır (Özdemir vd., 2015; 57). Batı Avrupa'da neoliberal politikalar ekseninde burjuva iktidarının güçlendirilmesi için işçilerin edindiği kolektif haklara saldırının bir benzeri de Çin genelinde yaşanmış, kapitalist dönüşüm boyunca düşük ücret temelli proleterleşme süreci meydana gelmiştir. Ucuz emek piyasası oluşturma girişiminin en önemli sonucu, Batı piyasalarına ulaşım ve sürekli akan yabancı yatırımlar sayesinde inşa edilen ihracat temelli iktisadi kalkınma olmuştur. İhracat temelli kalkınma stratejisi, devletin toprak, emek ve sermaye gibi üretim unsurlarını küresel üretim ağlarına eklememesi üzerine kurulmuştur. Teorik bölümde de belirtildiği gibi, geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlarda devletin doğayı ve toplumu biçimlendirmedeki rolü hayatidir. Çin'de de devletin toplumsal ilişkileri küresel piyasalarla uyumlu bir şekilde yeniden düzenlemesi sonucu, Çin dünyanın ihracat motoru haline gelmiştir. Burada asıl vurucu olan, gerçekleşen bu ihracatın neredeyse yüzde doksanının uluslararası sermaye tarafından yapılmasıdır (Gökten, 2012: 292). 2001 yılında Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğiyle birlikte yabancı yatırımlarda çok önemli bir artış olmuştur (Wu, 2010: 625). Bunun bir sonucu olarak Çin'in küresel üretim ağlarına entegrasyonu perçinlenmiş ve ülkede görülmemiş düzeyde sermaye birikimi oluşmuştur. Çin'in uluslararası işbölümündeki yeri ve küresel kapitalizmin işleyişi açısından oynadığı hayati rol, tam da bu sermaye hareketleriyle ilişkilidir.

Çin'in topladığı yabancı yatırımlar sonucu oluşan artı değer, ülke genelinde taleplerin çok düşük olmasından ötürü iç piyasa yoluyla eritilememekte ve zorunlu olarak üretimin ihracat temelli (dış piyasalar için üretim) olmasına yol açmaktadır. Dünyanın en büyük tüketici piyasası olan ABD tam da bu noktada devreye girmektedir. ABD ve Çin piyasaları arasında, Çin'in ihracat ekonomisi, ABD'nin tüketim piyasası ve finans kuruluşlarının en temel üç unsur olduğu derin bir

bağımlılık ilişkisi mevcuttur (Arrighi, 2007). Çin, ihracatının büyük bir bölümünü ABD'ye yapmaktadır. Amerikan piyasaları ise bu tüketimi borçla finanse etmektedir. Borçlanmanın maliyetinin Çin'den gelen döviz rezervleri ve Çin sermayesinin ABD hazine tahvillerine yaptıkları yatırımlar sayesinde düşük olması, Çin ile ABD piyasaları arasındaki bağımlılığı daha da perçinlemektedir (Gökten, 2012: 343). Başka bir deyişle, Çin yabancı yatırımlar sonucu elde ettiği artı değerle ABD hazine tahvilleri almakta, böylece ABD'deki faiz oranları düşük kalabilmektedir. Düşük faiz oranları da ABD'li tüketicilerin alım gücünü arttırarak Çin mallarına olan talebi yükseltmekte ve ABD sermayesinin düşük krediler almasını sağlayarak Çin'e daha çok yatırım yapılmasının yolunu açmaktadır.

Bu bağlamda uluslararası sermaye döngüsü için, en büyük emperyalist güç olan ABD kadar Çin'in rolü de vazgeçilmezdir. Özellikle Avrasyacıların alternatif bir dünya sisteminin kökenlerini aradıkları Çin, küresel kapitalist birikim için bu denli hayati bir noktada yer almaktadır. Çin'in küresel ekonominin büyümesinde oynadığı önemli rol (Gökten, 2012: 281) ve neoliberalizmin küresel düzeyde işletilmesinde ülkenin sahip olduğu hayati önem (Li, 2008: 91) düşünüldüğünde bu toplumsal formasyonun küresel piyasalara eklenme biçimi daha kolay anlaşılacaktır.

Fakat Çin'in küresel sermaye döngüsündeki önemine rağmen, onu neoliberal Batı kapitalizminden ayıran özellikler mevcuttur. Bunun başında da, ülkedeki dönüşüm süresince sermaye birikimi ve kapitalist ilişkilerin inşası için devlet tarafından semirtilen ve siyasi birim ile bireysel ilişkilerini koruyan burjuva sınıfının varlığı gelmektedir. Batıda özelleştirmeler gibi neoliberal politikalar ekseninde refah devleti unsurlarının tasfiyesine benzer bir şekilde, Çin'de de kolektif mülkiyetlerin devlet eliyle semirtilen burjuvaziye aktarılması sonucu sınıf egemenliği yeniden inşa edilmiştir. Bu süreç, Jessop'un tüm toplumsal düzenin sermaye birikiminin gerekliliklerine göre düzenlendiği ve burjuva toplumsallaşması olarak nitelediği durumun somut bir örneğini teşkil etmektedir (2002: 23). Böylece Çin'de politik alan ile iktisadi alan arasında bireysel ilişkilerin gelişerek bunların yasal sınırların da ötesine taşındığı bir ağ oluşmuştur (Stephen, 2014: 926). Örneğin, ilk kapitalist sınıfları, reformların mimarı olan Deng'in ailesi ve Komünist Parti'nin üst düzey yetkilileri oluşturmaktadır. Batılı sermayeler, Çin'deki rüşvet ve bireysel ilişkiler, kilit konumdaki sektörlerin ayrıcalıklı firmalara ve devlet işletmelerinin kontrolüne verilmesi gibi durumlardan sıkça şikayet etmektedir (OECD: 2002). Burada Batı sermayesini rahatsız eden asıl husus, Çin'de sermayenin belli bir fraksiyonuna siyasi erk tarafından ayrıcalıklı davranılmasıdır. Bu durum devletin uluslararasılaşmasının en temel prensibi olan yabancı sermayenin ulusal sermayeyle aynı koşullara tabi olmasının Çin'de yerleşmesini önlemektedir.

Çin'in ekonomik büyümesi de devlet destekli bu teşebbüslerin faaliyeti aracılığıyla sağlanmıştır. Sosyalist politikalardan kapitalist dünya ekonomisine entegrasyon ile vazgeçilmesi, özelleştirmeler aracılığıyla kamusal mülkiyetin Çin Komünist

Partisi içerisindeki kişilere aktarılması ve bu grupların politik güçlerini kullanarak kendilerini zenginleştirme girişimleri ile gerçekleşmiştir. Böylece Çin'deki kapitalist biçim de, liberal ve devletçi unsurlarıyla birlikte bir patronaj sistemine dönüşmüştür (McNally, 2014). Bu durum, bazı çalışmaların yeni sermayedar grubunu bürokratik kapitalistler olarak tanımlanmasına yol açmıştır (Gökten, 2012: 328).

Tam da bu noktada bir parantez açmakta fayda var. Devlet eliyle semirtilen bu yeni oligarşinin varlığı, ilgili ülkelerdeki bürokratik elementlerin Weberyan bir anlatı içerisinde sınıf olarak kavramsallaştırılmasına yol açmaktadır. Her ne kadar, devlet bürokratik elitinin ahbap çavuş kapitalizmi yarattığı bir gerçek olsa da, bu gerçeklik bürokrasinin burjuva sınıfına mensubiyetinden değil, sınıf etkisi yaratabilme kapasitesinden türemektedir. Başka bir deyişle, bürokrasi bir sınıf olmasa da, onun sosyal yapının yeniden üretilmesindeki araçsallaştırılma biçimi sınıf etkisi yaratabilmektedir (Ziemann ve Lanzerdorfer, 1977: 152). Bu durum, bazı çalışmaların hatalı bir şekilde bürokrasiyi sınıf olarak tanımlamasına yol açmaktadır. Oysa yukarıda da altı çizildiği gibi, pratikte bürokrasinin fonksiyonu toplumsal yeniden üretimdeki rolüne bağlıdır.

Şüphesiz Çin'de politik pozisyonlarını kullanarak zenginleşen bu kapitalist sınıfların varlığı küresel kapitalizmin egemen neoliberal biçimi ile uyumsuzluk göstermektedir. Burada altı çizilmesi gereken bir husus, neoliberal politikaların da devletin sermaye yanlısı bir şekilde iktisadi alana müdahalesini içerdiğiidir. Fakat neoliberal ekonomilerde devletin bu müdahalesi iktisadi alan ile politik alan arasındaki biçimsel bir ayrım üzerine kurulmuştur. Kısacası, neoliberal ekonomilerde bu müdahale özelleştirmeler, ticaretin ve finansın serbestleşmesi gibi politikalarla yürütülürken, Çin gibi geç kapitalizmlerde devletin kendi desteklediği sermaye yanlısı politikaları dolaylı yollarla gerçekleştirmemektedir. Örneğin devlet ihaleleri düşük maliyetlerle ve serbest piyasa koşullarına tabi olmadan doğrudan belli bir kapitalist fraksiyona verilmektedir. Devlet bankaları aracılığıyla bu egemen sınıflara sağlanan finansman, diğer kapitalist fraksiyonlara göre daha avantajlı durumda olmalarına yol açarak neoliberalizmin serbest rekabet politikalarıyla çelişmektedir. Fakat bu örneklerdeki devlet destekli kapitalist sınıfların devlet bankaları yoluyla kolay krediye ulaşma kapasitelerini kullanarak elde ettikleri artı değer, sermayelerinin uluslararasılaşmasına ve yabancı ortaklarla işbirlikleri kurmalarına yol açmıştır (Gökten, 2012: 330). Bu husus, bahsi geçen farklılığın küresel bir sorun yaratmasını önlemektedir. Çin sermayesi uluslararasılaştığı ölçüde ve ülke ekonomisinin yeniden üretimi uluslararası sermayenin yeniden üretimine bağlı olduğu sürece, uluslararası sermaye Çin devleti içerisinde belli bir düzeyde temsil yeti bulabilmektedir.

Rusya

Rusya'nın küresel kapitalist sisteme eklenme biçimine bakınca Çin ile bazı benzerlikler barındırdığı görülmektedir. Sovyet sisteminin kapitalist güçler karşısında artık ayakta kalamayacağını gören Sovyet elitleri, özellikle Mihail

Gorbaçov ve Boris Yeltsin döneminde tepeden inen reformlar aracılığıyla toplumu dönüştürme kararı almışlardır. Öncelikle Gorbaçov, 1985 yılından itibaren merkezi planlama ekonomisini dönüştürmeye başlayarak küçük ölçekli teşebbüslerin ortaya çıkışına olanak tanımıştır. Ocak 1992'den itibaren Rusya Federasyonu'nun başkanı olan Yeltsin ise, tek parti sisteminden temsili demokrasiye geçerek Sovyet siyasi kurumlarının dağılmasına yol açmıştır. Sosyalist ekonomiden kapitalizme geçiş süreci Rusya için sancılı olmuş, bu dönemde ülkenin dış borçları seksen milyar doları aşmış ve hazinesi neredeyse boşalmıştır (Rutland, 2013: 341). Bu borç krizi de Rusya'yı zoraki olarak IMF'nin kollarına bırakmıştır. 1992 yılında üyesi olduğu Dünya Bankası da Rusya'nın bu krizden çıkması için gereken yardımı sağlamıştır; şüphesiz ki bunlar karşılığında Rusya belli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Örneğin Yeltsin, Washington uzlaşısının serbest kur politikası ve serbest ticaret prensiplerini şok terapisi yoluyla Rusya'da uygulamıştır. Bu tarihten itibaren özel teşebbüsler ve yabancı yatırımlar önündeki engeller gevşetilmiş ve serbest piyasa tam olarak işletilmeye başlamıştır.

Belirtildiği üzere Rusya'nın eklenme süreci özelleştirmelerle el ele ilerlemiştir. Fakat dönüşüm geçiren diğer coğrafyaların aksine bu sürece yabancı sermayenin müdahil olması belirli ölçüde engellenmiştir. Çin'de olduğu gibi, özelleştirmeler süreci devlet teşebbüslerinin yöneticileri tarafından kontrol altına alınarak kişisel karları için kullanmalarıyla başlamıştır. Bunun en bilinen örneği ise Doğal Gaz Bakanlığı'nın Gazprom Şirketi'ne dönüştürülmesidir (Rutland, 2013: 343). Bu süreçte çok az firma kendini bağımsız yatırımlar olarak sunmayı başarmıştır.

Rusya'da özel teşebbüslerin ortaya çıkışı, 1992 yılında ülke vatandaşlarının devlet teşebbüsleri hisselerini almalarına onay verilmesiyle ivme kazanmıştır. Bunu takip eden özelleştirmeler sürecinin de, ihaleyi alanların önceden seçilmesi ve kamusal varlıkların çok düşük ücretlere belli bir kapitalist fraksiyona peşkeş çekilmesi aracılığıyla gerçekleşmesi, yolsuzluk tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Geç kapitalist toplumsal formasyonlarda devletin otoriter bir biçimde kapitalist sınıflar yaratma sürecinde aktif bir rol alması, siyasi alan ile iktisadi alan arasında bireysel ilişki biçimlerinin oluşmasına ve yolsuzluğun gündeme gelebilmesine yol açmaktadır. Rusya örneğinde de yolsuzluk, devlet eliyle kapitalist sınıflar yaratmanın bir yansıması olmuştur.

Rusya, Vladimir Putin sonrası dönemde ise iktisadi liberalleşmeyi geriye doğru işleterek, özellikle stratejik sektörlerde yeniden merkezileşme politikası benimsemiştir. Bu sektörlerin kamulaştırılması, sermayelerinin askeri elitlere aktarılarak yeni bir oligarşinin oluşturulmasıyla gerçekleşmiştir (Vasileva, 2014). Bu süreçte merkezileşme politikaları ekseninde birçok özel teşebbüse hükümetten yetkililer atanmıştır. 2004 yılında yapılan bir çalışmaya göre Rusya'daki firmaların yüzde yirmi dokuzunda en az bir hükümet temsilcisi bulunmaktadır (Rutland, 2013: 357). Bu süreç devletin ekonomi üzerindeki rolünün artmasına ve Rusya'nın

kapitalist sisteme eklemleme kararı aldığı 1990'lerden bu yana yaşadığı iktisadi bunalımı aşmasına yol açmıştır. Devletin iktisadi alandaki etkinliğine rağmen, Putin'in izlediği en temel politikalardan biri, sermayenin küresel düzlemde serbest dolaşımını engelleyen unsurları ortadan kaldırmak olmuştur (Rutland, 2013: 352). Yeni bir merkezi otoriterlik, yoğun bir milliyetçilik söylemiyle birleşerek Rusya'yı, devlet ile kurumsal bağlar taşıyan yeni bir kapitalist sınıfın güdümünde dünya sistemine kendi yerel özgünlüklerini koruyarak eklemleme sürecine sokmuştur. Putin dönemi güvenlik servisi çalışanlarının (*siloviki*) yeni siyasi elitler olarak ortaya çıkıp iktisadi alanı kontrolleri altına aldığı bu süreçte, özellikle askeri-sınai komplekse hükmeden kapitalist fraksiyonlar, devlet tarafından aldıkları sübvansiyonlar sayesinde Rusya'da artı değeri tekellerine almışlardır (Sakva, 2007). Bu durum, iktisadi alanda tekellerin ortaya çıkışına ve bunların serbest rekabetin zararlı yanlarından korunmasına yol açmıştır.

Rusya'da devlet destekli sermaye iç pazarda siyasi bağlantısı olmayan rakip sermayedarlara ve uluslararası sermayeye karşı daha avantajlı bir durumdadır. Bu da Çin örneğinde olduğu gibi, devletin uluslararasılaşmasının en temel prensibi olan yabancı sermayenin ulusal sermaye ile aynı koşullara tabi olmasının Rusya'da gerçekleşmesini engellemektedir. Rusya'da yabancı yatırımlara karşı kısıtlamalar halen mevcudiyetini korumaktadır. Putin döneminde çıkan yeni bir yasayla otuz üç stratejik iktisadi alanda yabancı sermayenin yüzde elliden fazla hisse sahibi olması engellenmiştir (Rutland, 2013: 357). Bu yasak yeri geldiğinde siyasi zor araçlarıyla da uygulanmaktadır. Örneğin Rusya'nın en zengin iş adamlarından Mikhail Khodorkovsky, Rusya'nın en büyük özel petrol şirketi olan Yukos'u yabancı yatırımcılara satma kararını açıkladığında, şirketine el konulmuş ve usulsüzlük iddiaları sonucu Khodorkovsky tutuklanmıştır (Sixsmith, 2010). Rusya'da sermayenin serbest rekabet koşullarına tamamıyla tabi olmaması, çeşitli uluslararası raporlarda da ön plana çıkmaktadır. Rusya, Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Endeksi'nde 2017-2018 yıllarında 137 ülke içerisinde 38. sırada yer alarak ilk sıraları dolduran Batı kapitalizmlerinden, neoliberalizmin serbest rekabet prensibi bağlamında ayrılmaktadır (Dünya Ekonomik Forumu, 2018). Transparency International'ın Yolsuzluk Algısı Endeksine göre, 2018 yılında şeffaflık ve yolsuzluk konusunda Rusya 180 ülke arasında 138. sırada yer almaktadır (Transparency International, 2018). Bunun en önemli nedeni ise kapitalistlerin belli bir fraksiyonunun diğerlerine (uluslararası kapitalistler dahil) nazaran devlet tarafından daha büyük bir korumaya tabi olmasıdır. Neoliberal politikaların şeffaflık prensibine yaptığı vurgu serbest rekabet koşullarının oluşması ve ihalelerin serbest piyasa yoluyla yapılmasını öngören bir düzenlemedir. Böylece oluşturulan bir serbest rekabet kanunu ile uluslararası sermayenin ulusal sermaye ile aynı koşullara tabi olarak -gerek yerel ortaklar bularak gerek doğrudan- ihalelere katılmasının önü açılmaktadır. Bu yüzden devlet ihalelerinin şeffaf olmayan bir şekilde belli bir ulusal

kapitalist fraksiyona verilmesi, kapitalizmin egemen küresel biçimi ile çelişkiler barındırmaktadır.

Rusya sermayesinin uluslararası sermaye karşısında korunması yalnızca Rusya iç pazarı ile de sınırlı değildir. Uluslararası politikada Rus devletinin egemenlik gibi prensiplere daha fazla vurgu yaparak yukarıda da bahsi geçen milliyetçi bir söylemi benimsemesi, devletle organik bağı bulunan kapitalist fraksiyonların uluslararası piyasalara yayılma girişimleriyle ilişkilidir. Teorik bölümde de belirtildiği gibi, geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlar, uluslararası platformda eşit egemenlik ilkesinin savunarak dış politikayı güçlü askeri yapılarla desteklemektedir.

Rusya'nın neoliberal Batı kapitalizmiyle diğer bir uyumsuzluğu da finans sektöründe gözlemlenebilmektedir. Finans politikalarının endüstriyel politikalar karşısında ikinci plana itildiği geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonlarda olduğu gibi, Rusya'da da finansın serbestleşmesi tam olarak sağlanmamış, devlet destekli kapitalist sınıflar iktisadi faaliyetleri için kamu bankalarının desteklenmiştir. Örneğin Rusya'daki mevduat hesaplarının halen yüzde yetmiş civarı devlet bankası olan Sberbank'ta tutulmakta ve bu bankanın kaynakları düşük faizler olarak devlet destekli kapitalist sınıfların kullanımına sunulmaktadır (Rutland, 2013: 354). Rusya'da yabancı sermayenin devlet destekli sermaye karşısındaki dezavantajlı durumu, rekabetin serbest piyasa koşulları altında gerçekleşmesini önlemektedir. Bu bağlamda, Çin örneğinde de olduğu gibi Rusya'da devletin uluslararasılaşması için gereken iktisadi, hukuki ve kurumsal düzenlemeler gerçekleşmemektedir. Fakat Rusya'daki devlet destekli kapitalistlerin kontrolündeki sermayenin uluslararasılaşması sonucu, bu grupların uluslararası kapitalist sınıflar ile çıkarları örtüşmeye başlamıştır. İleride tartışılacağı üzere, BRICS zirvelerinde yabancı yatırım olanaklarının geliştirilmesi, altyapı projeleri, ticari bütünleşme gibi politikaların tartışılması bu duruma bir örnektir. Buradan hareketle, Rusya'daki devlet destekli sermayenin uluslararasılaştığı ölçüde, uluslararası sermayenin de çıkarının Rusya politik sistemi içerisinde temsil edildiği iddia edilebilir. Böylece, devletin uluslararasılaşması hususunda neoliberal Batı kapitalizmleri ile yaşanan uyumsuzluk, küresel bir çatışma yaratmamaktadır.

İran

İran'ın küresel kapitalizme eklemlenme biçimine baktığımızda da Rusya ve Çin ile köklü benzerlikler barındırdığı görülecektir. 1979 İslami devrimden sonra İran'ın uluslararası işbölümündeki yerinde dönüşümler olmuş ve kendi özgün yapılarıyla küresel kapitalizme eklemlenmesi 1990'ları bulmuştur. 1980'ler boyunca İran iktisadi yaşamı devrim sonrası yapıların yeniden inşası ve Irak ile girilen savaş üzerine kurulmuştur (Hunter, 1992: 72). 1990'lara gelmeden savaş sona ermiş ve İran'daki kapitalist kurumlar yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde Ali Akber Haşemi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle İran, yeni sınıf dinamikleriyle kapitalist sistemle bütünleşme yoluna girmiştir (Ehteshami, 1995: 100). Çin

örneğinde olduğu gibi, İran da ilk adımlarını serbest ticaret bölgeleri inşa ederek atmıştır. Rafsancani'nin ilk beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde özellikle de Basra Körfezi'nin münferit yerlerine serbest ticaret bölgeleri inşa edilerek buraya yabancı sermaye çekme girişiminde bulunulmuştur. İslami devrim ve uluslararası yaptırımlar sonrası Dubai'ye kaçan ve orada faaliyet gösteren İran'ın uluslararası kapitalist sınıfları, bu ticaret bölgeleri üzerinden İran'a yatırım yapmaya teşvik edilmişlerdir.

Fakat İran'daki serbest ticaret bölgeleri yabancı yatırım çekmek yerine, hem uluslararası yaptırımlar hem de İran'daki yüksek gümrük vergileri yüzünden sekteye uğrayan ithalatın akışını sağlayarak İran ticaretini küresel ticaret ağlarına entegre etmiştir. Devlet koruması altında olan dini vakıflar (Bonyad) ve Devrim Muhafızları, yasal boşluklardan faydalanarak bu ticaret bölgeleri üzerinden İran'a sokulan ithal malları ülke piyasalarına sürmektedir. Bu mallar vergisiz bir şekilde ülkeye sokulduğu için yerel üreticiler ithal ekonomi ile rekabet edememektedirler. Böylece devlet eliyle semirtilen kapitalist sınıflar, sahip oldukları ticaret vergisi muafiyetleri sayesinde siyasi erk ile bireysel bağı olmayan kapitalist sınıflara göre daha avantajlı koşullar altında iktisadi faaliyetini sürdürebilmektedir (Keshavarzian, 2007: 172).

İran petrol sektörü de 1990'lardan bu yana özellikle de Devrim Muhafızları güdümünde uluslararasılaşmaktadır. Bu kurum altında görev yapan *Khatam al-Anbia* şirketi enerji alanında faaliyet göstermeye başlamış ve Mahmud Ahmedinejad döneminde büyük ihaleleri alarak sermayesini genişletmiştir (Sinkaya, 2016: 187). Her ne kadar enerji sektörü büyük oranda bu paramiliter örgütün kontrolü altında olsa da, asıl üzerinde durulması gereken unsur enerji piyasasının kendisinin küresel kapitalist sistemle köklü bağlantılar barındırdığıdır. İran, dünyadaki en büyük dördüncü petrol rezervine ve Rusya'nın ardında dünyanın en büyük ikinci doğal gaz rezervine sahiptir (US Energy Information Administration, 2015). Küresel kapitalizmin işleyişi için elzem olan bu doğal kaynaklar, İran'ı bir düzeyde zorunlu olarak küresel piyasalara eklemlenmektedir. Fakat enerji piyasasının uluslararasılaşması, yalnızca enerji ticaretiyle sınırlı değildir. Enerji piyasasının liberalleşmesi ve uluslararası sermayenin bu alana erişimi, sistemin işleyişi için büyük bir öneme sahiptir. İran devleti de bu alana yatırım çekilmesi konusunda önemli adımlar atmıştır. Geri-alım sözleşmeleri kapsamında, petrol ve doğal gaz sektörüne, enerji sahasının mülkiyeti İran'da kalacak şekilde yabancı yatırım çekilmiştir. Bu anlaşmalar kapsamında, İsviçre, Rusya, Danimarka, Japonya, Almanya ve Hindistan gibi ülkelerin enerji şirketleri İran'a yatırım yapmışlardır (Dubowitz ve Grossman, 2010a: 3). Son yıllarda ise Eklemlenmiş Petrol Sözleşmeleri adı altına yabancı sermayenin İran enerji sektörüne yatırım yapmasının önü açılmıştır (Hassani, 2016: 412). Bu anlaşma modeli yabancı sermayenin İran'da yerel ortaklar bularak enerji sektöründe faaliyet yürütmesini mümkün kılmıştır. Başka bir deyişle, İran enerji sektörü uluslararası sermaye ile işbirliği kurarak ve enerjinin uluslararası dolaşımını sağlayarak küresel kapitalizmin işleyişi için gerekli katkıyı sunmaktadır. İran ayrıca

enerji ihracatından elde ettiği artı değeri, Kamusal Varlık Fonu aracılığıyla küresel piyasaların hizmetine sunmaktadır. Bu fon yalnızca İran sermayesinin küresel düzeyde dolaşımını arttırmamakta ayrıca İran'a yatırım yapmak isteyen uluslararası sermayenin İran sermayesi ile işbirliği kurmasını da sağlamaktadır. Son yıllarda İran Kamusal Varlık Fonu'nun, İtalyan ve Çin şirketleriyle ortak yatırım projeleri düzenlediği bilinmektedir (Sepahvand, 2016).

İran'ın Batı ve özellikle de ABD ile yaşadığı gerilim ve uluslararası yaptırımlar, bu ülkeyi Çin ve Rusya gibi kolektif emperyalist blok dışında kalan toplumsal formasyonlar üzerinden küresel ekonomik sisteme eklemlenmeye zorlamıştır. Bu noktada özellikle Çin sermayesi hayati bir rol oynamaktadır. Çinli firmalar, İran petrol sektöründen doğal gaz üretimine kadar birçok alanda İran'a yatırım yapan şirketlerin başında gelmektedir. Bu durum Batılı devletlerin dikkatini çekmiş ve ABD temelli Demokrasinin Savunusu Kuruluşu'nun, Çinli şirketlerin İran'a yaptıkları yatırımlardan ötürü cezalandırılmaları gerektiğini belirten bir rapor hazırlamasına yol açmıştır (Dubowitz ve Grossman, 2010b).

İran'ın ekonomik zor aracılığıyla disipline edilme girişiminin ürünü olan uluslararası yaptırımlara rağmen, ülke küresel piyasalarla bağlantısını devam ettirebilmek adına takas, petrole karşı mal ithalatı, altınla ticaret ve ülkelerin kendi kurlarıyla ticaret gibi sistemler geliştirmiştir. Örneğin 2012 yılında Çin, İran petrol sahalarına yaptığı yatırımların karşılığı olarak ülkeye tren vagonları vermiştir (Katzman, 2014: 96).

İran'ın küresel kapitalist sisteme kendine özgü bir şekilde eklemlenmesine karşın, geç kapitalistleşip uydulaşmayan Çin ve Rusya gibi toplumsal formasyonlarda görülen devlet ile kişisel bağlantılara sahip kapitalist sınıflar güdümünde uluslararası piyasalarla ilişki kurma vakası, İran'da da mevcuttur. Geç kapitalizmlerde olduğu gibi kapitalizmin yeniden tesisi sürecinde devlet eliyle İran'da kapitalist sınıflar semirtilmiştir. Bunlar devrim sürecince Şah karşıtı bir tutum sergilemiş olan ve küçük ölçekli ithalat ve ihracat yapan çarşı esnafı arasından seçilmiştir. Özellikle Rafsancani döneminde güçlenen bu yeni kapitalist fraksiyonun kontrolündeki sermaye, devrim sonrasında uluslararasılaşmaya başlamıştır. Fakat buna rağmen sahip oldukları iktisadi gücü siyasi yapı ile kurdukları bireysel ilişkilere borçlu olan bu kapitalist fraksiyon için, neoliberalizmin serbest piyasa ve şeffaflık ilkeleri bir tehdit yaratmaktadır. Bu yüzden de bu gruplar devletin uluslararasılaşması için elzem olan iktisadi alanın depolitizasyonuna karşı çıkmaktadırlar.

İran ekonomisinin uluslararasılaşması sürecinde altı çizilmesi gereken bir diğer husus, ahabap-çavuş kapitalizmi unsurları yanında ülkenin en büyük tekelleri haline gelen ve devrim sonrası inşa edilen vakıflar ve Devrim Muhafızları'nın varlığıdır. Bu kurumların yöneticileri, yönettikleri kurumun sermayeleri üzerinde bireysel kontrolleri olmadığı için ahabap-çavuş kapitalistlerinden ayrılmaktadır. Bu kurumlar sermaye birikiminin yanında, varlıklarını İslami rejime borçlu oldukları için siyasi

rejimin yeniden üretimi hususunda da katkıda bulunmaktadır. Bu yüzden sosyal yardım politikaları ve İran dış politikasında diğer Şii İslami örgütlerle işbirliği hususunda bu kuruluşlar hayati bir öneme sahiptir.

İran İslami devriminden sonra yaratılan bu dini kurumlar, birçok iktisadi ve siyasi ayrıcalıklı donatılmıştır. Bu kuruluşlar Şah, onun yönetici elitleri ve ona bağımlı (ulusal ve uluslararası) kapitalist sınıfların sermayelerinin el konularak aktarımı sonucu oluşmuştur (Karbassian, 2000: 621). En başta Hilton otelleri, kola fabrikaları gibi Batı kapitalizmiyle özdeşleşmiş sermayenin aktarımı sonucu semirtilen bu kurumlar, İslami Cumhuriyet boyunca sermaye birikimlerini arttırarak enerjiden telekomünikasyona birçok sektörde faaliyet gösteren tekeller haline gelmişlerdir (Faucon vd. 2016). Bu kuruluşlar İran'daki diğer ulusal ve uluslararası sermayeden farklı olarak petrol rantlarına doğrudan erişime sahip olmakta ve ayrıcalıklı ithalat sertifikalarıyla gümrük vergilerine tabi olmadan ticari faaliyet gerçekleştirebilmektedirler. Ayrıca hesapları üzerinde herhangi bir hükümet kontrolü (Ruhani Lider dışında) bulunmamaktadır. Bu kurumsal yapılarıyla hem özel hem de kamusal özellikler barındırmaktadırlar. Özellikle de şeffaf olmayan bütçeleri ve hesap verilebilir olmamalarından ötürü bu örgütler devlet içerisinde devletler olarak tanımlanmışlardır (Kamrava ve Hassan-Yari, 2004: 496).

Bu dini vakıflar, paramiliter örgüt olan Devrim Muhafızları'yla birlikte büyük endüstrileri kontrol ederek ve siyasi alan içerisindeki ayrıcalıklı pozisyonlarını kullanarak iktisadi politikaları manipüle etme kapasitesine sahiptir. Bu yüzden bazı çalışmalar içerisinde bu grupların uluslararasılaşma sürecine karşı oldukları (Wehrey vd. 2008) ya da yabancı sermayeye karşı korunmadığı takdirde rekabet gücünden yoksun oldukları (Harris, 2013: 64) iddia edilmektedir. Oysa İran'daki vakıfların kontrolü altındaki sermaye de uluslararasılaşmıştır. Devlet yapısı içerisindeki ayrıcalıklı konumları herhangi bir siyasi reform ya da devrim süreciyle dönüştürülmedikçe, bu gruplar uluslararası sermayeye karşı degillerdir. Örneğin Ezilenler Vakfı, 1990'lar boyunca Libya'ya yatırımlar yapmış ve Ortadoğu, Avrupa, Afrika'daki çeşitli şirketlerle işbirlikleri kurmuştur (Wehrey vd. 2008: 58). Başka bir vakıf olan İmam Rıza Türbesi de Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden sermayedarlarla ortak yatırım projeleri yürütmektedir (Klebnikov, 2003). Ayrıca Venezuela'da İranlı vakıflara ait üretim tesisleri ve bankaların bulunduğu bilinmektedir (Patton, 2012). Üstelik İran anayasası ülkeye yatırım yapacak yabancı yatırımcılara yerel bir iş ortağı bulma zorunluluğu getirdiğinden ve iç piyasa çoğunlukla vakıfların bünyesinde bulunan şirketlerin kontrolünde olduğundan, uluslararası sermaye zorunlu olarak bu kurumların kontrolündeki sermaye ile işbirliği kurmaktadır.

Tüm bu tablodan ortaya çıkacağı üzere, İran küresel sermaye ve meta döngüsüne kendi yerel dinamiklerine uygun bir şekilde eklenmiş durumdadır. Fakat diğer geç kapitalizmlerde de görüldüğü gibi bu süreç ulusal sermayenin belli bir fraksiyonu ile devlet mekanizması arasında, Batı kapitalizmlerinden farklı bir tip bağımlılık

ilişkinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu vakıflar hegemonyanın sürekliliği için yoksullukla mücadele, konut sorununa dair çözümler, şehit ve gazi yakınlarına maddi yardımlar gibi birçok sosyal yardımın yanında, egemen ideolojiyi kültürel ve toplumsal faaliyetlerle yeniden üretmektedirler (Saeidi, 2004: 486).

Diğer geç kapitalizmlerde olduğu gibi, İran'da siyasi alan ile iktisadi alan arasında anayasanın da üzerinde bir ilişki biçiminin oluşması, uluslararası sermayenin ulusal sermayenin belli bir fraksiyonuyla aynı koşullara tabi olmasını önlemektedir. Bu da devletin uluslararasılaşması için elzem olan uluslararası sermayeye anayasal güvencenin İran'da sağlanmasını önünü tıkamaktadır. Örneğin, 2004 yılında Turkcell İran'ın en büyük özel telekomünikasyon anlaşmasını kazanmış fakat Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra şirket sözleşme koşullarına aykırı bir şekilde anlaşmanın devamı için yerel bir ortak bulma zorunda bırakılmıştır. Şirket bunu kabul etmeyince ihale, hisselerin yüzde elli birini Devrim Muhafızları kontrolündeki bir şirkete vermeye razı olan Güney Afrika telekomünikasyon şirketi MTN'ye verilmiştir. Benzer bir süreci ise İmam Humeyni havalimanını yapan TAV şirketi yaşamış, havalimanı operasyona başladığı gün sözleşme koşullarına aykırı bir şekilde (bünyesindeki bir şirketi ihaleyi TAV'a karşı kaybeden) Devrim Muhafızlarınca işgal edilmiştir. Bu noktada, küresel kapitalist işbölümünde kendine özgü bir yeri bulunan İran'ın iktisadi ve politik yapılarının küreselleşmenin neoliberal biçimiyle çeşitli uyumsuzluklar barındırdığı açıktır. Fakat bu uyumsuzluğun, kapitalizmin küresel işleyişi için bir tehdit yaratıp yaratmadığı ya da bunun alternatif bir dünya sistemi sunup sunmadığı tartışmalıdır.

Avrasyacılık: Küresel Kapitalizme Sistemsel bir Alternatif?

Rusya, Çin, İran gibi geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonların, kendi özgün iktisadi ve politik yapılarıyla yerleşik uluslararası sisteme bir tehdit yaratıp yaratmadığı pek çok farklı perspektif tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu görüşler, bir yanda böyle bir tehdidin varlığını topyekun yok sayanlar, diğer yanda bu ülkelerin Batı kapitalizmine alternatif yarattığını savunanlar olarak sınıflandırılabilir. Bu çalışma da, bu ülkelerin küresel kapitalist sisteme alternatif bir yapı yaratmadıklarını iddia etmekte fakat mevcut çalışmalardan farklı olarak bunu ilgili toplumların sermayelerinin uluslararasılaşmış olmasına bağlamaktadır. Buna rağmen kapitalizmin neoliberal biçimiyle yaşamış oldukları uyumsuzluğu göz ardı etmemekte, bu gerilimin kaynağını sermayelerinin uluslararasılaşmış olmasına karşın devlet yapılarının ulusallığını korumasında aramaktadır. Kısacası, bu çalışma geç kapitalizmlerin yapısal farklılıklarını küresel çatışmaların kaynağı olarak görmekte fakat bu çatışmaların Soğuk Savaş dönemindeki gibi iki farklı dünya sisteminin kapışması olarak algılanmaması gerektiğini, bu yüzden de alternatif bir dünya düzeninin kaynaklarının burada bulunamayacağını önermektedir. Çalışmanın bulunduğu bu iddianın detaylandırılmasından önce, yukarıda bahsi geçen farklı görüşlerin incelenmesi faydalı olacaktır.

Bu görüşlerden ilki, yeni yükselen kapitalist devletlerin küresel kapitalist sisteme entegre olarak yerleşik küresel kurumsal yapılara bağımlılık geliştirdikleri, bu yüzden de büyük güçler arasındaki geleneksel çatışma zemininin ortadan kalktığı iddiasıdır (Stephen, 2014: 912). Bu çalışmalardan bazıları bu ülkeleri neoliberal küreselleşmeye katkı sunan alt-emperyalizmler olarak da kavramsallaştırmaktadır (Bond, 2014). Bu iddialara dayanak olarak ilgili toplumsal formasyonların uluslararası üretim ve finans ağlarına eklenerek, kendi ulusal ve bölgesel ekonomilerini uluslararası ekonominin dinamiklerine göre yönlendirme girişimleri gösterilmektedir (Robinson, 2015: 3). Bazı çalışmalarda Çin gibi ülkelerdeki yabancı yatırımın büyüklüğüne bakarak Çin'in yükselişinin uluslararası firmalar tarafından sağlandığını, bu yüzden de küresel piyasalarla bir çatışmaya girmesinin mümkün olmadığını belirtir (Petras, 2006). Bu perspektiften ilgili ülkelerin ulusal iktisadi stratejilerinin küresel piyasalara eklenmek olduğu iddia edilebilir. Örneğin, Jerry Harris, Rusya ve Çin gibi ülkelerin korumacı politikalarla içe doğru büyüme girişiminden ziyade, gelişen ülke ekonomilerine yatırım yaparak dışa doğru genişlemeci bir politika sürdürdükleri iddiasında bulunmuştur (2009: 13).

Benzer bir iddia da Robinson'dan gelmiştir. Yazar, ilgili devletlerin kapitalist sınıflarının uluslararası iktisadi yapılardan çekilmek yerine daha fazla eklenme girişimlerini ön plana çıkararak geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonların küresel kapitalist sisteme bir tehdit oluşturmadıklarının altını çizmektedir (Robinson, 2015: 5). Buradan hareketle, Rusya ve Çin gibi ülkelerin uluslararası sermayenin dolaşımına katkı sunarak küresel kapitalizme istikrar sağladıklarını iddia etmektedir. Bu çalışmalara göre, yabancı yatırım olanaklarının geliştirilmesi, altyapı projeleri, ticari bütünleşme, uluslararası finansal kurumların yeniden düzenlenmesi üzerine BRICS zirvelerinde yapılan tartışmalar, üye ülkelerin küresel ekonomik sistemin işleyişi için oynadıkları rolü göstermektedir. Bu perspektiften, ilgili devletlerden gelebilecek tek itirazın, daha katılımcı ve dengeli bir küresel kapitalist sistem talebi olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Robinson, günümüzde küresel hegemonik mücadeleler ya da Kuzey-Güney çatışması olarak görülen şeyin, Batı bloğu dışındaki ülkelerde ortaya çıkan ulusüstü sınıfların, uluslararası politika yapımının yönetim kısmında daha fazla söze sahip olma girişimlerinin bir sonucu olduğunu belirtir (2014: 38).

Bu iddiaların tam tersinde, özellikle ilgili devletlerdeki kamusal sektörün politik yapılar üzerine etkisine ve bunların G7 ülkeleri ile farklılıklarına odaklanarak, neoliberal küreselleşmeye alternatif yapılar yarattıkları iddiası mevcuttur. Bunların başında yeni soğuk savaş söylemiyle uluslararası ilişkilere egemen Realist Okul (Mearsheimer, 2005) ya da Arrighi (2007) gibi eleştirel kuram içerisinde bilgi üreten çalışmalar örnek gösterilebilir. Çin ve Rusya'nın yükselişinin ABD'ye bir tehdit yarattığı bu çalışmaların alt metinlerindeki ortak yandır. Bu ülkelerin küresel kapitalist yapılara eklenme konusunda yaşadıkları sorunların merkez-rakip

devlet çatışması yarattığı iddia edilmektedir (Van der Pijl, 2006).

Genel olarak bu çalışmalarda ortaya çıkan tartışma, ilgili toplumsal formasyonların daha dengeli bir uluslararası kapitalist sistem taleplerinin bir rekabet yarattığıdır. Örneğin Stephen (2014: 914), her ne kadar küresel kapitalist sistemin kurumsal yapısına bağımlı olsalar da, Brezilya, Rusya ve Çin gibi yükselen güçlerin küresel kapitalizmin yönetim mantığına bir tehdit oluşturduklarının altını çizer. Bu görüş temel olarak yukarıda bahsi geçen Van der Pijl'in çalışmalarından türemiştir. Van der Pijl (2006: 84), Lockeçu merkezin farklı devletleri sönmüleyerek eşitsiz bir şekilde genişlediğini ve rakip devletlerin buna bir tehdit yarattığını iddia etmektedir. Her ne kadar kapitalizm genişlediği her coğrafyada oranın yerel kaynakları, yerleşik sınıfl ilişkileri, toplumsal ve kültürel yapılarına göre farklı bir biçim alsın ve bu farklı biçim bir çelişki yaratma ihtimalini barındırsa da Van der Pijl tarafından geliştirilen merkez/rakip devlet çatışması tarih dışıdır. Yazara göre bu çatışma uluslararası ilişkilerin başlangıcından beri tarihin temel dinamosu olmuştur (2005: 86).

Kısacası, yükselen güçlerin küresel bir başkaldırı yarattığını iddia eden bu görüş, ilgili devletlerin küresel kapitalist sisteme eklenmiş olmasına karşın, kapitalizmin bu topraklarda aldığı biçimin egemen neoliberal yapılarla yarattığı uyumsuzluğa bakmaktadır. Bunu desteklemek için de bu topraklardaki iktisadi yapıların uluslararası kurumların muhteviyatıyla uyumsuzluğu vurgulanmaktadır. Geç kapitalistleşip uydulaşmayan ülkelerin, bünyelerindeki kamu sektörünün ve yarı kamusal teşebbüslerin güdümünde uluslararası piyasalara eklenme girişiminin sonucu olarak, G20 gibi uluslararası yapıların oluştuğu, Dünya Bankası ve IMF gibi örgütlerde daha fazla temsil edilme taleplerinin ortaya çıktığı ve doların küresel bir kur olma statüsüne dair eleştirilerin yeşermesi gibi küresel yönetime dair tepkilerin oluştuğu iddia edilmiştir (Becker, 2014: 9).

Bu çalışma ise, yukarıda bahsi geçen devletin uluslararasılaşması teziyle uyumlu olarak, geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonların küresel kapitalizmin neoliberal biçimiyle uyumsuzluklar barındırdığını kabul ederken, ilgili ulusların sermayelerinin uluslararasılaşmış olmasının küresel bir tehdidin meydana gelmesini önlediğini iddia etmektedir. Sermayenin küreselleşmesiyle birlikte uluslararasılaşmış Batı devletleri küresel piyasaları kontrol altına alırken, bunu diğer ulusların sermayelerine kapatacak şekilde gerçekleştirilmemektedir. Örneğin Amerikan devleti Irak piyasalarını silah zoruyla yeniden yapılandırırken, buradaki artı değeri zor aygıtını kullanarak yalnızca Amerikan sermayesine tahsis etmemiş, aksine özelleştirmeler yoluyla yabancı sermayenin de müdahil olabileceği bir şekilde piyasalara açmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başındaki emperyal dönemde ise, bunun aksine aşırı temsiliyet bulmuş tekeller, kendi ulus devletlerinin erkini diğer ulusların tekellerini piyasa dışında tutacak şekilde kullanmaktaydı. Üretim ağlarının küreselleşmesi ve uluslararası artı değer üretiminin egemen birikim stratejisine dönüşmesiyle birlikte, Batı

kapitalizmi uluslararası piyasaları düzenlerken bunu farklı ulusal sermayeleri dışarıda tutacak şekilde yapmamıştır. Bu bağlamda yükselen ekonomilerin devletle dirsek temasında olan kapitalist sınıfları da kendilerine bir alan açabilmek için rakip birikim stratejilerini tümüyle reddetmek ya da onları dışlamak durumunda kalmamıştır. Daha açık bir ifadeyle, Batı kapitalizmi yeni bölgeleri uluslararası sermayenin nüfuzuna açmaya çalışmaktadır, bunu da uluslararası sermayenin kökeninin hangi ulusta olduğuna bakmaksızın yapmaktadır. Batı kapitalizmi, Üçüncü Dünya'yı uluslararası piyasalara açarken yaptırımlar, IMF borçları ya da askeri zor araçlarına başvurabilmektedir. Benzer dönüşümleri kapitalistleşip uydulaşmayan bu toplumsal formasyonlara dayatmadığı müddetçe, bunun küresel bir çatışma yaratması mümkün değildir. Böyle bir dayatma, Rusya ve Çin gibi ülkelerin askeri ve ekonomik gücü göz önüne alındığında mümkün görünmemekte ve ilgili toplumlar mevcut yapılarıyla kendilerine bir yaşam alanı bularak bağımsız bir birlikte varoluş (*independent coexistence*) yaratabilmektedirler. Fakat aynı durum İran için geçerli değildir. İran'ın gerek ekonomik gerekse politik kapasitesi, neoliberal Batı kapitalizmiyle kurduğu ilişki içerisinde kendi egemen birikim stratejisini korumasına olanak tanımamaktadır. Bu yüzden Rusya ve Çin küresel kapitalist sistem içerisinde kendilerine bir yer açabilirken, İran iktisadi ve politik yaptırımlar dolayısıyla disipline edilmeye çalışılmaktadır.

Batı sermayesinin farklı coğrafyaları ve bu coğrafyalardaki farklı iktisadi alanları ulusal kökenine bakmaksızın tüm uluslararası sermayeye açması, Rusya ve Çin gibi devletlerle bir çatışma yaşanmamasının tek gerekçesi değildir. Bu durum, ayrıca uluslararası sermayenin geç kapitalistleşen bu devletlerde ne ölçüde temsiliyet bulduğuyula da ilişkilidir. Şüphesiz, Çin, Rusya ve İran örneğinde olduğu gibi devlet destekli kapitalist sınıfların varlığı, politik mekanizmalar içerisinde ulusal sermayenin belli bir fraksiyonunun çıkarının uluslararası sermayeden daha fazla temsiliyet bulması anlamına gelecektir. Başka bir deyişle, bu ülkelerde devletin uluslararasılaşması hususunda, yukarıda da görüldüğü üzere uyumsuzluklar mevcuttur. Bu yüzden kapitalizmin Batıda aldığı biçime, geç kapitalistleşip uydulaşmayan bu toplumların yaratabileceği olası tek tehdidin kaynağı, devletin uluslararasılaşması için hayati olan hukuki ve kurumsal dönüşümlerin bu coğrafyalarda gerçekleşmemesinde aranmalıdır. Bu yüzden iktisadi alanın depolitizasyonu ve yabancı sermayenin ulusal sermaye ile aynı koşullara tabi olması prensipleri, Batı kapitalizmleri ile geç kapitalistleşip uydulaşmayan bu toplumsal formasyonlar arasındaki temel farklılığı yaratmaktadır. Zira Çin, Rusya ve İran gibi ülkelerdeki egemen kapitalist fraksiyonların kontrollerindeki sermaye için devletin uluslararasılaşması, siyasi ve kurumsal bağlantıları sayesinde gerçekleşen birikim stratejilerini sekteye uğratmaktadır.

Fakat Çin, Rusya ve İran analizinde görüldüğü gibi, devletle ilişkili bu kapitalist sınıfların sahip olduğu sermaye uluslararasılaşmış ve sermayelerinin yeniden üretimi

hususunda uluslararası piyasalara kaçınılmaz olarak bağımlılık geliştirmişlerdir. Bu bağlamda, bu fraksiyonun birikim stratejisinin uluslararası sermayenin de çıkarını içerdiği sonucu çıkarılabilir. Kısacası kendi sermayelerini yeniden üretebilmeleri için uluslararası kapitalist kurumları ve ilişki biçimlerini kaçınılmaz olarak yeniden üretmek zorundadırlar. Çin sermayesinin ABD tüketim piyasası ve finans kuruluşlarına olan bağımlılığı bunun en açık örneğidir.

Sonuç olarak geç kapitalistleşen toplumsal formasyonların kapitalizmin küresel düzeydeki egemen biçimi olan neoliberalizm ile uyumsuzluğu, bu coğrafyalardaki devlet destekli sermayenin uluslararasılaşmış olduğu düşünüldüğünde, küresel bir çatışma ya da karşı duruş yaratmamaktadır. Zira bu toplumlardaki politik yapılar dönüşmeden de, ulusal düzeyde küresel kapitalizm yeniden üretilebilmektedir. Çin, Rusya ve İran analizinde de belirtildiği gibi, bu örneklerdeki devlet destekli sermaye uluslararasılaştığı ölçüde, uluslararası sermaye de devlet içerisinde temsiliyet bulabilmektedir. Böylece her ne kadar bu coğrafyaların iç piyasalarında ulusal sermayeyle aynı koşullara tabi olmasa da, uluslararası sermayenin çıkarı temsil edilebilmektedir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası sermayenin uluslararasılaşma eğilimi, 1970'lerden itibaren neoliberal politikalar ekseninde ivme kazanarak tüm toplumsal formasyonları uluslararası kapitalist sistemin işleyişi için belirli dönüşümler geçirmeye zorlamıştır. Batı Avrupa ve Amerika devletleri geçirdikleri iktisadi ve kurumsal dönüşümler sonucu, uluslararası üretim-finans ağları ve uluslararası kurumlar üzerinden örgütlenerek küresel sermayenin temsilcisi haline gelmişlerdir. Bu süreçte, neoliberal iktisadi politikaların devletin ekonomideki rolünün gevşetilmesi talebi, politik alanda insan hakları ve demokrasi söylemleriyle küresel bir hegemonya yaratmıştır. Böylece iktisadi serbestleşme, siyasal özgürleşme olarak belirip bağımlı toplumsal formasyonlara rıza, iktisadi zor, yaptırım ya da askeri müdahale ile benimsetilmiştir. Bu yapıya direnebilme ve kolektif emperyalist blok ile kendi özgün iktisadi ve politik yapısıyla ilişki kurabilme kapasitesine sahip geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonların yukarıda yapılan kuramsal ve somut analizinden ise şu sonuçları çıkarmak mümkündür.

İlk olarak sermayenin uluslararasılaşması, bu toplumsal formasyonların kapitalistleşme sürecini doğrudan etkileyerek iç piyasaların küresel piyasalarla ilişkili bir şekilde biçimlendirilmesine yol açmıştır. Buradan hareketle farklı kapitalizmlerden ziyade, tüm coğrafyaları etkisi altına alan tek bir küresel kapitalist sistemden bahsetmek mümkündür. Geç kapitalistleşen ülkelerin kapitalist sınıfları da bu yüzden ulusal düzeyde sermaye birikimlerini arttırdıkça dış piyasalara yönelmiş, yatırımları dolayısıyla uluslararası sermaye döngüsüne, ticaret ağları üzerinden ise küresel meta dolaşımına eklenmişlerdir. Rusya, Çin ve İran örneğinde görüldüğü üzere, devlet destekli kapitalist sınıfların kontrolündeki sermaye uluslararasılaşmış,

böylece küresel kapitalist sistemin işleyişi bu ülkelerin kendi sermayelerinin yeniden üretiminde hayati bir öneme sahip olmuştur.

İkinci olarak, ilgili toplumsal formasyonların küresel kapitalist sisteme bağımlılığı ve katkısı yalnızca kapitalist sınıflarının ve sermayelerinin uluslararasılaşmasıyla ilişkili değildir. Çalışma boyunca ortaya koyulduğu gibi bu ülkelerin piyasaları da küresel piyasalarla tamamen eklemlenmiş durumdadır. Bu yüzden kendi ekonomik sistemlerini yeniden üretebilmeleri de küresel kapitalizme doğrudan bağımlı hale gelmiştir. Çin, dış yatırım kaynaklı ihracat temelli büyüme stratejisini sürdürebilmek için küresel meta ve sermaye döngüsüne muhtaçtır; Rusya'nın askeri-sınai kompleksi, dış piyasalarda karlı yatırım alanları bulamadıkça birikim kriziyle baş etmek durumundadır; İran'daki kapitalist biçimin petrol ihracatı ve ondan üretilen artığa olan bağımlılığı, ülkenin zorunlu olarak küresel meta ve sermaye dolaşımına katkı sunmasına yol açmaktadır.

Üçüncü olarak, küresel kapitalist sisteme olan bu bağımlılık ve katkıya rağmen geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonlar, Batı kapitalizminin egemen neoliberal biçiminden farklı olarak devlet destekli belli bir kapitalist sınıfın güdümünde sisteme eklemlenmişlerdir. Bu bağlamda bu ülkelerin iç piyasaları da neoliberalizm ile farklılıklar barındırmaktadır. Aslında bu şaşırtıcı bir durum değildir. Poulantzas'ın da belirttiği gibi (1976: 50), uluslararası kapitalizm her ülke tarafından kendine özgü bir şekilde yeniden üretilmektedir. Bu yüzden, her ne kadar farklı kapitalizmlerden ziyade tek bir küresel kapitalist sistemden bahsetmek mümkün olsa da, bu sistemin eşitsiz ve dengesiz bir yapıda olduğu göz ardı edilmemelidir. Çin, Rusya ve İran'ın uluslararasılaşma süreçlerinin incelenmesinde ortaya koyulduğu gibi, bu husus farklı coğrafyalarda farklı kapitalist biçimlerin ortaya çıkışına ve bunların uluslararası yapılarla diyalektik bir ilişki içerisine girmelerine yol açmaktadır.

Dördüncü olarak, geç kapitalistleşip uydulaşmayan toplumsal formasyonlarda oluşan kapitalist biçim ve kurumsal ilişkilerin, bu ülkelerde devletin uluslararasılaşmasını engellediği sonucu çıkarılabilir. Uluslararası kapitalist sınıfların farklı ulus devletler içerisinde temsiliyet bularak küresel kapitalizmi yeniden üretme kapasiteleri, devlet yapısının çeşitli dönüşümler geçirmesine, başka bir deyişle uluslararasılaşmasına doğrudan bağımlıdır. Bu bağlamda, devletin iktisadi alandan elini çekerek burayı piyasaların esaretine bırakması, bunun anayasal güvencelerle sürekliliğinin sağlanması ve siyasi mekanizmanın sermayenin (ulusal ve uluslararası) her fraksiyonunun piyasalarda aynı koşullara tabi olması için gereken düzenlemeleri yapması, kapitalizmin neoliberal biçimi ile bu ülkeler arasında bir farklılık yaratmaktadır. Devlet yöneticileri ile bireysel bağları olan kapitalist sınıfların varlığı, bu toplumsal formasyonlarda bir sermaye grubunun diğerlerine nazaran daha fazla temsiliyet bulması ile sonuçlanmıştır. Batı kapitalizmi ile Rusya, Çin ve İran'ın oluşturduğu Avrasya ekseninde ortaya çıkan biçimin temel uyumsuzluğu buradan

kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle, küresel kapitalizme farklı eklemleme biçimlerini yaratan unsurlardan birinin de sınıf mücadeleleri olduğunu söylemek mümkündür. Farklı devletlerdeki farklı sınıfsal dengeler, kapitalist toplumsal ilişkilerin her coğrafyada farklı bir şekilde işletilmesine yol açmaktadır. Böylece, küresel kapitalizmin farklı coğrafyalarda farklı biçimler aldığı ve bu farklı biçimin sınıf mücadeleleri ekseninde belirlendiğini iddia etmek mümkündür (Van der Pijl, 2015).

Son olarak çalışma, bu uyumsuzluğun küresel çatışmalar çıkarma ihtimalini barındırmasına karşın alternatif bir dünya düzeni yaratma olasılığında yoksun olduğunu iddia etmektedir. Yukarıda da ortaya konduğu gibi geç kapitalizmlerde devletin ulusallığını korumasının yarattığı çelişki, bu ülkelerin daha adil bir uluslararası bölüşüm ve küresel yönetiminde daha fazla söz sahibi olma taleplerinin ötesine geçmemektedir. Bir yandan kolektif emperyalist bloğun yerküreyi kökenine bakmaksızın tüm uluslararası sermayeye açması, geç kapitalistleşen ülkelerin de birikim stratejilerine hizmet etmektedir. Diğer yandan geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlardaki sermayenin uluslararasılaşmış olması da, bu ülkelerin kendi sermayelerini yeniden üretirken küresel kapitalizmi de üretmesine yol açmaktadır. Böylece, her ne kadar devletleri uluslararasılaşmış olmasa da, Çin, Rusya ve İran'daki kapitalist biçim Batılı kapitalistlerin de birikim stratejilerine bir düzeyde hizmet etmektedir. Kısacası, tüm uyumsuzluğuna rağmen bu stratejiler birbirlerini tamamıyla dışlayan yapıda değildir; aksine varlıklarını sürdürürebilmek için birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir. Bu yüzden Avrasya ekseninde alternatif bir dünya sisteminin temellerini aramak mümkün değildir. Çalışma boyunca ortaya konulan bu toplumsal formasyonların küresel kapitalist sistem içerisindeki konumları ve yeniden üretilmesindeki rolleri göstermektedir ki; Batı emperyalizmine karşı Avrasya eksenini desteklemek, kapitalizmin başka bir biçimini savunmaktan öte bir girişim değildir. Soğuk Savaş dönemindeki Sovyetler'in aksine, Çin, Rusya ya da İran küresel kapitalist işbölümüne alternatif bir dünya sistemi önermemektedirler. Batı ile oluşan ve küresel çatışmalar biçiminde cereyan eden çelişkiler ise, bu ülkelerin kapitalizmin yine emperyal sömürü üzerine kurulu başka bir biçimini yürütmelerinden kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- Arrighi, G. (2007) *Adam Smith in Beijing*, Londra: Verso.
- Becker, U. (der.) (2014) *The BRICs and Emerging Economies in Comparative Perspective: Political Economy, Liberalization and Institutional Change*, Londra: Routledge.
- Bond, P. (2014) "BRICS and the Tendency to Sub-imperialism", *Pambazuka News*, <https://www.pambazuka.org/governance/brics-and-tendency-sub-imperialism>, indirilme tarihi: 15.02.2017.
- Callinicos, A. ve J. Rosenberg (2008) "Uneven and Combined Development: The Social-Relational Substratum of "the International"?: An Exchange of Letters", *Cambridge Review of International Affairs*, 21 (1): 77-112.

- Cox, R. (1987) *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York: Columbia University.
- Dubowitz, M. ve L. Grossman (2010a) *Iran energy partners: Companies requiring investigation under U.S. law*, http://www.defenddemocracy.org/content/uploads/documents/IEP_Report_August_2010_for_Website_PDF.pdf, indirilme tarihi: 27 Ocak 2017.
- Dubowitz, M. ve L. Grossman (2010b) *Iran's Chinese Energy Partners: Companies Eligible For Investigation Under U.S. Sanctions Law*, Washington: Foundation for Defense of Democracies.
- Dünya Ekonomik Forumu (2018) *The Global Competitiveness Report 2017–2018*, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>, indirilme tarihi: 8 Şubat 2018.
- Ehteshami, A. (1995) *After Khomeini: The Iranian Second Republic*, Londra: Routledge.
- Faucon, B., M. Stacy ve F. Asa (2016) "Iran's Government and Revolutionary Guards Battle for Control of Economy", *Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/irans-government-and-revolutionary-guards-battle-for-control-of-economy-1463584510>, indirilme tarihi: 27 Ocak 2017.
- Gökten, K. (2012) *Çin Yüzyılını Anlamak: Afyon Savaşlarından Bugüne Çin'in Dönüşümü*, Ankara: Notabene.
- Hall, P. A. ve D. W. Soskice (der.) (2001) *Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage*, Oxford: Oxford University .
- Hancke, B. (der.) (2009) *Debating Varieties of Capitalism: A Reader*, New York: Oxford University.
- Harris, J. (2009) "Statist Globalization in China, Russia and the Gulf States", *Science and Society*, 73 (1): 6-33.
- Harris, K. (2013) "The Rise of the Subcontractor State: Politics of Pseudo-Privatization in the Islamic Republic of Iran", *International Journal of Middle East Studies*, 45: 45-70.
- Hart- Landsberg, M. ve P. Burkett (2005) *China and Socialism*, New York: Monthly Review.
- Harvey, D. (2005) *A Brief Story of Neoliberalism*, New York: Oxford University.
- Harvey, D. (2006) *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Development*, Londra: Verso.
- Hassani, M. (2016) "Iran Oil Production, Investment Policy, International Sanctions and P5 + 1 Deal with Iran, 2006–2015", *Contemporary Review of the Middle East*, 3(4): 405–421.
- Hunter, S. T. (1992) *Iran after Khomeini*, New York: Praeger.
- Jessop, B. (2002) *The Future of Capitalist State*, Cambridge: Polity.
- Jessop, B. (2005) *Hegemony, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Ankara: İletişim.
- Jessop, B. (2008) *State Power: A Strategic-Relational Approach*, Cambridge: Polity.
- Kamrava M. ve H. Hassan-Yari (2004), "Suspended Equilibrium in Iran's Political System", *The Muslim World*, 94: 495-524.
- Karbassian, A. (2000) "Islamic Revolution and the Management of the Iranian Economy", *Social Research*, 67 (2): 621-640.
- Katzman, K. (2014) 'Iran Sanctions', *Current Politics and Economics of the Middle East*, 5(1): 31-157.

- Kennedy, S. (2010) "The Myth of the Beijing Consensus", *Journal of Contemporary China*, 19 (65): 461-477.
- Keshavarzian, A. (2007) *Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace*, Cambridge: Cambridge University.
- Klebnikov, P. (2003) "Millionaire Mullahs", *Forbes*, <http://www.forbes.com/global/2003/0721/024.html>, indirilme tarihi: 13 Aralık, 2016.
- Li, M. (2008) *The Rise of China and the Demise of the Capitalist World Economy*, Londra: Pluto.
- Marx, K. (2011) *Kapital 1. Cilt*, İstanbul: Yordam Kitap.
- McNally, C. A. (2014) "The Evolution and Contemporary Manifestations of Sino-Capitalism", U. Becker (der.) *The BRICs and Emerging Economies in Comparative Perspective: Political Economy, Liberalization and Institutional Change* içinde, Londra: Routledge, 53-78.
- Mearsheimer, J. (2005) "The Rise of China Will Not Be Peaceful at All." *The Australian*, <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/P0014.pdf>, indirilme tarihi: 18 Şubat, 2019.
- Murray, R. (1971) "The Internationalization of Capital and the Nation State", *New Left Review*, 67: 84-109.
- OECD (2002) *China in the World Economy*, OECD Publishing.
- Özdemir, A. M. (der.) (2014) *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrika Dönüşümün Ekonomi Politiği*, Ankara: İmge.
- Özdemir, A. M., Aykut, E., Sune, E. ve Uğurlu, G. (2015), *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği*, Ankara: İmge.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2004) *Global Capitalism and American Empire*, Londra: Merlin.
- Patton, K. (2012) "Bonyads: Iran's Greatest Strength against Sanctions", *American Thinker*, https://www.americanthinker.com/articles/2012/01/bonyads_irans_greatest_strength_against_sanctions.html, indirilme tarihi: 27 Ocak 2017.
- Peck, J. ve Theodore, N. (2007) "Variegated capitalism", *Progress in Human Geography* 31(6): 731-772.
- Petras, J. (2006) "Past, Present and Future of China: From Semi-Colony to World Power", *Journal of Contemporary Asia*, 36 (4): 423-441.
- Picciotto, S. (1990) "The Internationalization of State", *Review of Radical Political Economies*, 22 (1): 28-44.
- Poulantzas, N. (1976) *Classes in Contemporary Capitalism*, Londra: NLB.
- Robinson, W. I. (2001) "Social Theory and Globalization: The rise of a transnational state", *Theory and Society*, 30: 157-200.
- Robinson, W. I. (2004) *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World*, Baltimore: Johns Hopkins University.
- Robinson, W. I. (2007a) "Beyond the Theory of Imperialism: Global Capitalism and the Transnational State", *Societies Without Borders*, 2: 5-26.
- Robinson, W. I. (2007b) "The Pitfalls of Realist Analysis of Global Capitalism: A Critique of Ellen Meiksins Wood's Empire of Capitalism", *Historical Materialism*, 15: 71-93.
- Robinson, W. I. (2011) "Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites", *Critical Sociology*, 38 (3): 349-363.

- Robinson, W. I. (2014) *Global Capitalism and the Crisis of Humanity*, New York: Cambridge University.
- Robinson, W. I. (2015) "The Transnational State and the BRICS: a Global Capitalism Perspective", *Third World Quarterly*, 36 (1): 1-21
- Rutland, P. (2013) "Neoliberalism and the Russian Transition", *Review of International Political Economy*, 20 (2): 332-362.
- Saeidi, A. (2004), "The Accountability of Para-Governmental Organizations (bonyads): The Case of Iranian Foundations", *Iranian Studies*, 37 (3): 479-498.
- Sakwa, R. (2007) *Putin: Russia's Choice*, Londra, Routledge, 2007.
- Sebahvand, M. (2016), "Iran, China in talks for funding private sector projects", *TCA Regional News*, https://en.trend.az/news_print.php?news_id=2548102, indirilme tarihi: 27 Ocak 2017.
- Sinkaya, B. (2016) *The Revolutionary Guards in Iranian Politics*, Londra: Routledge.
- Sixsmith, M. (2010) *Putin's Oil: The Yukos Affair and the Struggle for Russia*, New York: Continuum.
- Stephen, M. (2014) "Rising Powers, Global Capitalism and Liberal Global Governance: A Historical Materialist Account of the BRICs Challenge," *European Journal of International Relations*, 20 (4): 912-938.
- Streeck, W. (2011) "E pluribus unum? Varieties and Commonalities of Capitalism." *The Sociology of Economic Life*, 3: 419-455.
- Transparency International (2018), *The Corruption Perceptions Index, (CPI)* <https://www.transparency.org/cpi2018>, indirilme tarihi: 8 Şubat 2018.
- US Energy Information Administration (2015), *Iran Energy and Data Analysis Report 2015*, http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf, indirilme tarihi: 23 Ocak 2018.
- Van der Pijl, K. (2005) *Transnational Classes and International Relations*, Londra: Routledge.
- Van der Pijl, K. (2006) *Global Rivalries From the Cold War to Iraq*, Londra: Pluto.
- Van der Pijl, K. (2015) "Varieties of Capitalism or dominant fractions? Two forms of Money Capital in the Current Crisis", D. Badeeen ve R. Albritton (der.), *The Future of Capitalism After the Financial Crisis. The Varieties of Capitalism Debate in the Age of Austerity* içinde, Londra: Routledge.
- Vasileva, A. (2014) "Continuity and Change in Russian Capitalism", U. Becker (der.) *The BRICs and Emerging Economies in Comparative Perspective: Political Economy, Liberalization and Institutional Change* içinde, Londra: Routledge, 100-122.
- Wehrey, F., J. D. Green, B. A. Nichiporuk, L. Hansell, R. Nafisi ve S. R. Bohandy (2008) *The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran's Islamic Revolutionary Guards Corps*, Rand Corporation.
- Wissen, M. ve U. Brand (2011) "Approaching the Internationalization of State: An Instruction", *Antipode*, 43 (1): 1-11.
- Wu, F. (2010) "How Neoliberal China's Reform? The Origins of Change during Transition", *Eurasian Geography and Economics*, 51 (5): 619-631.
- Ziemann, W. ve M. Lanzerdorfer (1977) "The State in Peripheral Societies", *Socialist Register*, 14 (14): 143-177.

bu
ya-
şam
gö-
rü-
şün-
de
ihtி-
şam
var

GINKO BİLİM

www.ginkobilim.com

Dünya Sisteminin Hegemonya Döngüleri ve Çin'in Tek Kuşak Tek Yol Girişimi¹

Yunus Emre Mahir²

Öz

Bu çalışma, Çin'in 2013 yılında başlatmış olduğu Tek Kuşak Tek Yol girişimini, Çin'in kapitalist dönüşümünün siyasal ve ekonomik dinamiklerini içerecek şekilde, kapitalist dünya sisteminin hegemonya döngüleri ile bağlantılı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla Giovanni Arrighi ve Kojin Karatani'nin geliştirdiği hegemonya döngüsü tezleri karşılaştırılmalı olarak işe koşulmuştur. Arrighi'nin açıklama modelini takip edersek, bu girişim, Çin merkezli daha eşitlikçi ve muhtemelen kapitalist olmayan olası yeni bir hegemonya rejiminin öncülü olarak ele alınabilir. Karatani'nin tezinden yola çıkarsak ise bu girişim, dünya tarihinin hegemonik bir devletin var olmadığı merkantilist-emperyalist aşamasına geçilmesinin bir belirtisi olarak görülebilir. Buna göre ABD merkezli, sermayenin uluslararası serbest hareketine ve ulus devletlerin siyasal egemenliğine dayalı hegemonya rejiminin pratik olarak ortadan kalkmış olduğu koşullarda, merkantilist ekonomi politikaları ve ulus-devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları emperyal karaktere sahip bölgesel işbirlikleri ortaya çıkmaktadır. Çin'in Tek Kuşak Tek Yol girişimi de böylesi bir bölgesel siyasal birliğin kurulmasına ve başta Çin sermayesi olmak üzere bu bölgesel birliğe katılan ülkelerin sermayelerinin birikimine ve kârlılığını sürdürmesine katkı yapmayı amaçlamaktadır. Başta dünya sisteminin merkez ülkeleri olmak üzere, tüm dünyada merkantilist-emperyalist politikalar yaygınlaşır ve bu karakterdeki siyasal hareketler iktidara gelirken, Çin de bu sistemik baskı karşısında kendi payına düşen rolü oynamaktadır. Sonuç olarak bu girişim, yeni bir hegemonya kurma çabasının değil, aksine bir hegemonyanın olmadığı ve yakın zamanda muhtemelen yenisinin kurulamayacağı bir dünya sistemine uyum sağlama arayışının bir parçasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Hegemonya döngüsü, Kapitalizmin geleceği, Emperyalizm, Tek Kuşak Tek Yol*

Hegemonic Cycles of the World System and China's One Belt, One Road Initiative

Abstract

This study aims to analyze the China's One Belt One Road initiative in connection with the hegemonic cycles of the capitalist world system, including the political and economic

¹ Makale gönderim ve kabul tarihi: 15.02.2019 – 29.03.2019

² Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
E-posta: ymahir@gmail.com. ORCID Numarası: 0000-0003-4852-704X

dynamics of China's capitalist transformation. For this purpose, the theses of the hegemonic cycle developed by Giovanni Arrighi and Kojin Karatani were employed. If we follow the explanation model of Arrighi, this initiative could be considered as the precursor of a China-based more egalitarian and possibly non-capitalist new hegemonic regime. If we take the Karatani's thesis, this initiative can be seen as a sign of the transition to the mercantilist-imperialist phase of the world history wherein a hegemonic state does not exist. According to this thesis, the US-centered hegemonic regime, which is based on the international free movement of capital and the political sovereignty of nation-states, has practically disappeared. Under these conditions the mercantilist economic policies are becoming widespread and at the same time imperialistically characterized regional blocs formed by the nation-states are arising. China's One Belt One Road initiative aims to contribute to the formation of such a regional political bloc and to the accumulation and profitability of the capital of the countries participating in this regional cooperation. While mercantilist-imperialist policies are becoming widespread throughout from the core countries of the world-system to the others and the political movements in this line are coming into power, China just plays its role in the face of this systemic pressure. As a result, this initiative is not an attempt for a new hegemony, but rather a move for adaptation to a world system in which there is no hegemony, and a new one will probably not be established.

Keywords: *Hegemonic cycle, Future of capitalism, Imperialism, One Belt One Road*

Giriş

Kapitalist dünya sistemi ikili anlamda bir krizin içerisine girmiştir. Birincisi dünya genelinde ekonomik büyüme oranlarının, özellikle 2008 sonrası önceki on yıllara kıyasla düşmesidir. Mevcut durumda büyüme oranlarının büyük bir kısmını üstlenen de ABD ya da Avrupa ülkeleri değil, başta Çin ve Hindistan olmak üzere Doğu Asya ülkeleridir. Krizin ikinci ayağı ise ABD hegemonyasının gerilemesi ve hatta pratik olarak ortadan kalkmış olmasıdır. Farklı ekollerden gelen kuramcılar böylesi bir durumda yeni hegemonik güçlerin oluşmasını beklerken, ne Çin ne de başka bir yükselen güç, kesintisiz olarak devam eden ekonomik büyümesine ve oluşan boşluğa rağmen bir hegemonya projesi geliştirmemekte bunun yerine bu güçler kendilerini bölgesel rekabetçi olarak ortaya koymaktadırlar.

Bu görünürdeki çelişkili duruma açıklama getirmek isteyen bir çalışmaya göre (Stephen, 2014); yükselen yeni güçlerin küresel kapitalizme entegrasyonu ile birlikte büyük güçler arasındaki geleneksel güç çatışması azalmış ve yeni güçler kurulu düzene bağımlı hale gelmişlerdir. Yükselen güçler ile geleneksel güçler arasındaki temel ayrışma, yükselen güçlerin ekonomik hâkim sınıflarının daha devletçi olması ve uluslararası kapitalist sınıf yapısına entegre olamamalarıdır. Sonuç olarak yükselen güçler aynı anda hem daha az liberal hem de ulus aşırı olarak bütünleşmiş hibrid rejimler ortaya koymuşlardır.

Bu açıklama biçiminin özellikle, yükselen güçlerdeki devlet ve sermaye arasındaki yakın ilişkileri vurgulamasına katılıyor olmakla birlikte, dünya sisteminin mevcut durumunda daha az liberal olmasının nedeninin sadece yükselen güçler değil aynı zamanda geleneksel güçler olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Bu çalışmada hem eski hem de yeni güçlerin daha az liberal olması ile dünya-sisteminin hegemonya dönüşümleri arasında bir ilişki kurulması hedeflenmiş ve bu ilişki ile doğrudan bağlantılı olarak, yükselen güçlerin bölgesel/kıtasal düzeyde siyasal ve ekonomik birlikler kurma eğilimleri, Çin'in Tek Kuşak Tek Yol girişimi örneği üzerinden, açıklanmaya çalışılmıştır. Genel olarak bu alanda yapılan çalışmalar Çin'in içsel ekonomik ve siyasal süreçleri üzerinden bir açıklama getirme çabasıyla, burada, Çin'in girişimi genel olarak kapitalist dünya-sistemindeki tarihsel ve yapısal dönüşümlerin bir sonucu olarak ele alınacaktır.

Bu çalışma iki ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde dünya-sistem analizi perspektifinden hegemonyanın kurulma ve el değiştirme süreçleri tarihsel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda özel olarak Giovanni Arrighi'nin genişlemeci hegemonya döngüsü yaklaşımı ve Kojin Karatani'nin tekerrür eden hegemonik döngü yaklaşımı incelenmiş ve her iki düşünürün, Çin'in dünya sistemindeki geleceğine dair öngörülerini karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde ise Çin'in 1978 yılında başlayan dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlayan kapitalist reformasyon süreci siyasal, ekonomik ve askeri yönleri ile ele alınmış ve sonuçları itibarıyla değerlendirilmiştir. 2013 yılında başlatılmış Tek Kuşak Tek Yol girişimi de bu bağlamda, arkasındaki motivasyonlar ve başta ABD ve Çin arasındaki olası hegemonik rekabetle ilişkili olmak üzere siyasal ve ekonomik sonuçları itibarıyla incelenmiştir. Bu çalışmanın ana argümanı; bu girişimin, kapitalist dünya sistemindeki, ekonomik liberalizmden merkantilizme ve ulus-devlet egemenliğinden bölgesel siyasal birliklere geçişin bir uzantısı ve sonucu olarak ele alınması gerektiğidir.

Argümanımızı daha detaylı olarak ele almaya başlamadan önce bu çalışmada dünya-sistem yaklaşımının neden kullanıldığını bu yaklaşıma yönelik eleştirilerle birlikte açıklamaya çalışacağız. Dünya-sistem analizi dünyanın ekonomik ve siyasal yapısını devletlerin de tabii olduğu ancak onların da üzerinde işleyen hiyerarşik bir işbölümü temelinde ele alan ve en önemli amacı kapitalizmin dünya ölçeğinde gelişiminin tarihsel mekanizmalarını ortaya sermek olan bir dünya siyasetini inceleme yöntemidir.

Dünya-sistem analizinin ilk kuramcılarına karşı geliştirilen en yaygın eleştirilerden biri sınıflara dayalı bir analizin yerine merkez - periferi ilişkilerinin getirilmiş olmasıdır (Bergesen, 1984). Örneğin, Robert Brenner'a göre (1977) Immanuel Wallerstein'in tezleri ticaretin ve parasal faaliyetlerin gelişmesi gibi mübadele ilişkilerine odaklıdır ancak bir ülkenin gelişmişliğinin ya da az gelişmişliğinin esas belirleyicisi o ülke içerisindeki üretim araçlarının özel mülkiyetinin dağılımı gibi sınıflar arası ilişkilerdir. Burada bu tartışmanın detaylarına girmek mümkün değildir.

ancak eşitsiz mübadele ilişkilerinin pekâlâ sınıflar arası ilişkileri de içinde taşıdığı savunulabilir. Bir ülkede belirli bir sınıfın üretim araçları ve devlet üzerindeki egemenliği o ülkenin dünya sistemi içerisindeki konumuna bağımlı olabilir. Örneğin 1979 sonrası başta ABD ve İngiltere’de olmak üzere burjuvazinin muhafazakâr kanadınca küresel ölçekte gerçekleştirilen neoliberal/muhafazakâr devrim ile hem ABD’nin hegemonik gücünün gerilemesine hem de Keynesçi kapitalizmin krizine çözüm getirilmesi amaçlanmıştır. Böylece muhafazakâr burjuvazi ABD’nin dünya sistemi içerisindeki hegemonik konumunu koruyarak kendilerinin de ABD içindeki hâkim konumlarını tahkim edebilmişlerdir. Sonuç olarak dünya-sistem yaklaşımı ülke içi ve dışı ayırımını tasfiye edebilme potansiyelini taşımakta ve kısmi bir indirgeme riskini göze alarak eşitsiz mübadele ilişkileri ve sınıflar arası ilişkileri bütünleşik olarak ele alabilmektedir.

Dünya-sistem analizini yöntem olarak benimsemenin bir diğer avantajı da siyasal ve ekonomik tarihsel süreçleri birlikte ele almaya imkân vermesidir. Bu bağlamda atfettikleri işlev ve önemini vurgulanması bakımından farklılıklar olsa da dünya-sistem analizcileri devlet iktidarını kapitalizmin hem kuruluşunda hem yayılmasında hem de sürdürülmesinde tali değil zorunlu olarak ele alırlar.³ Wallerstein’e göre bir birikim rejiminin devamlılığı hegemonik ve merkez güçlerin bu rejimi korumaya yönelik faaliyetlerine bağımlıdır ve hegemonik güç bu gücünü dünya sisteminde daha avantajlı bir konuma geçme uğruna tüketir; örneğin ABD’nin üretimde üstünlükten finansal üstünlüğe geçişinde yaşanan budur. Hegemonik gücün gerilemesi ise birikim rejiminin krizine yol açar. Arrighi de ileride detaylı olarak açıklayacağımız üzere kapitalist piyasa ekonomisinin ancak öncü yönetim organizasyonun örgütsel alanda yapacağı bir devrim ile genişleyebileceğini savunur.⁴ Karatani ise devleti piyasa karşısında özerk olarak ele alarak⁵ hem Wallerstein’den hem de Arrighi’den ayrılmakta ve Karl Polanyi’yi takip ederek piyasa ekonomisinin ancak devlet iktidarınca topluma yukarıdan dayatılarak kurulabileceğini savunmaktadır. Ona göre dünya tarihinin özellikle hegemonik gücün çekildiği dönemlerinde hâkim birikim rejimi dönüşmekte ve devletler arası rekabetin yükselişine merkantilist politikalar ve emperyalist eğilimler eşlik etmektedir.

Göstermeye çalıştığımız üzere dünya-sistem analizi kuramcıları, siyasal ve ekonomik süreçler arasında özgün ve bütünlüklü ilişkiler kurabilmektedirler.

³ Bu açıdan Marksist kuram ile devamlılık içerisinde oldukları. Karl Marx devlet iktidarını özellikle ilkel birikimi analiz ederken sermaye birikiminin başlangıcı için zorunlu olarak ele alır. Genel olarak devleti de tek tek değil ancak toplam olarak sermayenin yürütme aracı olarak görür.

⁴ Burada Marx’tan ayrılmaktadır. Marx, dönemselsel olarak sermayenin yoğunlaştığı merkezlerden ve bunların çöküşlerinden bahsederken bu süreçleri birbirinin tekrarları olarak ele alır. Arrighi ise Marx’tan farklı olarak her bir yükselen merkezin ve kurduğu birikim rejiminin kendine has siyasal ve ekonomik özelliklerinin olduğunu ve bu durumun piyasa ekonomisinin genişlemesi için zorunlu olduğunu savunur. Örneğin ABD öncesindeki hegemonik güçler sermaye ihraç eden konumdayken ABD’nin sermaye ithalatçısı olduğunu savlar (Arrighi, 2010: 16).

⁵ Burada Marx’ın Bonapartist, yani burjuvazi tarafından işçi sınıfının devrimci taleplerini bastırmak üzere yaratılmış ancak nihayetinde geçimlik köylülerin de desteği sayesinde burjuvaziye karşı hareket edebilen devlet analizini geliştirmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, dünya-sistem analizi araştırma konumuz olan, kapitalist dünya ekonomisindeki kırılmalarla bağlantılı hegemonya dönüşümlerini ve yükselen güçlerin politikalarını açıklamak için uygun bir yöntem olarak görünmektedir.

Kapitalist Dünya Sisteminin Hegemonya Döngüleri

Dünya-sistem analizcileri, kapitalist dünya sistemini tarihsel olarak belirli döngüler ve sistemik krizler üzerinden aşamalandırarak incelerler. Bu döngüler, kapitalist piyasa ekonomisinin sistemik düzeydeki etkinliklerinin toplu sonuçlarıyla – örneğin genişleme ve daralma - ve siyasal güç yapısındaki dönüşümlerle – örneğin hegemonik devletin yükselişi ve düşüşü - bağlantılı olarak ele alınır.

Wallerstein, kapitalist dünya sisteminin krizlerini açıklamak üzere, kapitalist piyasa ekonomisinin genişleme ve daralma süreçlerine denk düşen Kondratyef dalgalanmalarından yararlanır. Buna göre ortalama 50 yılda bir kapitalist piyasalar bir yükseliş ve sonrasında çöküş döngüsünü tekrarlarlar. Bu çöküşler çoğunlukla mevcut sistemin krize girmesine yol açar ve ancak sistemik düzeyde bir dönüşümle - genellikle üretim sistemlerinde bir teknolojik gelişme ve yeni bir ana-ürünün ortaya çıkmasıdır - krizden çıkılır ve bir sonraki dalga başlar.

Wallerstein, 1945-1970 arası dönemi kapitalist dünya ekonomisinin üretici yapıları bakımından o zamana kadarki tarihindeki en büyük genişleme dönemi olarak ele alır (Wallerstein, 2006: 83). Bu dönemde genel ekonomik refaha geleceğe yönelik iyimserlik ve sosyal ve demokratik haklardaki gelişmeler eşlik etmiştir. Ancak bu süreç kendi çelişkilerini de içermektedir. Genel ekonomik refah artışı, dünyanın merkez ve çevre bölgelerindeki çelişkinin derinleşmesini ve ekonomik, kültürel ve siyasal eşitsizliklerin artışı da beraberinde getirmiştir. Tüm bu çelişkiler, ekonominin daralma aşamasına geçmesiyle birlikte görünür hale gelmiş ve küresel ölçekli 1968 ayaklanmasıyla anti-sistemik söylem ve pratikler ile siyasal ifadelerini bulmuşlardır. Bu sistem karşıtı söylemlerin başında gelenlerden biri de mevcut hegemonik gücün, yani ABD'nin reddedilmesidir.

Wallerstein'e göre (2006: 94) dünya sisteminde hegemonya, bir devletin diğerleri üzerindeki ekonomik, siyasal ve finansal üstünlükleri birleştirdiği dolayısıyla da siyasal ve kültürel liderliği üstlendiği durumun adıdır. Hegemonik güçler oyunun kurallarını belirleme kudretine sahiptirler ancak tanımları gereği bu güçleri sürekli değildir, hegemonya aynı zamanda kendini yok eden bir süreçtir. Hegemonya bir mutlak hâkimiyet anlamına da gelmez; Wallerstein, üstünlükten kaynaklı bir liderlik olarak hegemonya ile mutlak egemenlik anlamına gelen dünya imparatorluğunu birbirinden ayırır. Ona göre tarihte birçok dünya imparatorluğu kurma girişimi olmuş (örneğin, Charles V, Napolyon ve Hitler'in girişimleri) ancak hepsi başarısızlığa uğramışlardır. Hegemonyanın ise modern kapitalist dünya-sisteminde ortaya çıkması daha olasıdır ve dünya sisteminin farklı dönemlerinde hegemonya kurmayı başarmış üç devlet vardır; Birleşik Bölgeler (Hollanda), Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler (2006: 57).

Genişlemeci Hegemonik Döngü

Giovanni Arrighi, Wallerstein'i takip ederek dünya hegemonyasını, egemen devletler sistemi üzerinde liderlik ve yönetim işlevlerini gerçekleştiren devletin gücü anlamında kullanır (2010: 28). Hegemonik devlet, dünya-sistem ölçeğinde bir kapitalist birikim rejiminin siyasal, askeri ve yönetsel gerekliliklerini yerine getirerek rejimin devamlılığını sağlayan ve kendisini bu birikim rejiminin merkezine yerleştiren başat güçtür. Hegemonyanın ömrü hâkim birikim rejiminin ömrüne bağlıdır ve çoğunlukla hegemonik gücün çıkarları ile birikim rejiminin gereklilikleri arasındaki çelişkinin sonucu bir hegemonik döngü kendisine meydan okuyan bir başka hegemonya ve birikim rejimince devralınır (Arrighi, 2010: 374-8).

Bu el değiştirme süreçleri aynı zamanda kapitalist dünya sisteminin genişleme süreçleridir. Bu genişleme iki türlü olarak gerçekleşir. İlk olarak hegemonik gücün yayılmacılığı ile bağlantılı olarak kapitalist dünya-sisteminin coğrafi etki alanı genişler. İkinci olarak ise her bir hegemonya devrinde yeni hegemonik güç, kapitalist birikim rejiminin devamlılığı için kendinden öncekilerin üstlenmediği yeni bir maliyeti içselleştirir. Aslında kapitalist dünya-sisteminde yeni bir hegemonyanın eskisinin yerine geçebilmesi için önceki hegemonik gücün çözmekte yetersiz kaldığı ve hatta sorunun bir parçası olduğu, sistemik bir krize çözüm geliştirmesi gereklidir. Örneğin 17. Yüzyılda Hollanda, sermaye birikiminin askeri koruma maliyetlerini üstlenerek hegemonyayı Cenovadan devralmıştır. Benzer bir şekilde 18. yüzyılda Britanya, askeri maliyetlere ek olarak, sermaye birikimi için gerekli üretimin organizasyonun maliyetlerini üstlenerek (sanayileşme sürecinde sermayenin devlet tarafından desteklenmesi örneğinde olduğu gibi) kapitalist dünya sisteminin yeni hegemonik gücü olmuş ve aynı anda piyasa ekonomisinin yeni bir genişleme dalgası başlamıştır.

1870'lerden itibaren Birleşik Krallık'ın hem Avrupa güçler dengesi hem de küresel birikim rejimi üzerindeki hâkimiyeti gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde bir yandan ABD hem emek hem de sermaye için bir çekim bölgesine dönüşmüş diğer yandan ise Avrupa içerisinde Almanya, İngiltere'nin üstünlüğüne meydan okumaya başlamıştır (Arrighi, 2010: 60). İngiltere'nin hegemonyası çözüldürken oluşan boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkan iki ana hegemonya projesinden ABD'ninki zafer kazanmıştır. ABD'nin yeni hegemonya projesinin iki temel ayağı vardır. Birincisi, İngiltere'nin artık devam ettiremez hale geldiği, ulusların egemenliğine dayalı Westfalya devlet sisteminin restorasyonu ve böylece savaşın bir genişleme aracı olmaktan çıkartılmasıdır. İkincisi ise, bu egemen ulus-devletlerin uluslararası ticaret ve sermaye akışları üzerindeki kontrollerinin kısıtlandırılarak, küresel ölçekte bir serbest ticaret ve finansal akış rejiminin güvence altına alınması ve bu rejimi devam ettirmenin maliyetlerinin ABD tarafından içselleştirilmesidir (Arrighi, 2010: 68).

Arrighi'ye göre (2010: 309) kendinden önceki her hegemonya rejimi gibi ABD hegemonyası da 1970'lerden itibaren gerileme sürecine girmiştir. Bu gerileme, ABD

merkezli Bretton Woods para sisteminin krizi, Vietnam'daki askeri yenilgiler ve ABD'nin ideolojik hâkimiyetinin sorgulanması ile başlamıştır. 1970'lerden itibaren ABD'nin temel politikası hem küresel finans sistemi hem de devletler sistemi üzerinde ABD'nin hegemonik gücünün restorasyonu ve küresel kapitalist birikim rejiminin devamlılığını sağlamaktır. Ancak daha önceki hegemonya rejimlerinde olduğu gibi, siyasal hegemonyanın kendi özel çıkarları ile küresel birikim rejiminin gereklilikleri arasında oluşan ve gittikçe derinleşen çelişkiler sonucunda mevcut hegemonya düzeni aşılması neredeyse imkânsız bir krize girmiştir.

Öncü Yönetim Organizasyonu	Rejim Tipi/Döngüsü		İçselleştirilmiş Maliyetler			
	Yaygın	Yoğun	Koruma	Üretim	Finansal ve Mali İşlemler	Yeniden Üretim
Dünya-Devlet		ABD	Evet	Evet	Evet	Hayır
Ulus-Devlet		Britanya	Evet	Evet	Hayır	Hayır
		Hollanda	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Şehir Devlet		Cenova	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır

Şekil 1. Dünya Kapitalizminin Evrimsel Örüntüleri. Giovanni Arrighi'nin hazırladığı şema (2010: 375). Yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

Arrighi'nin ortaya koyduğu Şekil 1'deki genişlemeci hegemonik döngü şemasını geçerli kabul edersek mevcut dünya-sisteminin geleceği ile ilgili beş aşamalı bir öngöründe bulunmak mümkün olur. Birinci olarak, 1970'lerin başındaki krizin erken sinyalinden yaklaşık elli yıl sonra ABD rejimi mutlak bir krize girebilir. İkinci olarak, zaman içerisinde (bir diğer yirmi ya da otuz yıl içinde) bu kriz,

dünya ekonomisinin yeni bir maddi genişlemesini sağlamaya muktedir yeni bir rejimin oluşması ile birlikte aşılabılır. Yeni rejimin lideri konumunda olan yönetim organizasyonu bir dünya-devletin özelliğine ABD'nin olduğundan daha yakın olacaktır. Dördüncü olarak, bu yeni rejim, ABD rejiminden farklı olarak, yoğun (tüzel-ulusal) değil, yaygın (kozmpolit-emperyal) tipte olacaktır. Son ve en önemli olarak, yeni rejim, ABD'nin dışsallaştırmaya eğilimli olduğu, hem insan yaşamının hem de doğanın yeniden üretim maliyetlerini içselleştirecektir.

Arrighi'ye göre (2010: 379) burada bahsedilen ilk iki aşamadan birincisi geçilmiş, ikincisine ise geçilmektedir. Yeni Amerikan yüzyılı söylemiyle birlikte geliştirilmiş neo-muhafazakâr proje – esasında hegemonyanın mutlak dominasyona dönüştürülme çabası - ABD hegemonyasının mutlak krize girmesiyle sonuçlanmıştır. Aynı zamanda dünya ekonomisinin merkezi de Doğu Asya'ya kayma sürecine girmiştir (Arrighi, 2007). Ekonominin merkezinin Çin başta olmak üzere Doğu Asya'da yoğunlaşması sürecine kapitalist ekonominin maddi genişlemesini sağlayacak yeni bir hegemonya projesinin eşlik edip edemeyeceği ise hala belirsizdir.

Arrighi, dünya-sisteminin mevcut durumunda nereye evirilebileceğine dair üç alternatif senaryo önermektedir (2010: 381). Bunlardan birincisi, ABD ve başta Avrupa ülkeleri olmak üzere müttefikleri, askeri üstünlüklerini kullanarak Doğu Asya'daki yükselen kapitalist merkezlerden bir tür koruma bedeli çekmeye çalışabilirler. Eğer bunu başarabilirlerse dünya tarihindeki ilk gerçek dünya imparatorluğunu kurmuş olurlar. Yani birinci senaryo, krizdeki ABD hegemonyasının kendini dünya imparatorluğuna dönüştürerek krizden çıkmasıdır. İkinci ve burada esas olarak dikkate alacağımız senaryo ise, Çin'in merkezinde yer aldığı yeni bir hegemonya projesinin, kapitalist ekonominin yeni bir genişlemesi ve de yeniden üretim maliyetlerin Çin veya Doğu Asya merkezli yeni bir hegemonya rejimince içselleştirilmesi yoluyla ABD hegemonyasının yerine geçmesidir. En az ilk ikisi kadar dikkate değer bir diğer senaryo ise ne ABD hegemonyasının krizden çıkabileceği ne de ona alternatif bir hegemonya projesinin inşa edilebileceği durumdur. Bu senaryo da iki alternatiflidir. Bunlar, bir hegemonyanın olmadığı ve dolayısıyla kaotik ve parçalı kapitalist dünya-ekonomilerinden oluşan bir dünya düzeninin, ya da post-kapitalist bir ekonomik modelin ortaya çıkmasıdır. Arrighi hakkında yazan, John Gulick'a göre (2011) küresel sistemin bir sonraki uzun genişleme dalgasına girmesi için gerekli kaynak miktarı ve bu kaynakların yönetimi için gerekli organizasyon düzeyi düşünüldüğünde yeni bir post-ABD hegemonya rejiminin ortaya çıkmayacak olması son derece muhtemeldir.

İkinci senaryoya dönersek, Arrighi'ye göre kurulması muhtemel Çin merkezli yeni hegemonya rejiminin temelleri Çin'in üretime dayalı ekonomik gelişmesi ve küresel ekonomide merkezi bir konuma doğru ilerlemesi ile atılmıştır. 1990'lar ve 2000'ler boyunca, dünya ekonomisi krizlerle boğuşurken Çin, hem ekonomik büyümesini büyük ölçülerde devam ettirmeyi başarmış hem de bu süreçte dünya

ekonomisine entegrasyonunu iletmiştir. Bu durumun, ABD hegemonyasının devam eden krizinin olası sonuçları için iki önemli anlamı vardır. Birincisi Çin'in artan merkezileşmesi, bölgenin kendi tarihsel mirasına dayanmaktadır ve bu nedenle de dayanıklı ve kendine özgü kalması beklenebilir. İkinci olarak, Çin'in demografik boyutu düşünüldüğünde, onun ekonomik genişlemesi küresel refah hiyerarşisini devirme bakımından önceki Doğu Asya ekonomik mucizelerinin hepsinin toplamından daha etkili olabilir. Buna göre Arrighi, Çin merkezli yeni bir hegemonya rejiminin şimdikinden daha eşitlikçi bir düzen getireceğini düşünmektedir. Böylesi bir –felaketsiz- geçişin önünde ise iki temel potansiyel engel görür. Birincisi, ABD'nin bu geçişe uyum sağlamaya olan direncidir.⁶ İkincisi ise Doğu Asya'nın ekonomik genişlemesinin hem kendileri hem de dünya için yeni bir kalkınma yolunu açabilme kapasitesindeki belirsizliktir. Başka bir ifadeyle Doğu Asya ülkelerinin insan yaşamının ve doğanın yeniden üretim maliyetlerini içselleştirecek bir rejimi kurmayı başarıp başaramayacaklarıdır.

Tekerrür Eden Kesintili Hegemonik Döngü

Kojin Karatani, dünya-sisteminin hegemonya döngülerini, kapitalizm, devletler ve uluslar arasındaki karşılıklı olarak gelişen süreçlerin bir sonucu olarak ele alır. Hem kapitalizmin hem de devletlerin kendilerine özgü ancak birbirlerini etkileyen döngüsel süreçlere tabi olduklarını savunur. Karatani'ye göre (2014: 271) kapitalist dünya ekonomisi ve dünya sistemi içerisindeki devletler bir madalyonun iki yüzü gibi beraber olarak incelenmelidir. Bu bağlamda da hem Wallerstein'i kapitalist piyasa karşısındaki devletlere tanıdığı aşırı özerklik üzerinden hem de Arrighi'yi devletleri ekonomik süreçlere aşırı bağımlı olarak ele alması üzerinden eleştirir. Bu analitik çerçeveden yola çıkarak dünya sisteminin hegemonya döngülerine dair iki önemli çıkarım yapar. Birincisi, hegemonik süreçlerin kesintili oluşu bununla doğrudan bağlantılı olarak ikincisi ise dünya tarihinin tekerrür ediyor olmasıdır.

Burada tarihin tekerrüründen kast edilen tarihsel olayların birebir ve mutlak olarak tekrarlanması değildir. Tekerrür, devletlerin kendi döngüleri ile küresel kapitalizmin döngüleri arasındaki belirli bir örtüşme sonucu ortaya çıkar. Karatani'nin tezinin ayırt edici noktası da devletlerin de kapitalizmin döngüleriyle ilişkili ancak kendine has bir döngüye sahip olduğunu savunmasıdır (2014: 276). Bu döngü, ulus-devlet ve emperyal devlet mantıkları arasındaki geçişliliklerdir. Ona göre hemen bütün ulus devletler, emperyal devletlerin parçalanması ya da gerilemesi ile ortaya çıkmışlardır ve tam tersine bir ulus-devlet kendi içerisinde her daim emperyalizme dönüş dinamiklerine sahiptir. Örneğin 1933 sonrası Nazilerin kontrolündeki

⁶ 2009 yılında vefat eden Arrighi, Barack Obama'nın ABD başkanı seçilmesini bu engelin görece olarak zayıflaması olarak görmüştü (2010: 383) ancak daha Obama'nın son döneminde Çin'in yükselişini dengeleme politikaları başlatıldı ardından gelen Trump'ın seçilmesi ise bu direncin üstün gelişinin bir belirtisi olarak okunabilir.

Almanya bir ulus-devletten dünya imparatorluğu yaratmaya girişmiştir. Ya da benzer bir şekilde aynı dönemde Japonya bir emperyal proje olarak Doğu Asya'yı etki alanına almaya çalışmıştır. Her iki örnekte de görülen ulus-devlet mantığından emperyal mantığa geçiş, dünya sisteminin mevcut durumundan bağımsız değillerdi. Karatani'ye göre (2014: 283) aslında bu girişimler Britanya hegemonyasının gerilemiş olduğu bir dönemde, ulus-devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları ittifaklarla mevcut güç boşluğunu doldurma ve ulusal sermayelerinin karlılığını arttırma ve güvence altına alma çabalarıdır.

Tablo 1. Kapitalizmin Dünya-Tarihsel Aşamaları

Dönem	1750-1810	1810-1870	1870-1930	1930-1990	1990-
<i>Küresel Kapitalizm</i>	Merkantilizm	Liberalizm	Emperyalizm	Geç Kapitalizm	Neoliberalizm
<i>Hegemonik Devlet</i>	-	Britanya	-	ABD	-
<i>Ekonomik Politika</i>	Emperyalist	Liberal	Emperyalist	Liberal	Emperyalist
<i>Sermaye</i>	Ticaret Sermayesi	Sanayi Sermayesi	Finansal Sermaye	Devlet Tekelci Sermaye	Çok Uluslu Sermaye
<i>Dünya Metası</i>	Tekstil	Hafif Sanayi	Ağır Sanayi	Dayanıklı Tüketim Malları	Enformasyon
<i>Devlet</i>	Mutlak Monarşi	Ulus-Devlet	Emperyalizm	Refah Devleti	Bölgeselcilik

Kaynak: Karatani'nin hazırlamış olduğu tablo (2014: 273) yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

Karatani, Britanya'nın çoktan dağılmış olan hegemonyasının yerini almak üzere Almanya ve Japonya'nın giriştikleri ve sonunda ABD'ye karşı kaybettikleri bu süreci kapitalist dünya tarihindeki bir tekerrür olarak ele alır (2014: 275). Bu dönemden yaklaşık 120 yıl kadar önce, yani Hollanda'nın öncülüğündeki hegemonyanın çökmüş olduğu bir dönemde kendini imparator ilan eden Napolyon, bu kez İngiliz sanayi kapitalizmine karşı birleşik bir Avrupa kurmayı amaçlayan bir başarısız dünya imparatorluğu kurma girişiminde bulunmuştu.

Karatani, Arrighi'den farklı olarak hegemonyayı yerine bir diğeri gelene kadar devam eden bir süreç olarak değil ancak ulus-devlet mantığı ile ekonomide liberal mantığın aynı anda denk gelmesi ile oluşan ve aksi durumda kesintiye uğrayan bir süreç olarak ele alır. Ona göre (2014: 272) ekonomik liberalizm, hegemonik devletin ekonomi politikasıdır ve hegemonik güç gerileyene kadar dünya kapitalizminde liberal mantık devam eder ancak hegemonya kesintiye uğradığında oluşan boşlukta emperyal projeler tedavüle girer ve hem bunun bir nedeni hem de sonucu olarak ekonomi politikaları merkantilist mantığa geçer. Bu emperyal-merkantilist rekabet dönemi de rekabet içindeki güçlerden birisinin yeni hegemonik devlet haline gelişi

ve ekonomide liberal mantığa geçişle sona erer.

Karatani'nin analitik çerçevesini takip ettiğimizde kapitalist dünya sisteminin şu an içinde bulunduğumuz dönemi ile ilgili şunları söyleyebiliriz. 1990'dan itibaren, ABD hegemonyası pratikte ortadan kalkmış ve küresel kapitalizmin yeni bir aşamasına neoliberal döneme geçiş yapılmıştır. Bu dönemin dünya ekonomisi her ne kadar liberal görünümlü olsa da aslında daha çok emperyalisttir ve her ne kadar yine aksi gibi görünse de hegemonik gücün gerilediği ve potansiyel rakiplerin hegemonik mücadeleye giriştikleri bir dönemdir. Dolayısıyla da sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda devlet yapısı bağlamında da bu dönem emperyalisttir (Karatani, 2014: 277) ve 1870 sonrası İngiliz hegemonyasının ortadan kalktığı ve dünya ekonomisinde emperyalizme geçilen dönem ile benzer dinamikleri içermektedir. Kapitalist dünya tarihinin içinde bulunduğumuz dönemi, sadece ABD merkezli tek bir imparatorluk kurma girişimine değil, çoklu emperyal girişimlere şahitlik etmektedir. Burada emperyalizmin doğrudan görünür olması ya da farkında olunması önemli değildir; örneğin AB'nin kapitalist dünya sisteminin baskısıyla bir tür ulus üstü yönetim yapısı oluşturması her ne kadar geleneksel anlamıyla emperyalist bir proje olmasa da devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin biçimi düşünüldüğünde emperyalist karakterdedir.

Küresel kapitalist ekonominin liberalizmden emperyalizme geçişi hem devletlerin kendi iç mantıklarındaki dönüşüm hem de sermayenin kârlılığını korumak için gittikçe daha çok devlet desteği arayışı sonucunda gerçekleşmiştir. Dünya sisteminin hem merkez hem çevresindeki farklı coğrafyalarında, sermaye ve devlet yapıları arasında yakın ilişkilerin bulunduğu - AB, ABD, Çin, Hindistan, Rusya vb.- bölgesel emperyal girişimler ortaya çıkmıştır. Karatani, bu emperyal rekabet içerisinde, Çin veya Hindistan'ın kapitalist dünya sisteminin bir sonraki hegemonik gücüne dönüşebilmelerini ise iki nedenle zayıf bir olasılık olarak görür (2014: 283). Birincisi, hegemonya kurmanın salt ekonomik üstünlükten fazlasını gerektirmesi, ikincisi ise Çin ve Hindistan'ın küresel kapitalizmi sona erdirmeye potansiyelini taşıyor olmasıdır.

Çin ve Hindistan'ın yükselişi iki nedenle küresel kapitalizmi sona erdirebilir. Birincisi, bu iki ülkenin devasa ölçülerdeki sanayileşmesi kaynaklar üzerinde baskı yaratarak çevresel yıkımı hızlandırmaktadır. İkinci olarak ise, Çin ve Hindistan, kapitalizmin devamı için gerekli olan yedek iş gücü kaynağı olan dünyadaki toplam kırsal nüfusun yarısına ev sahipliği yapmaktadır ve bu nüfus proleter tüketici haline geldiğinde, küresel kapitalizmin yedek iş gücü kaynakları da tükenecektir (Karatani, 2014: 284). Bu iki koşul dikkate alındığında, Çin ve Hindistan'ın ekonomik genişlemesi küresel sermaye birikiminin devamlılığını olanaksız kılacaktır.

Arrighi'ye göre, dünya sisteminin geleceğine dair olasılıklardan birisi Çin'in liderliğinde ve Doğu Asya merkezli şimdikinden daha eşitlikçi bir hegemonya rejiminin kurulmasıydı. Karatani ise mevcut durumda dünya tarihinin merkantilist-

emperyalist bir aşamasına geçtiğimizden bir hegemonik gücün ortaya çıkmasını olası bulmaz. Bu emperyal rekabet içerisinde Doğu Asya ülkeleri kazanarak çıksa bile bu durum kapitalist dünya sisteminin – en azından kapitalist olma halinin- sonra ermesine yol açması beklenebilir. Karatani’ye göre sermayenin etkinliğini kaybettiği böylesi bir senaryo da devletlerin sermayenin birikiminin devamlılığını koruma baskısı sonucu dünya sistemine devletler arası güç mücadelesi damgasını vuracak ve bu mücadelenin temel aracı da savaş olacaktır.

Kapitalist Dünya Sisteminin Yeniden Yapılanması Sürecinde Çin

1978 yılında Deng Xiaoping’in iktidara gelişi ile birlikte, onun liderliğinde, Çin’in küresel kapitalist dünya ekonomisine daha sıkı bir şekilde eklenmesine yönelik ekonomik ve siyasal reformlar başlatılmıştır. En genel olarak hedefi Çin’in Maoçu devlet sosyalizminden, yine devlet kontrolünde bir kapitalizme geçişini sağlamak olan bu reformların sonucunda Çin’in küresel kapitalist ekonomiye entegrasyonu sağlanırken diğer yandan Çin devletinin merkezi gücünde Çin Komünist Partisi’ni karşı önlemler almaya zorlayacak ölçüde bir dağılma gerçekleştirmiştir (Hameiri ve Jones, 2016). Bu reformların genel olarak üç temel etkisinden bahsedebiliriz. İlk olarak, Çin’de özelleştirmeler yoluyla Çin Komünist Partisi’nin içinden çıkan yeni bir devletle bağlantılı burjuva sınıfının oluşmasıdır.⁷ Ulusal petrol şirketleri gibi devasa ekonomik yapıları da kapsayan bu özelleştirme dalgası özellikle 1990’lardan itibaren ivme kazanmıştır. 1990’ların ikinci yarısından sonra ise ekonomik planlama ve yönetimle ilgili devlet kurumları ve çeşitli bakanlıklar kapatılmaya başlanmış, kamu personeli sayısı yarı yarıya azaltılmış ve kontrolcü devletten, düzenleyici devlet modeline geçilmiştir (Hameiri ve Jones, 2016). Bu reformların bir diğer genel sonucu ise Çin devletinin yönetim yapısının merkezîyetçiden, âdemi-merkezîyetçiliğe kaymasıdır (Hameiri ve Jones, 2016). Bu süreçte yerel elitlerin hâkim olduğu özel ekonomik yönetim bölgeleri ortaya çıkmış ve ülke içinde ekonomik korumacı politikalar izleyen bu bölgeler fiili olarak feodal benzeri ekonomik yapılara dönüşmüşlerdir. Reformların üçüncü genel sonucu ise Çin devlet kurumlarının eşitsiz uluslararasılaşmasıdır. Çin Merkez Bankası örneğinde olduğu gibi bazı devlet kurumları uluslararası sistemle tam bütünleşirken, bazı devlet kurumları ise uluslararasılaşmaya karşı direnç göstererek mevcut yapısını muhafaza etmeye çalışmıştır. Genel olarak bu reformlarla amaçlanan kontrolsüz bir piyasa ekonomisine geçiş değil ancak seçici bir neoliberal program ile kalkınmacı devlet planlamasının bir arada yürütülmesidir. Arrighi’nin ortaya koyduğu üzere (2007) bu süreçte merkezi hükümet genel eğitime ve yükseköğretime önemli ölçüde kaynak aktarmış ve her biri kendi alanında uzmanlaşmış, emek-yoğun, sermaye-yoğun ve teknoloji yoğun olmak üzere üç temel özel ihracat bölgesi oluşturmuştur. Böylece Çin ekonomisinin ölçek büyüklüğü sayesinde diğer ülkelerden farklı olarak tek bir

⁷ 1978 yılında Çin’in gini katsayısı dünyadaki en düşüklerden biriyken, 2008 yılı itibarıyla en yükseklerinden biri olmuş, nüfusun yaklaşık %1’i servetin %40’ını kontrol eder hale gelmiştir (Vanaik, 2013).

alanda değil birçok farklı alanda bütünleşik bir ihracat strateji geliştirebilmiştir. Sonuçta ortaya çıkan bu hibrid siyasi ve iktisadi yapısıyla Çin dünya ekonomisinde kendine özgü bir yol çizerek olağanüstü ekonomik büyüme rakamlarına ulaşmış ve de hızlı ve devasa ölçekli bir sanayileşme gerçekleştirmiştir.

Bu reformlar sonucunda Çin dünya kapitalist ekonomisiyle üretim ve ticaret alanlarında neredeyse tam bütünleşmiştir ancak finansal entegrasyonun tamamlanması özellikle devlet elitleri arasında hala tartışma konusudur. Çin'in küresel finansal sisteme bütünleşme düzeyi ve finansal para akışlarının ne kadar serbest bırakılacağı Çin'in egemen devlet-sınıfının kendi içerisindeki mücadelelerinin ve Çin'in dünya sistemi içerisinde oynayacağı rolün temel tartışma konularının başında gelmektedir. Çin'in egemen devlet sınıfının içerisindeki gelenekçi fraksiyon, küresel sistemle finansal bütünleşmenin ilerlemesini savunurken aynı anda finansal hareketlerin tam serbestliğine karşı çıkmışlardır (Dierckx, 2015). Örneğin 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımı birlikte Çin bankacılık sistemi küresel finansal sistemin bir parçası olmuş (Zhang, 2017) ancak bu sınıflar, sermaye kontrolleri mekanizması aracılığıyla uluslararasılaşmış Çin finans sistemi üzerindeki ayrıcalıklarını sürdürmeye çalışmışlardır.

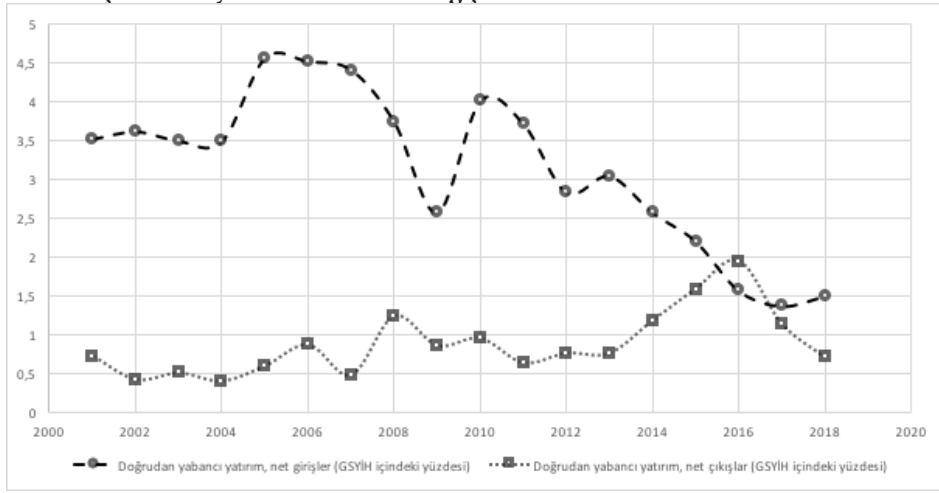
Bu geleneksel fraksiyonun karşısında yer alan yeni zenginleri temsil eden ve Çin finansal sermayesi ve yabancı sermayenin desteğini alan teknokratlardan oluşan diğer devlet fraksiyonu ise özellikle 2008 krizinden sonra uluslararası sermaye akışları üzerindeki kontrollerin gevşetilmesini sağlamışlardır. Bu liberal fraksiyon buradaki temel stratejilerini Amerika'ya ondan daha çok Amerikanlaşarak meydan okuma söylemi ile meşrulaştırmaya çalışmış ve tarihsel bloğun mevcut birikim rejimini devam ettirme eğilimine rağmen, bir hegemonik proje olarak RMB'nin⁸ uluslararasılaşmasına başvuran bir liberalleşmeyi savunmuşlardır (Dierckx, 2015). Sermaye kontrollerinin gevşetilmesi ya da sıkılaştırılması Çin yönetici eliti arasındaki tartışma alanlarından biridir ve çoğunlukla küresel finans piyasalarındaki gelişmelere bağlı olarak bu politikalar değişmektedir. Xi Jinping ilk döneminde finansal akışın liberalleşmesi yanlısıyken, ikinci döneminde sermaye kontrollerini daha da sıkılaştırma yanlısı bir tutum almıştır.

Çin devletinin kapitalist reformasyonu sadece ekonomik ve siyasi alanda değil bunların bir uzantısı olacak şekilde askeri alanda da gerçekleşmiştir. Deng döneminde başlayan ekonomik reformlar Çin ordusunun maddi kapasitesini arttırmış; Xi Jinping ise iktidara geldikten sonra Çin ordusunu dünyanın önde gelen ordularından biri haline getirmek üzere bir askeri modernizasyon hamlesi başlatmıştır (Char ve Bitzinger, 2016). Bu modernizasyon hamlesinin birinci ayağı, Xi Jinping'in ordu içerisindeki yolsuzlukla mücadele girişimidir. Diğer ayağı ise, profesyonelleştirme ve yönetsel ve operasyonel reformlar ile askeri güç ve savunma kapasitesinin Çin'in bölgesel krizlere müdahalesini mümkün kılacak şekilde artırılmasıdır. Xi Jinping'in

⁸ RMB (Renminbi) Çin'in resmi para birimi olan Yuan'ın kısa adıdır.

ordu içindeki yolsuzluk soruşturmaları aynı zamanda ordu üzerinde mutlak bir sivil hâkimiyet kurmasını ve parti veya devlet içerisindeki potansiyel rakiplerine karşı önlem almasını sağlamıştır. Her ne kadar Xi Jinping, ABD ile ilişkilerinde çatışmadan kaçınan bir söylem geliştirmiş olsa da Çin ordusu, ABD'nin Çin'in kıyı bölgelerindeki askeri izleme faaliyetlerine karşı hamleler geliştirmekte, ABD ve Çin ordusu arasında bölgesel anlamda bir rekabet yaşanmaktadır (Char ve Bitzinger, 2016).

Grafik 1. Çin'e Gelen ve Çin'den Kaynaklanan Doğrudan Yabancı Yatırımların Çin GSYİH İçindeki Payının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri, Dünya Bankası

Çin'in askeri kapasitesinin dönüşümüne dair bir diğer nokta ise Çin'in silah sanayisinin ve ticaretinin dönüşümüdür. Zhifan Lou (2017), Çin'in silah ticareti politikalarının tarihsel gelişimini incelemiş ve 2000'li yıllardan itibaren Çin'in silah ticareti konusunda bölgesel değil küresel bir ajanda geliştirdiğini ancak bunun ABD'nin çekilmesi ile oluşan boşluğu doldurmak olarak değil Asya ve Afrika başta olmak üzere ABD'nin görece olarak zayıf olduğu bölgelerde Çin'in siyasi nüfusunun artırma arayışı olarak okunması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte 1978'den itibaren, Çin'in silah ticaretinde ideolojik tercihlerden ziyade ekonomik karlılık arayışının baskın gelmeye başladığını da ortaya koymuştur.

Bu dönemdeki dönüşümler ayrıca ABD ve Batı ile olan ilişkilere de yansımış, özellikle Xi Jinping ilk döneminde 'büyük güçler arasındaki yeni ilişkiler' söylemi üzerinden Çin'in küresel düzendeki etki alanını genişletirken mevcut güçlerle çatışmadan kaçınmaya çalışmıştır. Xi Jinping, ABD ve Avrupa Birliği başta olmak üzere büyük güçlerle yeni ilişkiler konseptini 2013'te Obama ile olan görüşmesinde şu ilkeler üzerinden açıklamıştır; bunlar, karşı karşıya gelmekten ya da çatışmadan

kaçınma, karşılıklı saygı ve karşılıklı kazanca dayalı bir işbirliğidir (Gottwald ve Bersick, 2015). Buna göre Çin'in ABD ile arasında özellikle belli başlı ekonomik ve askeri alanlarda oluşmuş olan gerilimler bir meydan okumaya en azından şimdilik dönüşmemekte mevcut dünya sistemi içerisinde sınırlı da olsa bir uyum aranmaktadır.

1978'de başlayan tüm bu kapitalistleşme süreci Çin için her zaman başarı hikâyeleri getirmemiştir. Hem 1980'lerde hem de 1990'lardaki yüksek ekonomik büyüme oranlarını özellikle 1997 finansal krizi olmak üzere sarsıcı krizler takip etmiş ve Çin bu kriz dönemlerinde ekonomik daralmaya girmiştir. Her ne kadar Çin, 2008 krizinden en az etkilenen ekonomik güçlerden biri olsa da mevcut büyüme hızı yavaşlamakta ve bu büyümenin sürdürülebilirliği tartışılmaktadır. Aynı zamanda Asya'da ABD'nin hegemonik gücünde bir gerileme gerçekleşmiştir. Bu koşullar altında Çin, hem ekonomik büyümesinin sürdürülebilirliğine daha sağlam bir temel kazandırmak (Zhang, 2017) hem de ABD'nin gerilemesi ile açığa çıkan bölgesel güç boşluğundan yararlanmak üzere Tek Kuşak Tek Yol girişimini başlatmış ve bu bölgesel/kıtasal girişimin liderliğini üstlenmiştir.

Tek Kuşak Tek Yol girişimi ve Kapitalist Dünya Ekonomisi

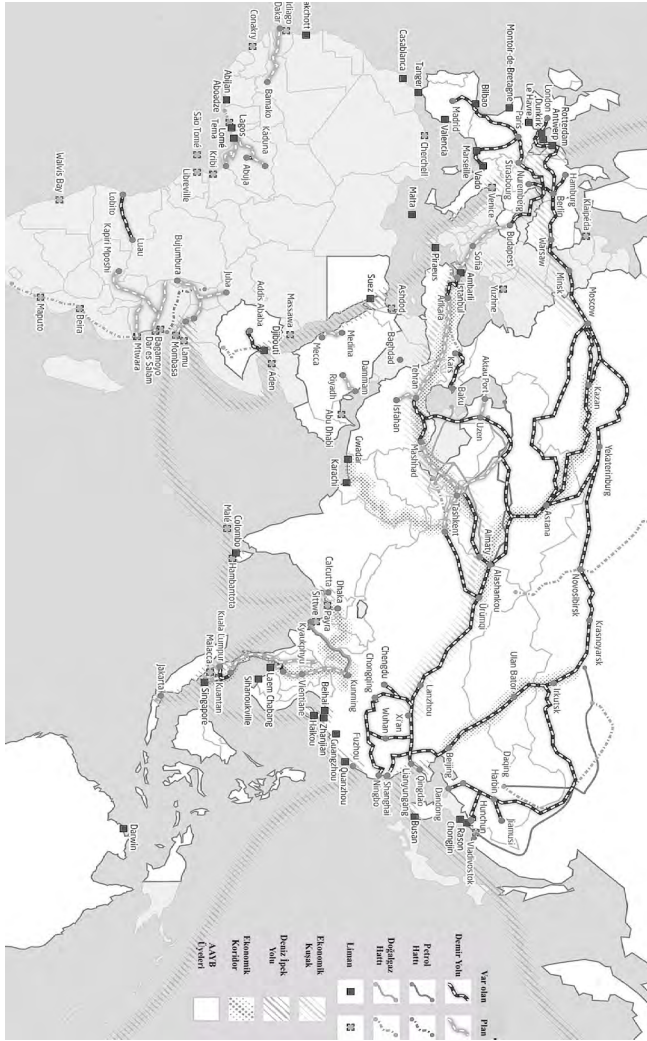
Çin'in, Asya, Avrupa ve Doğu Afrika bölgelerini tek bir ekonomik ortak alan olarak bütünleştirmeyi amaçlayan devasa ölçekli ulaşım ve altyapı projelerini içeren Tek Kuşak Tek Yol girişimi, 2010 yılında hazırlanmaya başlanmış ve 2013'de Xi Jinping tarafından resmi olarak duyurulmuştur (Fei, 2017). Girişimin resmi eylem planına göre; Çin devletinin tek kuşak tek yol girişimi Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının beş ayrı rota ile hem karadan hem de denizden birbirlerine bağlantılanmalarına katkı yapacaktır.

Bu girişimin dünya kapitalizminin yeniden yapılandırılması bağlamındaki öneminden önce ve bununla da bağlantılı olarak Çin'in bu girişiminin arkasındaki ekonomik motivasyonlar nelerdir? Hong Yu'ya göre (2017) ilk olarak Çin, kendi topraklarında aşırı yoğunlaşmış üretim kapasitesini bölge ülkelerine paylaşmak ve böylece hem ekonomik alanını genişletmek ve yoğunlaşmanın getirdiği –artan işçi ücretleri gibi- olası maliyetlerden kaçınmak hem de bölge ülkeleri üzerindeki etkisini arttırmayı amaçlamaktadır. İkinci olarak bu girişimin finansmanı yoluyla Çin, dünyanın üretim merkezi olarak ve ihracata dayalı ekonomisi ile gerçekleştirdiği ancak düşük iç talep nedeniyle içeride soğulamayan büyük ölçekli sermaye birikimini devasa altyapı ve ulaşım projeleri ile yatırıma dönüşmesini ve ülke dışına çıkışını⁹ sağlamayı hedeflemektedir (Zhang, 2017). Bu girişimin ardındaki bir diğer ekonomik motivasyon ise Çin'in hem tarihsel mirası hem de izlediği kalkınma politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış, iç karasal bölgeler

⁹ Yaklaşık bir yüzyıl önce Rudolf Hilferding'in (1981) ortaya koyduğu üzere sermaye ihracatı emperyalist politikaları teşvik eder. Bu bağlamda her ne kadar Çin, 2014 yılı itibarıyla net sermaye ihraç eden ülkeler arasına girmiş olsa da (Zhang, 2017) Çin'in sermaye ihracatının hala ABD'nin çok gerisinde olduğunu akıldta tutmak gereklidir.

ile kıyı bölgeleri arasındaki kalkınmışlık uçurumunun azaltılması ve iç bölgelerin piyasa ekonomisine entegrasyonunun sağlanmasıdır. Çin'in kıyı şehirlerinden başlayarak Batıya doğru gidecek olan bu ulaşım hatları aynı zamanda Çin'in küresel ekonomiye eklemlenmemiş olan iç karasal bölgelerinden de geçecek ve kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesine hizmet edecektir. Her ne kadar doğrudan ekonomik bir motivasyon olmasa da bu girişimin ardındaki bir diğer amaç da ipek yolunun tarihsel kültürel anlamı üzerinden, Çin'in bölgesel liderlik iddiasına siyasal söylem olarak katkı sağlayacak olmasıdır (Yu, 2017). Girişimin tanıtımında sık sık tarihsel ipek yoluna ve Çin'in birkaç yüzyıl önceki dünya ticaretindeki üstünlüğüne atıflar yapılmaktadır. Bu örnek Karatani'nin öne sürdüğü gibi Çin'in emperyal vizyonunun geri dönüşüne işaret etmektedir.

Şekil 2. Tek Kuşak Tek Yol Tamamlanmış ve Devam Eden Projeler; Nisan, 2019
(Mercator Institute for China Studies, 2019)

Tek Kuşak Tek Yol girişiminin dünya kapitalizmi üzerinde en temel iki etkisinden bahsedebiliriz. İlk olarak, bu girişim bir kıtasal ekonomik bütünleşme alanı yaratarak kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesine katkı yapmaktadır. İkinci olarak ise bu girişimin finansmanının uluslararasılaştırılması yoluyla küresel sermaye için büyük ölçekli bir yatırım alanı açılmıştır. Bu bağlamda bu girişim kurulu finansal düzenle uyum içerisinde. Örneğin her ne kadar Tek Kuşak Tek Yol girişimi anlaşmasını imzalamamış olsa da bu girişimin tamamlayıcısı ve finanse edilmesi için 2015'te kurulmuş uluslararası katımlı Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın (AAYB) kurucu üyelerinden biri de İngiltere'dir. ABD ise bu girişimi kendi finansal egemenliğine bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Obama 2015'te kongrede yaptığı bir konuşmasında, Çin'in dünyanın en hızlı büyüyen bölgesi için Amerikan şirket ve işçilerini dezavantajlı konuma sokacak kuralları koymak istediğini ve buna izin vermemeleri gerektiğini söylemiştir (Yu, 2017). ABD müttefiklerini bu bankaya katılmama konusunda baskılamasına rağmen İngiltere ve Almanya başta olmak üzere birçok ABD müttefik ülkesi bankaya ortak olmuşlardır. Bu durum ABD'nin etkileme gücünün daraldığını ortaya koyarken onun yerini Çin'in aldığını söylemek hala mümkün değildir. AAYB, Batı merkezli finansal düzene yönelik Çin'in bir meydan okuması olmanın ötesinde, bir yandan Çin'in ticari ve jeopolitik çıkarlarını geliştiren ama aynı zamanda Batı tarafından kurulmuş küresel finansal rejimle tamamen bütünleşik bir bankadır. Dahası Guiseppe Gabusi'ye göre (2017) bu bankanın varlığından esas kazançlı çıkan Çin değil, liberal düzende yeni ittifaklar kurarak kendini yeniden var eden küresel finans düzenidir.

Tablo 2. Asya Altyapı Yatırım Bankasında En Çok Pay Sahibi Olan 12 Ülke, Nisan 2019

Ülke	Katılım Tarihi	Pay (Milyon Dolar)	Ortaklık Payı (%)
Çin	25.11.2015	29780	30,9
Hindistan	11.01.2016	8367	8,7
Rusya	28.11.2015	6536	6,8
Almanya	25.11.2015	4484	4,7
G. Kore	25.11.2015	3739	3,9
Avustralya	25.11.2015	3691	3,8
Fransa	16.06.2016	3376	3,5
Endonezya	14.01.2016	3361	3,5
İngiltere	25.11.2015	3055	3,2
Türkiye	15.01.2016	2610	2,7
İtalya	13.07.2016	2572	2,6
Suudi Arabistan	19.02.2016	2545	2,6

Kaynak: AAYB resmi web sitesi (aiib.org)

Şu ana kadar (Nisan 2019) 70'in üzerinde ülke AAYB'na ortak olmuşlardır. Avrupa ülkelerinin toplam ortaklık payı yaklaşık %22'dir. Tek Kuşak Tek Yol girişiminin ana hedeflerinden birisi alım gücü yüksek Avrupa ülkeleri ile aşırı üretim sorunu yaşayan Çin'in ekonomik bütünleşmesini arttırmaktır. Bununla birlikte bu girişim Avrupa Birliği yatırım planlarına da katkı sunmaktadır (Lim, 2016:123). Avrupa'da özellikle karasal ve orta ve doğu Avrupa ülkelerinin, Tek Kuşak Tek Yol girişiminin yaratacağı taşımacılık üzerindeki maliyetlerin azalmasından önemli ölçüde ekonomik getiri elde edileceğini hesaplayan çalışmalar vardır (Herrero ve Xu, 2017). Bu bağlamda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de bu girişime olumlu bakmaktadır. Çekya, Polonya, Romanya, Slovakya, Litvanya, Yunanistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Arnavutluk, Bosna-Herkes, Karadağ, Türkiye¹⁰ ve Mart 2019 itibariyle İtalya AAYB ortaklığının ilerisine geçerek, Çin ile Tek Kuşak Tek Yol girişiminin geliştirilmesi üzerine karşılıklı mutabakat anlaşması imzalamışlardır. Bu ülkeler altyapı yatırımları için dış kaynak arayışında olan ülkelerdir ve bu anlaşma ile Çin'den aldıkları kredi ile liman, demiryolu ve benzeri altyapı projelerini inşa etmeyi ve kendi altyapı yatırımlarını Kuşak ve Yol girişimi ile uyumlu olarak geliştirmeyi planlamaktadırlar. İngiltere, Almanya ve Fransa ise AAYB'daki etkin konumlarına ve girişime olan desteklerine karşın bağlayıcılığı olmasa da böylesi bir siyasal anlaşmadan kaçınmaktadırlar.

İpek Yolu Ekonomik Kuşağı girişimi ilk açıklandığında Rusya bunu Avrasya Ekonomik Birliği'ne bir rakip olarak değerlendirmiş ve şüpheyle yaklaşmış (Lim, 2016) ancak süreç içerisinde girişimi en çok destekleyen ve en çok işbirliği yapan ülkelerden biri olmuş, Tek Kuşak girişimini Avrasya bölgesinin yatırım ve ticaret faaliyetlerini geliştirecek önemli bir araç olarak görmüştür (Timofeev, Lissovolik ve Filippova, 2017). Rusya bu girişimin özellikle kaynak bakımından zengin ancak nüfusu az olan Sibirya bölgesinin batıdaki ekonomik merkeze entegrasyonu artırma potansiyeli ile ilgilenmektedir. Altyapı yatırımlarının ilerlemesine paralel olarak Çin firmaları, Rusya ve Orta Asya'dan tarım arazileri, doğal gaz ve petrol sahaları ve maden hakları satın almakta veya kiralamaktadır (Zhang, 2017). Girişimin en çok ilerleme kaydettiği Orta Asya bölgesinde Çin'in ekonomik etkisi genişlemektedir.

Bu girişime Asya'da en kuşkulu bakan ülke olan Hindistan, Çin'in girişimi karşısında ikircikli bir tutum almaktadır. Bir taraftan altyapı yatırımları ile başta bölge içi düşük ticaret hacmini artırma ve Donald Trump'ın ABD içerisinde bilgi teknolojileri sektörüne destek vaadi sonrası Hindistan'ın bölgesel işbirliğini geliştirme arayışı olmak üzere (Jeganaathan, 2017) yaratılacak ekonomik çıktıları desteklerken diğer taraftan Çin'in bölgesel lider konumunun güçlenmesini endişe ile karşılamaktadır (Jacob, 2017). İki ülke arasındaki esas sorun Çin'in Pakistan

¹⁰ Türkiye ve Çin 14 Kasım 2015 tarihinde 'İpek Yolu Ekonomik Kuşağının, 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolunun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı'nı imzalamışlardır. Bu mutabakat zaptı 15 Kasım 2017 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Mutabakat temel olarak, politika eşgüdümünü, ortak altyapı geliştirme girişimlerini, iki ülke arası serbest ticareti, ticarete yerel para birimlerinin kullanımını yaygınlaştırılmasını ve bilimsel ve kültürel işbirliğini öngörmektedir.

ile geliştirdiği Çin-Pakistan Ekonomik koridoru girişimidir. Bu girişim Kuşak ve Yol'un şu ana kadarki en yüksek sermayeli yatırımı olmuştur ve çatışmalı Keşmir bölgesinden geçmektedir.

İran, her ne kadar finansal entegrasyon konusunda sorunlar olsa da bu girişimi dünya ekonomisindeki konumunu geliştirmek için bir fırsat olarak görerek desteklemektedir (Shariatinia ve Azizi, 2017). İran, 2012 yılında petrol satışlarında RMB'nin de kullanılabilceğini kabul etmiş ve 2017 itibariyle Çin, İran petrolünün en büyük alıcısı haline gelmiştir. Aynı zamanda İran, coğrafi olarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşması planlanan ağın zorunlu geçiş noktasıdır. Dolayısıyla İran Kuşak ve Yol'un en önemli paydaşlarından. Buna rağmen Kasım 2018'de tekrarlanan ABD'nin İran ambargosu sonrasında Çin petrol alımını önce durdurmuştur sonrasında ise kısıtlı olarak devam ettirmektedir.

Sonuç

Tek Kuşak Tek Yol girişimi amaçları ve sonuçları ile dünya sisteminde hegemonyanın dönüşümü arasında ilişki kuran çalışmaları iki grup altında toplamak mümkündür. Devletleri ana aktör alan ve ekonomik süreçleri devletlerin güç arayışının bir uzantısı olarak gören bir yaklaşımla, Çin'in bu girişimi, ABD'nin yerine geçmeye yönelik bir emperyal proje olarak ele alınabilir. Örneğin Changhoon Cha (2017), Tek Kuşak Tek Yol girişimini, küresel jeopolitik alanının dönüştürülmesini amaçlayan, Çin'in 21. yüzyıldaki güç arayışının bir ifadesi olarak ele almış ve bu girişim ile ABD'nin II. Dünya Savaşı öncesi ve başta Marshall Planı olmak üzere savaş sonrası dış politikasıyla benzerlikleri vurgulamıştır. Buna göre bu girişim öncelikli olarak emperyal ve jeopolitik temelli bir devlet stratejisidir ve ABD hegemonyasına alternatif üretme amacındadır. Bu görüş aynı zamanda ABD siyasal elitinin girişime yönelik genel tutumuyla da örtüşmektedir. Bu yaklaşımı savunanlar girişimin ekonomik açıdan verimsiz olduğu tezinden hareketle asıl amacının altyapı projelerinin ve doğal kaynak işletmelerinin Çin şirketlerince ele geçirilmesi ve paydaş ülkeleri Çin'e siyasi olarak bağımlı kılma arayışı olduğunu savlamaktadırlar.

Yine devlet merkezli karşı görüşe göre ise Çin'in bu girişimdeki liderliği genellikle, *bağlantılandırıcı liderlik* ismiyle bir tür hegemonik amaçlı olmayan yumuşak ve gevşek bir liderlik olarak ortaya koyulmaktadır (Andornino, 2017). Buna göre Çin, bu girişime diğer ülkelerin desteğini çekmek için karşılıklı kazanç durumu yaratmaya çalışmaktadır ve mevcut düzen içindeki siyasal yapılarla uyum içeresindedir. ÇKP'nin Tek Kuşak Tek Yol'un siyasi amaçlarına yönelik resmi tutumu da bu görüşe yakındır.

Bu girişimi salt jeopolitik strateji ve devletlerarası güç mücadelesinin bir aracı olarak ele almanın neden yanlış olduğunu hegemonik döngülerden bahsederken göstermeye çalışmıştık. Dahası bu girişimin jeopolitik yönü küresel ölçekte bir meydan okumaya değil, bölgesel bir rekabete işaret etmektedir. Çin, ABD'den de

önce bölgesel birleşmenin liderliği için Hindistan ve Rusya ile rekabet halindedir ve hala kendi iç bölgesel çelişkilerini aşamamıştır. Çin'in kendi bölgesel çelişkileri sadece iç ve kıyı bölgeleri arasındaki gelişmişlik uçurumundan ibaret değildir aynı zamanda coğrafi büyüklüğü ve siyasal parçalı yapısı ile de bağlantılı farklı milliyetçilikler ve etnik isyanlar bölgesel bütünlüğünü engellemektedir. Karataşlı ve Kumral'a göre (2017) bu durum Çin'in yeni bir hegemonik güç olarak yükselişinin önündeki en önemli kısıtlamalardan birisidir. Her ne kadar resmi planda yer almasa da Tek Kuşak Tek Yol'un siyasal amaçlarından biri de bu ülke içi birliğin güçlendirilmesi olması muhtemeldir. Sonuç olarak bu girişim salt jeopolitik bir strateji olmadığı gibi siyasal vizyonu da küresel değil ne kadar geniş olarak tanımlansa da bölgesel olarak sınırlıdır ve de başta Çin'in yavaşlama eğiliminde olan büyüme hızını koruma arayışı olmak üzere ekonomik motivasyonlardan bağımsız olarak ele alınamaz.

Jeopolitik devlet merkezli yaklaşımın karşısında, devlet politikalarını ekonomik süreçlerin ve hâkim sınıfların yönetiminin bir uzantısı olarak ele alan, genellikle Marksist literatürden beslenen karşı yaklaşımlar ise bu girişimi küresel kapitalizmin yeniden yapılanması için bir hamle olarak görür. Buna göre yeni ipek yolunun vizyonu bir jeopolitik manevra olmaktan çok ekonomik kaygılara dayalı bir mekânsal düzenlemedir (*spatial fix*). Arrighi'nin öngörülerinden yola çıkarsak Çin'in liderliğindeki bu girişim, geniş bir coğrafi alanda barışçıl bir bütünleşme yaratacak ve insan ve malların taşıma maliyetlerini düşürerek, ekonomik anlamda mevcut dünya sisteminin daha eşitlikçi bir yere evrilmesine katkı yapacaktır. Bu bağlamda bu girişim, emeğin ve doğanın yeniden üretim maliyetlerinin Çin merkezli olası yeni hegemonya rejimince içselleştirilmesinin bir öncül adımı olarak görülebilir. Ancak gelinen nokta da hem Çin devletinin yükselen işçi hareketlerine yönelik baskıcı tutumu hem de girişimin sermaye birikimini merkeze alması böylesi bir iyimserliğe ters düşmektedir.

Arrighi'nin yaklaşımının yine Marksist bir eleştirisi ise Tek Kuşak Tek Yol girişimini mekânsal düzenleme üzerinden ve çevresel yıkım yoluyla sermaye birikiminin devamlılığını sağlamayı amaçlayan bir neoliberal proje olarak ele alır. Örneğin, Tim Summers'a göre (2016) kentsel noktaları birbirine bağlayan ağlar biçiminde ifade bulmuş olan, kapitalist kalkınmacı fikirlerin yeniden üretiminde içkin olan mekânsal paradigmlar, yoğunlaşmış küreselleşme koşulları altındaki güncel politik ekonominin hâkim bir özelliğidir. Ona göre, Avrasya kıtası boyunca yükselen altyapı inşasının arkasında yatan motivasyonlar öncelikli olarak ekonomik ve ticaridir; Çin'in küresel kapitalist ekonominin yeniden üretiminde oynadığı rolün mantığıdır. Bu mantığı takip ederseniz, bu girişim ile Çin, ABD'ye alternatif bir hegemonya rejimi kurmaktan çok mevcut düzenin ve hâkim birikim rejiminin devamlılığı için kaynaklarını seferber etmektedir. Bu açıklama biçiminin en büyük zayıflığı girişimin hiçte iktisadi mantıkla örtüşmeyen yanlarının olmasıdır. Güzergâhlar ve yatırımlar en kârlı olacak şekilde değil ekonomik çıktılar ile siyasal

bütünleşmenin aynı anda geliştirilebileceği şekilde planlanmaktadır. Yatırımların sonucunda oluşan kârlar ise büyük oranda Çinli şirketlerin elinde yoğunlaşmaktadır. Dahası tüm projenin kâğıt üzerinde sekiz trilyon dolar değerine varabilen devasa büyüklüğüne rağmen çeyreğinden çok daha az bir miktarı hayata geçirilebilmiştir. Ölçeklediğimizde, girişimin dünya kapitalizminin büyüme hızını korumasına ve uluslararası sermayenin yatırıma dönüşmesine yapabileceği katkı oldukça mütevazıdır. Sonuç olarak Tek Kuşak Tek Yol girişimini kapitalist dünya sisteminin dönüşümü ile ilişkilendirebilmek için yukarıda değindiğimiz siyasal ve ekonomik süreçleri bir bütün olarak ele alabilecek bir yaklaşıma başvurmamız gerekmektedir.

Karatani'nin önerdiği kesintili ve tekrar eden hegemonik döngüleri dayalı analitik çerçeveyi kullanarak, Çin merkezli hegemonya dönüşümü ve Tek Kuşak Tek Yol girişimi arasında ilişki kuran tüm bu ekonomi ve devlet merkezli yaklaşımları bir bütün olarak ele almamız mümkündür. Buna göre, 1990'lerden itibaren, ABD hegemonyasına doğrudan bağımlı ekonomik olarak liberal, devlet yapısı olarak ise egemen ulus-devletlere dayalı düzen pratik olarak sona ermiştir. Dünya tarihinin ekonomik olarak merkantilist, siyasal yapılar bağlamında ise (çoklu) emperyalist aşamasına geçilmiştir. Bu dönemin en belirgin karakteristiği, ulus-devletlerin bir araya gelerek emperyal karakterde ulus-üstü siyasal yapılar oluşturmaya eğilimli olmasıdır. Bu yapıların emperyal karakteri ise siyasal ve gerektiğinde askeri güçlerini, yerel sermayelerinin kârlılığını güvence altına alacak bölgesel girişimler için kullanmasından gelmektedir. Çin'in Tek Kuşak Tek Yol girişimi de bu bağlamda emperyal karakterde bir bölgesel siyasal birliğin kurulmasına ve başta Çin sermayesi olmak üzere bu bölgesel birliğe katılan ülkelerin sermayelerinin değerlendirilmesine ve kârlılığını sürdürmesine katkı yapmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Çin'in ekonomik ve siyasal genişlemesi ne mevcut düzene bir total meydan okuma ne de onunla tam uyum sağlama olarak anlaşılabilir. Başta dünya sisteminin merkez ülkeleri olmak üzere, tüm dünyada merkantilist-emperyalist politikalar yaygınlaşır ve bu karakterdeki siyasal hareketler iktidara gelirken, Çin de bu sistemik baskı karşısında kendi payına düşen rolü oynamaktadır. Sonuç olarak bu girişim, yeni bir hegemonya kurma arayışının değil, aksine bir hegemonyanın olmadığı ve yakın zamanda muhtemelen yenisinin kurulamayacağı bir dünya sistemine uyum sağlama arayışının bir parçasıdır.

Kaynakça

- Andornino, G. B. (2017) "The Belt and Road Initiative in China's Emerging Grand Strategy of Connective Leadership", *China and World Economy*, 25(5): 4-22.
- Arrighi, G. (2007) *Adam Smith in Beijing: Lineages of the 21st Century*, Londra: Verso.
- Arrighi, G. (2010) *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, Londra: Verso.
- Bergesen, A. (1984) "The Critique of World-System Theory: Class Relations or Division of Labor?", *Sociological Theory*, Cilt 2: 365-372.

- Brenner, R. (1977) "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, 104: 25-92
- Cha, C. (2017) "China's Westward March : Strategic Views of One Belt, One Road", *The Korean Journal of International Studies*, 15(3): 483-500.
- Char, J. ve R. A. Bitzinger (2016) "Reshaping the People's Liberation Army since the 18th Party Congress: Politics, Policymaking, and Professionalism", *Journal of Strategic Studies*, 39(5-6): 599-607.
- Dierckx, S. (2015) "China's Capital Controls: Between Contender State and Integration Into the Heartland", *International Politics*, 52(6): 724-742.
- Fei, D. (2017) "Worlding Developmentalism: China's Economic Zones Within and Beyond its Border", *Journal of International Development*, 29(6): 825-850.
- Gabusi, G. (2017) "Crossing the River by Feeling the Gold": The Asian Infrastructure Investment Bank and the Financial Support to the Belt and Road Initiative", *China and World Economy*, 25(5): 23-45.
- Gottwald, J. ve S. Bersick (2015) "The Domestic Sources of China's New Role in Reforming Global Capitalism", *International Politics*, 52(6): 779-800.
- Gulick, J. (2011) "The Long Twentieth Century and Barriers to China's Hegemonic Accession", *Journal of World-Systems Research*, 17(1): 4-38.
- Hameiri, S. ve L. Jones (2016) "Rising Powers and State Transformation: The case of China", *European Journal of International Relations*, 22(1): 72-98.
- Herrero, A. G. ve J. Xu (2017) "China's Belt and Road Initiative: Can Europe Expect Trade Gains? ", *China and World Economy*, 25(6): 84-99.
- Hilferding, R. (1981) *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Londra, Boston ve Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Jacob, J. T. (2017) "China's Belt and Road Initiative: Perspectives from India", *China and World Economy*, 25(5): 78-100.
- Jeganaathan, J. (2017) "'OBOR' and South Asia: Can India and China Cope with the Emerging 'New Normal' in the Region?", *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 10(2): 161-178.
- Karatani, K. (2014) *The Structure of World History: From Modes of Production to Modes of Exchange*, Durham: Duke University Press.
- Karataşlı, S. S. ve S. Kumral (2017) "Territorial Contradictions of the Rise of China: Geopolitics, Nationalism and Hegemony in Comparative-Historical Perspective", *Journal of World-Systems Research*, 23(1): 5-35.
- Lim, W. X. (2016) "China's One Belt One Road Initiative: A Literature Review", T. W. Lim, H. H. Lee Chan, K. Hui-Yi Tseng ve W. X. Lim, *China's One Belt One Road Initiative* içinde, Singapur: Imperial College Press: 113-131.
- Luo, Z. (2017) "Intrastate Dynamics in the Context of Hegemonic Decline: A Case Study of China's Arms Transfer Regime", *Journal of World-Systems Research*, 23(1): 36-61.
- Shariatinia, M. ve H. Azizi (2017) "Iran-China Cooperation in the Silk Road Economic Belt: From Strategic Understanding to Operational Understanding", *China and World Economy*, 25(5): 46-61.

- Stephen, M. D. (2014) "Rising Powers, Global Capitalism and Liberal Global Governance: A Historical Materialist Account of the BRICs Challenge", *European Journal of International Relations*, 20(4): 912-938.
- Summers, T. (2016) "China's 'New Silk Roads': Sub-national Regions and Networks of Global Political Economy", *Third World Quarterly*, 37(9): 1628-1643.
- Timofeev, I., Y. Lissovnikov ve L. Filippova (2017) "Russia's Vision of the Belt and Road Initiative: From the Rivalry of the Great Powers to Forging a New Cooperation Model in Eurasia", *China and World Economy*, 25(5): 62-77.
- Vanaik, A. (2013) "Capitalist Globalisation and the Problem of Stability: Enter the New Quintet and Other Emerging Powers", *Third World Quarterly*, 34(2): 194-213.
- Wallerstein, I. (2006) *World Systems Analysis: An Introduction*, Durham: Duke University Press.
- Yu, H. (2017) "Motivation Behind China's 'One Belt, One Road' Initiatives and Establishment of the Asian Infrastructure Investment Bank", *Journal of Contemporary China*, 26(105): 353-368.
- Zhang, X. (2017) "Chinese Capitalism and the Maritime Silk Road: A World-Systems Perspective", *Geopolitics*, 22(2): 310-331.

Veri Kaynakları

- Mercator Institute for China Studies (2019). *China creates a global infrastructure network | Interactive map of the Belt and Road Initiative*. [online] Buradan ulaşılabilir: <https://www.merics.org/en/bri-tracker/interactive-map> [erişim tarihi 15 Nisan 2019].

Kapitalist-Emperyalist Dünya Sistemi ve Çin: Çevreden Merkeze Uzun Yürüyüş mü, Engelli Koşu mu?¹

Onurcan Ülker²

Öz

Çin 1970'lerin sonundan bu yana, üretici güçlerin gelişmesine yönelik aşırı bir tapınma temelinde meşrulaştırılan, aşamalı fakat istikrarlı bir kapitalist yeniden-inşa sürecinden geçiyor. İhracat-merkezli büyüme stratejisi, 2008 krizine dek, sosyalizm-sonrası dönemin 'reformcu' önderleri tarafından uygulamaya konulan Çin sermaye birikim modelinin merkezinde yer aldı. Ne var ki 2008'den sonra, Çin'de üretilen mallara yönelik küresel talebin düşmesi ve Çin'in ekonomik büyümesinin yavaşlaması, ÇKP'yi 'reform ve dışa açılma'dan geri adım atmaksızın yeni bir yol izlemeye zorladı. O zamandan beri ÇKP'nin henüz 1990'ların sonunda geliştirdiği 'dışarı yönelme' stratejisi, 'Çin'e özgü' sermaye birikiminin omurgası hâline gelmiş durumda. Çin'in çektiği doğrudan yabancı yatırım miktarı hâlâ muazzam büyüklükte; ancak son yıllarda Çin, aynı zamanda dünyadaki ikinci büyük net sermaye ihracatçısına da dönüştü. Küresel Güney'in hammadde zengini ülkelerinde Çin etkisi gittikçe artıyor ve Çin, artık çok daha etkin bir dış politikta izliyor. Bu güncel gelişmeler, Çin içinde ve dışındaki Marksist çevrelerde de, Çin'in devasa sermaye ihracının niteliği ve Çin'in mevcut kapitalist-emperyalist dünya sistemi içindeki rolüne ilişkin tartışmaları tetikliyor. Bu makalenin amacı da, Çin'in yoksul, tarıma-dayalı bir çevre ekonomisinden kapitalist (hatta kimilerine göre 'emperyalist') bir süper-güç konumuna 'yükselmesi'ni baltalayabilecek yapısal sınırlılıkların bir tahlili ışığında, söz konusu tartışmalarda dile getirilen farklı argümanların eleştirel bir değerlendirmesini sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kapitalist-emperyalist dünya sistemi, Çin'in yükselişi, Çin Komünist Partisi (ÇKP), piyasalaşma, sermaye ihracı.*

The Capitalist-Imperialist World System and China: A Long March or an Obstacle Race from the Periphery to the Core?

Abstract

China has been going through a gradual but steady capitalist restoration process justified on the basis of a borderline fetishistic adoration for the development of productive forces since the late 1970s. Until 2008 crisis, export-oriented growth strategy remained at the

¹ Makale gönderim ve kabul tarihi: 12.03.2019 - 15.05.2019

² Bağımsız araştırmacı. ORCID Numarası:0000-0002-2950-4304

center of the Chinese model of capital accumulation adopted by the 'reformist' leaders of the post-socialist era. However, after 2008, decrease in global demand for Chinese manufactured goods and the slowdown in Chinese economic growth compelled the CPC to take a new path without stepping back from the so-called 'reform and opening-up'. Since then, 'go abroad' strategy, which was formulated by the Chinese government as early as the late 1990s, has become the backbone of the capital accumulation 'with Chinese characteristics'. The volume of FDI being attracted into China is still huge, yet China has also become the world's second largest net capital exporter in recent years. Chinese influence over the raw-material-rich Global South nations has consistently been growing, and China has been pursuing a more active foreign policy. These recent developments also trigger debates on the character of China's massive export of capital and the role of China in the contemporary capitalist-imperialist world system among Marxist circles in and out of China. The purpose of this paper is to provide a critical evaluation of different arguments raised in these debates in the light of an analysis of structural constraints that might hamper 'the rise of China' from a poor, agrarian, peripheral economy into a capitalist (and for some, even 'imperialist') superpower.

Keywords: *Capitalist-imperialist world system, rise of China, Communist Party of China (CPC), marketization, export of capital.*

Giriş

2018 yılının başlarında, kapitalist-emperyalist dünya sistemine ilişkin çalışmalarıyla tanınan iki eleştirel aydın, John Smith ve David Harvey arasında uluslararası Marksist çevrelerde geniş yankı uyandıran şiddetli bir polemik patlak verdi.

Smith (2018a), tartışmanın fitilini ateşleyen yazısında, Harvey'in, neoliberal dönemde küresel ölçekte servet akışının yön değiştirdiği savıyla "emperyalizmi inkâr ettiğini" öne sürüyordu. Buna göre, üretimin küresel ölçekte düşük ücretli ülkelere kayması, Harvey'in iddiasının aksine, "Batı" ve "Doğu" arasındaki sömüren-sömürülen ilişkisinin tersine dönmesi anlamına gelmiyor; aksine, emperyalist sömürünün derinleştiğine işaret ediyordu. Harvey'in muhatabına verdiği yanıtın üslubu, en az kendisine yöneltilen suçlamalarınki sert kadar oldu. Harvey'e göre (2018), "köklerini Lenin'den alan (ve John Smith gibilerin sonradan dokunulmaz addettiği) geleneksel emperyalizm kavramsallaştırması", günümüzde "bütün dünyada meydana gelmekte olan karmaşık mekânsal, bölgelerarası ve yere-özü üretim, gerçekleşme (realizasyon) ve bölüşüm biçimlerini tanımlama noktasında yetersiz" kalıyordu. 1960'ların sonundan itibaren sırasıyla Japonya, Güney Kore ve Tayvan'ın katıldıkları sermaye ihracı furçasında, şimdi sıra Çin'e gelmişti. Üstelik Çin'den önce Doğu Asya'nın yatırımları büyük ölçüde Kuzey Amerika ve Avrupa'ya akarken, 2000 yılında dış yatırım haritası neredeyse bomboş olan Çin, günümüzde,

yalnızca Kuşak ve Yol projesiyle Orta Asya'dan Avrupa'ya değil, özellikle Doğu Afrika boyunca ve Latin Amerika'ya da uzanıyordu. Latin Amerika ve Afrika'da, doğayı yıkıma uğratan madencilik faaliyetlerine ve toprak gaspı pratiklerine bakıldığında, Çin firmaları ve devlet fonlarının başı çektiği görülecekti. Çin, artık dünyanın en büyük ikinci ekonomisiydi ve Japonya'yla birlikte, ABD hükümetinin en borçlu olduğu iki ülkeden biriydi. Smith'in başvurduğu "sabit, katı emperyalizm teorisi", bütün bu gelişmeleri nasıl açıklayacaktı? Peki ya Çin, o da "yeni bir emperyalist güç" müydü?

Yazının ilerleyen bölümlerinde, Smith'in bu sorulara verdiği yanıtlara tekrar döneceğiz. Ne var ki tartışmanın kendisi ve Çin'in söz konusu tartışmanın tam da merkezinde yer alması, dikkate değer bir olguya işaret ediyor: Günümüzde, kapitalist-emperyalist dünya sisteminin mevcut durumunu, Çin'in denklem içerisindeki konumuna ve bu ülkede yaşanan gelişmelere özel olarak eğilmeksizin tahlil etmek artık olanaksız hâle geldi. Dahası, genel olarak dünyada, özel olarak ise Çin'de Marksistler ve diğer sistem-karşıtları, tam da Harvey'in sorduğu sorulara verdikleri farklı yanıtlar temelinde uzlaşması neredeyse imkânsız çok sayıda kutba bölünmüş durumda. Çin, "dünya egemenliğini ele geçirmek" için çoktan ABD'ye rakip olan "yeni-emperyalist ülkelerin en güçlüsü" mü (Engel, 2017: 37-40); yoksa ABD emperyalizmi ve Batılı kapitalist ülkeler üzerinde kurduğu baskı sayesinde, geçmişte Sovyetler Birliği'nin oynadığına benzer ilerici bir rol mü üstleniyor? (Singh, 2018) İktidar partisinin önderlik ettiği "devlet kapitalisti şirketler topluluğu", kapitalist restorasyonun ardından Çin'in emperyalist bir yönelime girmesine de önyak mı oldu (Hánliújí, 2014: 97); yoksa kapitalizm yoluna sapan Çin, egemen sınıf olan burjuvazinin ABD tekeli sermayesiyle simbiyotik bir ilişki geliştirdiği, ABD'nin jeopolitik hegemonyası ve iktisadî baskılarına göğüs gerebilecek güçten yoksun ve emperyalist olmak şöyle dursun, kapitalist dünya sistemi içindeki konumu itibarıyla hâlâ yarı-çevre bir ülke mi? (Jǐnggāngshān wèishì, 2018) Her şey bir yana, bütün bu sorulara yanıt aramak ve söz konusu kafa karışıklığının başlıca sebeplerini saptamak niçin büyük önem taşıyor?

Yakın zamanda Çin Yeni-Sol/Yeni-Maoist hareketinin farklı kanatlarını karşı karşıya getiren 'Çin emperyalizmi' tartışması üzerine kaleme alınmış bir değerlendirme yazısında, yazar meseleyi şu şekilde özetliyor:

"Çin emperyalizmi teorisi"ni niçin tartışmalıyız? Çin'in toplumsal niteliğini ve kapitalist dünya sistemi içinde Çin'in konumunu niçin tartışmalıyız? Bunu, herhangi bir skolastik ya da soyut akademik sorunu çözüme kavuşturmak adına mı yapıyoruz? Hayır. Bunu, kimin klâsik yapıtları mekanik biçimde daha iyi akılda tuttuğunu, kimin Marksist-Leninist teoride otorite olduğunu karşılaştırmak için mi yapıyoruz? Hayır. Bunu, kimin lafta daha radikal ve daha devrimci olduğunu, kimin sloganının insanların duygularını daha çok harekete geçirdiğini karşılaştırmak için mi yapıyoruz? Hayır. Bunu yapmamızın, "Çin emperyalizmi teorisi"ni tartışmamızın, herhangi bir teorik meseleyi tartışmamızın tek nedeni vardır; o da devrim yapmaktır (Yuǎnháng yī hào, 2018).

Bu yaklaşım, günümüzde Çin üzerine kafa yoran bütün Marksistler ve sistem karşıtları açısından önemli bir uyarı niteliğinde. Çin'de piyasalaşmaya koşut olarak reformcu seçkinler tarafından ıskartaya çıkartılan Mao-dönemi söylemiyle ifade edecek olursak, Çin'e ilişkin bütün kuramsal tartışmalarda 'siyasetin kumanda etmesi' (*zhèngzhì guàshuài*) ilkesini uygulamak ve sonul hedefi daima göz önünde bulundurmamak, istemeden de olsa hatalı bir siyasal pozisyon alma ihtimalinin önüne geçebilecek en sağlam dayanaklardan biri. "Leninizm/sosyalizm/komünizm" gibi kavramları gelişigüzel biçimde, Batı-tarzı çok partili liberal demokrasinin ve insan haklarının karşıtı olarak kodlayan ana akım "Çin düşmanlığının" Batı basını ve akademisinde son derece yaygın kabul gördüğü (Kerswell ve Lin, 2017: 33-34); yeni bir tür "Sinolojik-oryantalizmin" küresel entelektüel siyasal kültürü derinden etkilediği ve hatta şekillendirdiği (Vukovich, 2012); dahası, ülkesinin Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da yakın dönemde gerçekleştirdiği en kanlı müdahalelerin sorumluluğunu taşıyan ABD Eski Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın bile, Çin'in Afrika'daki faaliyetlerini "yeni sömürgecilik"le suçlayabildiği (Odoom, 2011) çetrefilli bir süreçten geçiyoruz. Bu koşullarda, her bir kavramı kullanırken kılı kırk yarmak gerekiyor. Çin'in yükselişi karşısında hem eleştirel hem de kapitalist-emperyalist dünya sistemi içerisindeki mevcut saflaşmalardan bağımsız bir tutum geliştirebilmenin yegâne yolu da bu.

Okuyacağınız makale de, böyle bir arayıştan yola çıkıyor. Bir yandan bir bölümüne yukarıda üstünkörü değinilen bazı ihtilaflı görüşlerin farklı yönleriyle haklı ve haksız olduğunu eklektizme düşmeden somut örnekler temelinde açıklamaya çalışırken, öte yandan Harvey'in (2018) "sabit" ve "kaba" olarak nitelendirdiği "geleneksel" yaklaşımın neoliberal dönüşüm sonrası dönemde de hâlen geçerli bir analiz yöntemi sunmaya devam ettiğini, Çin'in kapitalist-emperyalist dünya sistemi içerisindeki konumuna ilişkin güncel tartışmalar ekseninde genel hatlarıyla ortaya koymayı hedefliyor.

Yükselen Çin ve Dünya

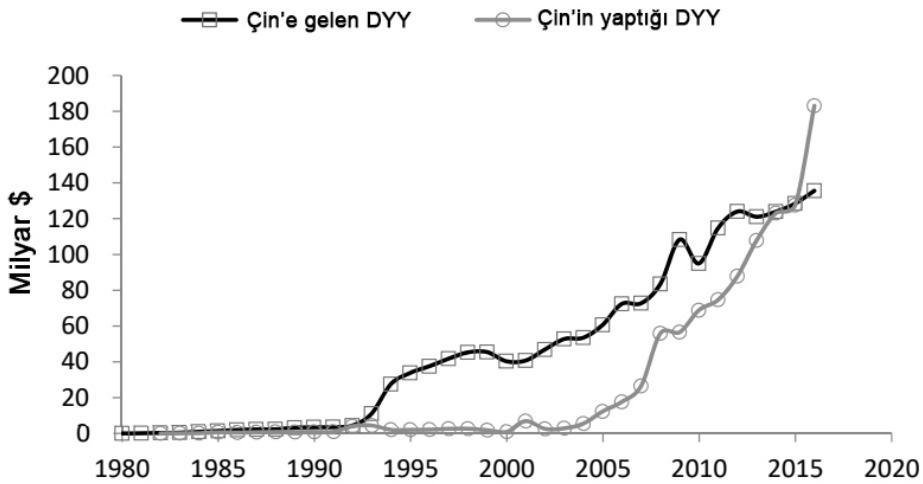
Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Devlet Başkanı ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) Genel Sekreteri Xi Jinping, 2014 yılında, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin devrimden sonra yeniden kurulmasının 50. yıldönümü münasebetiyle Fransa'yı ziyaret etti. Xi, ziyaret sırasında yaptığı bir konuşmada, Napolyon'un meşhur "Çin uyuyan bir aslandır. Bırakın uyusun, çünkü uyandıği vakit dünyayı sarsacaktır" sözüne atıfla, "İşte bugün aslan uyandı. Ama o barışçıl, cana yakın ve uygardır" diyordu (Ng ve Chen, 2014).

Aslanın uyandıği doğru; gerçekten de Çin, özellikle Xi yönetimi iş başına geldiğinden beri çok daha etkin bir dış politika izliyor. 2018 yılında 25 ülkeden 26 binin üzerinde kişiyle gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, katılımcıların %70'i Çin'in on yıl öncesine göre dünyada daha önemli bir rol oynadığı düşüncesindeydi (Wike vd., 2018). Öte yandan Çin'in ne kadar uysal olduğu ya da ABD'nin başını

çektığı mevcut egemen emperyalist blok ile arasındaki çelişkiler keskinleşmeye devam ederken 'barışçıl yükselme' (*héping juéqǐ*) çizgisini daha ne kadar koruyabileceği büyük bir soru işareti.

Çin, uzun yıllar boyunca, çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ) geliştirdiği ya da tasarladığı malların üretim ve montaj merkezi olarak anıldı. Ucuz, kitlesel ve Mao döneminde uygulanan sosyalist politikalar sayesinde düşük gelir grubundaki diğer ülkelere kıyasla çok daha sağlıklı ve eğitilmiş (dolayısıyla emek gücünün yeniden üretimi açısından görece masrafsız) bir işgücüne sahip olması, yine Mao döneminde kurulan sanayi altyapısıyla birlikte, sosyalizm-sonrası dönemde piyasalaşan Çin'i, yabancı sermaye için cazip bir yatırım merkezi hâline getirmişti. Çin'e yapılan yıllık net doğrudan yabancı yatırım miktarı 1985'te 1 milyar dolarken 2002'de 50 milyar doları aştı; küresel ölçekte doğrudan yabancı yatırım akışlarının durgunlaştığı kriz dönemlerinde bile Çin'e yabancı sermaye girişi artarak devam etti (Hart-Landsberg ve Burkett, 2005: 20-21). Reform ve dışa açılma sürecinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Çin'de üretici güçlerin gelişmesine yaptığı katkı, sosyalist dönemde kurulan bağımsız sanayi altyapısının yaptığı katkıyı görmezden gelme eğilimindeki anaakım yazında genellikle abartılsa da (Engst, 2018), bunların, Çin'in teknoloji transferinde, ihracat patlamasında ve dolayısıyla GSYİH artışında önemli bir rol oynadıkları gerçeği yadsınamaz (Bramall, 2009: 376).

Grafik 1. Çin'e gelen ve Çin'in yaptığı doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), 1980-2016.

Kaynak: Kang vd., 2018.

Çin, hâlâ dünyanın en çok doğrudan yabancı yatırım alan ülkelerinden biri (OECD, 2018); ne var ki yukarıda resmedilen tablo, yakın zamanda, özellikle de 2008 krizinden bu yana bir hayli değişmiş durumda. Artık Çin, aynı zamanda bir

net sermaye ihracatçısı. Çin'in yaptığı doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 2010-2016 yılları arasında neredeyse üç katına çıkarak ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım miktarını geride bıraktı. Böylece Çin, ABD'nin ardından en çok doğrudan yabancı yatırım çeken ikinci ülke olmanın yanı sıra, dünyadaki en büyük ikinci doğrudan yabancı yatırım kaynağı hâline de geldi. Aynı dönemde ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım miktarında ise bu denli büyük bir patlama yaşanmadığı, yalnızca %15'lik sınırlı bir artış gerçekleştiği göze çarpıyor (Grafik 1). Bu durum, Kang vd.'nin (2018: 2) deyişiyle, Çin'in artık "küresel bir imalatçıdan, küresel bir yatırımcıya dönüştüğünün" göstergesi.

Peki dünya son yıllarda niçin böyle bir gelişmeye tanıklık ediyor? Çin ekonomisi, 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca istikrarlı olarak büyüdü. Bu dönemde Çin'in yıllık GSYİH büyüme oranları, Güneydoğu Asya Krizi sırasında yaşanan birkaç yıllık görece hafif düşüş sayılmazsa istikrarlı olarak arttı ve çoğu kez çift haneli rakamlara ulaştı. Ching (2017: 69), pek çok diğer kalkınmakta olan ülkeyle birlikte Çin'in de, özellikle 1990'lardan itibaren kapitalist-emperyalist dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin, kapitalizmin 1970'lerden beri süregelen uzatmalı yapısal krizinin etkilerini bir süre için hafiflettiğinin altını çiziyor. Ancak bu sürdürülemez gelişme, 2008'de ABD'de finansal kriz olarak patlak veren ve hızla bütün dünyayı kasıp kavuran topyekün bir ekonomik krize evrilen bunalımla son buldu. Küresel ticaret hacminin daralması, Çin'de üretilen mallara yönelik talebi de azalttı ve ülkenin ihracat-merkezli büyüme modeli darboğaza girdi. ÇKP yönetimi krize, para yaratarak ve düşük faiz oranlarıyla teşvik ettiği geniş çaplı bir yatırım programıyla yanıt verdi; devletin denetimindeki bankacılık sektörünün sponsorluğunda altyapı ve inşaat patlaması yaşandı. Fakat bu politika, ülkenin büyüme oranlarındaki düşüşü durduramadığı gibi (Grafik 2), hem şirket, yerel yönetim ve hanehalkı borçlarını muazzam biçimde arttırdı hem de inşaat ve buna bağlı pek çok diğer kilit sektörde kapasite aşımını tetikledi (Hart-Landsberg, 2018a; Ching, 2017: 69). İşte Çin, bir süredir bu tıkanıklığı, ÇKP'nin 1990'ların sonunda belirlediği 'dışarı yönelme' (*zōu chūqù*) stratejisini sermaye birikim modelinin merkezine oturtturarak, uzun yıllar boyunca biriktirdiği sermayenin ihracı yoluyla aşmaya çalışıyor.

Lenin'e (1998: 100-101) göre, dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılması, tekeli kapitalizmin belirleyici niteliklerinden biriydi. Günümüzde kapitalist-emperyalist dünya sisteminin en güçlü tekellerini, *Fortune* dergisinin her yıl güncellediği 'Global 500' listesinde bulmak mümkün (Engst, 2017: 75). 2000 yılında, 'Global 500' listesinde yer alan ÇUŞ'ların %86'sı, mevcut egemen emperyalist bloku ('Üçlü') meydana getiren ABD, AB ve Japonya kökenliydi. Çin'in ise listede 1991 yılında sıfır, 2000 yılına gelindiğindeyse yalnızca 12 şirketi bulunuyordu (Quintos, 2017: 33-34). 2018 itibarıyla ise, 'Global 500'deki Çin banka ve şirketlerinin sayısı geride kalan 15 yıl boyunca düzenli olarak artarak 120'yi buldu. İlk beş sıradaki 3, ilk yüz sıradaki şirketlerin ise 22 tanesi Çin kökenli. Dahası,

önümüzdeki üç ila beş yıl içerisinde, listedeki Çin şirketlerinin ABD şirketlerini sayıca geride bırakacağı tahmin ediliyor (Fortune, 2018; F. Fan, 2018). Ne var ki, listedeki Çin banka ve şirketlerinin çoğu, ‘Üçlü’nün şirketlerinden farklı olarak devlete ait (Chen, 2018). Wang ve Miao (2018: 84-93) da, belirledikleri bir dizi kıstası (yurtdışı malvarlığı ve gelirlerin toplam malvarlığı ve gelirlere oranı, yabancı yönetici ve çalışan sayısı, yurtdışı şube sayısı, yapılan doğrudan yabancı yatırımların hacmi, yerleşme, birleşme ve satın almalar yoluyla küresel sanayi zincirine katılım, sosyal sorumluluk projelerini destekleme...) göz önünde bulundurarak hazırladıkları yurtdışına açılmış zirvedeki 50 Çin şirketi listesinde 34 tane KİT olduğunu saptıyor. Görüldüğü üzere kamu sektörü, Çin’in dış yatırımlarının itici gücü. Bu durumun, Çin şirketlerini kapitalist tekellerden farklı kıldığını, dahası Çin’in dış yatırımlarının “sosyalist niteliğinin” bir delili olduğu öne sürenler de yok değil (Argue, 2015).

Grafik 2. Çin’in GSYİH büyüme oranları, 2000-2017.

Kaynak: Dünya Bankası, 2019a.

Marx (2004: 727), kapitalizmin sonunu getirecek olan şeyin “mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi”, yani “kapitalist özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesi” olduğunu söylüyordu. Üretim araçlarının devletleştirilmesi, üretim araçlarının toplumsallaştırılması yönünde atılmış bir adım olabilir; ama bu, özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesi ile eşanlımlı değildir. Mao döneminde, özellikle de Kültür Devrimi sırasında Çin, üretim araçlarında devlet mülkiyetini, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına doğru genişletecek bir arayış içine girmişti. Anshan Demir-Çelik Fabrikası işçileri tarafından geliştirildiği için “Angang Anayasası” (*Āngāng xiànfǔ*) olarak anılan ve Kültür Devrimi sırasında yaygın olan

uygulamaya konan alternatif sosyalist işletmecilik belgesi, işyerlerinde kafa emeği-kol emeği ayrımını ortadan kaldıracak önlemler alınmasını, işçilerin her alanda üretimin planlanması ile siyasa yapım ve uygulama süreçlerine doğrudan katılmasını öngörüyordu (Ching, 2012: 38). Bettelheim'in (1974), 1971'deki Çin ziyareti sırasında yaptığı canlı gözlemler, Kültür Devrimi sırasında işçi örgütlerinin fabrika yönetimine nasıl etkin bir biçimde katıldıklarını ortaya koymaktadır.³

Mao-sonrası reform ve dışa açılma sürecinde ise işler değişti. Çin'in, 1990'ların 'büyüğü tut, küçüğü bırak' (*zhuāndà-fāngxǎo*) sloganıyla gerçekleştirilen kapsamlı özelleştirme kampanyasından geriye kalan KİT'leri, günümüzde tamamen kâr ve rekabet odaklı devlet kapitalisti işletmelere dönüşmüş durumda. Bugüne, birkaç aşamada gelindi: 1984-85 yıllarında gerçekleştirilen İktisadî Yapı Reformu, sekiz basamaklı ücret merdivenini parçalayarak KİT yöneticilerinin işletme kârlarından daha büyük pay alabilmesine olanak sağladı. 1986 İş Sözleşmesi Kanunu, KİT'lerin sosyalist dönemde sunduğu ömür boyu iş güvencesini kaldırarak işveren hâline gelen KİT yöneticilerine uzun ya da kısa vadeli iş sözleşmesiyle işçi istihdam etme hakkı tanıdı. 1988 İşletme Kanunu'yla ise KİT'ler, yasal olarak, piyasa aktörleriyle rekabet etmesi öngörülen, kendi kâr ve zararlarından sorumlu tüzel kişiliklere dönüştürüldü; işçiler sosyalist dönemde devletin kendilerine sunduğu koruma ve sosyal hakları yitirdi (Ching, 2012: 41-42). 1989 Ayaklanması'nın ardından toplumu Mao dönemine yönelik bir nostalji dalgası kaplayınca, işçi sınıfının militan unsurlarının Tiananmen'de oynadığı rolü görmezden gelme eğilimindeki Parti-içi muhalifler, yani Mao-sonrası reformcu önderliğin devletçi kanadı ve toplumsal patlamaya yol açan şeyin ülkenin dizginsizce Batı etkisine açılması olduğunu savunan bürokratlar, bu dalganın da rüzgârıyla seslerini yükseltmeye başladılar. Ne var ki silahlı kuvvetlerin dizginlerini elinde tutan Deng Xiaoping'in piyasalaşmayı sorgulamaya cüret edecek bütün kesimlere gözdağı verdiği meşhur Güney Turu, kısa ömürlü bu dalganın kesin olarak durulmasıyla ve piyasalaşma yolundan geri adım

³ Kuşkusuz Kültür Devrimi'ne ilişkin kapsamlı bir değerlendirme, bu makalenin sınırlarını fazlasıyla aşır. Bununla birlikte ölçeği, içeriği ve dünyaya etkileri bakımından, kendinden önceki Paris Komünü ve Rusya'daki İşçi Denetimi gibi örneklerin fersah fersah ötesine geçen bu özgün emekçi demokrasisi deneyiminin, özellikle Çin'de eski tüfek komünistler arasında hâlâ yaygın olan yaklaşımın aksine bir tür sosyalist 'Asr-ı Saadet' dönemi olmadığını da gözden kaçırmamak gerek. Lin'in (2013: 54-56) dikkat çektiği üzere Kültür Devrimi, hem geniş halk kitleleri lehine pek çok gelişmenin yaşandığı hem de hata ve eksiklikleri nedeniyle hedef aldığından çok daha vahşi bir bürokratik kapitalist sınıfın intikamcı geri dönüşüne istemeden de olsa zemin hazırlayan, derin çelişkilerin iç içe geçtiği bir tarihsel uğrak. Yenilginin sebeplerini burada detaylı biçimde tartışmak yersizdir; ancak hizip çatışmalarının denetimden çıktığı noktada 'sosyalist yolcuların' isyancı ve radikalleri devletin baskı aygıtlarına yaslanarak muhafazakâr yöntemlerle ezmeye ve geleneksel devlet ve Parti bürokrasisini hızla yeniden inşa etmeye yönelmelerinin, Kültür Devrimi için sonun başlangıcı olduğunu saptamak yanlış olmayacaktır (Wu, 2014; Wemheuer vd., 2017). Nitekim 1970'lerden itibaren 'kapitalist yolculara' yeniden geniş bir manevra alanı açan, aynı zamanda 'sosyalist yolcuların' kitle bağlarının zayıflamasına ve kitlelerin depolitize olmaya başlamasına neden olan başlıca gelişme de budur. Mao-sonrası dönemde iktidarı ele geçiren 'kapitalist yolcular sınıfı'nın 'on yıllık kargaşa' (*shí nián dòngluàn*) tezine ve burjuva-liberal Çin uzmanı ve tarihçilerin Kültür Devrimi'ni faşizmden farksız (ve hatta daha beter) bir kitlesel çılgınlık dönemi olarak yaftalamalarına karşı "Çin'in geçmişi için mücadele vermek" ne kadar önemliyse (Gao, 2008), sınıfsız toplum doğrultusunda gerçekleşecek yeni atılımlarda, eski kuşak devrimcilerle benzer hatalara düşmekten kaçınmak için Kültür Devrimi'nin çarpıklıklarından ders çıkarmak ve Mao nostaljisinin ötesine geçmek de bir o kadar önemlidir.

atılmayacağına bütün dünyaya ilân edilmesiyle sonuçlandı. 1990'ların ortalarından itibaren ÇKP önderliği, çok sayıda KİT'in özelleştirilmesini, kalanlarınsa yeniden yapılandırılmasını öngören kapsamlı bir reforma girişti. 1996'da 2,16 milyon olan toplam KİT sayısı, 2004'e gelindiğinde 192 bine düştü; petrol ve rafineri, metalürji, telekomünikasyon ve askerî sanayi gibi stratejik sektörlerde merkezî hükümetin denetiminde faaliyet göstermeye devam büyük şirketler ise, piyasaya girişin önündeki engellerin zayıflatılmasıyla yerli ve yabancı diğer piyasa aktörleriyle rekabete sokuldu (Lin, 2008: 4-5).

Ching (2012: 53-57), devlet mülkiyetinin tarafsız olmadığını, sonul hedef sınıfsız toplum ise "sosyalist projenin", geri bir ekonomide kapitalist gelişme için zorunlu sermaye birikimini yaratmak ise "kapitalist projenin" aracı kılınabileceğini söylüyor. Hem ulusal hem küresel ölçekte piyasa aktörleriyle rekabet etmesi istenen büyük devlet şirketlerinin, temel hizmetleri halka uygun koşullarda sunması ve istihdam yaratması beklenen devlet şirketleriyle aynı mantıkla yönetilmesi beklenemez. Meisner'in (1999: 474-479), Mao'nun izinden giderek "bürokratik kapitalizm" olarak adlandırdığı bir sistemin Çin'de kemikleşmesine yol açan budur. Nitekim devlet şirketleri miras yoluyla sonraki kuşaklara aktarılmasa da, Çin'de farklı mekanizmalar üzerinden 'yeni bürokrat burjuvazi'nin yeniden üretimi sağlanıyor. Örneğin, Daoist mitolojiye atıfla "Sekiz Ölümsüzler" olarak anılan, Deng önderliğinde Çin'in piyasalaşmasında büyük etkisi olan eski kuşak sekiz ÇKP önderinin akrabalarının özel sektörde olduğu kadar, önde gelen devlet şirketlerinde de etkin rol oynadıkları biliniyor (Brown, 2014: 39-41). Bu koşullarda Çin'in devlete ait banka ve şirketlerinin önderlik ettiği doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına 'sosyalist' bir nitelik atfetmek makul bir yaklaşım sayılmaz. Aksine, Çin söz konusu olduğunda karşımızda, Engst'in (2017: 96) ifadesiyle, mülkiyeti tek tek kapitalistlerden çok bir bütün olarak hükümet bürokrasisine ait bir tür "Devlet Sermayesi Şirketler Topluluğu" bulunuyor.

Engst'e (2017) göre, "Çin'e özgü kapitalizmi", Batı'nın "kapitalist 'demokrasi'leri"nden ayıran özellik tam da bu. Çin'in Devlet Sermayesi Şirketler Topluluğu, sahip olduğu gerek sermaye hacmi gerekse tekel gücü bakımından dünyadaki tek tek bütün sermaye gruplarının üzerinde. Bürokratik kapitalist sınıf içindeki farklı çıkarları dengelemek ve ortak çıkarları korumak için Topluluk, ihtiyaca uygun biçimde aynı sektörde farklı, hatta birbiriyle rekabete giren yarı-özerk şirketlere bölünebiliyor ya da bu şirketler duruma göre yeniden birleşebiliyor. Devlet Sermayesi Şirketler Topluluğu yurtiçinde havacılık, demiryolu, finans, enerji, telekomünikasyon gibi pek çok sektörde birden fazla şirketle faaliyet yürütüyor; fakat yurtdışı yatırımları gündeme geldiğinde küresel ölçekte rekabetten kaçınmak adına aynı sektördeki belirli farklı şirketler hızla yeniden birleşiyor ya da eşgüdüm içinde hareket ediyor. Bu, sermaye grupları, siyasal partiler ve ordunun birbirinden "görece bağımsız" olduğu mevcut egemen emperyalist blok ülkelerinde görülmeyen bir durum. Engst (2017: 99), şöyle diyor:

Çin'in, devlet kapitalizmi güdümündeki bu Devlet Sermayesi Şirketler Topluluğu, ülkenin iktidar partisi, devlet aygıtı ve ordusu üzerinde mutlak bir denetime sahip. Bu da onun, devlet iktidarının yanı sıra, dünyanın en büyük sınaî ve malî sermayesini, kendi sermaye genişlemesi ihtiyacı doğrultusunda doğrudan harekete geçirebilmesini sağlıyor.

Son yıllarda çok tartışılan 'Kuşak ve Yol İnisyatifi', bu Devlet Sermayesi Şirketler Topluluğu'nun devasa ölçekte bir sermaye ihracını nasıl yönettiğini gösteren dikkat çekici bir örnek. 2013 yılında ilân edilen ve 2015 yılında uygulamaya konan proje, altı ekonomik koridor üzerinden dünya nüfusunun %65'ine ev sahipliği yapan ve dünya toplam GSYİH'si içinde payları %30'u bulan dört kıtadan 68 ülkeyi birbirine bağlayarak, Çin malları ve sermayesi için muazzam büyüklükte yeni ihraç pazarları ve yatırım alanları açıyor (Kolektif, 2018: 13-15; Leverett ve Wu, 2017: 127). Ayrıca, 'Yeni İpek Yolu' ve 'Deniz İpek Yolu' güzergâhlarında yer almamasına karşın, cömert Kuşak ve Yol fonlarından faydalanmak için Çin'le anlaşılan Uruguay ve Venezuela gibi Latin Amerika ülkeleri de var (Dobson, 2018). Dünyadaki bilinen enerji rezervlerinin %75'inin Kuşak ve Yol üzerinde bulunması (Dünya Bankası, 2018), Çin şirketlerinin üretim ve güvence altına alınacak yeni pazarlara yönelik ihracat faaliyetlerini gelecekte de sürdürebilmeleri açısından kilit önemde. Çin, projenin ülkelerarası ticarete dolardan RMB'ye⁴ geçilmesi yönünde bir eğilim yaratarak para biriminin uluslararasılaşmasına katkı yapmasını da bekliyor (Liu, 2015).

Peet (2009), Hıristiyan öğretisine atıfla "kutsal olmayan üçlü" olarak adlandırdığı IMF, DB ve DTÖ'nün, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni uluslararası düzenin önderliğine soyunan ABD güdümünde, daha incelikli ve etkili bir emperyalizmin aygıtları olarak şekillenmiş uluslararası finans kuruluşları olduğunu ifade ediyordu. Şimdi, mevcut düzenin içerisinde yükselen Çin de, kendi alternatif uluslararası finans kuruluşlarını inşa etme yolunda. Kuşak ve Yol kapsamında gerçekleştirilecek 900'ü aşkın proje, Çin Kalkınma Bankası'nın ayırdığı 890 milyar dolarlık bütçenin yanı sıra, İpek Yolu Kalkınma Fonu'nun 50, Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın (AAYB) ise 100 milyar dolarlık fonlarıyla beslenecek (Kolektif, 2018: 16). 2016 yılında, en büyük hissedarları ABD ile Japonya olan Asya Kalkınma Bankası ve DB'ye rakip olarak kurulan AAYB'nin üye sayısı, aday üyelerle birlikte 93'ü bulmuş durumda (Chuang, 2019; AIIB, 2019).

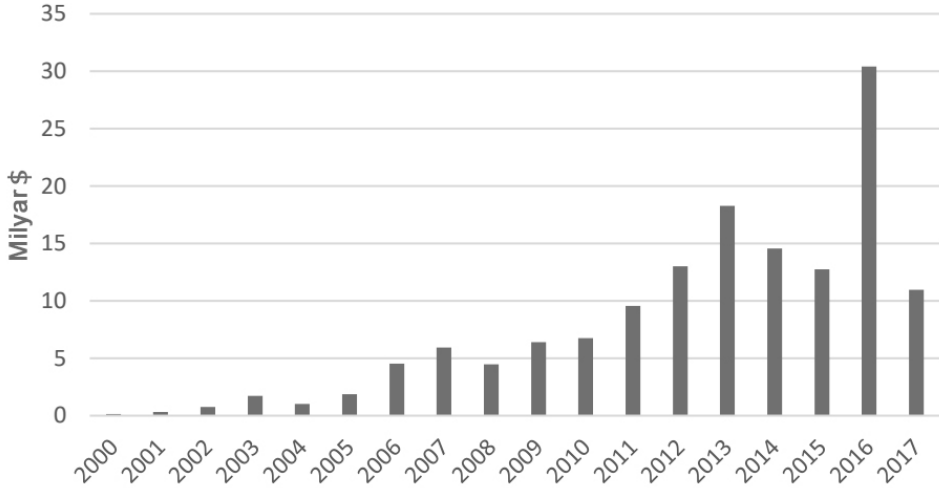
Bununla birlikte Kuşak ve Yol, daha şimdiden bir dizi önemli engelle de karşı karşıya. Hem Çin'de hem de projeye dahil olan farklı ülkelerde, Kuşak ve Yol projeleri etrafında gerçekleşen yolsuzluklar tartışılıyor (Qian, 2019). Çin yatırımlarıyla beraber gelen yükümlülükler, pek çok projede hedef ülkeye Çin firmalarıyla (ve Çinli işçiyile) çalışmanın dayatılması, bazı projelerin yerel halka ve çevreye etkileri konusundaki çekinceler, ama her şeyden önemlisi ağır borç yükü altına girme korkusu, çeşitli ülkelerin Kuşak ve Yol'a kuşkuyla yaklaşmasına, hatta zaman zaman

⁴ RMB (Renminbi) Çin'in resmi para birimi olan Yuan'ın kısa adıdır.

yapılması planlanan projelerin kapsamını daraltmasına ya da bunları iptal etmesine yol açıyor (Hart-Landsberg, 2018a).

Kuşak ve Yol hakkında yapılan olumsuz haberler, doğal olarak Çin tarafından hoş karşılanmıyor. Özellikle de Çin'in Kuşak ve Yol kapsamındaki yatırımlarla projeye katılan ülkelere borç tuzağı kurduğu savı, Çin yönetimini bir hayli rahatsız ediyor. Çin'in hem ulusal hem de uluslararası kamuoyuna yönelik resmî ve yarı-resmî yayın organlarında, bu meselenin gitgide daha sık gündeme geldiğini görmek mümkün. ÇKP'nin yayın organlarından *Global Times*, Çin'i "borç tuzağı diplomasisi" sürdürmekle suçlayan Batı basınının, ABD ve Japonya gibi ülkeler ile Batılı finans kuruluşlarının borç batağına sürüklediği Afrika ve Latin Amerika ülkelerini görmezden gelerek "çifte standart" uyguladığını yazarken (Shen, 2018); Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nden (CASS) Zhang Zhongyuan (2019), *China Daily*'de, borç tuzağına itilmekle suçlanan ülkelerin Kuşak ve Yol kredilerinden bağımsız olarak zaten küresel finans kuruluşlarına fazlasıyla borçlanmış olduklarına dikkat çekiyor. Benzer açıklamaları doğrudan Çinli yöneticilerin ağzından işitmek de mümkün. Çin Halk Siyasî Danışma Konferansı (ÇHSDK) sözcüsü Guo Weimin, Kuşak ve Yol projesi kapsamında yapılan yatırımları "borç tuzağı" olarak nitelendirmenin "son derece mantıksız olduğunu", Çin'in uzun vadeli kalkınma açısından yararlı altyapı projelerine odaklandığını ve "kalkınmakta olan ülkelerin" toplam borçları içerisinde Çin'e olan borçların oranının görece küçük olduğunu dile getiriyor (CCTV, 2019).

Grafik 3. Afrika ülkelerinin Çin'den aldıkları borç, 2000-2017.

Kaynak: *Jubilee Debt Campaign, 2018.*

Çin'in Kuşak ve Yol projesini ve özellikle Afrika'da yoğunlaşan yatırımlarını "ABD'nin ulusal güvenliğine tehdit" (Harris, 2018) olarak algıladığı için "Çin'e

özgü emperyalizmin” yayıldığını (Pomfret, 2018) yazıp çizen ana akım Amerikan medyasının ikiyüzlü tutumu elbette eleştirilebilir ve eleştirilmelidir. Zambiya’daki Çin devlet yatırımlarına ilişkin çalışmasında Lee (2017: 159-161), önde gelen Batılı medya ve düşünce kuruluşları ile sivil toplum örgütlerinin yayınladığı pek çok makale ve raporda, “Çin’in Afrika’yı ele geçirmek için mücadele verdiği” tezini destekleyecek biçimde söylentilere, düzmece istatistiklere ve doğrulanmamış alıntılara başvurulduğunu, ciddi hatalar barındıran metinlerin güvenilir bilgi sanılarak internette çok sayıda paylaşım aldığını tespit ediyor. Öte yandan Çin’in, esas olarak altyapı yatırımlarına yöneldiği ve bu yatırımların gerçekleştiği pek çok ülkenin, Çin denklemin dışında bırakılsa bile zaten ağır bir borç yükü altında ezildiği de doğru. Ne ki bütün bunlar, 2000’li yıllarından başından itibaren (ama özellikle son yıllarda) pek çok Afrika ülkesinin, çoktan kıtanın en büyük ticaret partneri hâline gelen Çin’e dizginsiz biçimde borçlandığı gerçeğini değiştirmiyor (Grafik 3). Jubilee Debt Campaign’in (2018) hazırladığı rapor, Afrika ülkelerinin toplam kamu dış borçları içinde Çin’e olan borçların oranının yaklaşık %20’yi bulduğunu ortaya koyuyor. Yakın zamanda gündeme gelen, Sri Lanka ve Zambiya gibi ülkelerin ödeyemedikleri borçları karşılığı liman ve havalimanı gibi stratejik öneme sahip bazı kamu varlıklarının kullanım hakkını Çin şirketlerine devredeceği; Uganda ve Kenya gibi ülkelerin de benzer tehditlerle karşı karşıya bulunduğu yönündeki haberler, bir kısmı muhatapları tarafından yalanlansa da, Çin’in yoksul Asya ve Afrika ülkeleriyle kurduğu ilişkinin niteliği konusunda kafalarda soru işareti bırakıyor (African Stand, 2019; China Daily, 2018; Xinhua, 2018a).

Lenin (1998: 85), kapitalist gruplar arasında ortaya çıkan dünyanın ekonomik yönden paylaşılmasına dayalı ilişkilerin “siyasal gruplar, devletler arasında, dünyanın toprak bakımından paylaşılması, sömürge savaşı, ‘ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşım’ esasına dayanan birtakım ilişkiler” kurulmasına yol açtığını söylüyordu. ABD’nin, Çin şirketlerinin özellikle Afrika’da artan ticarî etkinliğine verdiği tepki, Lenin’in tespitiyle uyum içindedir. ABD ana akım medyası dur durak bilmeden Çin’in Afrika’yı sömürgeleştirdiğinden söz ededursun, ABD ordusu, kıtayı askerî bir hesaplaşma alanına çevirmek istiyor. Henüz Bush yönetimi döneminde, 2008 yılında ABD ordusunun kıtadaki askerî faaliyetlerini yönlendirmek üzere kurulan Afrika Komutanlığı’nın (AFRICOM) en önemli hedeflerinden biri, potansiyel bir düşman olarak Çin karşısında Afrika’da stratejik üstünlük kurmak (Dembele, 2017: 56). Nitekim AFRICOM’un kendi yayınladığı raporlarda da, Çin’in bölgedeki yatırımlarının, savunma ve ticaret anlaşmalarının, Afrika’nın doğal kaynaklarına ilgisinin ve yumuşak güç politikasının bir tehdit olarak değerlendirildiği görülüyor (Wengraf, 2018).

Öte yandan Çin, gittikçe güçlenen ordusuna karşın, bu alanda hâlâ mevcut egemen emperyalist blokla ve onun başlıca savaş ve katliam aygıtı konumundaki ABD ordusuyla rekabet edebilecek seviyede değil. Çin’in yıllık askerî harcamaları,

dış yatırımların artmaya başladığı 2000 yılından 2017 yılına dek yaklaşık 23 milyar dolardan 228 milyar dolara çıktı. Bu, muazzam bir artış olsa da, hâlâ ABD'nin yıllık askerî harcamalara ayırdığı bütçenin yarısından daha az (Dünya Bankası, 2019c). Uzmanlar, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun (HKO) askerî teknoloji, savaş kabiliyeti, denizasıırı ülkelere erişim, gerçek çatışma deneyimi ve askerî ittifak ağları gibi önemli başlıklarda da, ABD ordusunun bir hayli gerisinde olduğuna dikkat çekiyor (J. Zhang, 2019: 230). Nitekim ABD'nin Afrika'da 24 ülkede 36 AFRICOM üssü ve 7500 civarında askerî personeli bulunurken (Savitsky, 2018), Çin ilk ve tek yurtdışı askerî üssünü 2017 yılında Cibuti'de açtı. AFRICOM, Çin'in kıtadaki askerî olsun olmasın bütün faaliyetlerini stratejik bir tehdit olarak gördüğünü ifade etmekten çekinmezken, Çin resmî yayınlarında, ülkenin Afrika'daki sınırlı askerî varlığının yalnızca Kuşak ve Yol yatırımlarını ve Çin'in ekonomik çıkarlarını korumakla sınırlı bir hedefi olacağı; ABD'nin aksine Çin'in "ülkelerin iç işlerine müdahale etmek için dünyanın dört bir yanında askerî üsler kurmaya" hevesli olmadığı belirtiliyor (Xinhua, 2015; Bai, 2016).

Çin, yalnızca Afrika'da değil, doğrudan doğruya Asya-Pasifik'te de ABD'nin yakın markajı altında. ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Çin'i, "Güney Çin Denizi'ni askerîleştirmek"le suçluyor; ne var ki ABD, Çin'in taşımacılık güzergâhlarını kesen çok sayıda askerî üssü ve 2018 yılında adı değiştirilerek görev sahası resmen Hint Okyanusu'na dek genişletilen Hint-Pasifik Komutanlığı (INDOPACOM) bünyesindeki 375.000 askerî ve sivil personeliyle Çin'i denizden kuşatmış durumda (Press TV, 2018; Klare, 2018). Üstelik ABD donanmasına bağlı gemi ve denizaltıların yaklaşık %60'ı bu bölgede konuşlandırılmış bulunuyor (Qian, 2019). Bu bağlamda Vukovich'in (2019: 10), Çin'in Asya-Pasifik ülkeleri karşısında sıkça gösterdiği "kabadayılık refleksi"ni saldırgan bir dış politika izlemekten çok, bölgedeki ABD üsleri ve faaliyetleri karşısında geliştirdiği savunma içgüdüsüyle ilişkilendirmesi dikkate değer bir yorum. Nitekim Güney ve Doğu Çin Denizleri'nde yaşanan sınır anlaşmazlıklarında Çin'le karşı karşıya gelen taraf, daima, bölgedeki askerî üsleri sayesinde nükleer saldırı menzili Çin sivil yerleşimlerini içine alacak kadar geniş olan ABD'nin desteğini arkasına alıyor (Gao, 2018: 237). Bu koşullarda Çin, askerî kapasitesini ne kadar arttırsa da, hâlâ saldıran taraf olmaktan çok, savunmada olan taraf.

Çin'in emperyalist-kapitalist dünya sistemi içinde yükselişleriyle kızışan rekabetin en yoğun yaşandığı alanlardan biri de teknoloji. Zira teknoloji tekeli, emperyalist-kapitalist ülkelere, daha az miktarda toplumsal olarak gerekli emek-zamanı içeren sermaye-yoğun ürünleri, daha büyük miktarda toplumsal olarak gerekli emek-zamanı içeren emek-yoğun ürünlerle değiştirme fırsatı sunduğu için en önemli eşitsiz değişim ve emperyalist sömürü kaynaklarından biri konumunda (Engst, 2017: 72). Çin'in yeni kapitalist egemen sınıfı da, yükselişini sürdürebilmek ve mevcut egemen emperyalist blokla rekabet içinde kalabilmek için teknolojik kapasitesini arttırmak

zorunda olduğunu biliyor. ÇHC Devlet Konseyi'nin 2015 yılında açıkladığı “Çin Malı 2025” stratejik planında, Çin'in imalat sektörünün geniş olmasına karşın inovasyon kapasitesi, kaynak kullanım verimliliği, sanayi altyapısının düzeyi ve dijitalleşme seviyesi açısından yetersiz olduğu ve ülkenin yakın gelecekte, “küresel işbölümü içindeki konumunu” iyileştirerek düşük maliyetli imalat merkezi olmaktan tamamen çıkıp Ar-Ge çalışmalarına ve yüksek teknolojiye üretime yoğunlaşan, teknolojik açıdan bağımsız bir ülke olması gerektiği vurgulanıyor (Guówùyuàn, 2015). Çin, kısa süre öncesine dek teknoloji konusunda gelişmiş kapitalist ülkelere neredeyse tamamen bağımlıydı ve Çin'den ihraç edilen yüksek-teknolojili ürünlerin ezici çoğunluğu yabancı firmalar tarafından geliştiriliyor ve üretiliyordu (Ching, 2012: 209-224). Son yıllarda bu tablo da değişmeye başlamış durumda. 2005 yılında Çin'in yüksek-teknolojili ürün ihracatı içinde yabancı ve HMT (Hong Kong, Makao, Tayvan) kökenli şirketlerin payı %90'ın üzerindeyken, 2016'ya gelindiğinde bu oran %77'ye gerilemişti. Bu düşüş sınırlı görünse de, sadece 2013-2016 yılları arasında Çin anakarası kökenli firmaların payının neredeyse iki kat arttığını belirtmekte yarar var (Lovely ve Huang, 2018: 113).

Çin'in yalnızca yapay zekâ alanında yeni girişimlere yaptığı yatırım, 2016'dan beri dünya toplam yatırımının %11,3'ünden %48'ine fırlayarak ABD'yi geride bıraktı (Robles, 2018). Ar-Ge harcamaları ve bu alanda istihdam edilen işgücü açısından Çin ve ABD, artık neredeyse eşit durumda. Dahası, dünyanın en büyük 20 teknoloji şirketinden 9'u da Çin kökenli (Hvistendahl, 2019). Özellikle teknoloji alanında özel şirketler de, Devlet Sermayesi Şirketler Topluluğu'nun neredeyse organik birer bileşeni gibi hareket ediyor. Öyle ki Çin'in teknoloji devlerinin yöneticileri, ihtiyaç duyulması hâlinde devlet şirketlerine hisse devri yoluyla kamu-özel ortak mülkiyetine bile gidilebileceğini gizlemiyor. ABD yönetimi bu durumu, Çin'e karşı başlattığı Ticaret Savaşı'nın gerekçelerinden biri hâline getirdi (Balding, 2018). Nitekim Çin kaynakları da, örneğin Huawei Mâli İşler Direktörü'nün ABD'ye iade edilmek üzere Kanadâda tutuklanmasını, şirketin ABD-Çin Ticaret Savaşı'nda rehin alınması olarak yorumluyor (Chen ve Xie, 2018).

Bütün bunlar göz önünde bulduğunda, Çin'in kapitalist genişleme ihtiyacının, Kautskyci anlamda küresel bir uzlaşıya yol açmaktan çok, kapitalist-emperyalist dünya sistemi içinde mevcut egemen emperyalist blokun sert direnişiyile karşılaştığını söylemek mümkün. Ne var ki bu, Çin'in yükselişinin önündeki tek engel değil.

Emek Aristokrasisi Sorunu, Yeni İşçi Sınıfı Hareketi ve Sol Muhalefet

Emek aristokrasisi kavramı, Lenin'in emperyalizm kuramının sacayaklarından biriydi. İşçi sınıfının bir bölümünün burjuvazi tarafından satın alınarak bir “burjuva proletaryası” yaratıldığı düşüncesinin kökleri Engels'in İngiliz işçi hareketi içerisindeki oportünist eğilime ilişkin tahlillerine dayansa da (Lenin, 1998: 121), emperyalist ülkelerde işçi sınıfının yaşam koşullarının iyileşmesini ve işçi sınıfı hareketi içerisinde reformist ve milliyetçi eğilimlerin ağırlık kazanmasını

emperyalizmin uluslararası sömürü mekanizmasıyla ilişkilendiren Lenin oldu. Amin (1977: 107), tam da bu sebeple, Lenin'in *Emperyalizm*'ini "çağımız sisteminin ana hatlarını tanımlayan başlıca devrimci çalışma" kılan şeyin, "tekeller ile revizyonizm arasındaki nesnel bağlantıyı kurması" olduğuna dikkat çekmektedir.

Günümüzde, neoliberal dönüşüm sonrasında Lenin'in yaklaşımının artık geçerli sayılamayacağını öne süren eleştirel yazarların sayısı hiç de az değil. Yukarıda değinilen polemikte, 1970'lerden itibaren sermayenin büyük ölçüde emek gücünün ucuz olduğu ülkelere akmaya başlamasıyla birlikte küresel Kuzey'deki işçilerin sahip oldukları imtiyazları yitirerek küresel Güney'deki işçilerle rekabete itildiklerini ifade eden Harvey'in (2018) aldığı tutum, bunun canlı bir örneği. Benzer biçimde Ghosh (2017) da, neoliberal dönüşümle birlikte "emperyalist ülke sermayesinin artık 'kendi' ülkelerinde işçilere bir toplum sözleşmesi sunmaya yanaşmadığını", dolayısıyla "kişi başına düşen gelir artsa bile, küresel Kuzey'de ortalama işçi ücretlerinin durgunlaştığını ve hatta gerilediğini" belirterek 21. yüzyılda "emperyalizmin biçim değiştirdiğini" ve "emek aristokrasinin sonunun geldiğini" öne sürüyor.

Peki, emperyalist-kapitalist ülkelerde Keynesçi refah devletlerinin çöküşü ve işçi sınıfının pek çok iktisadî ve toplumsal kazanımını yitirmesi gibi olgular, Lenin'in (1916), aşırı tekel kârının emperyalist ülkelerde emek aristokrasisinin maddî temelini meydana getirdiği savının günümüzde artık geçersiz olduğu görüşünü ne ölçüde destekliyor? Bu, yanıtı son derece tartışmalı bir soru: Zira Smith (2016), Cope (2012) ve Ness (2016) gibi yazarlar, neoliberal küreselleşmenin yüksek maliyetli Kuzeyli işgücünü düşük maliyetli Güneyli işgücüyle ikame ederek belli başlı tüketim mallarının üretim maliyetlerini ciddi oranda düşürmesi sayesinde, gelişmiş kapitalist ülkelerde GSYİH içinde emek payı azalsa bile aşırı-kârın işçi sınıfıyla paylaşılmaya devam edilebildiğini; Kuzeyli ve Güneyli işçi sınıflarının çalışma süreleri, yaşam standartları ve ücret düzeyleri arasındaki uçurumun varlığını koruduğunu; dahası, dünyadaki üretken emekçilerin ezici çoğunluğuna ev sahipliği yapan küresel Güney'in günümüzde küresel işçi sınıfı hareketinin merkezi hâline geldiğini somut verilerle ortaya koyuyor.

Bu bağlamda Çin, mevcut egemen emperyalist blokta yer alan ülkelerden kesin biçimde ayrılıyor. Çin'de hâlâ kitlesel bir emek aristokrasisi bulunmuyor. Oysa ülke içindeki sınıf temelli kitle hareketlerinin sistem-karşıtı bir yönelime girmesini yalnızca zor aygıtlarıyla değil, rıza yoluyla da engelleyerek cephe gerisini sağlama almak, şayet iddia edildiği gibi dört başı mamur emperyalist bir odak olduysa ya da olacaksa, Çin açısından zorunlu bir ihtiyaç. Bir başka deyişle kapitalist-emperyalist dünya sisteminin merkezine oturmayı hedefleyen bir Çin'in, küresel Kuzey'de olduğu gibi bir emek aristokrasisi yaratması gerekiyor. Peki gidişat, gerçekten bu yönde mi? Çin, Hu Jintao döneminden beri ÇKP önderliğinin dile getirdiği biçimde, sınıflı da olsa bir 'uyum toplumu' (*héxié shèhuì*) yaratmaya doğru mu ilerliyor?

Emeğin metalaşması, Çin için görece yeni bir olgu. Mao-döneminde Çin'de emek piyasası bulunmuyordu. İşçiyi yeteneklerine ve teknik bilgisine uygun olarak

istihdam etmek, kendisine ömür boyu iş güvencesi sağlamak ve emek gücünün yeniden üretimini güvence altına almak için gerekli temel hizmetleri ücretsiz ya da düşük ücret karşılığı sunmak sosyalist devletin ödevleriydi. Mao-sonrası piyasalaşma sürecinde, sosyalist toplumsal örgütlenme biçimleri olarak çalışma birimlerinin (*dānwèi*) işlevsizleştirilmesi ve halk komünlerinin dağıtılması, ‘sosyalist toplum sözleşmesi’nin bir kenara bırakılarak iş sözleşmesi sistemine geçilmesi ve nihayet 1990’ların ortasında ‘demir pirinç kâsesi’ (*tiěfānwǎn*) olarak anılan kentli işçi sınıfına yönelik kapsamlı sosyal güvenlik sisteminin tamamen parçalanmasıyla, sermaye birikiminin ihtiyaçlarına uygun olarak Çin’de bir emek piyasası oluştu (Hui, 2018: 78-81; Weil, 1996: 33-35; Engst, 2018; Li, 2008: 51).

Özellikle 1990’lı yıllardan bu yana, sosyalizm-sonrası Çin’in bu görece yeni emek piyasasını biçimlendiren iki olgu, neredeyse eşzamanlı olarak ortaya çıktı. Bu olgulardan biri Çin işgücünün göçmenleşmesi, diğeri ise Çin ekonomisinin gitgide ‘üçüncülleşmesi’dir (tertiarizasyon) (Guójiā tǒngjìjù, 2018b; Qi, 2014). Çin Ulusal İstatistik Bürosu’nun yayınladığı resmî verilere göre, 2017 yılı itibarıyla, hanehalkı kaydının (*hùkǒu*)⁵ bulunduğu şehirden başka yerde çalışan yerli göçmen işçilerin sayısı 286 milyona ulaşmış bulunuyordu ve bu işçiler arasında hizmet ağırlıklı üçüncül sektörde istihdam edilenlerin oranı (%48), neredeyse ikincil sektörde (inşaat, sanayi) istihdam edilenlerin oranını (%51,5) yakalamıştı (Guójiā tǒngjìjù, 2018a).

Çin’in piyasa-yönelimli reform ve dışa açılma sürecinde kentlere akın ederek yabancı sermaye ve Çin’in yeni kapitalist sınıfı yararına ‘üretim mâliyetlerini’ düşüren ve bir tür yedek emek ordusu işlevi gören ucuz, niteliksiz ya da düşük nitelikli, örgütsüz, güvencesiz ve çoğunlukla kayıtdışı ve taşeron olarak çalışan bu devasa yerli göçmen işgücü, ‘Çin mucizesi’ olarak anılan ekonomik büyümenin itici gücü oldu (Weil, 2006; Xie vd., 2018). Çinlilerin ‘köylü-işçi’ (*nóngmíngōng*) olarak adlandırdığı bu yarı-proleterleşmiş kitle, özellikle 1990’ların ortalarından itibaren özelleştirmelere hız veren Jiang Zemin yönetiminin, sosyalist dönemde kapsamlı

⁵ Çin’de ülke içi nüfus hareketlerini denetim altında tutmak için uygulanan hükü sistemine kökenleri, tarihsel olarak devrim-öncesi döneme dayanmaktadır. Bununla birlikte bugünkü anlamda hanehalkı kayıt sisteminin doğuşu, devasa bir kırsal nüfusa sahip olan genç Halk Cumhuriyeti’nin, 1950’li yıllarda, erken sanayileşme için gerekli ilkel sermaye birikimini, tarım ve sanayi ürünleri arasında bir tür eşitsiz mübadele ilişkisi kurarak gerçekleştirme yolunu seçmesiyle oldu (Engst, 2018). Çin’in, toplam nüfusa oranı köylülere kıyasla son derece düşük olan kentli işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşulları, tarım ürünlerini ucuza satıp sanayi ürünlerini yüksek fiyattan almak zorunda kalan kırsal nüfusa kıyasla çok daha hızlı bir biçimde iyileşiyordu. Bu koşullarda, iç göç yüzünden kırsal nüfusun ve tarımsal çıktının azalmasını, dolayısıyla ülkenin sanayileşme sürecinin sekteye uğramasını önlemek için kişinin ancak hanehalkı kaydının bulunduğu yerde sosyal hizmet ve haklardan yararlanabilmesine olanak tanıyan hükü sistemi yürürlüğe kondu. Sosyalist dönemde, kır ve kent arasındaki eşitsizliği merkezi hükümetin müdahalesi ve kitle seferberlikleriyle adım adım giderme yönünde bir siyaset benimsenmişti. Piyasalaşma sürecinde ise bu yaklaşım terk edildi; Halk Komünlerinin dağıtılması, yalınayak doktorlar sisteminin tasfiyesi, eğitim masraflarının artması gibi gelişmeler, pek çok yoksul Çin köyünde kamu hizmetlerine erişimi güçleştirdi. Sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda devasa bir köylü nüfusun da geçici işçi olarak kentlere akın etmesi, büyük bir nüfusun uzun yıllar neredeyse her türlü kamu hizmeti ve sosyal haktan mahrum kalmasına sebep oldu. Bu durum, reform ve dışa açılma sürecinde yurttaşlar-arası eşitsizliği çok daha fazla derinleştiren bir uygulama olarak hükü sistemine yönelik eleştirileri arttırmıştır. Şiddetlenen toplumsal talep karşısında ÇKP yönetimi, son yıllarda hanehalkı kayıt sistemini sınırlı da olsa yumuşatacak bazı adımlar atmaktadır.

toplumsal, ekonomik ve hatta siyasî haklardan yararlanan, kayıtlı, güvenceli, kentli ve kamu sektöründe istihdam edilen işçi sınıfını neredeyse fiziksel olarak ortadan kaldırmasıyla birlikte, kentli istihdam açısından kamu sektörünü geride bırakan özel işletmelerin başlıca emek-gücü tedarikçisi ve sermaye birikiminin kârlılığını sürdürmenin güvencesi hâline geldi (Andreas, 2008: 129-132; Ngai ve Lu, 2010: 5; Qi ve Li, 2018: 8-9).

Bu dönüşüm, Çin işçi sınıfı hareketinin bileşiminin de başkalaşmasına yol açtı. Dünya ölçeğinde grev hareketleri 40 yılı aşkın süredir azalma eğilimindeyken, Çin'de söz konusu hareketlerin, özellikle 1990'lı yılların ortasından beri neredeyse düzenli bir biçimde artma eğiliminde olduğu göze çarpıyor (Chuāng, 2015). Bununla birlikte söz konusu süreci, kesintisiz bir bütün olarak ele almak çok da doğru değil. Bunun yerine, hareketin bileşimindeki dönüşümü gözeterek iki farklı aşamadan söz etmek gerekiyor. Bu ayrıma göre ilk aşamanın, Jiang yönetiminin önderlik ettiği kapsamlı özelleştirme furyası ve piyasa-yönelimli KİT reformuyla birlikte on milyonlarca işçinin işten çıkartıldığı 1990'ların ikinci yarısından 2000'li yılların ilk yıllarına uzanan süreçle çakıştığı söylenebilir. Çin işçi sınıfı hareketinin bu dönemine ilişkin çeşitli çalışmalar, 2000'li yılların ikinci yarısına dek hareket içerisindeki en dinamik ve militan unsurların, etkin, emekli ya da işten çıkartılmış kamu sektörü çalışanları olduğunu ortaya koyuyor (Cai, 2006; Lee, 2007; Hurst, 2009). Bu dönemde hareketi sırtlayan işçilerin en dikkat çekici özelliklerinden biri, şüphesiz, Mao-sonrası dönemde yaşanan bütün gelgitlere karşın gündelik çalışma yaşamına etkileri 1990'lı yıllara dek süren sosyalizmi bir şekilde deneyimlemiş olmalarıydı. İçlerinde Marksist ideolojik formasyondan geçmiş, toplumsal ilişkilerin sınıfsal tahliline aşına çok sayıda işçi bulunduğu gibi, yaşça büyük işçilerin bir kısmı geç dönem Maoist kitle kampanyalarına da bizzat katılmıştı. Örgütlenme ve eylem örgütlenme gibi konularda az çok deneyimleri vardı. Qi'nin (2018: 117) de bir vaka çalışmasından hareketle altını çizdiği gibi, bu işçilerin önderlik ettiği mücadelelerin, kısa vadeli ekonomik hedeflerin yanı sıra, özelleştirme karşıtlığı, yolsuzlukla mücadele, bazı hükümet yetkililerine muhalefet gibi siyasal hedefleri de oluyordu. Dolayısıyla bu dönemde, Çin işçi sınıfı hareketi içerisinde Kültür Devrimi söylem ve yöntemlerine sıkça başvurulmuş olmasını şaşkırtıcı karşılamamak gerekir (Weil, 2006).

Öte yandan aynı dönemde, yarı-proleter köylü-işçilerin, anlaşılabilir sebeplerle, benzer bir siyasal bilinç taşımaktan yoksun oldukları da saptanabilir. 2008 yılında Pekin'de yerli göçmen işçilerle yapılan bir anket çalışması, köylü-işçilerin önemli bir kısmının kent ile kırsal bölgeler arasında gidip geldiğini, dolayısıyla küçük meta ekonomisiyle bağlarını hâlâ tam olarak koparmadığını ortaya koyuyordu (Fan, 2011). Göçmen işçiler kentte ne kadar kötü koşullarda çalışıp yaşasalar da, burada kazandıkları paranın alım gücü köye döndüklerinde bir hayli yüksekti; hâliyle bu insanlar aracılığıyla gerçekleşen fazladan nakit para girişi, pek çok Çin köyünde yaşam standartlarını önemli ölçüde iyileştirdi (Gao, 2017). Bu durum, göçmen

işçilerin yer aldığı sınırlı sayıdaki toplumsal hareketin ufkunun, genellikle ücret artışı ve fazla mesai ücreti gibi ekonomik taleplerle sınırlı kalmasına yol açtı (Qi, 2018: 117).

Çin’de, ilk kez 2011 yılında kentli nüfus kırsal nüfusu geride bıraktı ve o zamandan beri de kentli nüfusun oranı istikrarlı biçimde artmaya devam ediyor (Guójiā tǒngjǐjú, 2019). Gao (2017: 29), CASS’ın yaptığı kapsamlı bir araştırmaya atıfla, ankete katılan köylülerden yalnızca %3,9’unun gelecek kuşak aile bireylerinin kırsal bölgelerde yaşamaya devam etmesini istediğine dikkat çekiyor. 2015 yılında 700 katılımcıyla Pekin’de yapılan bir başka anket çalışması da, göçmen işçi çocuklarından çoğunun yaşadıkları kente, köylerinden daha çok bağlılık duyduklarını ve burada kalmak istediklerini göstermekte (Ferrar, 2016). Elbette süreci, salt bireysel tercihler üzerinden açıklamak mantıklı değil. Ngai’nin (2016) de ifade ettiği gibi, emeğin toplumsal yeniden üretimi açısından kentlerde işçi olarak çalışmaya bağımlı hâle gelen köylü-işçiler, kırsal bölgedeki ekonomik faaliyetlerin barınma, giyecek, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanımadığını fark ettiklerinde, kaçınılmaz olarak bir tür “kendiliğinden proleterleşme” süreci içine de girebiliyor. Son yıllarda köylü-işçilerin artış hızının azalması da bununla ilgili: Bu insanlar, hanehalkı kaydının bulunduğu eyalete dönse bile, tarımsal faaliyetlere yönelmek yerine kentli nüfusa katılıyor (JRJ, 2019). Nitekim Birleşmiş Milletler, 2050’ye gelindiğinde, Çin’de kentli nüfusun toplam nüfusa oranının %80’i bulacağını tahmin ediyor (UN DESA, 2018).

Geniş göçmen işçi kitlelerin kalıcı olarak kentlere yerleşmeye ve küçük meta üretiminden koparak tamamen ücretli işçi hâline gelmeye başlaması, Çin’in önünde duran büyük bir meseledir. Piyasalaşan Çin’de bölgelerarası eşitsizlik ciddi bir sorundur ve büyük kentlerle kırsal bölgelerin yaşam maliyetleri arasındaki makas gitgide açılmaktadır. Açık ki, sınırlı bir süre kötü çalışma ve yaşam koşullarına katlanıp kazanılan parayı mal ve hizmetlerin görece ucuz olduğu kırsal bölgelerde harcamak başka şeydir; söz konusu koşullarda devamlı çalışıp kazanılan parayı piyasalaşmaya koşut olarak metalaşan barınma, beslenme, sağlık, eğitim gibi temel hizmetler de dâhil bütün mal ve hizmetlerin son derece pahalı olduğu büyük kentlerde harcamak zorunda kalmak başka şeydir. Bir örnek: 2018 yılında Pekin’de, kentin çeperindeki banliyölerde yer alan, banyo ve tuvaletin diğer apartman sakinleriyle ortak kullanıldığı tek kişilik odaların bile aylık kirası 2000 yuanın üzerindeyken, yerel yönetim zam sonrası aylık asgari ücreti 2120 yuan olarak belirlemişti (Xinhua, 2018b; Běijīngshì rénlì zīyuán hé shèhuì bǎozhàngjú, 2018). 2017 sonunda, Pekin’de yerel yönetimin, “alt seviye nüfus” (*díduān rénkǒu*) olarak adlandırdığı göçmen işçilerin barındığı, kent merkezine yakın, toprak rantı yüksek bölgelerde kurulu varoşlara, kent merkezinden uzak bir bölgede çıkan yangını bahane göstererek güvenlik zaafı gerekçesiyle savaşa açtığı ve kış ortasında çok sayıda kent yoksulunun evini başına yıktığı da göz önünde bulundurulursa, proleterleşme

sürecindeki köylü-işçiler için büyük kent merkezlerinde barınabilmenin ne denli güçleştiği daha iyi anlaşılacaktır (Z. Lǐ, 2017; Friedman, 2017).

Peking Üniversitesi Marksizm Topluluğu'na bağlı bir araştırma grubu, 2015 yılında ezici çoğunluğu göçmen olan kampüs işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları hakkında çarpıcı bir rapor hazırladı. Rapor öylesine ses getirdi ki, bazı topluluk üyeleri soruşturmaya uğradı, topluluk faaliyetleri polisiye tedbirlerle engellendi, süreç içinde üyelerin bir kısmı gözaltına alındı ya da tutuklandı ve nihayet geçen yıl üniversite yönetimi topluluğa 'kayyum' atayarak işçilerle fazla içli dışlı olan bu 'baş belası solcuların' yasal bir topluluk bünyesinde faaliyet göstermelerini engellemiş oldu. Rapora konu olan kantin, temizlik, güvenlik ve inşaat işçilerinin ezici çoğunluğu İş Kanuna aykırı biçimde günde 8 ve hatta 12 saatten fazla çalışıyor, çoğu iş sözleşmesi imzalamıyor, sigortasız veya sosyal güvenlik primleri ödenmeksizin çalıştırılıyor, yerleşke içindeki binaların bodrum katlarında berbat koşullarda barınıyor ve zorunlu insanî ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak denli düşük ücret alıyorlardı (Běidà hòuqín gōnggrén diàoyán bàogào biānxiězǔ, 2015). Hong Kong merkezli bir işçi hakları örgütü olan Láodònglǐ'nin, 2017 yılında Çin hizmet sektörü hakkında hazırladığı kapsamlı raporda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülüyor: Buna göre, Çin'de sayısı hızla artan hizmet sektörü çalışanlarının çoğu, düşük ücretli, kısa süreli istihdam edilen, sözleşmesiz ve güvencesiz işçilerden oluşuyor (Láodònglǐ, 2017). Bu kötü yaşam ve çalışma koşullarının, ayrımcılığa maruz kalmanın ve gelecek kaygısının, köylü-işçilerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koyan çok sayıda araştırma da bulunuyor (Hung, 2018).

Çin'in esas olarak Mao döneminde gelişip serpiyen, demir pirinç kâsesi sistemi sayesinde sosyalizmin kazanımlarını gündelik yaşamında bizzat deneyimlemiş, haklarını savunmak için militan tepkiler vermekten çekinmeyen kentli işçi sınıfı artık tarihe karışmış durumda. Ne var ki oluşum sürecindeki göçmen ağırlıklı yeni işçi sınıfı, önceki kuşak köylü-işçilerden çok daha etkin ve eylemci. Sansüre ve engellemelere karşın, Çin sosyal medyasında (Wēibó, Wēixìn, vb.) göçmen işçi grev ve eylemlerine ilişkin paylaşımlar gündend güne artıyor. Sınıf çıkarları temelinde örgütlenme eğiliminin, genç kuşak göçmen işçiler arasında gittikçe güçlendiğine işaret eden akademik çalışmalar da mevcut (Liú vd., 2014). Leung (2015: 159-160), Çinli göçmen işçilerin toplumsal mücadeleye yaklaşımlarının son 20 yıl içinde çarpıcı biçimde değiştiğini; kısa süre öncesine dek genelde sessiz ve eylemsiz kalmayı tercih eden yeni işçi sınıfının, son yıllarda "savunmaya yönelik" eylemlerden "saldırgan" eylemlere yöneldiğini ve sınıf çıkarlarını korumak adına kolektif eylemler örgütlerken yasal sınırları gittikçe daha fazla zorladığını ve hatta aştığını ortaya koyuyor. Çin'in göçmen ağırlıklı yeni işçi sınıfı, Çin kırsalıyla bağlarını koruyan birinci kuşak köylü-işçilerden farklı olarak, şimdi, kendisi-için-sınıf olma yolunda. Bununla birlikte gelişmekte olan sınıf bilincinin, henüz anti-kapitalist bir siyasal bilinçle tamamlandığını söylemek olanaklı değil. 2015-2017 yılları arasında Çin

işçi sınıfı hareketi üzerine yapılan bir araştırma, bu dönemde incelenen bütün işçi eylemlerinin %80'ini meydana getiren inşaat, imâlat, hizmet ve madencilik gibi göçmen işgücü yoğun sektörlerde gerçekleşen eylemlerde, işçileri mücadeleye iten başlıca sebeplerin kısa vadeli ekonomik çıkarlar olmaya devam ettiğini gösteriyor (Zhōngguó láogōng tōngxùn, 2018: 3-6).

Yine de, Yeni Sol/Yeni Maoist gençlik hareketiyle işçi hareketinin dirsek temasının son yıllarda ciddi biçimde arttığı es geçilmemeli. 2017 yılı sonundan beri devam etmekte olan ve kitlesel gözaltı, tutuklama ve polis tarafından kaçırılma olaylarıyla uluslararası basında da gündeme gelen, hem yasal hem de yeraltında faaliyet gösteren Yeni-Maoist grupların önderlik ettiği birleşik işçi-gençlik hareketi, ÇKP'nin yakın gelecekte yüzleşmesi muhtemel en önemli meydan okumalardan birinin kaynağına da işaret ediyor. Pek çok genç işçi sınıfı eylemcisinin tutuklanmasına veya 'kaybedilmesine' yol açan Sekiz Genç (*bā qīngnián shìjiàn*) ve devamındaki Jasic olayları (*Jiāshì shìjiàn*), çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesinin yanı sıra sendikal özgürlük için de mücadele eden göçmen işçileri, pek çok üniversite yerleşkesinde faaliyet gösteren radikal ve sol grupları, Yeni-Sol/Yeni-Maoist dergi çevrelerini ve piyasalaşmaya muhalif eski kuşak ÇKP kadroları ile Kızıl Muhafızları geniş bir eylem cephesinde bir araya getirmiş durumda. Eylemciler, harekete ve harekete yönelik baskılara ilişkin güncel gelişmeleri, sürekli erişime engellenen, kapatılan ve başka isimle yeniden açılan sosyal medya hesapları ve internet siteleri üzerinden kamuoyuyla paylaşmayı sürdürüyor.

Li (2008: 108-109), henüz on yıl önce, Çin'in sınıfsal yapısının yakın gelecekte köklü bir biçimde değişmesinin kaçınılmaz olduğuna, köylülerin toplam nüfus içindeki oranı önemli ölçüde düşerken ücretli işçilerin oranının artacağına, buna bağlı olarak ücret düzeyi Brezilya, Meksika, Türkiye, Arjantin gibi ülkelerin dahi bir hayli gerisinde olan Çinli işçilerin, yarı-çevredeki ücret düzeyini ve buna karşılık gelen siyasal ve toplumsal hakları talep edeceklerine dikkat çekiyordu. Devam etmekte olan süreç tam da budur. ÇKP önderliği, bu dönüşümün getirdiği tehlikelerin elbette farkında. Xi yönetimi, iktidara geldiğinden bu yana reform ve dışa açılma sürecinde yeni bir aşamaya girildiğini; artık ucuz işgücüne ve ihracata dayalı ekonomiden yüksek teknolojiye üretime ve iç tüketime dayalı sürdürülebilir bir ekonomiye geçilmesi gerektiğini vurguluyor.

Çin'in 1980-2015 yılları arasındaki yıllık ortalama ulusal gelir artış hızına bakıldığında, bunun ABD'ninkinin tam dört katı olduğu göze çarpıyor (Alvaredo vd., 2017: 110). Bu büyük artışın Çin işçi sınıfına hiçbir getirisi olmadığını söylemek kuşkusuz gerçek dışı ve insafsız bir yorum olur. Çinli işçiler, özellikle geride kalan on yılda dikkat çekici ücret kazanımları elde etti. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre, 2008-2017 yılları arasında Çin, yaklaşık %200'lük artışla G20 ülkeleri içinde ortalama reel ücret artış oranı en yüksek ülkeydi (ILO, 2018: 11-12). Bu gelişmeleri göz önünde bulundurmak, hem Çin'de süregiden sınıf mücadelesinin

seyrini kavramak hem de Vietnam, Kamboçya, Bangladeş, Endonezya, Pakistan gibi ülkelerin birer üretim ve montaj merkezi olarak son yıllarda küresel tekelci sermayeyi niçin gittikçe daha çok cezbetmeye başladıklarını açıklayabilmek açısından önemli. Ancak bu durum, Çin’de, çalışma ve yaşam koşulları gelişmiş kapitalist ülkelerdeki ücretli işçilere yaklaşan kitlesel bir emek aristokrasisi şekillenmeye başladığı anlamına da gelmiyor. Aksine, son yıllarda Çin’de tarım-dışı GSYİH içinde toplam ücretlerin payı istikrarlı biçimde artsa da, saat başı işçi ücretleri hâlâ gelişmiş kapitalist ülkelerin bir hayli gerisinde ve yarı-çevredeki pek çok ülkeyi de yakalayabilmiş değil (Li, 2016: 29-30; Ness, 2016: 10-13).

Reform ve dışa açılma sürecinde Çin’in ulusal geliri hızla arttı artmasına, ama gelir adaletsizliği de aynı şekilde büyüdü. *2018 Dünya Eşitsizlik Raporu*, geride kalan kırk yılda nüfusun en düşük gelirli %50’lik kesiminin ulusal gelirden aldığı pay azalırken, en yüksek gelirli %10’luk kesimin aldığı payın arttığını gösteriyor. Öyle ki 2015’e gelindiğinde, en üstteki %1’lik kesimin ulusal gelirden aldığı pay (%13,9), en alttaki %50’nin aldığı payla (%14,8) neredeyse eşit durumdaydı (Alvaredo vd., 2017: 107-109). Çin’in, nasıl dünyanın en eşitlikçi toplumlarından biriyken, sosyalizm-sonrası dönemde gelir dağılımı son derece bozuk bir ülkeye dönüştüğünü, Gini katsayısındaki çarpıcı artışa (1980’de 0,3’ten 2010’larda 0,5’in üstüne) bakarak saptamak da mümkün (Xie, 2016: 328-329).

Hükümetin öngördüğü yeni kalkınma modeli iç tüketimi arttırmayı hedeflemesine karşın, 2010-2017 yılları arasında hem kentli hem de kırsal en yoksul %20’lik kesimlerin yıllık kişi başı harcanabilir gelirleri neredeyse sabit kalır veya çok az artarken, aynı dönemde kırsal ve özellikle de kentli en varlıklı %20’lik kesimlerin yıllık kişi başı harcanabilir gelirlerinde büyük bir patlama gerçekleşti (China Labour Bulletin, 2019). Xi döneminde, GSYİH içinde özel tüketimin payında da ciddi bir artış yaşanmış değil. Hart-Landsberg (2018b), Çin’in, ÇKP söylemine uygun biçimde iç tüketimi esas alan bir kalkınma modeline geçerek işçi ücretlerini ve çalışma koşullarını hızla ve ciddi biçimde iyileştirmesinin, her şeyden önce Parti ve hükümet çevresinde kümelenmiş, mevcut üretim ilişkilerinden nemalanan çok sayıda insan olduğu için mümkün olamayacağını ifade ediyor. Resmî kurumların yaptığı bir araştırmaya göre, 2006 itibarıyla, Çin’de kişisel serveti 100 milyon yuanın üzerindeki 3220 kişiden 2932’sinin üst düzey Parti ve devlet kadroların çocukları olduğu göz önünde bulundurulursa, bu hiç de yersiz bir yorum değil (Zhang ve Jiang, 2010: 171). Bu durumda, militan işçi sınıfı eylemliliğinin ÇKP iktidarını tehdit edecek bir düzeye ulaşmasını engelleyecek tek yol kalıyor: “önde gelen devlet şirketlerinin ürettiği belli başlı sanayi ürünlerinin satışı için yeni alanlar açarak, özel üreticiler için yeni ihracat pazarları yaratarak ve Çin inşaat sektörünün temel taşı olan devasa altyapıyı genişleterek, mevcut ekonomi politığın pek az değişiklikle işleyişini sürdürmesini sağlayacak” Kuşak ve Yol gibi projelere yönelmek (Hart-Landsberg, 2018b). Bir başka deyişle, kendi işçi sınıfını ehlileştirebilmek için yüzünü dışarı dönmek.

Ancak Çin, herhangi bir ülke değil. Aksine, “bütün merkez ülkelerdeki veya tarihteki bütün hâli vakti yerinde yarı-çevre ülkelerdeki toplam işgücünden daha büyük bir işgücüne sahip” (Li, 2008: 109). Günümüzde yaklaşık 785 milyonluk Çinli işgücü, dünya toplam işgücünün beşte birinden fazlasını meydana getiriyor (Dünya Bankası, 2019b). Bu denli büyük bir nüfusu ehliştirmek için az çok kitlesel bir emek aristokrasisi yaratmak, kapitalist-emperyalist dünya sistemi içindeki hiyerarşiyi baştan aşağı değiştirmeksizin olası değil. Üstelik şimdi, dünya üzerinde, “küresel kapitalist yeniden-yapılanmanın yeni aşamasını desteklemek için hem kalabalık ucuz bir işgücü, hem de siyasî olarak istikrarlı koşullara sahip geniş bir çevresel mekân sunabilecek başkaca büyük bir coğrafi bölge de bulunmuyor” (Li, 2016: 78). Bu durum, önümüzdeki yıllarda, ABD’nin başını çektiği mevcut egemen emperyalist blok ile yükselen Çin arasındaki gerilimin kaçınılmaz olarak artacağını gösteren en önemli işaretlerden biri.

Küresel Ekolojik Kriz Karşısında Çin

Çin’in ayağındaki ağır prangalardan bir diğeri de, bütün doğayı ve insanlığı tehdit eden küresel ekolojik kriz. Kapitalist-emperyalist dünya ekonomisi hâlâ yenilenemez enerji kaynaklarına bağımlı ve yakın gelecekte bu kaynakların üretimi doruk noktasına ulaşarak kademeli olarak azalmaya başlayacak (Li, 2016: 104-137). Son yıllarda yayınlanan pek çok araştırma raporu, “sürdürülebilir büyüme” yönünde derhal etkili adımlar atılmazsa, küresel ısınmanın çok yakın bir gelecekte, yer kürede insan faaliyetlerinin devamlılığı için kritik sınır olarak saptanan 2 dereceyi aşabileceğini gösteriyor (New Climate Economy, 2016; UNEP; 2018; IPCC, 2019). BM gözetiminde hazırlanan 2019 Küresel Sürdürülebilir Kalkınma Raporu’na katkı sunan bazı yazarlar, bir adım daha ileri gidiyor: Järvensivu vd.’ye (2018) göre, piyasalar, etkin siyasal yönlendirme olmaksızın tamamen kendi başlarına bırakıldığında ortaya ekolojik açıdan arzu edilebilir sonuçlar çıkması mümkün değil. Bu nedenle yazarlar, iklim değişikliği ve diğer çevresel değişikliklerin dünya genelinde insanların geçimini tehdit ettiği koşullarda, “uluslararası serbest ticaret ekseninde örgütlenmiş mevcut egemen dünya siyasal düzeni” yerine, etkin devlet müdahalesiyle düşük-salınımlı üretim ve tüketimi özendirecek farklı bir modele geçilmesini öneriyor.

Krizin sistem-içi çözümlerle dizginlenemeyecek seviyeye ulaştığını gösteren çok sayıda eleştirel çalışma da mevcut. Angus’a (2016: 96-97) göre, 2015 Paris İklim Konferansı’nda küresel ısınmayı denetim altında tutmak için belirlenen 2 derece hedefi, kabul edilebilir olmak bir yana, Afrika, Asya ve Latin Amerika’daki milyarlarca insan için “ölüm fermanı” niteliğinde. Benzer şekilde Li (2008: 183), sıcaklığın sanayileşme öncesi düzeyin 2 derece üzerine çıkması hâlinde dünya genelinde yaygın hasat düşüşleri, kuraklıklar, çölleşmeler ve sel felâketleri meydana geleceğini, bitki ve hayvan türlerinin %15 ilâ %40’ının muhtemelen yok olacağını ve küresel ısınmanın insan denetiminden tamamen çıkarak kendi başına işleyen

bir süreç hâline geleceğini belirtiyor. Peki, söz konusu krizin kaynağı ne? Magdoff ve Foster (2011: 123-124), sürekli üretim artışını zorunlu kılan bitmek tükenmek bilmez sermaye birikimi arayışının kaçınılmaz olarak doğanın azgınca tahrip edilmesine yol açtığına; dolayısıyla sistemin kendi işleyişinden doğan toplumsal ve ekolojik sorunları ortadan kaldırmak için doğrudan doğruya kapitalizmin birikim için birikime dayalı içsel mantığını sorgulamak gerektiğine dikkat çekiyor.

Meseleye bu çerçeveden bakıldığında, her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyümeyi sürdürme ilkesine dayalı bir tür üretici güçler fetişizminin (“GSYİHçilik”) bütün siyasi düşünce ve kararlar üzerinde belirleyici olduğu Mao-sonrası piyasalaşma sürecinde (Lin, 2013: 66), Çin’in hızla küresel ekolojik krizin en önemli kaynak ve mağdurlarından biri hâline gelmesine şaşırılmaması gerek.

2013-2017 yılları arasında toplam Çin nüfusunun %41,2’sinin yaşadığı 74 kentte yapılan kapsamlı bir araştırma, beş yıllık zaman dilimi içerisinde ölüm oranı yıldan yıla azalmakla beraber toplam iki milyonu aşkın kişinin hava kirliliğine bağlı sebeplerle hayatını kaybetmiş ve toplam 30 milyonu aşkın yaşam yılı kaybı (YLL) gerçekleşmiş olabileceğini ortaya koyuyor (Huang vd., 2018: e319). Kış aylarında Çin’in büyük sanayi kentlerinde pek çok insan ancak maskeyle sokağa çıkabiliyor; zaman zaman hava kirliliğinden ötürü okullar tatil ediliyor ve uçuşlar erteleniyor. 2010 itibarıyla, kirlilikten ötürü Çin nehirlerinin beşte ikisinin, göl ve baraj göllerinin ise dörtte üçünün içme ve balıkçılık için elverişli olmadığı; Çin kentlerinden geçen yerüstü sularının dörtte üçünden fazlasının aşırı kirli olduğu; Çin’in ekilebilir arazilerinin %7’sinde kirli suyla sulama yapıldığı; kırsal bölgelerde yaşayan 300 milyon kişinin tükettiği suyun güvenilir olmadığı; 190 milyon kişinin tükettiği suda tehlikeli madde miktarının insan sağlığını bozacak seviyede olduğu; her yıl 100 bin kişinin ise su kirliliğine bağlı hastalıklar nedeniyle hayatını kaybettiği tahmin ediliyordu (China Water Risk, 2010’dan aktaran, Li, 2016: 158-159). Lau’ya (2018) göre, kalkınmanın çevresel maliyetlerini göz önünde bulundurmamak, Çin’in reform ve dışa açılma dönemindeki muazzam GSYİH artışını ve yeni egemen sınıfın başlıca meşruiyet kaynağı olan iktisadî büyüme odaklı söylemi “gizemsiz kılmak” için yeterli. Çin Çevre Koruma Bakanlığı, yalnızca kirli suları arıtma ve su kirliliğini önleme faaliyetlerinin en az kırk yıl süreceğini ve iki trilyon yuana (320 milyar \$) mal olacağını; aşırı kirlilikten en çok nasibini alan üç doğal kaynağın, yani su, hava ve toprağın iyileştirilmesi için de toplam altı trilyon yuana (960 milyar \$) ihtiyaç duyulduğunu hesaplıyor.

Ekolojik krizin yarattığı rahatsızlık, henüz 2000’lerin başında Hu Jintao yönetimini “hayvan hakları” ve “ekosozyalizm” gibi “yeni” bazı kavramları hükümetin gündemine almaya zorlamıştı (Lin, 2006: 274). Ancak Xi yönetimi, tıpkı diğer pek çok tartışmalı meselede olduğu gibi çevre tahribatı konusunda da, kendisinden önceki reformcu yönetimlerden çok daha radikal ve halka hitap eden bir söylem benimsedi. Çin lideri, “30 yıllık hızlı kalkınma sonucunda”, çevresel sorunların

“hem iktisadî hem de toplumsal ve siyasî bir mesele olarak” bütün ağırlığıyla ülke gündemine yerleştiğini itiraf ediyor ve “sürdürülebilir kalkınmanın” ancak “sosyalist ekolojik bir uygarlık inşasıyla” mümkün olabileceğini savunuyor (Xí, 2017).

Peki, ÇKP önderliğinin bu hedefi ne ölçüde gerçekleştirilebilir? Yeni çevre politikasının sınırları, uygulamada Çin’in sermaye birikim modelinin sınırlarıyla örtüşüyor. Söylem ve eylem arasındaki tutarsızlığı sergileyen çok sayıda örnek mevcut: Kömür kullanımını azaltmak hükümetin en önemli hedeflerinden biri, fakat Çin’in kömür üretiminde istikrarlı bir azalma sağlanamadığı gibi, Çin devlet şirketleri ülke dışında da kömürle çalışan yüzlerce yeni enerji santrali inşa ediyor. Çin’de otogaz ve benzinle çalışan araçlar yerini elektrikle çalışanlara bırakmaya başlarken, hükümet, Çin’in başlıca elektrik üretim kaynağının önümüzdeki on yıllarda da fosil yakıtlar olmaya devam edeceğini öngörüyor. Havacılık dünyadaki en hızlı büyüyen karbondioksit (CO2) salınımı kaynağı, fakat kirliliğe karşı savaş ilan eden Çin’in, önümüzdeki 20 yıl içinde 1,1 trilyon dolar harcayıp 7000’i aşkın yeni uçak sipariş etmesi bekleniyor. Yolcu gemileri doğaya en çok zarar veren turist taşıma araçlarının başında gelirken, Çin Devlet Gemi Yapım Şirketi, yolcu gemilerinden yeni bir filo kurmak ve küresel yolcu gemisi pazarına girmek için kolları sıvıyor (R. Smith, 2017). Bizzat Çin resmî kaynakları, ülkenin Latin Amerika’da petrol, doğalgaz, demir cevheri, bakır cevheri, boksit gibi doğal kaynaklara yönelik büyük yatırımları olduğunu; ancak son yıllarda Amazon ormanlarında ekosistemin enerji üretimi, madencilik ve yol yapımı gibi ekonomik faaliyetler yüzünden büyük zarar görmesi ve kıtanın ciddi bir çevre kirliliği sorunuyla karşı karşıya kalması yüzünden yerel halkın hava kirliliği ve kaynak gaspı gibi gerekçelerle Çin’i suçlamaması için dikkatli davranılması gerektiğini vurguluyor (Sün ve Wú, 2018). Dünya üzerinde, Çin dışında yapımı süren kömür santrallerinin dörtte birinden fazlası ya Çin şirketleri tarafından inşa ediliyor ya da Çin finans kuruluşları tarafından fonlanıyor; bu konuda Çin’in yatırımları, daha çok düşük gelir grubundaki Asya ve Afrika ülkelerinde yoğunlaşıyor (Shearer, Brown ve Buckley, 2019).

Buradaki çelişkinin kaynağı, ÇKP önderliğinin ya da tek tek siyasetçilerin ekolojik krizle mücadelede samimi olup olmamaları değil. Aslına bakılırsa, kirlilik denetimine ilişkin yatırımların, Çin’in GSYİH’si içindeki payı düzenli olarak artıyor (Lau, 2018). Çin Maliye Bakanlığı’ndan yapılan açıklamaya göre, çevreyi koruma faaliyetleri için hükümet bütçesinden ayrılan pay, sadece 2018 yılında bir önceki yıla göre %15 artış göstererek 72,1 milyar yuanı buldu (Zhōnghuá Rénmín Gònghéguó Cázhèngbù, 2018). Ne var ki Çin ya da bir başkası, kapitalist-emperyalist dünya sistemiyle bütünleşen devletlerin küresel ölçekte rekabet gücünü koruyabilmeleri, her ne pahasına olursa olsun iktisadî büyüme hedeflerini tutturabilmelerine bağlı. Aksi takdirde, örneğin, 1,4 milyarlık nüfusa sahip Çin’in 3,4 milyar yeni konut inşa ederek “hayalet kentler” kurmasına ya da dünyanın en büyük barajı olan Üç Geçit Barajı’nda üretilen enerjinin bile tamamını satamazken dünyanın ikinci büyük

barajını inşa etmeye girişmesine, ekolojik dengeyi koruma perspektifinden mantıklı bir açıklama getirmek son derece güç (R. Smith, 2017: 12-13; 23-24).

Bu noktada Biel'in (2012: 337-338) uyarısı önemli: Ekosistemin, mevcut Atlantik-merkezli kapitalizmin paralelinde ya da onun devamında yeni bir hiyerarşik toplumsal sistemin yükselişini kaldıramayacak kadar bitkin düştüğü bir aşamada, "Batı'nın çöküşü" denilen şeyin, doğanın ve insanlığın geleceğini güvence altına almak açısından ancak anti-kapitalist bir nitelik taşıması gerekiyor. Biel (2012: 338), Çin'in tarihsel merkez karşısında nesnel olarak yükselişinin ise, alışlageldik biçimde merkezi yakalayacak ya da ikame edecek biçimde gelişmesi için gerekli ekolojik koşullardan yoksun olduğunu saptıyor. Bir başka deyişle, egemen küresel tekelci sermaye güçleri karşısında, kapitalist-emperyalist dünya sisteminin sınırları içinde kalarak yükselme arayışı, ekolojik sınırlarına dayanan mevcut sistemin sürdürülebilir olmaktan çıkmasıyla, hem doğa hem de onun bir parçası olan insanlık açısından yıkıcı sonuçlar doğurmaksızın olanaksız hâle gelmiş durumda.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalenin hemen başında, yakın zamanda patlak veren Smith-Harvey polemğine değinilmişti. Anımsatmakta yarar var: Smith (2018a), Harvey'in neoliberal dönüşümle birlikte servet akışının yönünün emperyalist merkezlerden "gelişmekte olan ülkelere" döndüğünü savını emperyalizm inkârcılığı olarak değerlendiriyor; Harvey (2018) ise muhatabına, "sınırları içinde biriken devasa boyutlardaki sermaye fazlası için bir mekânsal çözüm (*spatial fix*) arayışına giren" ve madenler ile tarım ürünlerine "duyduğu açlıkla" Latin Amerika ve Afrika'ya dek uzanan Çin'in de, emperyalist bir ülke olarak değerlendirip değerlendiremeyeceğini soruyordu. Tartışma burada bitmedi. Smith, Harvey'in, aslında Lenin'in "geleneksel emperyalizm kavramsallaştırmasının" günümüz dünyasını açıklamada "yetersiz" kaldığını göstermek için sorduğu bu tuzak soruya, yine sert bir üslupla, fakat son derece akla yatkın bir yanıt verdi.

Smith'e (2018b) göre kapitalizme dönüş sürecindeki Çin, elbette, "son derece büyük, hızla gelişen bir 'yükselen ülke'den çok daha fazlası"ydı. Bir yandan "Çin devlet kapitalizmi" belli başlı sektörlerde (robotik, enformasyon teknolojisi, yapay zekâ, yenilenebilir enerji, havacılık-uzay, nükleer güç üretimi...), ABD, Avrupa ve Japonya'nın egemenliğine karşı "stratejik bir meydan okumaya" girişirken, öte yandan 2. Dünya Savaşı'nın sonundan beri bir "Amerikan gölü" konumunda olan Çin'in kıyı sularında askerî gerilim gitgide tırmanıyordu. Hâlihazırda söz konusu olan "Çin'in kapitalist genişlemesiydi" ve ÇKP bu doğrultuda, Kuşak ve Yol üzerinde bulunan Myanmar, Pakistan, Sri Lanka gibi ülkelerdeki "gerici kapitalist rejimlerle" ittifak peşinde koşmaktan da geri durmuyordu.

Harvey (2018), Smith'in başvurduğu "ilkel ve kaba emperyalizm kuramının", Çin'in tam da merkezinde yer aldığı güncel gelişmeleri açıklayamayacağını ve muhatabının emperyalizm gibi "kavramlardan" yola çıkıp bunları gerçekliğin

kendisine dayatarak “kokuşmuş bir idealizme” saptığını söylüyor. Oysa Smith’in, Harvey’in Çin hakkındaki tuzak sorularına da verecek tutarlı bir yanıtı vardır. Lenin, çağdaşlarıyla girdiği polemiklerde, emperyalizmin, sermaye birikiminin sürekli genişlemesine dayanan kapitalizmin gelişimde kaçınılmaz bir aşama olduğunu ve bu aşamaya geçilip geçilmemesinin iradî tercihlere bağlı olmadığını vurguluyordu. Birinci Dünya Savaşı’nın fırtınalı günlerinde Lenin (1915), şöyle yazıyordu:

Sömürgeci siyasetler ve emperyalizm (Kautsky ve diğer dangalakların düşündüğü gibi) kapitalizmin kusurlu fakat tedavi edilebilir aksaklıkları değildir; bunlar, kapitalizmin temellerinin kaçınılmaz sonucudur. Tek tek şirketler arasındaki rekabet, kaçınılmaz olarak bunlardan her birinin ya iflas etmesine ya da diğerlerini iflas ettirmesine yol açmaktadır; tek tek ülkeler arasındaki rekabet, bunları ya geride kalmak ya da diğer ülkeleri perişan ve işgal ederek ite kaka “Büyük” Güçler arasındaki yerini almaya doğru ilerlemek gibi bir tercih karşısında bırakmaktadır.

Smith’in Çin tahlili de bu doğrultudadır: “Emperyalizm, kapitalizmin DNA’sına kazınmıştır ve Çin kapitalist yola girdiği taktirde, emperyalist yola da girmiş olacaktır” (Smith, 2018b).

Smith, dünya sosyalist hareketinin ve Çin Yeni Sol/Yeni Maoist hareketinin bir bölümü tarafından da benimsenen, Çin’in çoktan yeni bir emperyalist odağın merkezi hâline geldiği yönündeki görüşü veya ‘Üçlü’ emperyalist blokun tahakkümünün artık geride kaldığını savunmuyor. Bunun yerine, somut olgulara dayanan bir tahlil temelinde, mevcut sistemin uzatmalı yapısal krizinin ve “Çin’in kapitalist genişlemesinin” içinde taşıdığı potansiyelin muhtemel sonuçlarına işaret etmekte yetiniyor. Görüldüğü üzere bu bütüncül tahlil, süreci Arrighi’nin kapitalist mantık/teritoryal mantık ayrımı üzerinden (fakat açık ki, Çin’in yükselişini daha barışçıl, hakkaniyetli ve eşitlikçi bir “dünya-pazar toplumu”nun müjdecisi sayan Arrighi’den [2008] daha karamsar biçimde) okuyan Harvey’in yorumundan bir hayli farklıdır. Harvey’e göre, 2000’li yıllardan itibaren Çin’in gitgide finansallaşan küresel kapitalizmle bütünleşmesi hız kazanmıştır ve bu açıdan Çin’de “kapitalist mantık”, “teritoryal sosyalist mantığı” önüne geçmektedir (Harvey ve Nak-chung, 2017: 255). Smith (2018b) ise, devlet (ya da ÇKP) ve piyasa aktörleri arasında zoraki bir ayırım yapmaksızın, “Çin’in kapitalist genişlemesi”ni bir bütün olarak “Çin devlet kapitalizminin” gelişimi ve ihtiyaçları doğrultusunda ele almaktadır. Bir başka deyişle tartışma, Harvey’in iddiasının aksine, dogmatizmden ya da “kavramlardan” yola çıkıp çıkmamaktan çok, tarafların başvurduğu analiz yöntemleri arasındaki farklılıktan türemektedir.

Günümüzde Çin, iki arada bir derecede kalkmış bir ülkeyi andırıyor. Bir yönüyle hâlâ kapitalist-emperyalist dünya sisteminin çevresinde, bir yönüyle sistemin merkezini zorlamaya çalışıyor. Bu durumun, ülkenin sistem içindeki konumunu açıklamaya çalışanlar arasında ciddi bir kafa karışıklığı yaratması şaşırtıcı değil.

Karşımızda pek çok açıdan özgün bir örnek var: İşçi ücretleri artmaya, hizmet sektörü gelişmeye ve yabancı sermaye üretim maliyetlerinin daha ucuz olduğu diğer bölgelere kaymaya başlamakla beraber, Çin, hâlen daha dünyanın en önde gelen ucuz üretim ve montaj merkezlerinin başında geliyor. Yeni işçi sınıfının çekirdeğini meydana getiren, hızla proleterleşmekte olan köylü-işçilerin büyük kentlerdeki yaşam ve çalışma koşulları bir hayli kötü. Hem sınıflar hem de bölgelerarası eşitsizlik artarken, işçi sınıfı hareketi de Yeni-Maoist çevrelerle buluşuyor. 40 yıllık kalkınma fetişizminin faturası, ağır bir ekolojik kriz olarak ÇKP'nin karşısına çıkmış durumda. Öte yandan Çin, uzun yıllar boyunca biriktirdiği sermayenin önündeki setleri kaldırıyor; dünyanın en büyük sermaye ihracatçıları arasında yerini alıyor. Devlet Sermayesi Şirketler Topluluğu'na bağlı banka ve şirketler, uluslararası tekellerle rekabete atılıyor; teknolojik gelişmeye muazzam büyüklükte bir kaynak aktarılıyor. Sermaye ihracının artmasına koşut olarak Çin ordusu da güçleniyor. Ancak Çin hâlâ, mevcut egemen emperyalist blokla bir paylaşım savaşına girebilecek güçte değil. Aksine, ABD tarafından kendi topraklarında ve adım attığı her coğrafyada derhal kuşatılıyor; iktisadî, siyasî ve askerî sataşmalara maruz kalıyor.

Bu kadar karmaşık bir tablo içinde Çin'e, "hem kalkınmakta olan bir ülke hem de yükselen bir emperyalist güç" (Ching, 2017: 69) denilebilir mi? Bu yorum tartışılabilir. Ancak yukarıdaki açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, bu gibi ifadelerin mevcut durumdan çok, önümüzde duran bir olasılığa ve potansiyele işaret ettiğini söylemek daha makul ve ihtiyatlı bir tutum gibi görünüyor.

Çin'in kapitalist genişlemesi, her ne pahasına olursa olsun elbette devam edecek. Bu, sermaye açısından bir zorunluluktur. 1970'lerden beri yapısal bir kriz içinde debelenen mevcut egemen emperyalist blok, Çin'in yükselişini davul zurnayla karşılamayacak. Kapitalizmin sonsuz birikim mantığı, rakip sermaye gruplarının barışçıl biçimde mutlu mesut yaşayıp gitmesini olanaksız kılmaktadır. ABD'nin Çin'in yükselişine karşı takındığı uzlaşmaz tutuma bakmak, "2. Dünya Savaşı sonrası dünyada değil, 3. Dünya Savaşı öncesi dünyada yaşadığımızın" (Smith, 2018b) ipuçlarını veriyor.

Burada tartışılması gereken mesele, yukarıda değinilen toplumsal, ekonomik, ekolojik ve askerî engellerin, sosyalizmin ardından girilen özgün bir kapitalist yeniden inşa deneyiminin yarattığı pek çok çelişkiyi bünyesinde barındıran Çin'e, potansiyelini gerçekleştirme ve kapitalist genişlemesini mantıksal sonucuna vardırma şansı tanıyıp tanımayacağıdır.

Lauesen (2018), küresel Güney'de üretici güçlerin gelişmesinin dünya sistemini çok kutuplu bir yapıda yeniden biçimlendirme süreci içinde olduğunu; ancak bu sürecin, Çin'in basitçe ABD'yi egemen güç olarak ikame etmesi ve küresel bir sistem olarak kapitalizmin devamlılığını güvence altına almasıyla sonuçlanamayacağını belirtiyor. Bu, hem dünyada Çin gibi bir ülkenin bir refah kapitalizmi kurmasına olanak tanıyacak kadar bereketli, geniş ve paylaşılmaya hazır bir sömürü alanının bulunmamasından, hem de böylesi bir sistemin ekolojik olarak sürdürülebilir

olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Çin'in, kapitalist-emperyalist dünya sistemi içinde kalarak mevcut egemen emperyalist bloka meydan okumaya devam etmesinin, süregiden ekolojik ve ekonomik bunalımın yarattığı güçlüklerle birleşerek insanlık ve doğa için ciddi yıkımlara yol açacak bir sürece evrilmesine yol açabilir.

Çincede 'kriz' kelimesinin 'fırsat' kelimesiyle eşanlamlı olduğu söylenip durur. Bu, bir şehir efsanesidir. Ne var ki Çincede, her krizin aynı zamanda dönüm noktası olduğunu hatırlatan bir özlü söz bulunuyor. Çin'in, kapitalist-emperyalist dünya sisteminin çevresinden merkezine giden yolda önüne çıkan barikatlara yıka yüklene ilerlerken, mevcut çatlakları sistem-karşıtlarının sızmasına olanak sağlayacak biçimde genişletmesi ve yeni çatlaklar ortaya çıkartması mümkündür. Nesnel sınırlılıklar, Çin'in mevcut sistem içerisindeki yükselişini sekteye uğratabilir. Öte yandan bu ülkenin, toplumun geniş kesimlerinin kolektif hafızasında yer etmiş güçlü bir devrimci mirası; hâlihazırda çok dağınık görünse de yeraltında, yerüstünde ve hatta yer yer hâlâ ÇKP örgütlerinde faaliyet gösteren etkili bir sol hareketi; ama her şeyden önemlisi diri ve eylemci bir işçi sınıfı vardır. Krizin yoğunlaştığı koşullarda, kapitalist-emperyalist dünya sisteminin neredeyse mevcut bütün çelişkilerini bir şekilde bünyesinde toplayan bu ülkede, dünya çapında yeni ve daha eşitlikçi bir uygarlık projesinin yükselmesini tetikleyebilecek gelişmelerin yaşanması da şaşırtıcı olmayacaktır.

Kaynakça

- African Stand (2019) "China to Take Over Uganda's Main Assets Over Unpaid Rising Huge Debt", 12.01.2019, <https://www.africanstand.com/news/africa/east-africa/china-to-take-over-ugandas-main-assets-over-unpaid-rising-huge-debt/>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- AIIB (2019) "Members and Prospective Members of the Bank", <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- Alvaredo, F., Chancel, F., Piketty, T., Saez, T. ve G. Zucman (2017) "World Inequality Report 2018", <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- Amin, S. (1977) *Imperialism and Unequal Development*, Londra ve New York: Monthly Review.
- Andreas, J. (2008) "Changing Colours in China", *New Left Review*, 54, 123-142.
- Angus, I. (2016) *Facing the Anthropocene: Fossil Capitalism and the Crisis*. New York: Monthly Review.
- Argue, S. (2015) "Russia and China Are Not Imperialist", <https://www.greenvillepost.com/2015/05/06/russia-and-china-are-not-imperialist/>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- Arrighi, G. (2008) *Adam Smith Pekinde: 21. Yüzyılın Soykütüğü*, çev. İ. Yıldız, İstanbul: Yordam.
- Bai, T. (2016) "Djibouti base not for power", <http://www.globaltimes.cn/content/1002113.shtml>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Balding, C. (2018) "China is Nationalizing Its Tech Sector", <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-04-12/china-is-nationalizing-its-tech-sector>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.

- Bèidà hòuqín gōngrén diàoyán bàogào biānxiězǔ 北大后勤工人调研报告编写组 (2015) "Bèidà 2015 nián hòuqín gōngrén diàoyán bàogào" 《北大2015年后勤工人调研报告》, <http://www.ngocn.net/news/2015-12-15-5efe5c82d71688ac.html>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Bèijīngshì rénli zīyuán hé shèhuì bǎozhàngjú 北京市人力资源和社会保障局 (2018) "Bèijīngshì rénli zīyuán hé shèhuì bǎozhàngjú guānyú tiáozhēng Bèijīngshì 2018 nián zuìdī gōngzī biāozhǔn de tōngzhī" 《北京市人力资源和社会保障局关于调整北京市2018年最低工资标准的通知》, <http://www.beijing.gov.cn/zhengce/wenjian/192/33/50/438650/1557460/index.html>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Bettelheim, C. (1974) *Cultural Revolution and Industrial Organization in China: Changes in Management and the Division of Labor*, çev. A. Ehrenfeld, New York ve Londra: Monthly Review.
- Biel, R. (2012) *The Entropy of Capitalism*, Leiden ve Boston: Brill.
- Bramall, C. (2009) *Chinese Economic Development*, Londra ve New York: Routledge.
- Brown, K. (2014) *The New Emperors: Power and the Princelings in China*, Londra ve New York: I. B. Tauris.
- Cai, Y. (2006) *State and Laid-Off Workers in Reform China: The Silence and the Collective Action of the Retrenched*, Londra ve New York: Routledge.
- CCTV (2019) "Guō Wèimín: Bǎ 'Yīdài-Yīlù' jiànshè shuō chéng shì 'zhàiwù xiànjǐng' shì háowú dàoǐ de" 《郭卫民：把“一带一路”建设说成是“债务陷阱”是毫无道理的》, 02.03.2019, <http://news.cctv.com/2019/03/02/ARTIGdbsNG9z7AV88O3q3wkz190302.shtml>, indirilme tarihi: 2 Mart 2019.
- Chen, Q. (2018) "SOEs Lead China's Top-500 Enterprises, Tencent Makes Top 100", <http://www.globaltimes.cn/content/1117927.shtml>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Chen, Q. ve J. Xie (2018) "Huawei Becomes a Hostage in China-US Trade Conflict: Experts", <http://www.globaltimes.cn/content/1130608.shtml>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- China Daily (2018) "Zambia Refutes Report of Chinese Firms Taking Over Public Assets Due to Debt", 09.09.2018, <http://global.chinadaily.com.cn/a/201809/09/WS5b9501b0a31033b4f4655056.html>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- China Labour Bulletin (2019) "Employment and Wages", <https://clb.org.hk/content/employment-and-wages>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Ching, P.-y. (2012) *Revolution and Counterrevolution: China's Continuing Class Struggle Since Liberation*, Manila: Institute of Political Economy.
- Ching, P.-y. (2017) "The Current Phase of Imperialism and China", A. Tujan Jr. (der.), *Lenin's Imperialism in the 21st Century* içinde, Manila: Institute of Political Economy, 59-72.
- Chuang, A. (2019) "AIB Risk Chief on Steering China's World Bank Rival", <https://www.risk.net/risk-management/6264946/aib-risk-chief-on-steering-chinas-world-bank-rival>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- Chuǎng (2015) "No Way Forward, No Way Back: China in the Era of Riots", <http://chuangcn.org/journal/one/no-way-forward-no-way-back/>, indirilme tarihi: 22 Mayıs 2016.
- Cope, Z. (2012) *Divided World Divided Class: Global Political Economy and the Stratification of Labour Under Capitalism*, Quebec: Kersplebedeb.

- Dembele, D. M. (2017) "New Forms of Exploitation of Africa by Monopoly Capitalism: From Lenin's Imperialism to the Imperialism of the Triad in the 21st Century", A. Tujan Jr. (der.), *Lenin's Imperialism in the 21st Century* içinde, Manila: Institute of Political Economy, 45-58.
- Dobson, P. (2018) "Venezuela's Maduro Secures \$5bn Chinese Loan & Joins Beijing's New Silk Road Initiative", <https://venezuelanalysis.com/news/14056>, indirilme tarihi: 19 Eylül 2018.
- Dünya Bankası (2018) "Belt and Road Initiative, Overview", <https://www.worldbank.org/en/topic/regional-integration/brief/belt-and-road-initiative#01>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- Dünya Bankası (2019a) "GDP Growth (Annual %), Selected Country: China", <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2017&locations=CN&start=2000&view=chart>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Dünya Bankası (2019b) "Labor Force, Total & China", <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?locations=CN-1W>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Dünya Bankası (2019c) "Military expenditure (current USD), Selected Countries: China, United States", <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?locations=CN-US>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Engel, S. (2017) *Yeni-Emperyalist Ülkelerin Ortaya Çıkışı Üzerine*, çev. ?, Essen: Neuer Weg.
- Engst, F. (2017) "Imperialism, Ultra-Imperialism and the Rise of China", A. Tujan Jr. (der.), *Lenin's Imperialism in the 21st Century* içinde, Manila: Institute of Political Economy, 73-103.
- Engst, F. (2018) "The Struggle for Actually Building Socialist Society: An Interview with Fred Engst", O. Ülker (söyleşi), <https://rupeindia.wordpress.com/2018/01/19/the-struggle-of-actually-building-socialism-an-interview-with-fred-engst/>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- Fan, C. C. (2011) "Settlement Intention and Split Households: Findings From a Survey of Migrants in Beijing's Urban Villages", *China Review*, 11 (2), 11-41.
- Fan, F. (2018) "More Chinese Firms Make Fortune Global 500", <http://www.chinadaily.com.cn/a/201807/21/WS5b52735ea310796df4df7ce2.html>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Ferrar, P. (2016) "China's New Generation of Urban Migrants", <https://thedi diplomat.com/2016/06/chinas-new-generation-of-urban-migrants/>, indirilme tarihi: 17 Mart 2017.
- Fortune (2018) "Global 500", <http://fortune.com/global500/>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Friedman, E. (2017) "Evicting the Underclass", <https://www.jacobinmag.com/2017/12/beijing-fire-migrant-labor-urbanization/>, indirilme tarihi: 15 Aralık 2017.
- Gao, M. (2008) *The Battle for China's Past: Mao and the Cultural Revolution*, Londra ve Ann Arbor: Pluto.
- Gao, M. (2017) "Whither Rural China? A Case Study of Gao Village", *The China Quarterly*, 229, 23-43.
- Gao, M. (2018) *Constructing China: Clashing Views of the People's Republic*, Londra: Pluto.
- Ghosh, J. (2017) "Globalization and the End of Labor Aristocracy", <http://dollarsandsense.org/archives/2017/0317ghosh.html>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- Guójiā tǒngjǐjú 国家统计局 (2018a) *2017 nián nóngmíngōng jiāncè diàochá bàogào 2017年农民工监测调查报告*, http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/201804/t20180427_1596389.html, indirilme tarihi: 15 Eylül 2018.

- Guójiā tǒngjìjú 国家统计局 (2018b) “Sāncì chǎnyè hé zhǔyào hángyè gòngxiànlǜ” 《三次产业和主要行业贡献率》, 2018 nián Zhōngguó tǒngjì niánjiàn 2018年中国统计年鉴 içinde, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsjs/2018/html/CH0307.jpg>, indirilme tarihi: 19 Şubat 2019.
- Guójiā tǒngjìjú 国家统计局 (2019) “Zhōngguó chéngzhènhuà jìnchéng” 《中国城镇化进程》, <http://data.stats.gov.cn/swf.htm?m=turnto&id=432>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Guówùyuàn 国务院 (2015) *Zhōngguó zhìzào 2025 中国制造2025*, <http://fgw.chuzhou.gov.cn/download/58d37c0fe4b07e877d1ee5b3>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Hánliújǐ 寒流急 (2014) *Shìlùn “tèsè” zībēn de juéqǐ hé Zhōngguó gōnggrén jiěfàng zhīlù 试论“特色”资本的崛起和中国工人阶级再解放之路*, fotokopiyle çoğaltılıp dağıtılan kitapçık.
- Harris, G. T. (2018) “China Is Loaning Billions of Dollars to African Countries. Here’s Why the U.S. Should Be Worried”, <http://time.com/5381467/china-africa-debt-us-security/>, indirilme tarihi: 16 Ekim 2018.
- Hart-Landsberg, M. (2018a) “A Critical Look at China’s One Belt, One Road Initiative”, <https://economicfront.wordpress.com/2018/10/02/a-critical-look-at-chinas-one-belt-one-road-initiative/>, indirilme tarihi: 12 Şubat 2019.
- Hart-Landsberg, M. (2018b) “The Chinese Economy: Problems and Prospects”, <https://economicfront.wordpress.com/2018/06/05/the-chinese-economy-problems-and-prospects/>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- Hart-Landsberg, M. ve P. Burkett (2005) *China and Socialism: Market Reforms and Class Struggle*, New York: Monthly Review.
- Harvey, D. (2018) “Realities on the Ground: David Harvey Replies to John Smith”, <https://roape.net/2018/02/05/realities-ground-david-harvey-replies-john-smith/>, indirilme tarihi: 9 Şubat 2019.
- Harvey, D. ve P. Nak-chung (2017) “How Capital Operates and Where the World and China are Going: A Conversation Between David Harvey and Paik Nak-Chung”, *Inter-Asia Cultural Studies*, 18 (2): 251-268.
- Huang, J., Pan, X., Guo, X. ve G. Li (2018) “Health Impact of China’s Air Pollution Prevention and Control Action Plan: An Analysis of National Air Quality Monitoring and Mortality Data”, *The Lancet Planetary Health*, 2 (7), e313-e323.
- Hui, H. S.-i. (2018) *Hegemonic Transformation: The State, Laws, and Labour Relations in Post-Socialist China*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hung, J. (2018) “Urban Paradise Actually Purgatory for China’s Urban Workers”, <https://www.eastasiaforum.org/2018/09/13/urban-paradise-actually-purgatory-for-chinas-migrant-workers/>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Hurst, W. (2009) *The Chinese Worker After Socialism*, Cambridge ve New York: Cambridge University.
- Hvistendahl, M. (2018) “China’s Tech Giants Want to Go Global; Just One Thing Might Stand in Their Way”, <https://www.technologyreview.com/s/612598/chinas-tech-giants-want-to-go-global-just-one-thing-might-stand-in-their-way/>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- ILO (2018) *Global Wage Report 2018/19: What Lies Behind Gender Gap?*, Cenova: International Labour Office.

- IPCC (2019) *Special Report: Global Warming of 1.5 °C (Summary for Policy Makers)*, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2018/07/SR15_SPM_version_stand_alone_LR.pdf, indirme tarihi: 13 Şubat 2019.
- Järvensivu, P., Toivanen, T., Vadén, T., Lähde, V., Majava, A. ve J. T. Eronen (2018) *Global Sustainable Development Report 2019 Drafted by the Group of Independent Scientists/ Invited Background Document on Economic Transformation, to Chapter: "Transformation: The Economy"*, https://bios.fi/bios-governance_of_economic_transition.pdf, indirilme tarihi: 28 Ocak 2018.
- Jǐngāngshān wèishì 井冈山卫士 (2018) "Cóng 'màoyìzhàn' kàn 'Zhōnghuá dìguózhǔyìlùn' de pòchǎn — jiānlùn Zhōngguó ziběnzhǔyì de zhǔyào máodùn" 《从“贸易战”看“中华帝国主义论”的破产 —— 兼论中国资本主义的主要矛盾》, <http://redchinacn.org/portal.php?mod=view&aid=35785>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- JRJ (2019) "Nóngmíngōng fǎnxiāng jiùyè chéng chángtài wèihé chéngwéi zhǔliú" 《农民工返乡就业成常态 为何成为主流》, 28.02.2019, <http://stockjrj.com.cn/2019/02/28082327100681.shtml>, indirilme tarihi: 1 Mart 2019.
- Jubilee Debt Campaign (2018) "Africa's Growing Debt Crisis: Who is the Debt Owed to?", https://jubileedebt.org.uk/wp/wp-content/uploads/2018/09/Briefing_09.18.pdf, indirilme tarihi: 6 Kasım 2018.
- Kang, L., Peng, F., Zhu, Y. ve A. Pan (2018) "Harmony in Diversity: Can the One Belt One Road Initiative Promote China's Outward Foreign Direct Investment?", *Sustainability*, 10 (9): 1-28.
- Kerswell, T. ve J. Lin (2017) "Capitalism Denied with Chinese Characteristics", *Socialism and Democracy*, 31 (2): 33-52.
- Klare, M. T. (2018) "The United States Is Pushing Toward War With China", <https://www.thenation.com/article/united-states-pushing-towards-war-china/>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Kolektif (2018) *China's Overseas Expansion: An Introduction to Its One Belt, One Road and BRICS Strategies*, <https://borderless-hk.com/2018/03/13/chinas-overseas-expansion-an-introduction-to-its-one-belt-one-road-and-brics-strategies/>, indirilme tarihi: 2 Ekim 2018.
- Láodòngli 勞動力 (2017) *2017 nián fúwùyè gōngrén láodòng zhuàngkuàng diàochá bàogàojí 2017年服务业工人劳动状况调查报告集*, <http://www.workerempowerment.org/en/files/2017年服务业工人劳动状况调查报告集.pdf>, indirilme tarihi: 24 Eylül 2018.
- Lau, K. C. (2018) "A Subaltern Perspective on China's Ecological Crisis", *Monthly Review*, 70 (5), <https://monthlyreview.org/2018/10/01/a-subaltern-perspective-on-chinas-ecological-crisis/>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Lauesen, T. (2018) "The Changing Global Dynamics of Capitalism", <https://anti-imperialist.net/2018/09/20/the-changing-global-dynamics-of-capitalism/>, indirilme tarihi: 16 Şubat 2019.
- Lee, C. K. (2007) *Against the Law: Labor Protests in China's Rustbelt and Sunbelt*, Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California.
- Lee, C. K. (2017) *The Specter of Global China: Politics, Labor, and Foreign Investment in Africa*. Chicago ve Londra: The University of Chicago.
- Lenin, V. I. (1915) "Imperialism and Socialism in Italy", <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/aug/x03.htm>, indirilme tarihi: 16 Şubat 2019.

- Lenin, V. I. (1916) "Imperialism and the Split in Socialism", <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/oct/x01.htm>, indirilme tarihi: 16 Şubat 2019.
- Lenin, V. I. (1998) *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. C. Süreya, Ankara: Sol.
- Leung, P. P. (2015) *Labor Activists and the New Working Class in China*. New York: Palgrave Macmillan.
- Leverett, F. ve B. Wu (2017) "The New Silk Road and China's Evolving Grand Strategy", *The China Journal*, 77, 110-132.
- Li, M. (2008) *The Rise of China and the Demise of the Capitalist World-Economy*, Londra: Pluto
- Li, M. (2016) *China and the Twenty-First-Century Crisis*, Londra: Pluto.
- Lǐ, Z. 李舟 (2017) "Hánfēng zhōng liúlǐshīsùǒ de tāmen jiùjīng fàn le shénme cuò?" 《寒风中流离失所的他们究竟犯了什么错?》, <http://www.wyzyxwk.com/Article/shipping/2017/11/385354.html>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Lin, C. (2006) *The Transformation of Chinese Socialism*, Durham, NC: Duke University.
- Lin, C. (2008) "Against Privatization in China: A Historical and Empirical Argument", *Journal of Chinese Political Science*, 13 (1), 1-27.
- Lin, C. (2013) *China and Global Capitalism: Reflections on Marxism, History, and Contemporary Politics*, New York: Palgrave Macmillan.
- Liu, C. (2015) "Chinese OBOR-linked Investments to Boost RMB Internationalization", http://www.chinadaily.com.cn/world/2015-11/02/content_22350361.htm, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- Liú, A., W. Fùve J. Zhuāng (2014) "Jiégòuxìng lìliàng yǔ xīnshēngdài gōnggrén kàngzhēng de zǔzhìhuà qūxiàng" 《结构性力量与新生代工人抗争的组织化趋向》, *Zhōngguó rénlì zīyuán kāifā* 中国人力资源开发, 23, 105-112.
- Lovely, M. E. ve Z. Huang (2018) "Foreign Direct Investment in China's High-technology Manufacturing Industries", *China & World Economy*, 26 (5), 104-126.
- Magdoff, F. ve J. B. Foster (2011) *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and the Environment*, New York: Monthly Review.
- Marx, K. (2004) *Kapital*, cilt 1, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Meisner, M. (1999) *Mao's China and After: History of the People's Republic*, New York: The Free.
- Ness, I. (2016) *Southern Insurgency: The Coming of the Global Working Class*. Londra: Pluto.
- New Climate Economy (2016) *The Sustainable Infrastructure Imperative: Financing for a Better Growth and Development*, https://newclimateeconomy.report/2016/wp-content/uploads/sites/4/2014/08/NCE_2016Report.pdf, indirilme tarihi: 28 Ocak 2019.
- Ng, T. ve A. Chen (2014) "Xi Jinping Says World Has Nothing to Fear From Awakening of 'Peaceful Lion'", <https://www.scmp.com/news/china/article/1459168/xi-says-world-has-nothing-fear-awakening-peaceful-lion>, indirilme tarihi: 19 Şubat 2019.
- Ngai, P. (2016) *Migrant Labor in China* [e-kitap], Cambridge: Polity.
- Ngai, P. ve H. Lu (2010) "Unfinished Proletarianization: Self, Anger, and Class Action Among the Second Generation of Peasant-Workers in Present-day China", *Modern China*, 36 (5), 493-519.

- Odoom, I. (2011) "Contextualizing Hillary Clinton's 'New Colonialism' Remark", <https://www.pambazuka.org/global-south/contextualising-hillary-clinton-s-'new-colonialism'-remark/>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- OECD (2018) "FDI in Figures, October 2018", <http://www.oecd.org/investment/FDI-in-Figures-October-2018.pdf>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Peet, R. (2009) *Unholy Trinity: The IMF, World Bank and WTO*, Londra ve New York: Zed.
- Pomfret, J. (2018) "China's Debt Traps Around the World are a Trademark of Its Imperialist Ambitions", https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/08/27/chinas-debt-traps-around-the-world-are-a-trademark-of-its-imperialist-ambitions/?noredirect=on&utm_term=.cedbda43dbda, indirilme tarihi: 26 Kasım 2018.
- Press TV (2018) "US Committing Crimes by Building Military Bases Around China: Scholar", 10.11.2018, <https://www.presstv.com/Detail/2018/11/10/579663/US-committing-crimes-by-building-military-bases-around-China>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Qi, H. (2014) "The Labor Share Question in China", *Monthly Review*, 65 (8), <https://monthlyreview.org/2014/01/01/labor-share-question-china/>, indirilme tarihi: 19 Şubat 2019.
- Qi, H. (2018) "Tonggang'da Bölüşüm ve Toplumsal Dönüşüm: Sosyalizmde, 'Reform' Döneminde ve Günümüzde Çin'in İşçileri", *Siyasal İktisat Araştırma Birimi (der.)*, *Sosyalist Çin'i Hatırlamak, 1949-1976* içinde, çev. O. Ülker, İstanbul: Patika, 103-119.
- Qi, H. ve Z. Li (2018) *Giovanni Arrighi in Beijing: Rethinking the Transformation of the Labor Supply in Rural China During the Reform Era*, UMA Political Economy Research Institute, Working Paper Series No: 455.
- Qian, R. (2019) "The Domestic Consequences of China's 'One Belt One Road Initiative'", <http://www.cadtm.org/The-Domestic-Consequences-of-China-s-One-Belt-One-Road-Initiative>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- Quintos, P. (2017) "Notes on Monopoly Capital in the 21st Century: 100 Years since Lenin's Imperialism", A. A. Tujan Jr. (der.), *Lenin's Imperialism in the 21st Century*, Manila: Institute of Political Economy, 19-44.
- Robles, P. (2018) "China Plans to be a World Leader in Artificial Intelligence by 2030", <https://multimedia.scmp.com/news/china/article/2166148/china-2025-artificial-intelligence/index.html>, indirilme tarihi: 3 Mart 2009.
- Savitsky, A. (2018) "US Military Presence in Africa: All Over Continent and Still Expanding", <https://www.strategic-culture.org/news/2018/08/30/us-military-presence-in-africa-all-over-continent-still-expanding.html>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Shearer, C., Brown, M. ve T. Buckley (2019) *China at a Crossroads: Continued Support for Coal Power Erodes Country's Clean Energy Leadership*, http://ieefa.org/wp-content/uploads/2019/01/China-at-a-Crossroads_January-2019.pdf, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Shen, S. (2018) "Debt Trap' Slur Shows West's Double Standards", <http://www.globaltimes.cn/content/1128880.shtml>, indirilme tarihi: 26 Kasım 2018.
- Singh, A. (2018) "China's Rise Threatens U.S. Imperialism, Not American People", <https://mronline.org/2018/04/09/chinas-rise-threatens-u-s-imperialism-not-american-people/>, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.

- Smith, J. (2016) *Imperialism in the Twenty-First Century: Globalization, Super-Exploitation, and Capitalism's Final Crisis*, New York: Monthly Review.
- Smith, J. (2018a) "David Harvey Denies Imperialism", <http://roape.net/2018/01/10/david-harvey-denies-imperialism/>, indirilme tarihi: 9 Şubat 2019.
- Smith, J. (2018b) "Imperialist Realities vs. the Myths of David Harvey", <http://roape.net/2018/03/19/imperialist-realities-vs-the-myths-of-david-harvey/>, indirilme tarihi: 9 Şubat 2019.
- Smith, R. (2017) "China's Drivers and Planetary Ecological Collapse", *Real-World Economics Review*, 82, 2-28.
- Sün J. ve T. Wú 孙金阳、吴涛 (2018) "Lāměi kùnjǐng yǔ Zhōngguó jīngyàn" 《拉美困境与中国经验》, <https://www.yidaiyilu.gov.cn/ghsl/gnzjgd/74180.htm>, inidirme tarihi: 3 Mart 2019.
- UN DESA (2018) "Percentage of Population in Urban and Rural Areas, China", https://population.un.org/wup/Download/Files/WUP2018-F21-Proportion_Urban_Annual.xls, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- UNEP (2018) *Emissions Gap Report 2018*, http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/26895/EGR2018_FullReport_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y, indirilme tarihi: 28 Ocak 2019.
- Vukovich, D. F. (2012) *China and Orientalism: Western Knowledge Production and the P.R.C.*, Londra ve New York: Routledge.
- Vukovich, D. F. (2019) *Illiberal China: Ideological Challenge of the People's Republic of China*, Singapur: Palgrave Macmillan.
- Wang, H. ve L. Miao (2018) *China Goes Global: How China's Overseas Investment is Transforming its Business Enterprises*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Weil, R. (1996) *Red Cat, White Cat: China and the Contradictions of "Market Socialism"*, New York: Monthly Review.
- Weil, R. (2006) "Conditions of Working Classes in China", <https://monthlyreview.org/2006/06/01/conditions-of-the-working-classes-in-china/>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- Wemheuer, F., Walder, A., Unger, J., Andreas, J. ve Y. Wu (2017) "2016 nián Yàzhōu Yánjiū Xiéhuì Niánhuì: Guānyú Wénhuà Dàgèming qúnzhòng yùndòng pàixíng wèntí yuánzhuō tāolùnhuì de bàogào" 《2016年亚洲研究协会年会：关于文化大革命群众运动派性问题圆桌讨论会的报告》, *Jiyi 记忆*, 189, 2-22.
- Wengraf, L. (2018) *Extracting Profit: Imperialism, Neoliberalism, and the New Scramble for Africa* [e-kitap], Chicago: Haymarket.
- Wike, R., Stokes, B., Poushter, J., Silver, L., Fetterolf, J. ve K. Devlin (2018) "Trump's International Ratings Remain Low, Especially Among Key Allies", <http://www.pewglobal.org/2018/10/01/trumps-international-ratings-remain-low-especially-among-key-allies/>, indirilme tarihi: 12 Aralık 2018.
- Wu, Y. (2014) *The Cultural Revolution at the Margins: Chinese Socialism in Crisis*, Cambridge ve Londra: Harvard University.
- Xí, J. 习近平 (2017) *Shèhuìzhǔyì shēngtài wénmíng jiànshè wénzhāng lièbiǎo* 社会主义生态文明建设文章列表, <https://www.wxyjs.org.cn/xxgcxjpszjxjhjszsl/xjpszjzylszb/shzystwmjjs/shzystwmjswzlb/>, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.

- Xie, F., Kuang, X. ve Z. Li (2018) "The Reserve Army of Labor in China's Economy, 1991-2015", *Monthly Review*, 70 (4), <https://monthlyreview.org/2018/09/01/the-reserve-army-of-labor-in-chinas-economy-1991-2015/>, indirilme tarihi: 10 Eylül 2018.
- Xie, Y. (2016) "Understanding Inequality in China", *Chinese Journal of Sociology*, 2 (3), 327-347.
- Xinhua (2015) "Zhōngguó hǎiwài jīdì de mèngxiǎng yǔ xiànsí" 《中国海外基地的梦想与现实》, 08.07.2015, http://www.xinhuanet.com/world/2015-07/08/c_127998658.htm, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Xinhua (2018a) "Issue of Takeover of Mombasa Port by China is Pure Propaganda: Kenyan President", 29.12.2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-12/29/c_137707312.htm, indirilme tarihi: 27 Şubat 2019.
- Xinhua (2018b) "Yìxiàn chéngshì fángzū quánxiàn shàngzhǎng! Yǒurén zài chǎo fángzū?" 《一线城市房租全线上涨！有人在炒房租？》， 16.08.2018, http://www.xinhuanet.com/fortune/2018-08/16/c_1123278481.htm, indirilme tarihi: 26 Şubat 2019.
- Yuǎnháng yī hào 远航一号 (2018) "Xiàohuà! Fǒudìng 'Zhōngdìlùn' jiù shì xiūzhèngzhǔyì?" 《笑话！否定“中帝论”就是修正主义？》， <http://www.wywxwk.com/Article/sichao/2018/07/391253.html>, indirilme tarihi: 6 Şubat 2019.
- Zhang, J. (2019) "Towards a 'World Class' Military: Reforming the PLA Under Xi Jinping", J. Golley vd. (der.), *China Story Yearbook 2018: Power*, Canberra: Australian National University, 218-230.
- Zhang, Z. (2019) "Belt and Road Initiative By No Means a Debt Trap", <http://www.chinadaily.com.cn/a/201903/03/WS5c7b2a57a3106c65c34ec651.html>, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.
- Zhang, Y. ve Z. Jiang (2010) "The Domestic Governance Countermeasure in Order to Enhance Soft Power of China Communist Party", *International Journal of Business and Management*, 5 (7), 170-174.
- Zhōngguó láogōng tōngxùn 中国劳工通讯 (2018) *Zhōngguó gōngrén yùndòng guānchá bàogào, 2015-2017 中国工人运动观察报告, 2015-2017*, <https://www.clb.org.hk/sites/default/files/工人运动三年报告%202015-17%20final.pdf>, indirilme tarihi: 24 Eylül 2018.
- Zhōnghuá Rénmín Gònghéguó Cáizhèngbù 中华人民共和国财政部 (2018) "Zhōngyāng cáizhèng jiādà zhòngdiǎn shēngtài gōngnéng qū zhuǎnyízhífù lìdù tuīdòng shēngtài wénmíng jiànshè hé tuōpín gōngjiān gōngchéng shíshī" 《中央财政加大重点生态功能区转移支付力度推动生态文明建设和脱贫攻坚工程实施》， http://yss.mof.gov.cn/zhengwuxinxi/gongzuodongtai/201807/t20180720_2969260.html, indirilme tarihi: 3 Mart 2019.

Türkiye'nin AKP Dönemi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İzlediği Alt-emperyalist Dış Politika¹

Gönenç Uysal²

Öz

Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile derinleştirdiği siyasi ve ekonomik ilişkiler, ana akım düzlemde AKP'nin izlediği "proaktif" dış politika ile açıklanmaktadır. Söz konusu "proaktif" dış politikayı devleti sermaye-sermaye ve emek-sermaye çelişkilerinden soyutlayan ve ulusal ile uluslararası alanlar arasındaki görüntüdeki ayrımı özsel kabul eden anaakım yaklaşımların aksine bu makale, kuramsal çerçevesini Marksizm'den yararlanarak çizerek devleti ve dış politikasını dünya kapitalist sistemindeki sınıfsal çelişkilere ve bu çelişkilerin tarihselliğine içkin kavramsallaştırmaktadır. Bu bağlamda özellikle eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımından yararlanan makale, AKP dönemi Türkiye dış politikasını içsel ve yabancı sermaye fraksiyonları arasındaki ekonomik rekabet ile emperyalist ve periferal devletler arasındaki jeopolitik çekişmelerin keşişimine oturtmaktadır. Böylece, AKP'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da izlediği "proaktif" dış politikasını Türkiye, Batı ve Körfez ülkeleri arasındaki ekonomik ve jeopolitik rekabet ile şekillenen ve söz konusu rekabeti yeniden üreten alt-emperyalizmin belirli bir toplumsal-tarihsel biçimi olduğunu savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Dış Politika, Marksizm, Sermaye*

Turkey's Sub-imperialist Foreign Policy Towards the Middle East and North Africa in the AKP Era

Abstract

The mainstream scholars have explained the enhancement of political and economic relations between Turkey and the Middle East and Northern Africa (MENA) with references to the AKP's "proactive" foreign policy. On the contrary to the mainstream approaches which conceptualise state above labour-capital and capital-contradictions and accept the apparent demarcation between the national and international spheres as an inherent separation, this paper borrows its theoretical framework from Marxism. In this way, it historicizes state and its foreign policy, and conceptualizes them in relation to class antagonisms in the world capitalist system. It particularly borrows from the theory of uneven and combined development in order to explore foreign policy at the nexus of economic contradictions among various internal and foreign capitals and geopolitical

¹ Makale gönderilme ve kabul tarihi: 28.02.2019 - 17.06.2019.

² Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-posta: gonencuysal@osmaniye.edu.tr. ORCID Numarası: 0000-0002-7905-0195

competition among imperialist and peripheral countries. It examines the AKP's foreign policy vis-à-vis the MENA as a particular sociohistorical form of sub-imperialism that is characterized with and reproduces economic competition and geopolitical rivalries among Turkey and Western and Gulf states.

Keywords: *Turkey, Middle East and Northern Africa, Foreign Policy, Marxism, Capital*

Giriş

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002'de işbaşına geldiğinden beri, kendisi de esasen bir uluslararası ilişkiler alanında bir akademisyen olan Ahmet Davutoğlu'nun dış politika doktrinini resmen benimser (Davutoğlu, 2009). Söz konusu doktrin Türkiye'nin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği'ni (AB) göz ardı etmeden çoğunluğunun nüfus ağırlığı Müslüman olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin jeopolitik ve jeo-ekonomik önemini farkına varmasını gerektirir. Türkiye böylece ekonomik karşılıklı bağımlılığı ve diplomatik aktivizmi İslami değerlerle harmanlayan ve "komşularla sıfır sorun" sloganını şiar edinen "proaktif" bir dış politikayı küresel ve bölgesel düzlemde izlemelidir. Ne var ki 2011'de Arap Baharının başlaması ile birlikte Türkiye kısa sürede Mısır'da Hüsnü Mübarek, Libya'da Muammer Kaddafi, Suriye'de de Başar Esad'ın devrilmesini destekleyen bir dış politika izlemeye başlar.³ Bu sırada da Türkiye özellikle Suriye'de izlediği dış politika yüzünden ABD ile bazen gerilim yaşarken AB üyeliği süreci de adım adım bir çıkmaza sürüklenir. 2010'ların ortalarına kadar anaakım yaklaşımlar, laik Cumhuriyetçi siyasi elit tarafından İslami kimliği yüzünden ihmal edilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirerek önemli bir küresel aktöre dönüştüğünü iddia ederler. Bu bağlamda, Türkiye'nin hem AB ve ABD ile ilişkilerini pekiştiren hem de bölge ülkeleri ile derinleşen siyasi ve ekonomik ilişkilerinin de yardımıyla öykünülebilecek bir demokratik örnek olduğunun altını çizerler (Balcı ve Miş, 2008; Kirişçi, 2006; Robins, 2007). 2011 Arap Baharını izleyen dönemde Türkiye'nin özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde başarısızlığa uğradığı tartışılan "komşularla sıfır sorun" politikasını anaakım yaklaşımlar, Türkiye'nin liberal demokrasinin beşiği kabul ettikleri Batıdan uzaklaşması ile açıklarlar (Keyman ve Gümüüşçü, 2014). Yine de, Davutoğlu'nun 2016'da mevkiinden edilmesinden sonra da Dışişleri Bakanlığı "proaktif" dış politika" söyleminden vazgeçmez ve Türkiye bölgedeki askeri varlığını güçlendirirken NATO ile olan ilişkilerini güçlendirmeye devam eder. Nitekim son olarak Türkiye, ABD'den Patriot füze savunma sistemi almasını ve ABD'nin F-35 programına katılımını teyit eder (T24, 2019).

Bu makale, anaakım yaklaşımların ulusal ve uluslararası sınırlar ile toplumsal,

³ Bu makale Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki gösteri ve eylemleri "Arap Baharı" kavramı ile açıklamayı sorunlu bulmakla beraber akademiye yaygın kullanıldığı biçime sadık kalmayı yeğler (Atacan, 2011).

ekonomik, siyasi ve ideolojik biçimler ve ilişkilerin arasındaki sınırları sadece görünüşte değil özde de kabul ettikleri ölçüde uluslararası sistem, devlet ve dış politika arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıramadıklarını savunur. Bu bağlamda anaakım yaklaşımlar, devleti ve dış politikasını tarihselliklerinden soyutlanmış ve toplumsal alanın çelişkilerine dışsal siyasi varlıklar olarak kavramsallaştırırlar. Bir başka deyişle, anaakım yaklaşımlara göre otonom bir siyasi varlık olarak kavramsallaştırılan devlet, sınıfsal çelişkilerin üzerinde ve dışında, kendi iradesiyle belli dış politika doktrinleri izleyebilir. Bu nedenle anaakım yaklaşımlar, AKP'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da izlediği dış politikanın Türkiye kökenli sermaye fraksiyonlarının kendi aralarındaki ve Batı ve Körfez sermayeleri ile aralarındaki ekonomik rekabet ile Türkiye, bölge ülkeleri – Körfez ülkeleri de dahil olmak üzere – ve Batı ülkeleri arasındaki jeopolitik çekişmelere işaret ettiğini ve söz konusu ekonomik ve siyasi çatışmaları yeniden ürettiğini açıklayamaz. Hatırlatılması gerekir ki, bazı eleştirel akımlar AKP'nin dış politikası, siyasal İslam ve Batı hegemonyası arasındaki ilişkiye odaklanan yorumlar getirir (Özkan, 2014; Tuğal, 2016). Ancak söz konusu eleştirel yorumlar da siyasi alanı, toplumsal ve ekonomik alana önceledikleri ölçüde AKP'nin “proaktif” dış politikasının temelinde yatan sermaye-sermaye çelişkilerini açıklamakta yetersiz kalırlar.

Bu nedenle anaakım yaklaşımların aksine bu makale, AKP'nin “proaktif” dış politikasını Türkiye'nin hiyerarşik bir şekilde eklemlendiği dünya kapitalist sisteminde sahip olduğu toplumsal, ekonomik, jeopolitik ve ideolojik biçimler ve ilişkilere odaklanarak inceler. Bu amaç ile makale, kavramsal ve kuramsal çerçevesini Marksizm'den, özellikle de eşitsiz ve bileşik gelişme yaklaşımından ödünç alarak çizer (Anievas, 2010). Toplumsal, ekonomik, siyasi ve ideolojik ilişkiler ve biçimler arasındaki içsel ve dinamik (diyalektik) ilişkiyi temel kabul ederek, farklı ülkelerin kapitalist üretim ilişkilerinin farklı tarihsel kesitlerinde farklı toplumsal, ekonomik, siyasi ve ideolojik biçimlere sahip olduğunu savunur (Marx, 1973). Bu nedenle bu makale dış politikayı, farklı sermaye fraksiyonlarının arasındaki ekonomik rekabet ile farklı kapitalist devletlerin aralarındaki jeopolitik çekişmeler arasındaki ve aynı zamanda sermaye birikim sürecinin dünya ölçeğine genişlemesi ile periferi toplumsal formasyonlarının bağımlı eklemlenmesi arasındaki ilişki bağlamında inceler (Kiely, 2010: 3). Bu bağlamda, geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak kabul ettiği Türkiye'nin dış politikasını, emperyalist ve periferi ülkeleri arasındaki ve kendi içlerindeki toplumsal, ekonomik ve siyasi çelişkiler tarafından belirlenen ve söz konusu çelişkileri yansıtan, yeniden üreten ve dönüştüren bir toplumsal-tarihsel biçim ve ilişki olarak kabul eder. Böylece, AKP'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da izlediği alt-emperyalist dış politikayı Türkiye kökenli sermayelerin uluslararasılaşmasına koşut siyasi ve askeri tahakküm kurma çabası olarak inceler (Cengiz, 2016; Özden, 2015. Ayrıca Özekin, 2014; Şenalp, 2017).

Birinci bölümde, eşitsiz ve bileşik gelişme yasası bağlamında alt-emperyalizm kavramını tartışacaktır. İkinci bölümde, Türkiye'yi geç kapitalistleşmiş bir toplumsal

formasyon olarak inceleyecektir. Üçüncü bölümde, AKP'nin Ortadoğu ve Kuzey Amerika'da alt-emperyalizm çabasına odaklanacaktır. Bu bağlamda, AKP'nin alt-emperyalist dış politikasını ekonomik, siyasi, ideolojik ve askeri ilişkiler üzerinden inceleyecektir. Sonuç bölümünde ise AKP'nin alt-emperyalist dış politikasının sermaye-sermaye çelişkilerini ve jeopolitik çatışmaları yeniden ürettiği sonucuna varacaktır.

Eşitsiz ve bileşik gelişme ve alt-emperyalizm

Üretim ilişkileri, üretim, dağıtım, dolaşım, tüketim ve toplumsal düzenin yeniden üretimi alanlarından oluşur. Sermaye birikiminin basit çevrimi metaların üretimi, metaların satılması ve satılan metadan elde edilen paranın yeni üretime yatırılması aşamalarından oluşur (Marx, 1992: 108-180). Sermaye birikimi basit çevrimi sırasında, dolaşım alanında sermaye para sermaye (finansal sermaye) ve meta sermaye (ticaret sermayesi) biçimlerini, üretim alanında ise üretken sermaye biçimini alır. Meta sermaye ve para sermaye, üretken sermaye ile birlikte sanayi sermayesinin fonksiyonel biçimlerini oluştursa da bağımsız biçimler de üstlenebilir (Marx, 1991: 379-380). Finans kapital bu anlamda sanayi, ticaret ve finans sermayesinin tekelci bileşimine işaret eder (Hilferding, 1981: 301). Üretim her zaman ulusal sınırlar içinde yer alsa da, metaların satılması ve elde edilen para sermayenin yeni üretime yatırılması belirli ulusal sınırlara tabii değildir ve uluslararası alanda gerçekleşir. Yeni üretimin kâr getirmedeği durumda sermaye dünya ölçeğinde yayılabilir. Bir başka deyişle, sermaye daha fazla artı değer elde edebilmek için uluslararasılaşabilir. Sermayenin uluslararasılaşması para sermayenin meta sermayeye ve üretken sermayeye veya aksine çevriminin ancak dünya piyasası ölçeğinde gerçekleşebilmesidir (Palloix, 1977: 20). Sermayenin uluslararasılaşması “teritoryal-aşırı sınıfsal boşlukta” gerçekleşmez; çünkü sermaye birikim süreci “egemen devletler şeklinde örgütlenmiş toplumların topraklarında” gerçekleşir (Tsoukalas, 1999: 58)⁴ Bu nedenle, “kapitalizmin tekeli aşamasında” (Lenin, 1964: 266); bir başka deyişle, emperyalizm çağında, farklı kapitalist devletlerin jeopolitik çekişmeleri farklı sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkilere işaret eder ve söz konusu çelişkiler tarafından yeniden üretilir.

Dünya kapitalist sistemi sermaye birikim sürecine ilişkin çelişkilerle karakterize olur. Söz konusu çelişkiler “dünya ekonomisinin bazı bölgelerini geliştirirken diğer bölgelerin gelişimine engel olur ve onları geri bırakır” (Trotsky, 1957: 20). Emperyalist sermaye ile ulusal sermaye arasındaki tahakküm ilişkileri ve biçimleri söz konusu eşitsiz gelişmeyi yansıtırken, söz konusu ilişki ve biçimler geç kapitalistleşmiş ülkelerin sınıfsal yapısında ve devlet aygıtında kendini gösterir. Geç kapitalistleşme kavramı, hem zamansal gecikmeyi hem de geç kapitalistleşmeden kaynaklanan toplumsal özgüllüklere işaret eder (Yaman-Öztürk ve Ercan, 2009: 56). Ulusal ve uluslararası sınıf ilişkilerinin çatışması ve uyumlulaşması sonucu geç kapitalistleşmiş ülkeler daha gelişkin toplumsal biçimleri, özellikle belli bölgelerde ve alanlarda edinebilir. Ancak

⁴ Sermayenin uluslararasılaşması konusunda ayrıca Akçay (2013)'a bakılabilir.

eşitsiz gelişme sürecinde gelişkin biçimlerin eklenmesi toplumsal formasyonun daha geri kalmış alanlarında mekânsal ve zamansal baskı yaratabilir ve bu nedenle kapitalist sınıfsal ilişkiler geleneklerin ve geri kalmış biçimlerin devamlılığına neden olabilir (Anievas, 2014: 41-56). Toplumsal formasyon, bu bağlamda, sınıf ilişkilerinin harekete geçtiği toplumsal üretim ilişkilerinin var olduğu ve yeniden üretildiği somut alana işaret eder (Poulantzas, 1976: 23). Erken kapitalistleşmiş ülkelerin aksine geç kapitalistleşmiş ülkelerde kapitalizmin farklı seviyeleri farklı toplumsal biçimlerle eklenerek bir arada bulunur. Bu bileşik gelişme “[kapitalist] yolculuğun farklı aşamalarını bir araya getirir” ve böylece “daha çağdaş biçimlerle daha arkaik biçimlerin alaşımına” yol açar (Trotsky, 2008: 5). Sonuç olarak, geç kapitalistleşmiş ülkeler “geri kalmışlık” ve “ileri sıçrayışların” çelişkili birlikteliği ile karakterize olur (Linden, 2007: 145-146).

Geç kapitalistleşmiş ülkeler genelde dünya kapitalist sistemine bağımlı ve periferi konumlarda eklenir. Dünya kapitalist sisteminin hiyerarşik bütünleşmesi sonucu yabancı üretken sermaye, ulusal sermaye birikim rejimini büyük oranda belirler (Ercan, 2002: 55). Yabancı üretken sermayenin bu üstünlüğü bağımlılık ilişkilerine işaret eder. Uluslararası bağımlılık ilişkileri ve biçimleri periferi toplumsal formasyonda yeniden üretilirken, söz konusu ilişkiler periferide içsel burjuvazinin oluşmasına destek olur. İçsel sermaye bu bağlamda, emperyalist sermaye ile kurduğu organik ama genelde bağımlı ilişkiler sayesinde hem toplumsal formasyonda hem de uluslararası alanda sermaye birikimini sağlayabilen sermaye fraksiyonlarına işaret eder (Poulantzas, 1976: 23). Böylece, içsel sermaye dünya ölçeğinde yayılabilir; bir başka deyişle, uluslararasılaşabilir. Sermaye birikiminin dünya ölçeğinde bileşik ve eşitsiz gelişme koşullarında genişlemesi bir yandan periferi ülkeleri üzerinde bağımlılık ve tahakküm ilişkilerini tetiklerken, diğer yandan da emperyalist ve periferi ülkeleri arasındaki ve periferi ülkelerinin kendi aralarındaki jeopolitik çekişmeleri şiddetlendirir (Callinicos, 1991: 9).

Kapitalist devlet “sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkilerin belirli maddi yoğunlaşması” olarak görülebilir (Poulantzas, 2000: 129). Sermayenin uluslararasılaşması süreci hem içsel sermaye fraksiyonları arasında hem de içsel sermaye ile emperyalist sermaye fraksiyonları arasındaki sermaye-sermaye çelişkisini şiddetlendirir. Bu nedenle devlet aygıtının “hâkim sermaye fraksiyonunun çıkarının ulusal toplumsal formasyonda gelişmesi sorumluluğunu” üstlenecek biçimde yeniden örgütlenmesi gerekir (Poulantzas, 1976: 73). Bir başka deyişle, devlet aygıtı emperyalist üretken sermayenin çıkarını içselleştirirken uluslararasılaşma sürecindeki içsel finans kapitalin çıkarlarını yansıtır. Yine de devlet sermaye fraksiyonlarına karşı görece özerkliğini korur; çünkü devlet hem sınıf fraksiyonları arasındaki çelişkileri düzenleyip sermaye birikiminin devamlılığını sağlarken hâkim sınıfların bağımlı sınıflara karşı siyasi birliğini temsil eder.

Alt-emperyalizm bu bağlamda, “bağımlı sermayenin teknelci ve finans kapital

aşamasına ulaştığında edindiği biçim” olarak görülebilir (Marini, 1972: 15). Periferel finans kapitalin oluşumu ve uluslararasılaşması, ulusal ve bölgesel artı değere emperyalist sermayelere bağımlı el koyma süreci ile gelişse de geç kapitalistleşmiş ülke içsel sermayenin emperyalist bazen sermayeye karşı geliştirdiği çıkarları sayesinde emperyalist ülkelere karşı görece özerkliğini korur (Luce, 2015: 29). İçsel sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte geç kapitalistleşmiş ülke bölgesel olarak siyasi ve askeri tahakküm ilişkisine girmeye yeltenebilir (Callinicos, 2009: 185). Bu bağlamda alt-emperyalizm, “egemen öznelerin, aracı ordular yoluyla askeri kontrolü, aracı şirketler ve bankalar yoluyla ekonomik sömürüsü ve aracı [yönetici sınıflar] yoluyla siyasi tahakkümü” olarak görülebilir (Väyrynen ve Herrera, 1975: 170-171). Bu noktada ekonomik ilişkiler esastır ve askeri ve siyasi tahakküm ekonomik yapının sürekliliği sağlama amacıyla kurulur. Bu makale alt-emperyalizmi yabancı sermayeye bağımlı bir şekilde içsel sermayenin uluslararasılaşması sürecine koşut siyasi ve askeri tahakküm ilişkisi olarak tanımlamaktadır. Alt-emperyalizm emperyalist toplumsal, ekonomik ve siyasi hedeflerle paradoksal olarak hem uyumlu hem de çelişkili olduğu ölçüde, kaçınılmaz bir şekilde kapitalizme içkin sermaye-sermaye çelişmesini ve jeopolitik çatışmayı hem yansıtır hem de yeniden üretir.

Geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak Türkiye

Türkiye, toplumsal formasyonunun ulusal sınıf ilişkilerinin tarihsel özgünlüklerini ve uluslararası hiyerarşik sınıf ilişkilerini yansıtan ve bu ilişkileri ve biçimleri yeniden üreten bir geç kapitalistleşmiş ülke olarak değerlendirilebilir. Türkiye’deki sermaye birikimi, teknoloji, ara girdi ve yatırım mallarının ithalatına bağlı bir biçimdedir. Gerçekten de Türkiye neredeyse ithal edilen ürünlerin montajının yapıldığı ve son ürüne dönüştüğü bir ara endüstri görünümünü yansıtır. İthalata bağımlılık genelde döviz kısıtı ile tıkanmaya yol açar ve devlet aygıtı da söz konusu döviz darboğazını aşmaya yönelik sermaye birikimi rejimini yeniden düzenleyici politikalar yürütür (Gültekin-Karakaş, Hisarcıklılar, ve Hayta, 2013: 305). Sermaye birikim rejiminin yeniden düzenlenmesi elbette sınıf ilişkilerinin ve devlet aygıtının da yeniden düzenlenmesi demektir. Bu bağlamda, Türkiye kökenli finans kapitalin oluşumu ve dünya piyasası ile eklemlenmesi hem zamansal hem de yabancı üretken sermaye ile kurduğu organik ilişkiler açısından farklılık gösterir. Söz konusu organik ilişkiler bağımlılık ilişkilerine tekabül ettiği ölçüde Türkiye kökenli sermayeleri yabancı sermayenin taşeronu konumuna iter (Öztürk, 2011: 130). Yine de, aynı bağımlılık ilişkileri Türkiye kökenli sermayelerin yabancı sermaye ile hem uyumlu hem de çatışmalı bir şekilde dünya ölçeğinde genişleme çıkarını elde etmelerini sağlar.

1960’lar ve 1970’lerde izlenen ithal ikameci birikim rejimi sırasında büyük sermaye fraksiyonları yabancı ve ulusal sermaye ile kurdukları organik ilişkiler sayesinde ve holdingleşme süreci ile finans kapitale dönüşür. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) bu grubun en önemli temsilcilerinden sayılabilir. 1980’lerde döviz biçiminde sermayeyi sağlamak üzere ihracata dayalı sermaye

birikim rejimine geçiş ile birlikte, ticaret sermayesi fraksiyonları dış ticaret sayesinde uluslararasılaşmaya başlar (Öztürk, 2011: 116). 1990'lardaki döviz biçiminde sermayeyi portföy yatırım şeklinde çekebilmek için sağlanan finansal serbestlik döneminde ise finansal sermaye fraksiyonları uluslararasılaşır. 1990'larda holdingleşme süreci ile oluşan finans kapital ise TÜSİAD ile girdiği rekabeti ideolojik sembollerle, özellikle İslami referanslarla yansıtabilir. Bu bağlamda, sermaye-sermaye ve sermaye-emek ilişkisini düzenleyecek şekilde İslami norm ve değer sistemi kullanan bir sermaye fraksiyonu söz konusudur (Hoşgör, 2015). Bu sermaye fraksiyonu İslamcı sermaye olarak adlandırılabilir. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) bu fraksiyonun en önemli temsilcilerinden sayılabilir (Savran, 2014: 75-82). Altını çizmek gerekir ki, İslamcı sermaye sadece MÜSİAD'ta temsil olunmaz. Aksine, İslamcı sermayenin bazı fraksiyonları, bir sonraki bölümde de örneklendirileceği üzere, TÜSİAD'da kendilerine yer bulabilir. Hatta bazı sermaye fraksiyonları hem TÜSİAD hem de MÜSİAD'da yer bulabilir. Yine de, MÜSİAD'ın bünyesinde bulunan sermaye fraksiyonları İslami referanslarla sermaye-sermaye ve emek-sermaye çelişkilerini yeniden ürettikleri ölçüde İslamcı sermaye olarak kabul edilebilir. 2000'lere geldiğinde bir yandan değerli kur politikası ve dış borç ve ithal girdi kullanımını cazip kılacak politikalar izlenirken diğer yandan finansal sermayeyi imalata yatıran üretken sermaye fraksiyonları uluslararasılaşır (Öztürk, 2010). Zaman içinde TÜSİAD ve MÜSİAD'ın üyeleri Batı ve Körfez sermayeleri ile ortaklık, ortak girişim, satın alma ve birleşme ve lisans sözleşmeleri sayesinde organik ilişkiler geliştirir.

Eşitsiz ve bileşik gelişme koşullarında, sermayenin uluslararasılaşmasını desteklemek için devlet aygıtının ve sınıf ilişkilerinin yeniden düzenlenme süreci 1980'lerden başlayarak yürütülen bir İslamizasyon sürecini beraberinde getirir. Söz konusu İslamizasyon süreci sol hareketlere karşı Batı ve Körfez ülkelerinin siyasal İslam/İslamcılığa verdikleri destekle uyumludur (Uzgel, 2009: 36-37). Bu bağlamda İslamizasyon, toplumsal ilişkilerin "İslami gelenekten üretilen kavramlar" temelinde siyasi-ideolojik yeniden üretilmesi olarak tanımlanabilir (Denoeux, 2002: 61). Türkiye'de İslamizasyon süreci bir yandan sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkili uyuma ve rekabete işaret ederken, diğer yandan Türkiye burjuvazisinin bağımlı sınıfları İslami tevekkül ve kader anlayışı ile terbiye etme amacını yansıtır. İslamizasyon süreci aynı zamanda bir sonraki bölümde tartışılacağı üzere içsel sermayenin Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde uluslararasılaşma hedefine tekabül eder. Bu sırada, devlet aygıtının belli fraksiyonları devlet kurumları ile sermaye arasında organik ilişki kuran vakıflar yoluyla objektif kapitalist çıkarları edinir. Türkiye Diyanet Vakfı bu konuda en önemli örnek sayılabilir (Turan, 2008). Diyanet Vakfı, ticaret ve finans alanında işlev görerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nın objektif kapitalist çıkarlar edinmesini sağlar. Aynı zamanda, geleneksel dini cemaatler ve tarikatlar da Türkiye'deki İslamizasyon sürecinde önemli rol oynar. Dini

cemaatler ve tarikatlar, İslamcı burjuvazi, devlet kurumları ve belediyeler arasında ilişki kuran İslami vakıflar sayesinde birikim sağlar ve toplumsal yeniden üretimin İslamizasyonunu hedefler. Bir sonraki bölümde tartışılacağı üzere dini cemaatler ve tarikatlar Türkiye kökenli sermayenin uluslararasılaşmasına tekabül eden İslami misyoner rolünü oynar.

Ayrıca, Türkiye’de savunma ve savaş sanayisi benzer şekilde teknoloji ithalatına ve yabancı savunma şirketleri tarafından doğrudan yatırım ve ortak girişime bağımlılık gösterir. 2000’lerde Türkiye savunma ve savaş sanayisi yabancı sermaye ile geliştirdiği taşeronluk, ortak üretim ve teknik destek ilişkileri sayesinde yerel silah sistemleri geliştirebilecek düzeye gelir (Kurç, 2017: 270-271). Gerçekten de 2000’lerin başında silah ihtiyacının %25’ini yerel kaynaklarla sağlarken 2016’ya gelindiğinde bu oran %75’e yükselir (Kakaşçı ve Orhan, 2018: 79). Bu sırada, ordu ile sermaye arasındaki organik ilişki pekişir. Özellikle Türkiye Silahlı Kuvvetleri Geliştirme Vakfı (TSKGV) ordunun savunma ve savaş sanayisine girmesini sağlar (Akça, 2004: 257-258). Nitekim TSKGV, hem ulusal hem de yabancı savunma şirketleri ile organik ilişkiler kurar. 2000’lerde TSKGV’nin ulusal savunma piyasasının %33’ünü kontrol eden devlete ait savunma şirketlerinde hisseleri vardır. Aynı TSKGV’nin Türkiye’de en yüksek ciro getiren yirmi şirketten biri olan Mercedes-Benz’de de hissesi vardır (TOBB, 2008: 49). 2017’ye geldiğinde TSKGV’nin savunma ve savaş sanayisinin toplam cirosundaki payı %30’dan %36’ya yükselir (TSKGV, 2018). Böylece, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) savunma ve savaş sanayisinde önemli ölçüde kontrole sahiptir.

AKP’nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da alt-emperyalist dış politikası

2000’lerde AKP sanayi sermayesi birikimini, finansal sermayeyi üretken sermayeye yatırım yapmaya teşvik edecek şekilde bankacılık sektörünü reforme ederek, idari ve kurumsal yapıları üretken sermaye yatırımlarını teşvik edecek şekilde yeniden yapılandırarak, emek-yoğun sektörden sermaye-yoğun sektörlere geçişi teşvik ederek ve Türkiye’nin küresel rekabet gücünü pekiştirerek sağlar (Oğuz, 2011: 6). Aynı zamanda AKP, sermayenin küresel çevrimi ile bütünleşmeyi pekiştirmek için Türkiye kökenli sermayeyi yurtdışında üretken yatırımlara yönlendirir. Bu amaç ile bir yandan ihracatı diğer yandan yüksek katma değerli ürünlerin ithalatını teşvik eder ve yabancı doğrudan yatırımları çekmeye çalışır (Ercan, Gültekin-Karakaş, ve Yusufi-Yılmaz, 2016: 176-177). Dış ticaretin ve yabancı doğrudan yatırımların teşviki Avrupa sermayesinin, özellikle Almanya, İtalya, Fransa, Birleşik Krallık ve ABD sermayesinin önceliğinin de artması demektir (TÜİK, 2018). AKP Batı’nın öncelikli konumunu Dünya Bankası, IMF, OECD ve AB tarafından geliştirilen politikalara uyarak da pekiştirir. 2012’den başlayarak 2008 krizinin etkisini işsizlikte artış ve ihracatta ve ekonomik büyüme oranında düşüş ile geç de olsa hissettirir (Yeldan ve Ünüvar, 2016: 19–20). Her ne kadar Batı kökenli sıcak para akışında daralma yaşansa da (Tutan ve Campbell 2016: 598), Batı sermayesinin ve Batı

ile organik ilişkiler geliştiren içsel sermaye fraksiyonlarının ulusal ekonomideki öncelikli konumu geçerliliğini korur. Nitekim 2009 ve 2018 arası ithalatın neredeyse üçte biri AB ve ABD'den sağlanırken, ihracatın neredeyse yarısı AB ve ABD'ye yönelir (TÜİK, 2018). Yine de AKP, özelleştirmeler ve kredi kolaylıklarından vergi kesintilerinin düzensizleştirilmesine uzanan geniş bir inisiyatif yelpazesi ile Türkiye kökenli sermayenin uluslararasılaşmasını teşvik eder (Güngen ve Akçay, 2016: 33-35). Gerçekten de 2018'de Türkiye en çok ihracat yapan gelişmekte olan ülke içinde on ikinci sıradadır (UNCTAD, 2018: 26). Ancak Türkiye'nin yatırım mallarına ve ara mallara olan bağımlılığı devam eder. 2018'de sermaye malları ve ara mallar ithalatı toplam 223 milyar USD'lik ithalatın %89'unu oluştururken, tüketim malları toplam 168 milyar USD'lik ihracatın 40%'ını oluşturur (TÜİK, 2018). Söz konusu tüketim malları da otomotiv, dayanıklı tüketici malları ve dokuma ve giyimden oluşur (Avcı, 2018: 118).

AKP dönemi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile ekonomik ve siyasi ilişkiler bir yandan Türkiye'nin bölgede tahakkümünü sağlayacak şekilde, diğer yandan da Türkiye'nin bağımlılık koşullarını pekiştirecek şekilde çelişkili bir süreç ile gelişir. Ekonomik açıdan AKP, bölge ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları yaparak Türkiye sermaye kökenli sermayenin uluslararasılaşmasına destek olur. Gerçekten de, Tunus ile 2005'te, Fas ile 2006'da, Mısır ile 2007'de imzalanan serbest ticaret anlaşmalarının yanısıra Libya ile serbest ticaret anlaşması görüşmeleri devam etmektedir (Avcı, 2018: 112). Bölge ülkeleri ile yapılan toplam ihracat 2001'den 2007'ye neredeyse 5 kat artarak 3,7 milyar USD'den 17,4 milyar USD'ye ve 2018'de neredeyse iki katlanarak 36,2 milyar USD'ye çıkar. Buna karşılık, bölgeden yapılan toplam ithalat aynı zaman aralığında önce 4,2 milyar USD'den 8,9 milyar USD'ye sonra da 21,8 milyar USD'ye çıkar. Siyasi açıdan AKP, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi, Lübnan ve Irak ile yüksek düzeyli stratejik işbirliği konseyleri düzenler (Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Türkiye kökenli sermayenin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yayılması bu bölgedeki bazı ülkelerin üzerinde Türkiye'nin nasıl tahakküm kurduğunu gösterirken, söz konusu yayılma süreci Türkiye'nin bağımlılık koşullarını da gözler önüne serer. AKP, Batı sermayesi karşısında özellikle Körfez sermayesini bir kaldıraç gibi görür ve ekonomik ilişkileri yoğun olarak emlak, inşaat, finans ve kayıt dışı ekonomi üzerinden geliştirir (Aykut ve Yıldırım, 2016: 156-159). Körfez ülkelerine yapılan ihracat 2001'den 2007'ye 5 kattan fazla artarak 1 milyar USD'den 5,6 milyar USD'ye çıkar, 2018'e gelindiğinde ise 8,1 milyar USD'ye çıkar. Söz konusu zaman aralığında ithalat artışı 939 milyon USD'den önce 1,5 milyar USD'ye sonra da 6,8 milyar USD'ye çıkar (TÜİK, 2018). Körfez ülkeleri ile derinleşen ekonomik ilişkiler Türkiye'nin bağımlılık koşullarında çelişkili bir tablo yansıtır. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan ve Bahreyn ile yapılan dış ticarete Türkiye 2015'e kadar sermaye malları ve ara mallar ihracatında öncelikli konumdayken

2015 sonrası bu öncelik söz konusu Körfez ülkelerine geçer. Nitekim 2018'de BAE ile yapılan 3,1 milyar USD'lik ihracatın %47'sini yatırım malları ve ara mallar oluştururken ihracatın 3,8 milyar USD'lik ithalatın %96'sını yatırım malları ve ara mallar oluşturur (TÜİK, 2018).

AKP, devlet aygıtı ve sermaye fraksiyonları arasındaki organik ilişkiyi pekiştirirken Türkiye kökenli sermayenin uluslararasılaşmasını teşvik etmeye devam eder. Bu bağlamda, DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) ve TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) merkezi rol oynar. DEİK ile başlamak gerekirse kurum, yabancı ülkelerle iş konseyleri kurarak Türkiye kökenli şirketlerin dış ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi hedefler. DEİK'in Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile kurduğu ilişkiler AKP dönemi alt-empyralist politikanın çelişkilerini gözlemlemek için idealdir. AKP dönemi, Türkiye kökenli üretken sermayenin ağırlıklı olarak emek-yoğun sektörlerde uluslararasılaştığı dönemdir. Örneğin, Taypa tekstil Türkiye-Mısır İş Konseyinin başkanlığını yürütür (DEİK, 2018). AKP aynı zamanda DEİK'i İslamcı burjuvaziyi desteklemek için de işlevselleştirir. Örneğin, Türkiye-Kuveyt İş Konseyinin başkanlığını hem TUSİAD hem de MÜSİAD'da yer alan Limak Holding yapar. Benzer şekilde, 2006'da kurulan Katar-Türkiye İş Konseyi'nin başkanlığını AKP'nin Merkez Karar ve Yürütme Kurulu üyesi Ethem Sancak (Es Yönetim Danışmanlık adına) yaparken, 2003'te kurulan Suudi Arabistan-Türkiye İş Konseyi'nin başkanlığını çok tartışmalı Çamlıca Tepesi Camii projesini üstlenen Güryapı yapar (DEİK, 2018). Burada altını çizmek gerekir ki, MÜSİAD'ın Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine odaklanmış olması, TUSİAD'ın bölgede yayıldığı gerçeğini değiştirmez. Örneğin, TUSİAD üyelerinden Çalık Holding tekstil sektöründe Mısır'da ve BAE'de faaliyet gösterirken, Enka Holding inşaat sektöründe Irak, Libya, Ürdün ve Suudi Arabistan'da faaliyet gösterir. Benzer şekilde, dünya pazarının en büyük tekellerinden olan Şişecam, cam ve cam ürünleri sektöründe Mısır'da faaliyet gösterir (Avcı, 2018: 155). Bunların yanısıra Türkiye, Batı ülkeleri ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri arasındaki çelişkili organik ilişkiler yine DEİK üzerinden izlenebilir. Örneğin, 2000 yılında kurulan Türkiye-BAE İş Konseyinin Türkiye başkanlığını, 2012'de Fransız petrol şirketi Rubis'in %50'lik oranda hisselerini alarak ortak olduğu Türk-Lübnan Delta Rubis Petrol yapar (DEİK, 2018).

TİKA'dan bahsetmemiz gerekirse, TİKA sosyal altyapı (eğitim, sağlık, su arındırma), ekonomik altyapı (ulaşım, iletişim, enerji, bankacılık ve finans) ve endüstriyel altyapı (tarım, madencilik, inşaat, ticaret) alanlarında dış yardımlarda bulunur. Söz konusu dış yardımların çoğu aslında özel sektör tarafından gerçekleştirilen yatırımlardır. TİKA aynı zamanda yabancı ülkelerin Türkiye'ye olan dış borçlarını da yeniden yapılandırırken yabancı ülkelere yapılacak Türkiye kökenli doğrudan yabancı yatırımlara da aracılık eder (TİKA, 2008). Örneğin, 2013'te Mısır'a 38 milyon USD, Fas'a 20 milyon USD, Irak'a 17 milyon USD, Lübnan'a 5

milyon USD, Cezayir'e 3 milyon USD ve Libya'ya 2 milyon USD Türkiye kökenli doğrudan yatırıma TİKA aracılık eder (TİKA, 2014: 75). Böylece TİKA, Türkiye kökenli sermayenin uluslararasılaşmasını kolaylaştırır. Belirtmek gerekir ki, bu makale her ne kadar TİKA raporlarından yararlı olsa da söz konusu raporlar bazen yanıltıcı olabilir; çünkü TİKA hangi aktörlerin devlet kurumu, sivil toplum örgütü veya özel sektör olduğu konusunda tutarlı değildir. Örneğin, 2013'te özelleştirme kapsamında Kızılay'a devredilen Afyonkarahisar Şeker Fabrikası'ndaki şeker Lübnan'a gönderilirken (TİKA, 2014: 112), Kızılay 2016'da Yemen'e, Suriye'ye, Filistin'e ve Libya'ya gıda, yiyecek ve tıbbi ekipman yardımı yapar (TİKA, 2017: 91). Ne var ki, TİKA raporlarına göre Kızılay bazen devlet kurumu bazense sivil toplum örgütü olarak kabul edilir. Bu sırada Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine 2012'de toplam 2,4 milyar USD dış yardım yapılırken (TİKA, 2014: 153), bu rakam 2016'ya gelindiğinde toplam 5,9 milyar USD'ye çıkar. Bölge ülkeleri içinde en çok yardımı alan Suriye olarak görülse de TİKA, Suriyeli mültecilere yapılan yardımları da dış yardımdan saydığı için söz konusu veriler tutarsız kabul edilebilir. Suriye'den sonra en çok yardımı alan ülke, 2017'ye gelindiğinde Filistin'dir (TİKA, 2018: 28-29).

Türkiye kökenli sermayenin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yayılması Türkiye'nin bölge ülkeleri ile siyasi tahakküm ilişkilerini ve bu ilişkilerin çelişkilerini hem yansıtır hem de yeniden üretir. Bu bağlamda Irak örneği önemlidir. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, sermayenin küresel hareketliliğinin önündeki engelleri kaldırmak üzere bölge ülkelerinin sınırlarının yeniden düzenlenme sürecinin işgal de dahil olmak üzere çeşitli müdahaleleri kapsayacağını "teröre karşı savaş" söylemi ile dünyaya ilan eder. AKP kısa sürede "teröre karşı savaş" ile iç içe geçen ve ABD tarafından yürütülen Büyük Ortadoğu Projesine desteğini açıklar (Oran, 2013: 31). Irak bu bağlamda, Büyük Ortadoğu Projesi'nin ilk ayağını oluşturur. AKP en başta kamuoyunda "1 Mart tezkeresi" diye bilinen hükümeti yetkilendirme tezkeresi ile Türk askerlerini yabancı ülkelere gönderme ve yabancı askerleri Türkiye'de bulundurma yetkisinin hükümete verilmesini ve böylece 2003 Irak Savaşı'na ABD öncülüğünde girmeye çalışır. Ancak zaten kamuoyunda popüler olmayan tezkere Mecliste reddedilir (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2015: 903-904). Bunun üzerine AKP, "ABD'nin ve NATO'nun güney bölgesinde çıkarlarını korumakla yükümlü" İncirlik üssünü ABD'nin kullanmasına izin vererek savaşa destek olur (Bölme, 2007: 86). 2007'de Irak'ın komşularıyla ilişkilerini bir Türk-Arap forumu ile kurumsallaştırmayı hedefleyen anlaşmayı imzalayarak ABD işgali altındaki Irak hükümetini tanıır (Öniş ve Yılmaz, 2009: 17-18). Irak'la derinleştiği siyasi ilişkiler Türkiye kökenli sermayenin özellikle Irak Kürdistanı bölgesinde ve enerji ve inşaat sektörlerinde yayılmasını destekler (Işıksal, 2018: 21). 2011'e gelindiğinde Irak Türkiye'nin ikinci en büyük ihracat ortağı olurken Irak Kürdistanı toplam ihracatın %70'ini oluşturur (Morelli ve Pischedda, 2014: 109). Irak Kürdistanı ile derinleşen

ekonomik ilişkiler ve siyasi ilişkiler, bazen Irak hükümeti ile kurulan siyasi ilişkiler aleyhine kol kola yürür. Örneğin, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani, Irak Başbakanı Nuri Maliki'yi koltuğundan etmeye çalıştıktan sonra 2012'de AKP Genel Kongresi'ne katılır (Barzani, 2012).

Türkiye kökenli sermayenin yayılmasını takiben gelişen siyasi tahakküm ilişkilerinin çelişkileri elbette Irak ile sınırlı değildir. Bu bağlamda Mısır ile kurulan ekonomik ve siyasi ilişkiler de güncel örnek olarak incelenebilir. Arap Baharı öncesi Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ile yakın ilişkiler kuran AKP, 2007'de enerji işbirliği ve bölgesel güvenlik üzerine Mısır ile stratejik diyalog ve işbirliği kararlaştırır (Larrabee, 2007: 111). Yine de 2011'de başlayan Arap Baharı sürecinden sonra AKP, Mısır'da Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılanan İslamcı Müslüman Kardeşler ile daha verimli siyasi tahakküm ilişkileri kurabileceğini düşünür. Nitekim 2012'de Mısır'a 1 milyar USD'yi aşmayacak şekilde bir kredi sağlanmasını kararlaştıran Türkiye'nin dış yardımlarından 2012 ve 2013 yıllarında en çok yararlanan ikinci ülke Mısır olur (TİKA, 2013: 17). 2012'de Mısır'a yapılan 504 milyon USD'lik dış yardım – bu rakamın içine 20 milyon USD'lik doğrudan yatırım dahildir – 2013'te 539 milyon USD'ye çıkar (TİKA, 2014: 11). 2013'te askeri darbe ile Müslüman Kardeşler hükümetinin görevden uzaklaştırılmasına AKP'nin verdiği tepki, AKP'nin Mısır'daki alt-emperyalist politikasının nasıl iflas ettiğini gösterir. Gerçekten de, zamanın Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, uluslararası kamuoyunun darbe yönetimine en azından zımni rıza gösterdiği ortamda “darbeye darbe diyemeyen darbe destekçisidir” açıklamaları ile Mısır ile olan ilişkileri neredeyse kopma noktasına getirir (Özel ve Özkan, 2015: 5-6).

Türkiye kökenli sermayenin uluslararasılaşmasının teşviki ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesinde dini cemaat ve tarikatlar ayrıca rol oynar. Nitekim AKP, İslam dinini Türkiye'nin “proaktif” dış politika kimliğinin baskın kurucu ögesi kabul eder (Davutoğlu, 2009: 79-82). 2013'te AKP ve Gülen cemaati arasındaki güç savaşı kamuoyuna yansınıncaya kadar Gülen cemaati AKP'nin *de facto* koalisyon ortağı sayılabilir. Bu bağlamda AKP, Gülen cemaatinin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki faaliyetlerini Türkiye'nin ekonomik ve siyasi tahakküm ilişkilerini pekiştirici görür. Gerçekten de, TİKA tarafından 2013'e kadar Güleni vakıflar, özellikle Kimse Yok Mu tanınırken, 2013 sonrası Güleni vakıflar TİKA raporlarından çıkarılır (TİKA, 2010). Gülen cemaatinin bölge ülkelerine yayılmasına bir başka örnek Irak Kürdistanı bölgesidir. Nitekim Türkiye, Batı ve Irak kökenli sermaye arasındaki ilişkileri pekiştiren Gülen cemaati Irak Kürdistanı bölgesinde kreşten üniversite seviyesine kadar geniş bir yelpazede, çoğu İslamcı sermaye tarafından finanse edilen eğitim kurumları açar (Yılmaz, 2010: 126). Söz konusu kurumlar kısa süre önce AKP tarafından Türkiye adına yurtdışına eğitim kurumu açmaya tek yetkili mercii olarak kurulan Maarif Vakfına devredilir (Türkiye Maarif Vakfı, 2018). Aynı zamanda, Diyanet Vakfı da Irak Kürdistanı'nda eğitim alanında

faaliyetlerde bulunurken bölgeye dış yardımlarda bulunur (Anadolu Ajansı, 2017).

AKP'nin bölge ülkeleri ile geliştirdiği ekonomik ve siyasi tahakküm ilişkileri kaçınılmaz olarak askeri tahakküm ilişkilerini de beraberinde getirir ve söz konusu ilişkiler sayesinde yeniden üretilir. Nitekim AKP, savunma ve savaş sanayisini lokomotif sektörlerden sayar ve silah ihracatını teşvik eder (Savunma Sanayi Müsteşarlığı, 2018: 7). Türkiye'nin savunma ve savaş sanayisinde silah ihracatı da benzer şekilde ithalata dayanır. Silah ihracatı yıllara göre dalgalanma gösterir. 2002'de 905 milyon USD'den 2004'te 257 milyon USD'ye düştükten sonra 2005'te 1 milyar USD'ye 2012 ve 2014'te 1,5 milyar USD'ye tırmanır; ancak 2017'de 410 milyon USD'ye düşer. Silah ithalatı ihracata göre daha tutarlıdır. 2001'de 5 milyon USD'den 2008'de 111 milyon USD'ye ve 2015'te 288 milyon USD'ye yükselir. 2016'da 311 milyon USD ile zirve yaptıktan sonra 2017'de 244 milyon USD'ye düşer (World Bank, 2018). Türkiye'nin silah ithalatında ABD, İspanya ve İtalya ilk üç ülke iken, Türkiye'nin silah ihracatında BAE ve Suudi Arabistan ilk üçtedir (SIPRI, 2018: 6). 2001 ve 2017 yılları arasında askeri harcamalar 2009, 2011, 2014 ve 2015 yılları hariç 7,2 milyar USD'den 18,2 milyar USD'ye sürekli bir artış gösterir ve 2007'de ulaşılan 15,3 milyar USD'nin aşağısına düşmez (World Bank, 2018). Türkiye'nin Suudi Arabistan, Cezayir, BAE, Kuveyt ve Bahreyn ile imzaladığı savunma sanayisi işbirliği anlaşmalarını; Lübnan, Suudi Arabistan, Libya ve Ürdün ile imzaladığı askeri eğitim işbirliği anlaşmalarını; ve Katar ile savunma sanayisi işbirliği anlaşmasının yanısıra Katar'da açtığı askeri üssünü göz önünde bulundurursak AKP'nin bölge ülkeleri ile geliştirdiği askeri tahakküm ilişkileri çıplaklık kazanır (Resmi Gazete, 2015).

Bu bağlamda Suriye örneği, Türkiye, Batı ülkeleri ve Körfez ülkeleri arasındaki bağımlılık ilişkilerini ve söz konusu ilişkilerin çelişkilerini görünür kılar. Arap Baharı öncesinde Türkiye ve Suriye serbest ticaret anlaşması imzalar ve vizelerin kaldırılmasının yanısıra askeri eğitim işbirliği konusunda anlaşır. Ancak 2011 sonrası Suriye'de çıkan silahlı isyanların karşısında Erdoğan, "kardeşim" diye hitap ettiği Suriye Cumhurbaşkanı Esad'a karşı tutum alır (Özkan, 2014: 132). Böylece Türkiye ve Suriye ilişkileri bir çıkmaza girer. Nitekim ticaret hacminin 2,3 milyar USD'ye ulaştığı 2010 yılından sonra 2012'de 565 milyon USD'ye düşmesi söz konusu çıkmazın en büyük kanıtıdır (TÜİK, 2018). Türkiye'nin Suriye'de "komşularla sıfır sorun" söyleminin iflası AKP'nin alt-emperyalist dış politikasının sonunu getirmek yerine söz konusu dış politikanın askeri tahakküme yaslanacağını gösterir. Gerçekten de, AKP Suriye'nin kuzeyini kontrol etmeyi hedefler. ABD Başkanı Barack Obama'nın Ağustos 2011'de Esad'ın devrilmesi gerektiğini açıklamasından iki ay önce Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde tampon bölge kurulmasında ısrar eder (Wilson, 2011). 2015'e gelindiğinde Batı ülkelerinin ve Körfez ülkelerinin silahlı isyancılara ve Rusya ve İran'ın Suriye güçlerine destekleri ile Suriye'deki sürekli çatışma hali emperyalist paylaşım savaşına dönüşür. AKP bir yandan özellikle Suudi

Arabistan ile işbirliği içinde cihatçı isyancı fraksiyonlara silah, tıbbi ve konaklama yardımında bulunurken (Özkan, 2014: 134), diğer yandan Suriye'nin kuzeyinde, özellikle El-Bab ve Cerablus'ta askeri üs edinmeye girişir (MEMRI, 2017). Ancak Suriye güçlerinin ülkenin kontrolünü yeniden ele geçirmeye başladığı son dönemde AKP'nin ne kadar süre daha çatışma halini sürdürebileceği tartışmalıdır.

Sonuç

Bu makale, AKP dönemi Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde izlenen Türkiye alt-empyralist dış politikasını incelemiştir. Bu bağlamda, AKP'nin bölge ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve askeri tahakküm ilişkileri geliştirdiğini savunmuştur. Söz konusu ekonomik ilişkileri özellikle dış ticaret ve dış yardım üzerinden incelemiştir. Siyasi ilişkileri incelerken 2003 Irak Savaşı'nı ve 2011 Arap Baharı'nı önemli dönüm noktaları kabul etmiştir. Aynı zamanda ideolojik ilişkilerin ekonomik ve siyasi ilişkilerin yeniden üretimindeki rolünü göz önünde bulundurarak bölgede faaliyet gösteren dini cemaat ve tarikatları incelemiştir. Ekonomik ve siyasi tahakküm ilişkilerinin askeri tahakküm ilişkilerini beraberinde getirdiğini ve askeri ilişkiler tarafından yeniden üretildiğini savunarak Türkiye'nin bölgedeki giderek artan askeri rolünü de incelemiştir. Bu bağlamda da Türkiye'nin askeri harcamalarının yanı sıra bölge ülkelerindeki askeri varlığını tartışmıştır. Türkiye'nin Batı ülkeleri ve Körfez ülkeleri kökenli sermayeye bağımlılığı göz önünde tutulduğunda AKP'nin alt-empyralist dış politikası çelişkili bir sürece işaret eder. Nitekim çelişkilerin en çok görünürlük kazandığı ülkeler bu makale kapsamında Mısır, Irak ve Suriye sayılmıştır. Ancak elbette ekonomik ve siyasi çelişkilerin yaşandığı ülkeler söz konusu ülkelerle sınırlı değildir ve olmayacaktır. Gerçekten de ekonomik krizin kapıya dayandığı 2019 yılında Türkiye'nin alt-empyralist dış politikasının ulusal sermaye-sermaye ve emek-sermaye çelişkilerinden artarak daha çok etkileneceği bir gerçektir. Yine de AKP'nin söz konusu çelişkileri daha çok askeri zor gücü ile çözmeye çalışmayacağı ve Türkiye'nin mevcut çatışmaları derinleştirmeyeceğinin veya kendini yeni çatışma bölgelerinde bulmayacağı da garantisi yoktur. Nitekim savunma ve savaş sanayisinin lokomotif sektörlerden sayıldığını düşünecek olursak Türkiye'nin alt-empyralist dış politikasının daha çatışmalı bir sürece gebe olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akça, İ. (2004) "Kolektif bir Sermayedar olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", İnel, A., A. Bayramoğlu, ve Ö. Laçiner (der.) *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu* içinde, İstanbul: Birikim, 225-270.
- Akçay, Ü. (2013) "Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi", *Praksis*, 30-31: 11-39.
- Anadolu Ajansı (2017) Türkiye Diyanet Vakfı Kerkük'te lise inşa etti. 12 Mart 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-diyamet-vakfi-kerkukte-lise-insa-etti/769769>.
- Anievas, A. (der.) (2010) *Marxism and World Politics: Contesting Global Capitalism*, Abingdon: Routledge.

- Anievas, A. (2014) *Capital, the State and War*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Atacan, F. (2011) "Fulya Atacan'la Arap Baharı Üzerine Söyleşi, Asım Öz", *Praksis*, 26: 31-54.
- Avcı, A. (2018) *Unravelling the Social Formation: Free Trade, the State, and Business in Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, Nottingham: University of Nottingham.
- Aykut, E. ve K. Yıldırım (2016) "Türkiye ve Körfez 'Sermaye'sinin Sınıfsal ve Siyasal Etkileri", Göztepe, Ö. (der.) *Stratejik Barbarlık* içinde, Ankara: Nota Bene, 143-160.
- Balcı, A. ve N. Miş. (2008) "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, 9 (3): 2008, 387-406.
- Barzani, A. (2012) "AKP and Iraqi Kurds: The Participation of Massoud Barzani in the AKP General Congress", *Today's Zaman*, 2 Ekim 2012.
- Bölme, S. M. (2007) "The Politics of Incirlik Air Base", 9 (3): 82-91.
- Callinicos, A. (1991) "Marxism and imperialism today", *International Socialism*, 2 (50): 3-48.
- Callinicos, A. (2009) *Imperialism and Global Political Economy*, Cambridge: Polity.
- Cengiz, Ç. (2016) "AKP Döneminde Türkiye'nin Alt-emperyalist Dış Politikası", Tören, T. ve M. Kutun (der.), *'Yeni' Türkiye: Kapitalizm, Devlet, Sınıflar* içinde, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 368-404.
- Davutoğlu, A. (2009) *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları.
- DEİK (2018) İş Konseyleri, <https://www.deik.org.tr/>.
- Denoeux, G. (2002) "The Forgotten Swamp: Navigating Political Islam", *Middle East Policy*, 9 (2): 56-81.
- Dışişleri Bakanlığı (2018) Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile İlişkiler, <http://www.mfa.gov.tr/>.
- Ercan, F. (2002) Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi. *Praksis*, 5, 25-75.
- Ercan, F., D. Gültekin-Karakaş, ve F. Yusufi-Yılmaz. (2016) "Yeni Türkiye'nin Değişen Devlet ve Sermaye İlişkilerini Teşvik Politikaları Üzerinden Okumak", Tören, T. ve M. Kutun (der.) *'Yeni' Türkiye: Kapitalizm, Devlet, Sınıflar* içinde, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 128-205.
- Gültekin-Karakaş, D., M. Hisarcıklılar, ve G. Hayta. (2013) "Türkiye'de Sanayileşmenin bir Bileşeni olarak Doğrudan Yabancı Yatırım ve Dış Ticaret İlişkisi", Aşıcı, A. A. vd. (der.), *Ümit Şenesen'e Armağan Paylaşımlar: Sayılarla Türkiye Ekonomisi* içinde, İstanbul: Literatür, 299-338.
- Güngen, A. R. ve Ü. Akçay (2016) "2007-2009 Krizi Sonrası Dünya Ekonomisinde Gelişmeler ve Türkiye'nin Siyasal-İktisadi Yönelimi", Göztepe, Ö. (der.) *Stratejik Barbarlık*, Ankara: Nota Bene, 17-43.
- Hilferding, R. (1981) *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan.
- Hoşgör, E. (2015) "Islamic Capital", Balkan, N., E. Balkan, ve A. Öncü (der.), *The neoliberal landscape and the rise of Islamist capital in Turkey* içinde, New York: Berghahn Books, 142-165.
- Işıksal, H. (2018) "Turkish Foreign Policy, the Arab Spring, and the Syrian Crisis: One Step Forward, Two Steps Back", Işıksal, H. ve Göksel, O. (der.) *Turkey's Relations with the Middle East: Political Encounters after the Arab Spring*, Cham: Springer, 13-32.
- Kakaşçı, U. ve B. Orhan (2018) "Türkiye Savunma Sanayii İhracatının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler", *Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi*, 3 (2): 78-87.

- Keyman, E. F. ve Ş. Gümüşçü (2014) *Democracy, Identity, and Foreign Policy in Turkey: Hegemony through Transformation*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kiely, R. (2010) *Rethinking Imperialism*, London: Palgrave Macmillan.
- Kirişçi, K. (2006) *Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times*, Paris: Institute for Security Studies.
- Kurç, Ç. (2017) "Between defence autarky and dependency: the dynamics of Turkish defence industrialization", *Defence Studies*, 17 (3): 260-281.
- Larrabee, S. (2007) "Turkey Rediscovered the Middle East", *Foreign Affairs*, 86 (4): 103-114.
- Lenin, V. I. (1964) "Imperialism, The Highest Stage of Capitalism: A Popular Outline", *V. I. Lenin Collected Works* içinde, Vol. 22, Moscow: Progress, 185-305.
- Linden, M.V.D. (2007) "The 'Law' of Uneven and Combined Development: Some Underdeveloped Thoughts", *Historical Materialism*, 15 (1): 145-165.
- Luce, M. (2015) "Sub-imperialism, the highest stage of dependent capitalism", Bond, P. ve A. Garcia (der.), *BRICS: An Anti-Capitalist Critique* içinde, London: Pluto, 27-44.
- Marini, R. M. (1972) "Brazilian subimperialism", *Monthly Review*, 23 (9): 14-24.
- Marx, K. (1973) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, London: Penguin.
- Marx, K. (1991) *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 3, London: Penguin.
- Marx, K. (1992) *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 2, London: Penguin.
- MEMRI (2017) "Al-Sharq Al-Awsat" Report Specifies Locations of Foreign Military Bases In Syria, Says Syria is Turning into Brittle Federation that can fall apart any moment, https://www.memri.org/reports/al-sharq-al-awsat-report-specifies-locations-foreign-military-bases-syria-says-syria-turning#_edn1.
- Morelli, M. ve C. Pischedda (2014) "The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications", *Middle East Policy* 21 (1): 107-121.
- Oğuz, Ş. (2011) "Krizi Fırsata Dönüştürmek: Türkiye'de Devletin 2008 Krizine Yönelik Tepkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, 44 (1): 1-23.
- Öniş, Z. ve Ş. Yılmaz. (2009) "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, 10 (1): 7-24.
- Oran, B. (2013) "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi: Uluslararası Ortam ve Dinamikler", Oran, B. (der.) *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde, Vol. 3, İstanbul: İletişim, 11-50.
- Özden, B. A. (2015) "Ustanın Çıraqları Alt-Emperyalistler: Politik Bir Emperyalizmin Analizi Denemesi", Bekmen, A. ve B. A. Özden (der.), *Emperyalizm* içinde, İstanbul: Habitus, 113-156.
- Özekin, M. K. (2014) "Kolektif Emperyal Düzendeki Türkiye", Özdemir, A. M. (der.), *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politikası* içinde, Ankara: İmge, 351-409.
- Özel, S. ve B. Özkan. (2015) Illusions versus reality: Turkey's approach to the Middle East and North Africa. FRIDE Policy Brief, 200, 1-7.
- Özkan, B. (2014) "Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism", *Survival*, 56 (4): 119-140.
- Öztürk, Ö. (2010) *Türkiye'de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul: SAV.
- Öztürk, Ö. (2011) "Türkiye Finans Kapitalinin Dışa Açılması", *Devrimci Marksizm*, 13-14: 106-132.

- Palloix, C. (1977) "The Self Expansion of Capital on a World Scale", *Review of Radical Political Economics*, 9 (2): 3-28.
- Poulantzas, N. (1976) *Classes in Contemporary Capitalism*, London: NLB.
- Poulantzas, N. (2000) *State, Power, Socialism*, London: Verso.
- Resmi Gazete (2015) Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim, Savunma Sanayii ile Katar Topraklarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Konuşlandırılması Konusunda İşbirliği Anlaşmasının Onaylanması Hakkında Karar, Karar No 2015/7649. Resmi Gazete, 29380, 8 Haziran 2015.
- Robins, P. (2007) "Turkish Foreign Policy since 2002: Between a 'post-Islamist' Government and a Kemalist State", *International Affairs*, 83 (1): 289-304.
- Saraçoğlu, C. ve M. Yeşilbağ (2015) "AKP Döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde", Atılgan, G., C. Saraçoğlu, ve A. Uslu (der.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde, İstanbul: Yordam, 874-958.
- Savunma Sanayi Müsteşarlığı (2018) *Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dökümanı*, Ankara.
- Savran, S. (2014) "İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı", Balkan, E., N. Balkan, N., ve Öncü, A. (der.) *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP içinde*, İstanbul: Yordam, 53-142.
- Şenalp, M. G. (2017) "Yeni-Osmanlıcılığın Ekonomi Politikasının Bir Eleştirisi: Ulusötesi Bir Hegemonya Projesinin Yükselişi ve Düşüşü", *Praksis*, 44-45: 937-970.
- TİKA (2008) *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2007*, Ankara.
- TİKA (2010) *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2009*, Ankara.
- TİKA (2013) *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2012*, Ankara.
- TİKA (2014) *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2013*, Ankara.
- TİKA (2017) *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016*, Ankara.
- TİKA (2018) *Turkish Development Assistance Report 2017*, Ankara.
- TOBB (2008) *Türk Savunma Sanayii Sektör Raporu*, Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- Trotsky, L. (1957) *The Third International After Lenin*, New York: Pioneer Publishers.
- Trotsky, L. (2008) *History of the Russian Revolution*, Chicago: Haymarket.
- TSKGV (2018) Karşılaştırmalı Gelir Gider Tablosu, https://www.tskgv.org.tr/uploads/tskvakfi/contentFile_242_1545274375b28b08c260a3.pdf
- Tsoukalas, K. (1999) "Globalisation and the Executive Committee: Reflections on the Contemporary Capitalist State", *Socialist Register*, 35: 56-75.
- Tuğal, C. (2016) *The fall of the Turkish model: How the Arab uprisings brought down Islamic liberalism*, London: Verso.
- Turan, Ö. (2008) "The Turkish Diyanet Foundation", *Muslim World*, 98 (2-3): 370-384.
- Tutan, M. U. ve A. Campbell (2016) "Foreign Private Capital-Led Growth: The Recent Rise and Fall of Turkey", *Review of Radical Political Economics*, 48 (4): 595-602.
- TÜİK (2018) *Dış Ticaret İstatistikleri*, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>.
- Türkiye Maarif Vakfı (2018) *Dünyada Türkiye Maarif Vakfı*, <https://turkiyemaarif.org/>.
- T24 (2019) ABD'li yetkili: Türkiye S-400 alırsa Patriot süreci biter, F35 projesini de tehlikeye atar, 7 Şubat 2019, <https://t24.com.tr/haber/abd-li-yetkili-turkiye-s-400-alirsa-patriot-sureci-biter-f35-projesini-de-tehlikeye-atar,807352>.

- UNCTAD (2018) *World Investment Report 2018*, Geneva: UN Publication.
- Uzgel, İ. (2009) "Türk-İslam Sentezi", Oran, B. (der.) *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde, Vol. 2, İstanbul: İletişim, 22.
- Väyrynen, R. ve L. Herrera (1975) "Subimperialism: From Dependence to Subordination", *Instant Research on Peace and Violence*, 5 (3): 165-177.
- Wilson, S. (2011) "Assad must go, Obama says", *Washington Post*, 18 Ağustos 2011.
- World Bank (2018) *The World Bank Data*, <https://data.worldbank.org/>.
- Yaman-Öztürk, M. ve F. Ercan. (2009) "1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler", *Praksis*, 19: 55-93.
- Yeldan, E. ve B. Ünüvar (2016) "An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era", *Research and Policy on Turkey*, 1 (1): 11-28.
- Yılmaz, İ. (2010) "Civil Society and Islamic NGOs in Secular Turkey and Their Nationwide and Global Initiatives: The Case of the Gülen Movement", *Journal of Regional Development Studies*, 115-130.

Türkiye'deki Suriyeli Mülteci İşçileri Konumlandırmak: Mekânsal Ayar, Sermaye ve Devlet¹

Cenk Saraçoğlu² - Daniele Belanger³

Öz

Türkiye'de bir mülteci ya da vatandaşlık statüsü olmadan yaşamlarını sürdürmeye çalışan Suriyeli mültecilerin önemli bir kısmı yerleştikleri şehirlerde kayıt dışı emek süreçlerine dâhil olmuş durumdadır. Bu durum, Türkiye'deki Suriyelilerin sadece mülteci ya da sığınmacı değil aynı zamanda yerinden edilmiş geçici göçmen işçiler olarak da ele alınmasını gerektirmektedir. Bu sayede, Türkiye'deki Suriyeliler meselesini, mülteci çalışmaları literatürünün çerçevesiyle sınırlı kalarak ağırlıklı olarak mülteciler ile devlet arasındaki hukuki bir ilişki temelinde inceleyen çalışmaların ötesine geçilebilir. Bu çalışma, mültecilerin devlet yanında sermaye sahipleri ve Türkiyeli işçiler ile girdikleri özgül ilişkileri çözümlenmeye olanak sağlayan bir bakış açısının geliştirilmesi amacıyla batılı kapitalist ve Ortadoğu'daki körfez ülkelerindeki göçmen emek istihdamının işleyişini ve bunun sermaye sınıfı için anlamını çözümlenme amacıyla da işler kılınan David Harvey'e ait "mekansal ayar" (spatial fix) kavramına başvuracaktır. Makale, 2016-2018 yılları arasında İzmir'de yapılan bir alan çalışmasının bulgularına dayanarak çeşitli sektörlerdeki sermaye sahiplerinin ücretlerin daha da baskılanması ve emek süreçleri üzerindeki denetimin daha da artırılmasının önündeki "ulusal" engelleri Suriyeli mültecilerin kayıt dışı istihdamı vasıtasıyla nasıl aştığını "mekânsal ayar" kavramı çerçevesinde göstermeye çalışacak.

Anahtar Kelimeler: *Suriyeli mülteciler, mekânsal ayar, yerinden edilme, emek, yeniden üretim, geçici koruma*

Situating the Syrian Refugee Workers in Turkey: Spatial Fix, Capital and the State

Abstract

Considering their long-term stay in Turkey without a refugee or citizenship status and their incorporation into the Turkish informal labour market extensively, the Syrian refugees need to be treated and examined not only as refugees but also as displaced temporary migrant workers. Such a shift in the discussions would help us to investigate how the

¹ Makalenin gönderim ve kabul tarihi: 12.07.2019 - 22.10.2019

² Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Ankara, Türkiye/ csaracoglu@ankara.edu.tr, ORCID Numarası: 0000-0002-4797-4879

³ Prof. Dr., Laval Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Quebec, Kanada/ daniele.belanger@ggr.ulaval.ca, ORCID Numarası: 0000-0001-7589-4713

Syrian refugees functioned for the Turkish capital as the tools of a “spatial fix” necessary for overcoming the domestic limits to profit maximization and capital accumulation. David Harvey’s concept of spatial fix is utilized by a few migration scholars who treated the temporary foreign migrant workers as a means to overcome potential “domestic” barriers to capital accumulation. In the case of Syrian refugees, spatial fix operates through valuing the labour-power of the Syrians according not to the socially necessary labour-time to reproduce the labour power of a Turkish national but to an image of a war exile that needs and be content with mere survival in a foreign country. Under such circumstances the rights granted by temporary protection such as health coverage becomes also functional in the reproduction of a non-national labour force, by means of which Turkish capital transcends the spatial limits to accumulation. The article will build on an ethnographic fieldwork conducted in İzmir between 2016 and 2018 and the findings of and inferences from this fieldwork will help us to demonstrate the mechanisms through which the informal employment of Syrian refugees serves as a spatial fix for the capital owners in Turkey.

Keywords: *Syrian refugees, spatial fix, displacement, labour, reproduction, temporary protection*

Giriş

Suriye’deki iç savaşın başladığı 2011 yılından itibaren Türkiye’ye sığınan kayıtlı Suriyelilerin sayısı 2019 yılı itibariyle 3,6 milyon kişiyi aşmış durumda. Bu nüfusun %90’dan fazlası ülkenin çeşitli şehirlerine dağılmış bir şekilde yaşamlarını devam ettirmeye çalışıyor.⁴ Bu haliyle Türkiye, dünyadaki sayıca en büyük mülteci topluluğunu içeren ülke konumunda bulunuyor. Türkiye’nin benzerine tarihte az rastlanır hızda bir mülteci göçüyle karşı karşıya kalması Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki sosyo-ekonomik koşullarına, hukuki statülerine, yerel halkla ilişkilerine ve Türkiye’nin bu mülteci nüfusu karşısında uyguladığı hukuki mevzuata ve idari politikalara dair zengin bir tartışma sürecini başlattı. Bu tartışmaların özellikle son üç yılda düğümlendiği konu ise Türkiye’nin 2014 yılında Suriyeli mültecilerin statüsünü ve haklarını tarif etmek üzere yürürlüğe koyduğu “geçici koruma yönetmeliği” oldu. Geçici koruma rejimi, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nce kaydı alınan Suriyelilere devletin sunduğu sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma hakkını kanunla garanti altına alan bir yönetim modelini ifade ediyor. 2016 yılında yapılan ek bir düzenleme ile bu hakların yanına “çalışma izni” de eklenmiş olmakla beraber bunun kullanımı pratikte özellikle yoksul Suriyeli mültecileri dışarıda bırakan sıkı esaslara bağlandı. Buna göre Suriyelilere çalışma izninin verilmesi iş yeri sahiplerinin başvurusuna bağlı oluyor ve bu iş yerlerinde çalışacak toplam Suriyeli işçi sayısının Türkiye’li işçilerin sayısına oranının %10’u geçmemesi bir zorunlu

⁴ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün resmi web sayfasından alınan rakamlardır. http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik

koşul olarak tesis ediliyordu. Bu kurallara uygun bir şekilde 2018 yılı sonu dağıtılan çalışma izni 28,000'i aşmadı.⁵ Çalışma izni için getirilen bu sıkı kurallar Suriyelilerin Türkiye'de hali hazırda yaygın olan kayıt dışı istihdam ilişkilerinin içerisine dâhil olması sürecini pekiştiren bir yön taşıyordu. 2018 yılı itibarıyla kayıt dışı bir şekilde işgücü piyasasındaki Suriyeli sayısının 650,000 civarında olduğu tahmin ediliyor (Erdoğan, 2018: 844). Bu 650,000 kişinin bakmak ya da desteklemekle yükümlü olduğu hane bireyleri de göz önüne alındığında bugün Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin çoğunluğunun kayıt dışı emek süreçlerinden elde edilen gelire bağlı olarak yaşamaya çalıştığı tahmin edilebilir.

Bugüne kadar Suriyeli mülteciler ile ilgili pek çok çalışma Türkiye'nin, Avrupa dışından gelen sığınmacılara kalıcı bir hukuki statü sunmaması ile Suriyelilerin Türkiye'deki uzun dönemli varlığı arasındaki çelişkileri mercek altına alarak bunların mültecilerin hayatında yarattığı "belirsizliklere" (precariousness) odaklandı. (Baban, Ilcan ve Rygiel, 2017; Kutlu-Tonak, 2016; Memişoğlu ve Ilgit, 2017). Bu makale, Türkiye'deki Suriyeli mülteci meselesinin ve geçici koruma rejiminin sadece devlet ve mülteciler arasındaki bir hukuki mesele değil aynı zamanda Türkiye'deki sermaye (işyeri ve işletme sahipleri) ile Suriyeli mülteci emeği arasındaki bir ilişki olarak ele alınması gerektiği iddiasıyla Suriyeli mülteci meselesini aynı zamanda toplumsal ilişkiler alanına doğru genişletme çabasını içeriyor. Zira geçici koruma rejimi yalnızca Türkiye'deki Suriyelilerin "statüsünü" tanımlamakla kalmamakta, aynı zamanda Suriyeli emekçiler ile Türkiye sermayesi arasındaki toplumsal üretim ilişkilerinin temel çerçevesini yapılandırmak gibi örtük bir işlev üstlenmektedir. Bu açıdan, Suriyelilerin çoğunluğunun Türkiye'deki yaşam koşullarının ana hatlarını sadece Türkiye'deki idari ve siyasal otoritelerle mültecilerin ilişkileri değil, aynı zamanda Türkiye sermayesi ile mültecilerin girdiği özgül ilişki biçimleri oluşturmaktadır (Canefe, 2016; Şenses, 2016). Geçici koruma rejiminin esasları, her ne kadar 2001 yılında ilan edilen Avrupa Birliği geçici koruma yönergesinin "üye ülkeler" için tarif ettiği yükümlülükler ve sığınmacılara sunulacak asgari yaşam standartları temelinde şekillendirilmiş olsa da bu esasların Türkiye'nin kendine özgü siyasal, iktisadi ve ideolojik süreçleri içerisinde hayata geçirilme biçimi Suriyeli mültecilerin önemli bir kısmını bazı özgül görünümlere sahip bir işçileşme sürecinin içerisine sokmuş durumdadır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de mültecilerin "hukuki statüsü" ve buradan kaynaklı "belirsizlikler", Türkiye'deki özel siyasal, iktisadi ve ideolojik koşullarla dolaylanarak Suriyeli mültecilerin kentsel toplumsal yaşamdaki konumlarını biçimlendirmektedir. Bu açıdan, devlet ile mülteciler arasındaki hukuki ilişkinin hem Suriyeli mülteciler hem de ülke geneli için doğurduğu toplumsal sonuçlar geçici koruma rejimini bir bütün olarak Türkiye'deki toplumsal formasyonun genel yapısı ve yönelimleri ile ilişkilendirerek anlaşılabilir.

⁵ Bu bilgi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkan Yardımcısı Onursal Adıgüzel'in Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)'e 2018'in Aralık ayında yaptığı bilgi edinme başvurusu sonucunda aldığı cevaba binaen yaptığı açıklamaya dayanmaktadır.

Türkiye sermayesini Suriyeliler meselesini anlamaya yönelik çerçevenin içerisine yerleştiren böyle bir perspektif, ülkedeki Suriyelileri sadece birer “mülteci” olarak değil aynı zamanda “yerinden edilmiş göçmen işçiler” olarak kavrayarak işler kılınabilir. Zira, kapsamı uluslararası hukuk tarafından çizilen bir hukuki statü olarak “mülteci” terimi, sığınmacıları kendi ana yurtlarından koparan koşullar ve yanı sıra geldikleri ülkedeki egemen siyasal otorite tarafından kendilerine sağlanacak haklar üzerinden tanımlanmıştır. Terim, tek başına bu haliyle, mültecileri yerleştikleri ülkelerdeki özgül toplumsal veya iktisadi koşullara ve bu koşulların mülteci nüfusu üzerindeki değişken etkilerine dair bir öge ihtiva etmez (Rajaram, 2002: 251). Bu açıdan, Türkiye’deki Suriyelileri sadece mülteci statüsü içinde değerlendiren bir yaklaşım, onları hukuki bir meselenin türdeş bir tarafı olarak görerek kendi içlerindeki sınıfsal konum farklılaşmalarını ve buna eşlik eden farklı hayatta kalma stratejilerini görünmez kılabilir.

“Yerinden edilmiş göçmen işçiler” tanımlaması bu bağlamda mülteci teriminin yerini alacak şekilde değil, “toplumsal ve iktisadi” düzeyde mülteci nüfusunun geniş emekçi bölmesinin özgül koşullarını çözümlemeyi sağlamakta tamamlayıcı olduğu için devreye sokulmak durumundadır. Bu haliyle sorun “mülteci” teriminin kendisinde değil, bu terimin Suriyelilerin gerçek yaşamdaki (iktisadi ve toplumsal süreçlerdeki) koşullarını tarif ederken de tek başına kullanılmasıdır. Bu durum, hem Suriyelilerin kendi aralarındaki kritik önemdeki sınıfsal farklılaşmaları görmeyi engelleyebilir hem de Türkiye’deki “piyasa güçlerinin” çerçeveye dâhil edilmesini zorlaştırır.

Bu makale, Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin üretim ilişkilerine katılım sürecinin hangi koşullarda gerçekleştiğini, bu sürecin Türkiye sermayesi için ne anlama geldiğini ve genel olarak emek-sermaye ilişkileri açısından doğurduğu sonuçları ele almaya yönelik bir çerçeve ortaya koymaya çalışacak. Bu doğrultuda, geçici göçmen istihdamının “mantığını” ortaya koymak için bazı araştırmacılar tarafından David Harvey’den esinlenilerek devreye sokulan “mekânsal ayar” (*spatial fix*) kavramı bu çalışmanın da merkezi analitik araçlarından birisi olacak.⁶

Makale, “mekânsal ayar” kavramı etrafında yapacağı incelemenin temel önermelerini Ekim 2016 ile Kasım 2018 yılları arasında iki sene boyunca İzmir’de sürdürdüğümüz alan çalışmasının bulgularına dayandırıyor. Alan çalışması sürecinde İzmir 10 kez ziyaret edildi ve çalışmalar şehrin Konak (Basmane, Çankaya, Agora, Alsancak ve Kadifekale muhitleri), Bornova (Işıkkent Ayakkabıcılar Sitesi), Karabağlar (Limontepe Mahallesi) ve Torbalı ilçesi olmak üzere dört bölgesinde yoğunlaştırıldı. Alan çalışmasının 2016 Ekim ve 2017 Aralık arasına yayılan ilk aşamasında Suriyeli mültecilerle ilişki içerisinde olan belediye görevlileri, sivil toplum örgütü çalışanları, Suriyeli mülteci istihdam eden sermaye sahipleri, Suriyelilerle

⁶ “Ayar” sözcüğünü, İngilizce’deki “fix” sözcüğünün içerdiği hem onarım hem de sabitleme anlamını daha iyi taşıdığı için tercih ederek “spatial fix”in karşılığı olarak “mekânsal ayar” ifadesini tercih ettik. Türkçe çevirilerin bir kısmında bu ifade “mekânsal sabit” ve “mekânsal sabitleme” olarak karşılanmıştır.

gündelik temas halinde olan esnaflar ve onlarla aynı iş yerinde çalışan Türkiyeli işçilerle 95 kişiyi kapsayan derinlemesine görüşmeler yapıldı. (Bunların 65'ini Türkiyeli işverenler ve işçiler oluşturuyordu). Bu görüşmeler Suriyeli mülteciler ile Türkiyeli yurttaşların kentsel toplumsal yaşam içerisindeki ilişki ve temaslarına yönelik bir kavrayış geliştirmeyi amaçlıyordu. 2018 Ocak ve 2018 Temmuz arasında gerçekleşen ikinci aşamada İzmir'de çeşitli sektörlerde kendisi ya da aile fertlerinden biri ücretli olarak çalışmış veya çalışmakta olan 30 Suriyeli mülteci ile ortalama bir saat süren derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu aşamada Suriyeli mültecilerin hem iş süreçlerinde hem de kentteki gündelik yaşamlarında Türkiyelilerle girdikleri ilişkilere dair bazı örüntüler ortaya çıkarıldı. Bu çalışma İzmir'in dört bölgesinde iki sene süren bu alan çalışmasının sağladığı bulgular üzerinden Suriyeli mülteci istihdamının Türkiye sermayesi için anlamını "mekânsal ayar" kavramı etrafında tartışmaya çalışacak.

Mekânsal Ayar ve Geçici Göçmen İstihdamı

Böyle bir çözümlenmeyi inşa ederken öncelikle Türkiye'deki işçi konumundaki mültecilerin işgücü piyasasına dâhil edilmesi süreciyle diğer ülkelerdeki geçici göçmen işçilerin içerilme süreçleri arasındaki temel bazı farklara değinmek gerekiyor. Son 50 yılda Almanya, ABD ve Kanada gibi ileri kapitalist ülkeler yanında Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkeleri kendi sermaye birikim süreçlerinin güncel ihtiyaçlarını gidermek gibi iktisadi bir saikle göçmenleri kendi işgücü piyasalarına dâhil olmaya davet ettiler. Bu ülkeler önceden tasarladıkları hukuki ve idari düzenlemelerle, göçmen istihdamına yönelik bir ön hazırlık evresinden geçtiler ve süreç içerisinde kendi sermaye sınıfının değişen ihtiyaçları uyarınca bu düzenlemelerde değişikliklere gittiler (Ferguson ve McNally, 2015: 5; Hahamovitch, 2003: 70). Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye girişi ise hazırlıkları önceden yapılmış böyle bir iktisadi tasarım etrafında gelişmedi. Suriye'deki savaşın ilk dönemlerinde AKP iktidarının Suriyeli mültecilere yönelik benimsediği "açık kapı politikası", daha ziyade, kısa bir süre içerisinde devrileceği öngörülen Esad iktidarı sonrasında, Suriye'de siyasal ve ideolojik nüfuz sahibi olma beklentisine yönelik politik bir hesaplamanın ürünüydü. İlk yıllarda gelen mültecilerin sınır bölgelerinde kurulan kamplara yerleştirilmesi eğiliminden de anlaşılacağı üzere savaşın kısa süre içerisinde nihayete ereceği umuluyor ve Türkiye'deki mültecilerin de "yeniden yapılacak" olan Suriye'ye geri dönecekleri bekleniyordu (İçduygu, 2015: 1). Öte yandan savaş, böylesine aşırı iyimser bir beklentiyle uyumsuz bir seyir izledikçe, yani Rusya ve İran desteğinin de katkısıyla savaşın yıllara yayılması ve Suriye hükümetinin iktidara tutunmayı başarması ile birlikte, Türkiye'ye sığınan Suriyeli mülteci sayısı gittikçe arttı. Suriye'ye geri dönüş koşullarının zayıfladığı bir ortamda sayısı milyonları aşmaya başlayan mülteciler süreç içerisinde Türkiye'nin farklı şehirlerine dağılmış bir şekilde yaşamlarını idame ettirmeye çalışan bir duruma geldiler. Öyle ki 2018 itibarıyla Türkiye'deki 3,5 milyondan fazla Suriyeli mültecilerin ancak %8'i sınır

bölgelerindeki kamplarda yaşıyor. Bu açıdan Suriyelilerin Türkiye'deki iş gücüne katılımı Türkiye tarafından özel olarak yaptığı bir iktisadi tercihin neticesinde değil, baştaki politik hesaplamaların gerçekleşmemesi sonucunda süreç içerisinde ve kendiliğinden gelişti. Suriyelilerin hukuki statüsüne ve çalışma koşullarına ilişkin yapılan hukuki düzenlemeler bu sürecin “yönetilebilir” kılınmasına yönelik olarak *ipso facto* bir tarzda oluşturuldu.

Türkiye'deki sürecin önceden tasarlanmış bir ekonomik strateji etrafında şekillenmemiş olması, Suriyeli mültecilere dair yapılan düzenlemelerin yalnızca durumu kurtarmaya çalışan reaksiyonlarla sınırlı kaldığı ve bunların bir “rasyonele” sahip olmadığı anlamına gelmiyor. Yapılan düzenlemeler bir bütün olarak, Suriyelilerin Türkiye toplumunun geri kalanıyla ve özellikle de ülkedeki işyeri ve sermaye sahipleriyle ilişkilerini bir sisteme oturtma çabasını içeriyordu. Bu düzenlemelerin de sağladığı elverişli ortam sayesinde Suriyeli mülteciler, süreç içerisinde Türkiye'deki bazı sektörler için diğer ülkelerdeki geçici göçmen işçi gruplarına benzer bir rolü oynamaya itildiler: Ülkedeki sömürü ve birikim süreçlerinin daha da derinleştirilmesinin önündeki “ülke içi” tarihsel ve toplumsal engelleri devre dışı bırakmak.

Bu mekânizmayı David Harvey'in “mekânsal ayar” (spatial fix) kavramıyla ele almak ön açıcı olabilir. Harvey bu kavramı birikim süreçlerinin önündeki belirli engelleri veya kapitalizmin içsel çelişkilerinden kaynaklanan krizleri aşmak için sermaye sınıfının önyak olduğu bazı mekânsal düzenlemelere göndermede bulunmak üzere kullanıyordu (Harvey, 1981). Sermayenin, birikim sürecinin belirli bir aşamasında ulusal sınırları aşarak, yeni pazarlar ve daha ucuz emek gücü sağlayan coğrafyalara doğru yayılması eğilimi “mekânsal ayarın” en klasik biçimiydi. Bunun yanında Harvey, yapılı veya doğal çevrenin sermayenin birikim ve yatırım ihtiyaçlarını karşılamak ve bu sayede karşılaştığı krizleri aşmak için dönüştürülmesini de mekânsal ayarın güncel boyutlarından biri olarak görmüştür (Harvey, 1990: 232). Özellikle büyük kentsel dönüşüm projeleri Marksist kent çalışmalar literatüründe birer mekânsal ayar örneği olarak düşünülmüştür. Son yıllarda ise “mekânsal ayar” kavramı bazı araştırmacılar tarafından özellikle Batılı kapitalist ve petrol zengini Körfez ülkelerinin ülke dışından geçici göçmen işçi transferi vasıtasıyla, yani bir mekânsal hareketlilik yoluyla, belirli sektörlerde emek sömürsünün oranını arttırma ve bu sektörlerin yaşadığı ya da yaşayabileceği krizleri öteleme stratejilerini işaret edecek şekilde kullanılmaya başlamıştır (Anderson, 2005; Hanieh, 2015; Scott, 2013). Örneğin, Adam Hanieh, mekânsal ayar kavramına, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi Körfez ülkelerinde geçici, belirsiz ve kolaylıkla sınır dışı edilebilir koşullarda istihdam edilen milyonlarca Güneydoğu Asyalı işçinin bu ülkelerin sermaye birikim süreçlerinde oynadıkları rolü açıklamak için başvurmuştur (2005). Hanieh'e göre 1990'lı yılların başından beri işçi istihdamını mekânsal olarak Ortadoğu'dan Asya'ya kaydırma eğilimi, söz konusu

Körfez ülkeleri için küresel ekonomik krizin etkilerini savuşturmada kilit bir rol oynamıştır. Asyalı işçilerin bu ülkelerdeki en zorlu, emek-yoğun ve onur kırıcı işlerde düşük ücretlerle çalışarak sermaye birikimine yaptıkları katkı, ancak iş süreçlerinde karşılaştıkları yüksek düzeydeki sömürüye ve istismara karşı koruma sağlayabilecek hukuki haklardan ve kolektif örgütlerden ya da dayanışma ilişkilerinden mahrum kalmalarıyla mümkün olabilirdi. Asyalı işçiler, hem tâbi oldukları “geçici göçmen işçi” statüsüne temel teşkil eden sözleşmenin herhangi bir hak arayışına imkan tanımaması hem de çalıştıkları ülkelerin yerli nüfusundan tamamen yalıtılmış olmaları nedeniyle gerek devletin gerekse de sermaye sınıfının mutlak denetimi ve keyfiyeti altında çalıştırılıyorlardı. Koşulların kötülüğüne rağmen kapitalizmin bir mekânından ötekine geçici göçmen akışının sürebiliyor olması, işçilerin göç ettikleri mekânda çalışarak elde edecekleri birikim sayesinde kendi ülkelerindeki koşullarını iyileştirme şansına sahip olmalarıydı. Körfez ülkelerindeki sermaye birikiminin geçici göçmen işçi istihdamı yoluyla daha da güvence altına alınmasını, yani mekânsal ayarı mümkün kılan şey kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişimiydi.

Pek çok çalışma, Türkiye’de Suriyeli mülteci istihdamının belirli sektörler için yerli işçilere kıyasla daha yüksek sömürü oranları sunabildiğini ve emek süreçleri üzerinde daha yoğun bir denetimi mümkün kıldığını göstermiştir (Danış, 2016; Erol vd., 2017; Lordoğlu ve Aslan, 2016) Bu açıdan, emek piyasasına dâhil edilme süreçleri ne kadar farklı gelişirse gelişsin Suriyeli mülteci işçilerin Hanieh’in Körfez ülkeleri için ortaya koyduğuna benzer bir “mekânsal ayar” mekânizmasının parçası haline getirildiği söylenebilir. Öte yandan Türkiye’deki mekânsal ayarı mümkün kılan sürecin Körfez ülkeleri ya da Batılı kapitalist ülkelerdekinden farklı bir doğrultuda geliştiğini de belirtmek gerekir. Öncelikle, geç kapitalistleşmiş “yarı-çevre” özellikleri gösteren bir ülke olarak Türkiye’de uzun yıllar boyunca sanayi ve hizmet sektöründe ihtiyaç duyulan görece ucuz emek-gücü ülke içinden sağlanabilmiş ve bu açıdan da ne başka bir coğrafyadan sistemli bir işçi transferi politikası kendisini dayatmış ne de mevcut ücret düzeyleri yoksul ülke coğrafyasındaki insanları Türkiye’ye kitlesel olarak göç etmeyi teşvik edecek yükseklikte olabilmiştir. Tarihsel olarak tersi, yani Türkiye içinden özellikle Batı Avrupa ülkelerine işçi göçü daha baskın bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Bazı sektörlerde düzensiz göçle ülkeye gelenlerin systemsiz ve kayıt dışı istihdamı söz konusu olsa bile (İçduygu ve Yüksekler, 2012; Kirişçi, 2007) hiçbir dönem büyük bir “yabancı işçi” kitlesi Türkiye’deki işçi sınıfının önemli bir parçasını teşkil etmemiştir. İnşaat, tekstil ve tarım gibi sektörlerde karlılığı daha da artırma ihtiyacı hâsıl olduğunda mevcut ortalama ücret düzeylerinin daha da altında ve kanunda öngörülen haklardan mahrum olarak çalışabilecek kayıt dışı işgücü dışarıdan değil ülke içerisinden sağlanabilmiştir. Örneğin Türkiye ekonomisinin kırılgan yapısının kendisini birbirini izleyen ekonomik krizler şeklinde gösterdiği 1990’lar boyunca büyük metropollerdeki kurlsız ve düşük ücretlerle çalıştırılacak kayıt dışı işgücünü, önemli ölçüde, kendi bölgelerindeki savaş koşullarından zorunlu

olarak kaçarak İstanbul, İzmir, Mersin, Adana ve Bursa gibi yerlere yerleşmek zorunda kalan Kürtler oluşturmuştur (Yılmaz, 2008).

Bu açıdan Türkiye’de Suriyeli mültecilerin belirli sektörler için mümkün kıldığı mekânsal ayar, diğer kapitalist ülkelerdeki geçici göçmen işçi istihdamı süreçlerinden farklı olarak, ülke sermayesinin ucuz, güvencesiz ve kolaylıkla baskılanabilir bir işgücüne duyduğu ihtiyacı karşılamak için önceden tasarlanmış bir politikanın ürünü olarak ortaya çıkmamıştır. Suriyeli mültecilerin “mekânsal ayarın” bir aracı haline getirilmeleri, önceden tasarlanmamış olan ve beklenmedik düzeydeki bir göç akınının toplumsal sonuçlarını yönetme sürecinde gelişmiştir. O halde bu noktada şu soru ortaya çıkmaktadır: Türkiye kapitalizmi, ucuz-emek gücü ihtiyacını kendi mekânından karşılayabiliyorsa, Suriyeli mülteciler Türkiye’deki sermayedarlara, Türkiye vatandaşı işçilerin sağlayamadığı hangi özel katkıları nasıl yapmaktadır? Başka bir deyişle, Suriyeli mülteciler sermayeye nasıl bir özel avantaj sağlamakta ve hangi sıkışmışlıkların giderilmesine katkı sağlamaktadırlar ki, onların işgücündeki varlıklarını bir “mekânsal ayar” olarak niteleyelim?

Her ne kadar Türkiye’de ücretler Batılı kapitalist ülkelerdekenden daha düşük ve sosyal haklar daha geri düzeyde olsa da sermayenin sömürü oranlarını bulunduğu düzeyden daha da yukarı çekmesinin önünde bazı *hukuki* ve *toplumsal* sınırlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki çalışma hayatını düzenleyen yasalar, ne kadar sermayenin hakimiyetini yansıtsalar da, ücretlerin taban seviyesini belirlemek yanında sermayenin işçi üzerindeki keyfi tahakkümünü sınırlayan, kimi istismar ve hile pratiklerinin önüne geçen sınırlayıcı unsurlar da içermektedir. Sömürü ilişkilerini belirli kurallar içerisinde çerçevlendiren bu yasalar, sigortalı yani kayıtlı çalışan işçi-yurttaşlara belirli haklar tanıyarak sermayenin kanunca belirlenenden daha yüksek bir sömürü ve denetim faaliyeti içerisine girmesinin önüne sınırlar çeker. Kayıt dışı bir şekilde çalışan çok sayıda işçi-yurttaş için söz konusu yasaların hükmü ancak *kısmen* geçerli olabilmektedir. Öte yandan, bu alanda da işçilerin kendi aralarında kurduğu dayanışma ilişkileri, birlikte hareket etme kapasiteleri (Çelik, 2005) ve en önemlisi de Türkiye’li bir işçinin *bir yaşam kurabilmesi* (ya da emek gücünü yeniden üretebilmesi için) için en asgari ihtiyaçların ne olduğu konusundaki ortak kabuller sermayenin sömürü ve istismar arayışlarının önüne -Batılı kapitalist ülkelerdeki “refah kapitalizmi” pratikleriyle kıyaslandığında çok düşük düzeyde de olsa- bir sınır çeker.

İşte Suriyeli mültecilerin ülkedeki varlığı, Türkiye’deki sermaye için bu hukuki ve toplumsal sınırları rahatlıkla aşmanın bir fırsatı haline dönüştüğü için bir “mekânsal ayarın” unsuru haline dönüşebilmiştir. Zira, yurttaşlık statüsünden ve doğal olarak da onunla ilişkilendirilen pek çok haktan yoksun Suriyeli mültecilerin dâhil olduğu iş süreçlerinde, sömürünün ve tahakkümün artırılmasının önündeki Türkiye’li işçiler için geçerli bu hukuki ve toplumsal sınırlar delinebilir ve hükümsüz kılınabilir. Türkiye ekonomisinin dış sermaye ve para girişine bağımlı ve bu yüzden de krizlere teşne yapısı, sermayenin sömürü ve karlılık düzeylerini arttırmasının önündeki bu hukuki ve toplumsal sınırların aşılmasını önemli hale getirmektedir. Hazır giyim endüstrisi

gibi hem iç hem de dış piyasalarda oldukça rekabetçi koşullarda faaliyet gösteren ve ücret düzeylerinin bu rekabetin önemli unsurlarından biri olduğu sektörler için bu özellikle böyledir (Danış, 2016, 567; Dedeoğlu, 2011, 666; Neidik ve Gereffi, 2006: 2293).

Alan çalışması sürecinde konuştuğumuz özellikle tekstil alanında faaliyet gösteren bazı işletme sahipleri Suriyeli işçi istihdam etmenin şirketlerinin karlılığı için kritik bir önemde olduğunu teyit ettiler. Bir tekstil atölyesi sahibi, sektördeki yüksek rekabet ve döviz kurundaki dalgalanmalar nedeniyle kendisinin de dâhil olmak üzere bazı firmaların üretimi durdurma noktasına geldiğini, ama bu sıkışıklığın bir süreliğine Suriyeli işçilerin istihdamı ile ötelenebildiğini ifade etti. Ona göre pek çok tekstil fabrikası sürdürülebilirliğini Suriyeli işçilere borçluymuştu. Çankaya'daki bir gelinlik atölyesi sahibine göre son yıllarda sektördeki firmaların hızla artmasının arkasındaki faktörlerden biri de Suriyeli mültecilerin gelişiyle emek ve üretim maliyetlerinin düşmesiydi. Bir başka gelinlik atölyesi sahibi, kendisiyle 2017 Haziran'ında yaptığımız görüşmede Suriyeli mülteci istihdamının, bazı sermaye sahipleri tarafından piyasadaki artan rekabet, dönemsel daralmalar ve döviz kurundaki dalgalanmaların yarattığı belirsizlikler karşısında bir "çare" olarak düşünüldüğünü belirtti.

Biz bir çok şeyi dolarla alıyoruz; iç piyasada üretilmiyor. Bazı firmaların dolarla borcu çok yüksek. İki sene önce çok büyük bir firma bu yüzden battı; battığında onlarla iş yapan, sipariş alan pek çok firma da bundan çok etkilendi... Hatırlar mısınız seçimlerden önce dolar 3,99'u görmüştü; firmalar hakikaten çok tedirgin oluyorlar. Hepimizin borcu dolar endeksli; tedarikçi borcu... İç piyasaya yönelik olanlar krize daha açık oluyorlar... Asgari ücret yükselsin; o ayrı bir konu ama sonuçta işveren açısından da sorumluluk ve maliyet biraz daha artıyor. Bu da Suriyeli işçilere yönlendiriyor insanları. Asgari ücretin sigorta bedeli 600 lira. Bu da 10 kişide 6000 lira yapar. İşverenlerin Suriyelilere yönelmesinin en önemli nedeni de bu 600 liradan kurtulmak.

Atölyesinde Suriyeli işçi çalıştırmayı özellikle reddettiğini söyleyen başka bir atölye sahibi de bunu yapan firmalarla rekabet etmekte zorlandıklarını ve mecburen gelinlik satış fiyatlarında indirim yapık durumunda kaldıklarını söyledi. Diğer bir deyişle ne kadar asgari düzeyde ve cılız bir etkiye sahip olursa olsun sermayenin emek üzerindeki tahakkümünün önündeki bu düzenleyici sınırlar, Türkiye ekonomisinin kırılğan yapısı düşünüldüğünde belirli sektörler için bir "ayak bağı" haline gelebilir. Söz konusu sınırları Türkiyeli işçiler için tamamen ortadan kaldırmanın, yani Türkiyeli yurttaş işçilerin hâlihazırda oldukça cılız olan haklarına topyekün saldırmanın hem siyasal hem de toplumsal maliyetleri olabileceğinden bu "ayak bağlarını" bir çırpıda ortadan kaldırmak kolay değildir. Bornova'da uluslararası büyük bir kot firması için fason üretim yapan toplamda 45 işçinin çalıştığı bir tekstil atölyesinin sahibiyle Kasım 2017'de yaptığımız bir görüşme, işçilerin bazı yasal haklarının ve özellikle de sigorta primlerinin patronlar için nasıl bir "ayak bağına" dönüşebildiğini örnekliyor.

Daha önce de böyleydi ama bu işin gidişatı bu ara daha bir yoğunlaştı, sömürü üzerine. Yani büyük firma beni sömürüyor, ben de burada çalışanı sömürüyorum. Ben de bunun bir çarkı olmak istemiyorum açıkçası. Hakikaten de böyle yani. Başka türlü de bu işin içinden çıkamazsınız. Çünkü bir tane personelin sigorta primi 740 lira. Burada tanıdığım çok atölye var, mümkünü yok ödeyemezler. Ben ödüyorum, ama ben ödediğim zaman para kazanamıyorum... Bizim toplum giderek ahlaksızlaşıyor. Çıkışını istiyor mesela, “neden” diyorsun, “Ben işsizlik parası alacağım” diyor. O da kendine paye çıkarmaya çalışıyor. Toplum hakikaten giderek böyle çürüyor. Bu şartlar altında ben çok keyif almıyorum bu işten yapmamak en doğrusu...

İşte yurttaşlık statüsünden yoksun Suriyeli mülteciler, bahsedilen hukuki ve toplumsal sınırların koruyuculuğundan yoksun olduklarından bu “kilidin” çözülmesinde sermaye sahipleri için bir fırsat olarak ortaya çıkmışlardır. Bir başka deyişle, sermaye; emek sömürüsü ve istismarının önündeki Türkiye “mekânına” ilişkin sınırları, Türkiye mekânının dışından gelmek zorunda kalan ve Türkiyeli işçileri belirli açılardan koruyan sınırlardan “muaf” tutulmuş Suriyeli mültecilerin istihdamı ile aşma eğiliminde olmuştur.

İzmir’deki alan çalışması Suriyeli mültecilerin Türkiyeli bazı sermaye sahiplerine sunduğu bu özel fırsatların bir kısmını belirlememizi sağlayarak bu soruyu yanıtlama ve mekânsal ayarın Türkiye’de Suriyeli mülteciler üzerinden nasıl işleyebildiğini gösterme olanağı sunuyor. İzmir’deki Suriyeli mülteci istihdamı, birbiriyle ilişkili üç mekânizma ile Türkiye’deki sermaye sahiplerinin karşı karşıya kaldığı hukuki ve toplumsal sınırları aşmaya yardımcı olmaktadır. Birincisi Suriyeli emek-gücünün yeniden üretiminin maliyeti, Türkiyeli bir işçinin yaşamını Türkiye sınırlarında idame ettirebilmesi için toplumsal olarak gerekli koşullar ve ihtiyaçlar üzerinden değil bir “mültecinin” Türkiye’de hayatta kalabilmesi için gereken asgari koşullar üzerinden belirlenmektedir. Yani, emek gücünün değerini belirleyen etmen olarak onun yeniden üretimi için gerekli olan emek-zaman bir Suriyeli için bir Türkiyeli işçiden daha düşük bir düzeyde tayin edilebilmekte ve bu sayede Suriyeli bir mültecinin alabileceği asgari ücret düzeyi düşürülebilmektedir. Bununla beraber geçici koruma yönetmeliğine tâbi olan Suriyeli mültecilerin devlet kuruluşlarından ücretsiz aldıkları eğitim ve sağlık hizmetleri ve buna eşlik eden temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik cüzi miktardaki sosyal yardımlar “yeni üretim” masrafının belirli bir kısmını devletin üstlenmesini sağlayarak, sermayenin mültecilere daha düşük bir ücret teklif edebilmesini mümkün kılmaktadır.

İkinci mekânizma, daha önceden Türkiyeli işçilerin ağırlıklı olarak senelik sözleşmelerle ve görece güvenceli koşullarda çalıştığı bazı sektörlerde Suriyeli mültecilerin geçici süreliğine, kayıt dışı ve güvencesiz bir şekilde çalıştırılması ve bu sayede tarım dışındaki bazı sektörlerde de mevsimlik işgücü istihdamının yaygınlaşabilmesidir. İzmir’de özellikle ilkbahar ve yaz aylarında yoğunlaşan gelinlik imalatında çalıştırılan Suriyeli işçilerin durumu buna örnek teşkil eder (Belanger ve Saraçoğlu, 2019). İzmir’in Çankaya bölgesindeki bir gelinlik atölyesi sahibi,

kendisiyle Haziran 2017'de yaptığımız görüşmede bu mekanizmanın nasıl işlediğini şu sözlerle ifade etti:

Bizim sektörde Suriyeli işçi çalıştıran çok sayıda kişi var... Bu arkadaşları çalıştırırken biraz ellerini avuçlarını okşayarak, yüzlerinde bir gülümsemeyle çalıştırıyorlar, çünkü onların emeğinin karşılığını vermeden çalıştırıyorlar. Kayıtsız çalıştırıyorlar ve bu işlerine geliyor. Bizim sektöre baktığınız zaman tekstil sektörü, özellikle gelinlik sektörü biz aslında 6 ay çalışıyoruz; geri kalan dönemde hazırlık yapıyoruz bir sonraki sezona. Böyle olduğu için bazı firmalar kış aylarında kendi elemanlarını bile işten çıkarmak istiyorlar. Böyle olunca Suriyeli çalıştırmak bir avantaja dönüşüyor; tabii zaten kayıtlı değil; sigortasını yapmıyor; istediği zaman çıkartabilir. Kendisini sorumlu hissetmiyor buna dair... Söz konusu Türk işçiler olunca ancak 1 yılı dolmamış kişileri çıkartabiliyorlar, hak oluşmadığı için.

Üçüncü mekânizma ise Türkiye'deki işçilerin istihdam edildiği belirli iş süreçlerine onlardan daha farklı ücret rejimleri ve koşullar altında dâhil olan Suriyeli mültecilerin eklenmesi ile asgari ücretler, çalışma koşulları ve saatlerine ilişkin yerleşik zımni anlaşmaların hükümsüz kalması ve neticede işçilerin bütünü üzerindeki denetim ve tahakkümün derinleşebilmesidir. İzmir Işıkkent'te fason ayakkabı üretiminin yapıldığı Ayakkabıcılar Sitesi'nde Türkiye'deki işçilerle yaptığımız görüşmeler bu durumun düşük ücretler ve sigortasız çalışma koşullarına karşı işçilerin kolektif ve bütünlüklü bir tepki ortaya koymasını zorlaştırdığını ortaya koyuyordu. Sitede, Ekim 2017'de gittikçe ağırlaşan çalışma koşulları karşısında Suriyeli mültecilerin de dâhil edilmeye çalışıldığı protesto gösterilerine Suriyelilerin önemli bir kısmı sınırdışı edilme endişesiyle emniyet güçleriyle karşı karşıya gelmemek, Türkiye'deki işçilerin bazıları da esas sorunun beraber eylem yapmaya çağıldıkları Suriyeli işçilerden kaynaklandığı düşüncesiyle katılmakta tereddüt etmişlerdi. Sönük geçen eylemlerin hemen akabinde konuştuğumuz bir Türkiye'deki işçi eylemlere katılmama sebebini şu şekilde açıklıyordu:

Valla eylemler hiç işe yaramadı. Ben bilerek katılmadım. Suriyeliler başlattığı için katılmadım. Ben onlardan mustaribim zaten. Bu işi üç liraya dikiyorum şimdi. Normalde onlar olmasa ben bu işi beş- altı liraya dikerdim. Ben zaten onlardan mustaribim. Neden onların eylemine katılayım ki? Benim şu anda bulunduğum durumu onlar bana yaşıyor. Geldiler burada bağırıyorlar çağırıyorlar “çıkın” diye. Baktım hepsi Suriyeli. Çıkmadım.

İzmir'de gözlemlediğimiz bu üç mekânizma ve bunun neticesinde ortaya çıkan “mekânsal ayar”, esasında, Suriyeli mültecilerin kayıt dışı istihdamının ülkedeki bazı sektörler için yaşamsal düzeyde olduğunu çeşitli vesilelerle vurgulayan siyasal iktidar temsilcileri ve bazı sermaye sahipleri tarafından da teyit edilmiştir. Bakanlık düzeyindeki devlet görevlileri, siyasal iktidar temsilcileri ile sermaye sahipleri arasında ortaya çıkan bu söylem ortaklığı söz konusu mekânsal ayarın devlet ve sermaye arasında zımni bir işbirliği içerisinde gerçekleştiğine delalettir. Bu işbirliğinin zeminini oluşturan, yani mekânsal ayarı mümkün kılan ise Türkiye'deki Suriyelilerin

statüsünü, haklarını ve çalışma şartlarını çerçvelendiren geçici koruma rejiminin esaslarıdır.

Bu makale, bu üç mekânizmadan özellikle birincisini, yani emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinin nasıl düşürüldüğünü merkeze almak suretiyle Suriyeli mülteci istihdamının sonucunda ortaya çıkan mekânsal ayarın nasıl gerçekleştiğini ve bu süreçte devlet ve sermaye arasındaki örtük işbirliğinin nasıl işlediğini alan çalışmasının bulgularından da istifade ederek göstermeye çalışacak.

Emek-Gücünün Yeniden Üretimi ve Mekânsal Ayar

Bilindiği gibi kapitalist üretim ilişkilerinin varlığı sadece çalışma mekânındaki üretim sürecinin sürdürülmesine değil aynı zamanda gündelik hayatın bütününde emek gücünün yeniden üretimine bağlıdır. Michael Burawoy (1976), yeniden üretimin birbiriyle ilişkili iki boyutundan bahseder. Birincisi işgücünün gündelik geçimini sağlayacak masrafların tedarik edilmesine işaret eden emek gücünün devamlılığı olarak yeniden üretimdir. İkincisi ise boşalan ya da yeni açılan iş pozisyonlarının doldurulmasına denk düşen emek gücünün yenilenmesi olarak yeniden üretimdir (Burawoy, 1976: 1071). Gıda, barınma, ulaşım ve sağlık gibi kent hayatına dönük ihtiyaçların sağlanması emek gücünün devamlılığı ile ilgilidir; ve bunu karşılayacak mal ve hizmetlerin üretimi, yani “emeğin geçim düzeyine yetecek” malların tüketimine ilişkin metaların üretimi için de belirli bir emek-zamanın harcanması gerekir (Bryan, 1997: 434). Bir metanın değerini belirleyen şey onun üretimi için harcanan *toplumsal olarak* gerekli emek-zaman ise o halde kapitalizmde bir metaya dönüşmüş olan emek-gücünün değeri ve buna mükabil asgari düzeydeki ücretler de aynı ölçütle belirlenir (Green, 1991). Yani emek-gücünün yeniden üretimini mümkün kılan mal ve hizmetlerin üretimi için gereken emek-zaman onun değerini belirler.

Burada Marx’ın yaptığı “toplumsal olarak” vurgusu oldukça önemlidir, zira bu metaların üretimi için gerekli emek-zamanın, ve böylelikle de onların değerinin değişmeye açık olduğunu ima eder. Aynı şey “emek gücünün değeri” için özellikle geçerlidir: işgücünün devamlılığını sağlamak için gereken asgari ihtiyaçların kapsamı ve aynı zamanda bunların maliyeti yaşanan yer ve döneme göre değişebileceğinden emek gücünün yeniden üretimi için gerekli emek-zaman, yani emek-gücünün değeri mekâna ve zamana göre değişebilir. Bir insanın toplumsal varlığını devam ettirebilmesi için asgari düzeyde neye ihtiyaç duyduğuna dair ortak kabuller siyasal ve toplumsal mücadelelerle belirlenir. Her ulusal bağlamda kapitalizmin gelişim süreci ve temposu ve aynı zamanda sınıf mücadelelerinin seyri farklılaşabildiğinden bir işçinin bir ülkenin yurttaşı olarak asgari geçimini sağlayacak mal ve hizmetlerin kapsamı ve bunların üretimi için gerekli emek-zaman, yani emek-gücünün değeri ülkeler arasında ciddi farklılıklar arz edebilir (Green, 1991: 202). Bu açıdan emek gücünün değerinin belirlenmesinde, diğer metalardan farklı olarak, “tarihsel ve manevi bir unsur da işe karışmaktadır” (Marx, 1976: 275). Yani emek gücünün

değerinin belirlenmesinde içinde yaşanan mekâna bağlı tarihsel, siyasi ve toplumsal özgüllükler göz önüne alınmak durumundadır.

Emek gücünün yeniden üretiminin maliyeti ve emek gücünün değeri belirli bir zaman-mekândaki ücretlerin düzeyiyle ilişkili olduğundan sermaye sahipleri bir çalışanın kendisini yeniden üretebilmesi için asgari olarak gereken malların, etkinliklerin ve yetilerin kapsamını ve maliyetini sürekli daraltmaya yönelik bir arayış içerisine girerler. Yeniden üretimin maliyetini düşürmenin önünde mekân-bağımlı toplumsal ve kültürel sınırlar söz konusuysa, bu sınırların aşılması kârı arttırmanın ve sermaye sınıfı içi rekabette üstün çıkmanın koşullarından birisi haline gelir. Bir ülkede toplumsal varlığı bir yurttaş olarak devam ettirebilmenin asgari koşulları (ve böylelikle de emek gücünün kendisini yeniden üretebilmesi için gereken asgari koşullar) eğer sınıf mücadeleleri sayesinde geniş bir kapsam içerisinde tarif edilmiş ve yasalarla güvence altına alınmışsa, bu yasalar ve aynı zamanda yurttaşlık statüsünün kendisi sermayenin sömürü, kar ve tahakkümünün önüne bir sınır çekmiş olur.

Bu sınırların aşılmasının sermaye için bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı, özellikle kriz zamanlarında, sermaye bunu gerçekleştirebilmek için yurttaşlığın sağladığı güvence ve haklara yönelik bir saldırıya kalkılabileceği gibi yurttaşlık statüsünden yoksun bir iş gücünü ülke sınırlarına dâhil etme arayışına da girebilir. Bu ikinci yol; sermayeye yerli işçi sınıfının dışında daha avantajlı bir iş gücünü, yani emek gücünün yeniden üretimi için gerekli emek-zamanı içinde bulunan mekânın (yani ulusal bağlamın) “tarihsel ve manevi öğelerine” bağımlı kalmaksızın tarif edebileceği bir insan topluluğunu, göçmenleri sunar. Yani sermaye, bu sayede, ulusal bağlamın tarihsel ve manevi sınırlarını, ulusal politik toplumdan dışlanmış ama “ulusal ekonomiye” dâhil edilmiş “yabancı” bir emekçi topluluğu vasıtasıyla aşar. Bu “mekânsal ayarın” işe yarayabilmesi için, elbette, ulusal ekonomiye eklenecek göçmen nüfusunun, toplumsal varlığın devamı için gereken asgari koşulların çok daha düşük bir kapsamda ve maliyette tarif edildiği yerlerden/ülkelerden gelmesi icap eder (Azeri, 2017: 13). Aksi takdirde göçmen nüfusu ne sermaye için yerli işçiye göre daha tercih edilebilir olur ne de sermayenin yoğunlaştığı ülkeye hareket etmek ihtiyacını hisseder. Sermaye, emek gücünün yeniden üretimi için gereken ihtiyaçların ve böylelikle de bunlar için harcanacak emek-zamanın daha düşük düzeyde tarif edildiği “mekânın” koşullarına göre kendi ülkesine gelecek olan geçici göçmen nüfusun emek-gücüne değer biçerek kendi ulusal bağlamından kaynaklı sınırları aşar. Bu durum, ulusal işgücünün ve ülke içi toplumsal hayatın içine yalnızca yabancı bir insan topluluğunun değil aynı zamanda yabancı bir mekânın koşullarının dâhil edilmesi anlamına gelir. Hanieh, Ortadoğu'daki Körfez ülkelerinde bu mekânsal ayar mekânizmasının nasıl işlediğini şu sözlerle anlatır:

Emek gücünün Körfez'deki değeri Körfez devletlerinin kendisindeki yeniden üretim maliyeti tarafından değil, işçinin geldiği ülkedeki emek gücünün maliyeti tarafından hesaplanır. Eğer Körfez'deki bütün işçiler çalışma ve yurttaşlık hakları

açısından tam bir eşitliğe sahip olsalardı bu fark ortadan kalkardı. Körfez'deki göçmen işçilerin en fazla rastlandığı özel sektörde asgari ücret diye bir şey söz konusu olmadığı gibi yurttaşlık sahibi işçiler ile diğerleri arasında oldukça büyük farklar söz konusudur- ki bu fark, eğitime, sağlığa, barınmaya ve yurttaşlara tanınan diğer sosyal haklar da işin içine katıldığında daha da açılmaktadır (2015: 66)

Suriyeli Emek-Gücü, Yeniden Üretim ve Mekânsal Ayar

Daha önce de söylendiği gibi Suriyeli mülteci emek gücünün Türkiye sınırlarına dâhil edilmesi süreci, sermayenin ve devletin iktisadi bir rasyonaliteyle önceden tasarladığı bir sürecin ürünü değil, siyasal iktidarın süreç içerisinde yanlışlanan bazı politik hesaplarının ve kestirimlerinin sonucunda gerçekleşmiştir. Diğer yandan, Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki varlıkları yıllara yayıldıkça piyasa mekânizmaları, Suriyeli mültecileri diğer ülkelerdeki geçici göçmen işçilerin oynadığına benzer bir rolü ifa etmeye zorlamıştır. Emek gücünün değerinin, üretimin yapıldığı “mekândaki” asgari yeniden üretim koşulları üzerinden değil yurttaşlıktan yoksun emekçinin geldiği ülkedeki koşullara göre tayin edilmesi, ve bu sayede sömürü oranlarının artırılması İzmir'deki Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin durumunu da tarif eden bir durumdur. Bu açıdan ulusal ekonomiye içerilme mantığı ve süreci Körfez ülkelerinden ve ileri kapitalist ülkelerden farklı olsa da Türkiye'de Suriyeli mültecilerin ağırlığını oluşturduğu geçici göçmen işçiler, emek süreçleri içerisinde benzer bir mekânizma ile mekânsal ayarın enstrümanı haline getirilmişlerdir. Diğer yandan, Türkiye'deki Suriyelilerin büyük çoğunluğunun, geçici göçmen işçi haline gelmelerinin yanında kendi ülkelerinden savaştan kaçarak zorunlu olarak başka bir ülkede hayatta kalma arayışı içinde olmalarını, yani “mülteci” konumlarını da bu mekânsal ayarın işleyişini biçimlendiren bir öge olarak hesaba mutlaka katmak gerekir. Ulusal ekonomiye dâhil olan yurttaşlık statüsünden yoksun bu insanların emek gücünün yeniden üretimi için gereken asgari koşullar, kendi ülkelerindeki daha düşük düzeyde tarif edilen temel ihtiyaçların da ötesinde yalnızca bedensel varlığı sürdürübilmenin, yani hayatta kalmanın asgari koşulları üzerinden belirlenir. Bu sayede bir ülkedeki geçici göçmen emekçi nüfusun aynı zamanda “mülteci” olması, yani zorunlu olarak ve başat olarak hayatta kalmak gayesiyle gelen insanlardan oluşması, sermayeye ek bir avantaj daha sağlamış olur. İşte bu “mülteci konumundaki geçici göçmen işçileri” diğer göçmen işçilerden ayıran temel özellik olarak ortaya çıkar. Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin emek gücünün yeniden üretimi için gereken koşullar, yani emek gücünün değeri, Suriye'deki savaş öncesindeki asgari *geçim koşulları* temelinde değil Suriye'deki savaştan kaçan bir insanın Türkiye'de bedensel olarak *hayatta kalması* için gereken koşullar üzerinden şekillendirilir. Bu durum, Suriye'deki savaştan önceki hayatında zanaat sahibi olmuş, kendi sektöründe “kalifiye” olarak değerlendirilebilecek işçiler için de söz konusu olabilmektedir. İzmir'in Çankaya muhitinde bir gelinlik atölyesi sahibinin şu sözleri bu durumu örnekliyor:

Suriyeliyse dili bilmediğinden ötürü istediği meblağa çalışmıyor. Bilmiyor ki aslında yaptığı işin karşılığının ne olduğunu... Aslında gerçekten çok çalışkanlar; tekstil sektöründe de çok yetenekliler. Bir de ihtiyaç duydukları için daha saldırlıyorlar; çok çabuk öğreniyorlar. Mesela bir yerde 3 tane Suriyeli arkadaşımız çalışıyor. Onlara 1000 lira gibi bir maaş veriyorlar. Ve gelinlikte el işi dediğimiz bölümde çalışıyorlar; yani bitiş aşamasındaki, tamamen el emeğine dair pozisyonda çalışıyorlar. Çok komik rakamlara çalışıyorlar hakikaten. Sigortaları yok, kayıtları yok; yemek vermiyorlar; yol vermiyorlar. Normalde o üçünün yapacağı işi ben burada Türklere yaptırsam altı kişiye yaptırırım diyenler var. Yani masrafları yarı yarıya değil, daha da aşağı çekmiş oluyorlar.

Yanında bir dönem Suriyeli mülteci işçi çalıştırmış olan başka bir gelinlik atölyesi sahibi, işçisinin tamahkarlığından son derece memnun olduğunu şu sözlerle dile getiriyordu:

Üretim yeterli gelmiyordu; sigorta ödemek istemiyorduk; işe aldık. Sigortalı işçim vardı da bir ikincisine, üçüncüsüne yeterli gelmiyordu üretimim. Dedim böyle bir şeyden ben de faydalanabilirim. Memnundum çalışmasından; elinden geleni yapıyordu. O [Suriyeli işçi] ücretlerden şikayetçiydi ve devamlı kendini oradaki [Suriye'deki] hayatıyla kıyaslardı. İşte biz büyük fabrikada çalışırdık diyor; koşullarımız iyiydi diyordu.... Ama bizden bir şey talep etmiyordu; mülteci olduğundan bunu bulduğuna şükrediyordu. Hafta sonu parasını aldığında“Abla, teşekkürler abla” diyordu. Çocukları vardı; karısı çalışmıyordu.

Bir başka gelinlik atölyesi sahibi daha önceleri işyerinde yalnızca “referans” sahibi Türkiyeli işçi çalıştırırken son dönemlerde Suriyeli mülteci istihdam etmeye yönelmesinin gerekçesini şu şekilde açıklıyordu:

Tanıımıyorduk. Aslında kolay kolay da almayız ama hani kapıdan bir sürü geliyor çünkü. “Abi makinacı lazım mı” diye sorup geliyorlar. Bayandı biraz böyle şeydi. Mağdurdu. Biraz da ne bileyim hani böyle bir... o anda bişey oldu aldık. Normalde de almayız yani. Türk de olsa yabancı da olsa bu kapıdan gelip referansı olmadan olmaz yani. Ama çalıştık altı yedi ay. Ya şöyle, çok verimli değil ama hani biraz dediğim gibi bizim çok üst üste geldi hepsi. Bizim sektörün sıkışmasıyla beraber eleman olarak, eleman maaşlarının tavan yaptığı bir dönemde denge unsuru olabilir mi diye bir şey aradık yani. Biraz daha olur mu diye. Şimdi bu iş birbirini tetikliyor. Aynı iş yerinde çalışanlar merdiven gibi maaşlar çıkıyor. Bu sefer giderlerimiz artıyor... Sektörde üç tane firma varken firma sayısı bine çıkmaya başladı. E çalışan eleman da bin liraya çalışıyorsa, x yerinden çağırıyorlar. “Gel bin beş yüz vereceğiz” diyorlar. Çalışan sadakati kalmamaya başladı yani. Hemen gidebiliyor hemen iş de bulabiliyor. Sıkıntı da yok. Üç ay içinde üç tane iş yeri değiştirebiliyor.

Işıkkent ayakkabıcılar sitesinde yaptığımız görüşmelerde Türkiyeli işçiler Suriyelilerin kendilerinden çok daha düşük ücretle çalışabilmesini onların öncelikle “hayatta kalma” arayışında olduklarına bağlıyorladı.

Dört beş sene önce geldiklerinde, mesela ben şimdi iki liraya dikiyorsam, onlar gariban olduklarından dolayı bir liraya dikeriz abi dediler. Ne oldu, fiyat düştü.

Ya işin özüne indiğimiz zaman tabi ki patronlardan kaynaklı. Adam fırsatçılık yapıyor, Suriyeliler mülteci, adam açlıktan ölüyor, mecbur çalışacak... Ya bu bizim de başımıza gelse, biz de Yunanistan'da mülteci olsak, biz de mecbur bir lokma ekmek için çalışırız yani. Yapacak bir şey yok. Patronların fırsatçılığından ötürü de böyle oldu. Tabi onların gelişiyse böyle oldu. Yani şimdi ne yapsak boş yani. Bir iş bulabilirsek bırakıp gideceğiz yani yapmayacağız. Yıllarımızı verdik. Yirmi senedir ben bu meslekteyim. Sigortalı bir iş bulsam bırakıp gideceğim yani.

Suriyeli mülteciler süreç içerisinde Türkiye'de kalıcı bir hayat kurma arzusu ve arayışı içerisinde girmiş olsalar bile sermaye tarafından emek güçlerinin değeri "geçicilik" ve "savaş koşulları" üzerinden tanımlanmaktadır. Bu durum, hem konu hakkında yapılan bazı araştırmalarda hem de bizim kendi alan çalışmamızda teyit edildiği üzere, Suriyeli mültecilerin aynı iş sektöründeki Türkiyeli işçilere göre daha düşük ücretlerde ve daha uzun saatler çalıştırılmasını beraberinde getirmiştir (Danış, 2016; Erol vd., 2017; Lordoğlu ve Aslan, 2016). İzmir'de yaptığımız görüşmelerde tekstil fabrikalarında, gelinlik atölyelerinde, ayakkabı imalatında, mobilya sektöründe, taşeron inşaat şirketlerinde, restoran ve kafelerde çalışan Suriyeli işçilerle görüşme şansı elde ettik. Konuştuğumuz 30 Suriyeli işçinin çoğunluğu aldıkları ücretin resmi olarak belirlenmiş asgari ücretten daha düşük olduğunu belirttiler. Bir kısmı, kazandıkları ücretleri Avrupa Birliği tarafından fonlanan Sosyal Uyum Yardımı çerçevesinde Kızılay'dan kişi başına aldıkları aylık 120 TL'lik gelire birleştirmeye çalışarak yaşamlarını idame ettirmeye çalışıyorlardı. Bu yardımların nakdi karşılığı ile aldıkları ücretlerin toplamı asgari ücretin seviyesine ancak erişebiliyor; Kasım 2018 rakamlarına göre 4 kişilik bir aile için 1943 TL olan açlık sınırından⁷ daha düşük gelirlerle ailelerini geçindirmeye çalışıyorlardı. Borçlanma olanakları son derece sınırlı olmakla birlikte bazı istisnai durumlarda şehirde yaşayan diğer akrabalarından ödünç para ya da erzak tedarik etmek mümkün olabiliyordu. Bu şekilde alınan borçların geri ödemesi içerisinde bulunulan koşullar değişmediğinden mümkün olamıyor; bu da ek borçlanmayı imkansız hale getiriyordu.

Suriyeli emek gücünü belirli sektörlerdeki sermaye sahipleri için bir "fırsat" haline getiren bir diğer unsur ise sigortasız çalıştırılmaya açık olmalarıdır. Türkiye'de sigortasız işçi çalıştırma eğilimi yaygın olsa bile İzmir'de yaptığımız görüşmelerde bazı tekstil ve gelinlik atölyesi sahipleri Türkiyeli işçilerin sektörde zaten düşük seviyede olan ücretleri ancak sigortalı olmak durumunda kabul ettiklerini ya da sigorta primlerine yakın bir miktarın ücretlerine eklenmesi durumunda çalışmaya razı olduklarını ifade ediyor ve sektörde asgari ücretle çalıştırabilecek işçi bulmakta zorlandıklarını belirtiyorlardı. Geçici koruma yönetmeliğine göre çalışma hakkına sahip kayıtlı bir işçi olarak çalışmaları makalenin başında belirttiğimiz sıkı kurallara bağlanmış olan Suriyeli mültecilerin ise sigortasız çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaları sermaye sahiplerini asgari ücretli bir işçi için aylık 1000 TL'ye varan sigorta ödemelerinden

⁷ Burada, Suriyeli mülteci işçilerle görüşmeler Kasım 2018'de yapıldığı için Türk-İş'in 4 kişilik bir aile için belirlediği açlık sınırı dikkate alınmıştır.

kaçınabilme şansını veriyordu. Suriyeli mültecileri hemen her sektörde sigortasız çalışmaya razı eden şey temel önceliklerinin, bunu arzu etmelerinden bağımsız olarak Türkiye'de kalıcı bir yaşam kurmanın koşullarını yaratmaktan ziyade, birer mülteci olarak hayatta kalabilme olanağına kavuşmaktı (İçduygu ve Diker, 2017: 23). Suriyeli mültecilerle yaptığımız görüşmelerde “hayatta kalma” gayesi, Türkiye'ye görece yakın zamanda giren mültecilerde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkıyordu. Bu durum, belirli sektörlerde Türkiyeli işçilerin “sigortalı çalışma” ya da sigorta masraflarının ücretlere eklenmesi gibi taleplerinden kaynaklanan sınırların Suriyeli işçiler üzerinden aşılabildiğini mümkün kılmaktadır. Yani, düşük ücretler yanında sigortasız çalışma koşullarının dayatılması Suriye'deki savaşın etkilerinin Türkiye topraklarında içerilmesi vasıtasıyla mümkün olabilmektedir.

Düşük ücretler ve sigortasız çalışma yanında Suriyeli mülteciler, literatürde “ücret hırsızlığı” (Clibborn ve Wright, 2018; Dasse, 2012; Farbenblum ve Berg, 2018) kavramıyla ifade edilen, vaat edilen tam ücretlerin ya da ek mesai ücretlerinin ödenmemesi sorunundan da mustarıptirler. Ücret hırsızlığı, sermayenin emek sömürsünün önündeki toplumsal sınırları Suriyeli mülteciler üzerinden aşmasının yollarından biri olarak görülebilir. Bu durum, geçici göçmen işçilerin sistematik ve yaygın bir şekilde ücret hırsızlığına maruz kaldığı başka ülkeler için de geçerlidir. Ödenmeyen ücretler, Türkiyeli işçilerin de karşılaştığı bir sorun olsa da Suriyeli mülteci emeğinin istihdamında bu sistematik ve bilinçli olarak işletilen bir pratiktir. İzmir'de görüşme yaptığımız 30 Suriyeli mültecinin 15'i kayıt dışı olarak halen istihdam edilmekteydiler ve istisnasız hepsi Türkiye'de buldukları süre içerisinde en az bir kez emek hırsızlığı vakasından mustarip olduklarını belirttiler. Kendisi çalışmayıp da aile fertlerinden birisi çalışmakta olan Suriyeli mülteciler de aile üyelerinden ya da yakın çevrelerinden mülteci tanıdıklarının emek hırsızlığına maruz kalma deneyimlerini ikinci ağızdan aktardılar.

Çalınan ücretlerini talep ettiklerinde “siz zaten devletten yardım alıyorsunuz”, “ben Türk işçilerin parasını bile zor veriyorum” şeklinde cevaplarla karşılaşılıyor olmaları, ya da belirli vakalarda doğrudan fiziksel şiddete maruz kalmaları ücret hırsızlığının Suriyeli mülteciler üzerinde özel mekânizmalar ile işletildiğini işaret ediyor. Alan çalışmamızda mültecilere çalınan ücretlerini geri alabilmeleri ve karşılaştıkları fiziksel şiddeti şikayet etmek amacıyla herhangi bir resmi kurumdan ya da güvenlik güçlerinden yardım isteyip istemediklerini sorduğumuzda bir kısmı bu yolun daha önce başka Suriyeli mülteciler tarafından denense de hiçbir işe yaramadığını ve hatta bunu yapanların “hapis veya sınırdışı edilmekle” tehdit edildiklerini ilettiler. İstisnasız hepsi de böyle bir yola başvurma kendilerinin “başlarını daha fazla belaya sokabileceğinden” endişelendiklerini ifade ettiler.

Amcamların maaşı üç ay ödenmemişti. Karakola gidip şikayette bulundu ama ona “sen mültecin; şikayet etme hakkın yok” demişler... Polise gitsen sana kötü davranıyorlar. Nefretle, “orada bekle”; “fazla yaklaşma” diye bağırıyorlar.

Oğlum Ramazan yazın atölyede iş bulmuştu. Patronu hak ettiği 400 lirayı vermedi.

Basmane'de çalışıyordu. 15 yaşında şimdi ama yazın daha da küçüktü yaşı. Diğer oğlum Cuma, o gitti, patronun parayı istedi ama alamadı. Türk bir işçi olsaydı polise giderdi; biz gidemedik. Daha önce bir kez oğlum dövmüşlerdi iki kişi; işitme cihazını kırmışlardı; polise gitmişim şikayete, hiçbir şey olmadı. Döven adamlar Suriyeli birine para verip suçu üstlenmesini sağladılar. Halbuki kameralarda o iki kişinin dövdüğü belli oluyordu... Oğlum yemin etti polise o ikisi dövdü diye inanmadılar. Biz de şikayetimizi geri çektik.

Polise gitmeyi düşünmedim; gitsem zaman kaybı olurdu. Bana kanıt soracaklardı. Kanıtım nerede? Nereden kanıt bulacağım? Patronun bana ücretimi vermediğinin kanıtı yok ki. Beni dört ayrı işveren kazıkladı. Toplamda 5000 liramı çaldılar. Bir tanesi 1200 liramı aldı; diğeri 1100; öbürü de 700 derken 5000 lirayı buldu. Hiçbiri bana ödemedi paramı. Bir tanesine gittim; dökerim buraya benzinini dedim. O da "ne yaparsan yap" dedi. Yapmadım; işini sabotaj etmek istemedim. Allah'ından bulsun dedim.

İlk geldiğimde haftada 180 liraya bir yerde ütücülük yapmaya başladım. Basmane'de. Sonra 250 lira veren bir yer vardı; oraya geçtim daha iyi bir iş bulana kadar. En son haftada 400 lira aldığım şimdiki yere geçtim... 12 kişi çalışıyoruz. Aynı işi burada yapıyorum ama bana çok fena davranıyorlar. Hak ettiğimi vermiyorlar. Dün akşam 6.30'a kadar çalıştım; eve gitmek istedim ama izin vermediler. "Eve gidersen yarın sabah buraya gelme" dediler. Bu her gün oluyor... Bana 1800 lira ödemediği haftalık var... Başka işe geçersen bunu geri alamam. Karabağlar'daki önceki işimde 6 ay çalışmışım; ödenmemiş ücretimi istedim ayrılırken, vermediler... Paramı istediğinde "beğenmezsen çalışma" diyorlar. Dün birine öyle dediler... Polise gitsek şikayet etssek "bizim ona borcumuz yok; burada hiç çalışmadı" diyecekler. Bir arkadaşımın biliyorum, gitti polise şikayet etti; hiçbir suçu olmamasına kendisi patronun şikayetçi olmasına rağmen Türkçe okuması olmadığı için kandırdılar; patron ona yaklaşmama cezası aldırdı. Şimdi arkadaşım işyerinin olduğu yere yaklaşmıyor. Polise gitsen "kimsenin sana borcu yok" derler; kendim almaya çalışayım dersin hapse atarlar.

İlk geldiğim zaman bir hafta bir yerde çalıştım. Daha yeniydim. Bir hafta geçti; yanında çalıştığım adam "sen git" dedi, "sana borcum yok" dedi... Sonra haftada 2 ya da 3 gün yanında çalıştığım biri vardı. Zar zor alabiliyordum paramı. Bir sene onun yanında çalıştım. Şimdi yol yapan bir şirkette taş işçisi olarak çalışıyorum. İki sene oldu. Şimdiye kadar bana 4000 lira borçları var. "Şirketin bütçesi yok" deyip vermiyorlar. Çalışanlar arasında bir ben Suriyeliyim. Paramı alana kadar bu şirkette çalışmam lazım; başka işe geçersen paramı alamam. Bana "iş bırakırsan paramı alamazsın; dava da açamazsın; çünkü kaçak çalışıyorsun" dediler. Türk işçiler günde 150 lira alıyorlar; ben onlardan çok daha uzun süre çalışıyorum, ağır iş yapıyorum; daha az alıyorum. Onu da vermiyorlar; Türk işçilerden kimse bizim arkamızda durmuyor.

Suriyeli mültecilerin bir kısmı, ücret hırsızlığına şahit olan aynı işyerindeki Türkiyeli işçilerin kendilerini patronlar karşısında yalnız bıraktıklarını da ifade ettiler. Bunlardan sadece bir tanesi bir sivil toplum derneği yöneticisini devreye sokarak ücretini tam olarak geri alabilmişti. Tüm bunlar, sermayenin ücret hırsızlığı girişimleri karşısında ortaya çıkabilecek olası toplumsal ve hukuksal sınırların Suriyeli mülteciler için işlemediğini, sömürü oranlarını daha da arttırmanın bir

yolu olarak ücret hırsızlığının bu derece sistemli, yaygın ve keyfi biçimiyle ancak mülteciler üzerinde işleyebileceğini gösteriyor.

O halde Suriyeli mültecilerin emek gücünün yeniden üretim koşullarının Türkiye'deki "tarihsel ve manevi" unsurlar temelinde değil Suriye'deki savaş hali üzerinden tarif edilmesi asgari ücretin de altındaki düşük ücretler, kayıt dışı istihdam ve ücret hırsızlığı gibi sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu süreç aynı iş yerinde çalışan Türk işçiler ile Suriyeli işçiler arasında iki ayrı emek rejiminin ortaya çıkmasına yol açıyor. Sonuçta da, kentsel yaşam içerisinde Suriyeli mülteci işçi nüfusu Türkiyeli işçilerden farklı ayakta kalma stratejilerini benimsemeye ve ayrıksı bir toplumsal varoluş içerisinde yer almaya zorlanıyor. İzmir'de Suriyeli mülteci emekçiler, kira masraflarını asgari düzeyde tutma kaygısıyla şehrin farklı yerlerindeki bakımsız ve sağlıksız evlerde ya kalabalık bir hane olarak ya da birkaç aile birlikte barınmaya çalışırlar. Ağır çalışma koşulları yüzünden boş zaman etkinlikleri son derece sınırlıdır; şehrin kamusal alanlarını özel olarak işleri düşmedikçe nadiren ziyaret ederler. Türkiyeli işçilerle iş yeri dışında neredeyse hiç iletişim kurmazlar; alışverişlerini diğer Suriyeli mültecilerin işlettiği dükkanlardan yapma eğilimindedirler.

Mekânsal ayar, Suriyeli mülteciler üzerinden işleyip, öncelikle onların çalışma koşullarını ve kent hayatındaki varoluşlarını şekillendirse de Türkiyeli işçiler ile sermaye sahipleri arasındaki ilişkiler bağlamında da sermaye lehine sonuçlar doğurabilmektedir. Çeşitli ayakkabı firmaları için fason üretim yapan İzmir'deki Işıkkent ayakkabıcılar sitesinde yaptığımız görüşmelerde Türkiyeli işçiler, sektörde Suriyeli mültecilerin istihdam edilmeye başlandığı 2012'den beri ücretlerinde neredeyse hiçbir iyileşme olmadığından yakınıyorlardı. Suriyeli mültecilerin ilk geldiklerinde kendi çift başı ücretlerinin neredeyse yarısına ayakkabı diktiklerini ve bunun da kendilerinin ücret artışı taleplerini baskıladığını ifade ediyorlardı. Türkiyeli işçiler, *Ayakkabı İşçileri Derneği* gibi örgütlenmeler aracılığıyla üretim sahası içerisinde sabit bir çift başı ücret belirlenmesi konusunda ortak hareket edebilir ve bu sayede de ayakkabı firmaları üzerinde bir basınç oluşturabilirken, üretim maliyetlerini düşüren Suriyeli işçilerin istihdamı ile birlikte bu güçlerini kaybettiklerinin bilgisini veriyorlardı. Fason bir ayakkabı imalathanesinde siparişe iş yapan bir sayacı, 2017 yılının Mart ayında yaptığımız bir görüşmede emek süreçlerinde Suriyeli göçüyle ortaya çıkan değişimi şu sözlerle bize aktardı:

Bize en fazla iş geldiği dönem aynı zamanda Suriyelilerin de buraya geldiği dönem. Ama kazanç yönünden de en düşük sezonunu yaşıyoruz; şu son 5-6 yıl içerisinde. İşçi fazlalığı olduğu için, bu da patronların işine geldiği için adet başına fiyatları aşağı çektiler. Rekabeti oluşturdular. Biz bunu, misal, (elindeki ayakkabıyı göstererek) Suriyeliler gelmeden önce 5 liraya yapıyorsak, şimdi 3 liraya yapıyoruz. Üretim adet yönünden daha fazla çünkü Suriye'deki bu ayakkabı sektörü bitince, bu Suriye'den alışveriş yapan ülkeler buraya yöneldi. Böyle olunca adet yükseldi ama işçi fiyatları düştü. Ona orantılı bir şekilde bizim kazancımız aşağı çekildi.

Ücretlerdeki düşüş ve yeni açılan atölyelerle birlikte siparişlerdeki azalma

yüzünden pek çok işçi Işıkkent'ten ayrılarak başka iş arayışı içerisine girmiş ya da çiftçilik yapmak üzere memleketlerine dönmeyi planlamıştı.

İzmir'de gerçekleştirdiğimiz alan çalışması, sermaye sahiplerinin Suriyeli mülteci istihdamı üzerinden Türkiyeli işçiler üzerindeki güç ve denetimlerini artırabilmesi durumunun tekstil sektörü için de geçerli olduğunu ortaya koyuyordu. Bir gelinlik atölyesi sahibi bu durumu şu sözlerle ifade etti:

Onların [Suriyelilerin] bu işi ihtiyaçlarından dolayı hırsıyla yaptıklarını, işlerini kaybetmeme adına patronların herşeyine tamam dediklerinden dolayı Türkiyeli çalışan işçilerin bir serzeniş, bir haykırışı mevcut. Eski konumlarında değiller tabii ki. Eskiden talep ettikleri pek çok şeyi şimdi aza indirmiş durumdadır. Bu da onları rahatsız ediyor. Ve bu yüzden de Suriyeli vatandaşlara hırçınlaşıyorlar; tepki gösteriyorlar... Sürekli duyuyoruz kendi işçilerimiz arasında da, lanet okuyorlar. Nereden geldiler; bizim işimizi aldılar; bizim hakkımızı alıyorlar... Hatta şöyle: "Almanya alıyor onları ama, öğretmeni mühendisi alıyor; bize en yaramazı kalıyor. Onlar da bizim sektöre geliyorlar. Zaten tekstil öğrenilebilir bir şey. Onlar da zaten tekstilde yetenekliler. Bu yüzden de bizim işimize engel oluyorlar" diye serzenişte bulunuyorlar.

Kısacası, Suriyeli mülteci göçü Türkiye'deki sermaye sahipleri için kâr arayışlarının önündeki toplumsal ve hukuki sınırları devre dışı bırakmayı mümkün kılan bir göçmen işçi nüfusu sunmakla kalmamış aynı zamanda onların Türkiyeli işçilerin üzerindeki hakimiyet ve denetimlerini artırmalarını sağlamıştır. Bu açıdan mekânsal ayarın aynı zamanda Türkiyeli işçilerin de iş süreçlerini ve toplumsal hayatlarını tesir altına aldığı söylenebilir.

Mekânsal Ayar, Devlet ve Suriyeli Mülteciler

Suriyeli mültecilerin iş gücüne katılımlarıyla gerçekleşen mekânsal ayar, piyasa mekânizmaları içerisinde kendiliğinden işliyormuş gibi gözükse de esasen devletin mültecilere yönelik genel politikalarının elverişli kıldığı bir zeminde var olabilmektedir. Bu açıdan mekânsal ayar, devlet ve sermayenin örtük veya açık eşgüdümüyle gerçekleşmektedir. Bu eşgüdümü sağlayan üç unsurdan bahsedebiliriz: Bunlardan birincisi devletin 2014 yılında yürürlüğe soktuğu Suriyelilerin Türkiye'deki statüsünü ve idare edilme biçiminin esaslarını kanunla belirleyen geçici koruma rejimidir. Türkiye'deki resmi otoritelere kayıtlı bütün Suriyeli mültecilere kamusal sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalanma hakkını veren geçici koruma yönetmeliği, 2016 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının çıkardığı yönetmelikle Suriyeli mültecilerin kayıtlı çalışma koşullarını da belirlemiştir. Buna göre, çalışma izninden muaf tutulan mevsimlik tarım ve hayvancılık işleri dışında kalmak üzere Suriyeli mülteciler ancak işverenin talebiyle ve işyerindeki toplam işçi sayısının yüzde 10'unu aşmamak kaydıyla çalışma izni alabilirler. Türkiye'de yüksek işsizlik oranlarının ve sigortalı işler için yüksek işgücü arzının varlığında Türkiyeli bir sermayedarın işyerinde özel olarak bir Suriyeli çalıştırmayı tercih etmesini gerektirecek durumların oldukça istisnai olacağı tahmin edilebilir (İçduygu

ve Diker, 2017: 22). Zira Kasım 2018 itibariyle çalışma izni verilen Suriyeli sayısı ancak 32.000 civarında kalabilmiştir. Üstelik kanunda sözü geçen %10 kotası olası kayıtlı Suriyeli istihdamının zorlaştıran bir kural olmanın yanı sıra, bu kuralı bugün kent nüfusunun *en az* çeyreğini Suriyeli mültecilerin oluşturduğu Kilis, Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa gibi yerlerde uygulamak imkansızdır. Söz konusu tablo, örtük bir şekilde, Suriyeli mültecilerin işgücüne ancak enformel yollarla dâhil olabileceği bir ortamın varlığına işaret eder. Bugün, eğer, önceki bölümlerde tarif ettiğimiz koşullar içerisinde, kayıt dışı olarak çalışan Suriyeli işçinin sayısı tahminen 650.000'e ulaştıysa bunda geçici koruma rejiminin esaslarının kurucu rolünü göz ardı etmemek gerekir. Bu açıdan geçici koruma rejimi, mekânsal ayar sürecinde devlet ile sermayenin eşgüdümünün bir görünümü olarak değerlendirilmelidir.

Devletin geçici koruma kanunu ile Suriyeli mültecilerin kayıt dışı istihdamına uygun bir zemin oluşturmakla yetinmediğini aynı zamanda bunun yaygınlaştığı sektörlerde caydırıcı bir denetim faaliyeti içerisine girmeyerek duruma zımni bir onay verdiği söylenebilir. Zira, kayıt dışı Suriyeli istihdamının söz konusu olduğu sektörlerde konuştuğumuz işverenler ve Türkiyeli işçiler şimdiye kadar devletin engelleyici müdahalesine tanık olmadıklarını ifade ettiler. Bornova'da daha önce sözlerine yer verdiğimiz fason kot atölyesi sahibi söz konusu "zımni onayın" sipariş aldığı büyük uluslararası firma ve devlet tarafından sunulduğunu şu ifadelerle dile getirdi:

Şimdi, denetleme mekanizması olması lazım. Şu anda benim gördüğüm kadarıyla ki gerçek de o, insanlar başıboş. Ticaret yapanlar da öyle. Denetleme mekanizması yok. Biz mesela Lee Wrangler onayını aldık ama ondan sonra firma bir kere denetlemeye geldi. Devlet zaten yılda bir ya da iki yılda bir, bir şikayet olacak ki ancak gelir. Ama orada memurlar yatacağına dolaşsalar... Öyle bir sistem ki, devlet de biliyor bu işlerin hepsini biliyor yani. O da kulağının arkasına yatıyor. Denetlese zaten iş yapacak kimse kalmayacak. Çünkü şartlar kötü... Yani bugün itibariyle Suriyeliler buradan çekilsinler, tekstil yarı yarıya düşer. Burası beş katlı bir yer. Üçüncü kat hariç- onlar daha çok ofis tarzı çalışıyorlar- diğer dört katın tamamının yarısı Suriyeli. Bizde de var. Kayıtlı değil. Kimlikleri çıkacak işte, çalışma izni alınacak daha sonra sigorta girişleri olacak. Aşağı yukarı bizde 10- 12 Suriyeli var şu anda.

Suriyeli işçilerin kayıt dışı bir şekilde istihdam edilmesini teşvik etmeye ve kolaylaştırmaya yönelik projeler yürüten bir sivil toplum örgütüne bağlı çalışan bir avukatla yaptığımız görüşmede de bu durumu teyit eden bilgiler aldık. Işıkent'te konuştuğumuz bazı işçiler bu durumu Suriyeli mültecilere "devletin öncelik vermesi" olarak algılıyordu.

Kesinlikle bir prosedür, kanun filan işlemiyor. Patronlar, valilikten bu garantiyi aldılar. Ben kendi kulaklarımla duydum. "Bu bir devlet politikasıdır ve biz Suriyelileri burada çalıştırmalıyız" dediler. Maliyeciler, yerliyi cezalandırıp, Suriyeliyi neredeyse ödüllendiriyor. Bu ülkenin vatandaşı kaçak çalışıyorsa ona ceza kesiyor, Suriyeliye dokunmuyor.

İlk Suriyeliler geldiğinde burada eylemler düzenlendi yerliler tarafından, Suriyeliler çalıştırılmasın diye. O sırada valilikten açıklama geldi. Biz itirazda bulunduk, Ayakkabıcılar Odası Başkanı. Vali yardımcısı, emniyet yardımcısı basın karşısında açıklamada bulundu. Ben toplantıdaydım, özellikle vali dedi ki “bunlar istihdam sağlıyor”; yani iyi oluyor gibisinden. Yani bunu vali diyorsa bize artık diyecek bir şey yok. “Aldıysanız o zaman bakmasını bilin” diyesi geliyor insanın.

Bugüne kadar mültecilerle ilgili yapılan pek çok resmi açıklama, Suriyeli işçilerin “kayıt dışı” istihdamının ve bunun sermayeye sağladığı avantajların devletin bilgisi ve onayı dâhilinde gerçekleştiğini göstermektedir. Suriyeli mültecilerin ülkedeki varlığına yönelik toplumsal tepkilerin yaygınlığı karşısında AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) yetkilileri bir yandan mültecileri ülkede ağırlamanın insani ve dinsel bir sorumluluk olduğundan diğer yandan da mültecilerin “ekonomiye” katkılarından bahsederler. Bu katkıdan kasıt elbette sadece, Suriye’den Türkiye’ye sermayesini taşıyabilmiş olanların açtıkları iş yerlerinin sağladığı istihdamdan ya da Suriyeli nüfusunun varlıklı kesimlerinin talepleriyle canlanan piyasalardan ibaret değildir. Keza, işletmeci ya da tüketici konumuyla belirgin etki yapabilecek grup mültecilerin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Asıl katkının Suriyelilerin gelmesiyle emek gücü maliyetlerinin düşmesi olduğu “imaen” de olsa devlet yetkililerince dillendirilmektedir. Örneğin İçişleri Bakanı Süleyman Soylu Ekim 2018’de yaptığı bir televizyon mülakatında “Suriyelilerin bizim ekonomimize de katkısını maalesef iş adamlarımız seslendirmiyor ve dillendirmiyorlar, kusura bakmasınlar” cümlelerini sarfetmiş ve devamında Türkiye’deki iş adamlarının Suriyelileri kayıtlı çalıştırmaya yanaşmadıklarını söyleyerek katkının ne yönde olduğunu daha açık ortaya koymuştur. İzmir’de görüştüğümüz Suriyeli mülteci çalıştıran bir tekstil fabrikası sahibinin şu sözleri ise sermayenin, bu konuda, devletten daha da “büyük beklentilere” sahip olduğunu göstermektedir.

Bunlar tabii ülkelerinde kalabilirlerdi ama geldilerse de şimdi sokakta kalacağına çalışsın, bir şeye katkıda bulunsun. Ama şu olabilirdi; bana göre bunları belli bir kampta tutup böyle başıboş bırakmak değil de bunları şey yapabilirlerdi, mesela, bütün seksen ile bir yazı yazılıp ticaret odalarına, ihtiyaç olduğu zamanlar isteyebilirdi. Mesela İzmir Ticaret Odası şunu yapabilirlerdi, işte ben on bin tane eleman istiyorum falan. O zaman her gelenin yeri de belli olurdu, daha kontrollü olurdu. Mesela bizim şirketimiz buradan on tane adam mı istemiş hem adamın kalacak yerini sağlardı hem böyle on tane adam gelseydi evini de tutardın kontrolünü de sağlardın. İşte biraz kontrolsüz geldiler.

Devletin, işgücü piyasasında kayıt dışı mülteci istihdamına uygun bir ortam hazırlayan hukuki düzenlemeleri ve buna gösterdiği zımnî hoşgörü dışında, güvenlik aygıtları vasıtasıyla mültecileri sınırdışı edebilme gücünü elinde bulundurmasını da mekânsal ayarın önemli bileşenlerinden birisi olarak görmek gerekir. Üstelik, sınırdışı etme ve geri göndermeye yönelik gerekçeler yelpazesi ve güvenlik makamlarının sahip olduğu yetkiler yıllar içerisinde daha da genişletilmiştir. Olağanüstü halin etkin

olduğu 2016 yılının Ekim ayında Kanun Hükmünde Kararname ile Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 54. maddesinde yapılan düzenlemenin “kamu güvenliği ya da kamu sağlığı açısından tehdit oluşturduğu düşünülen” sığınmacılar hakkında sınır dışı etme yetkisini güvenlik mekanlarına vermiş olması bu açıdan kritik bir öneme sahiptir. Söz konusu değişiklik, sınır dışı etme gerekçelerine “kamu güvenliğinin tehdit edilmesi” durumunu da eklemek suretiyle ülkedeki sığınmacıları kamu otoriteleriyle karşı karşıya geldikleri her durumda “sınır dışı edilme” tedirginliğiyle başbaşa bırakmaktadır. Makalenin önceki kısımlarında sınır dışı veya geri gönderilme korkusunun ücret hırsızlığı vakalarında ve işyeri ihtilaflarında Suriyeli mültecileri patronlar karşısında savunmasız bıraktığını ve aynı zamanda Işıkent'teki ayakkabıcılar sitesi örneğinde söz konusu olduğu gibi yerli işçilerle kolektif bir hak arama mücadelesi içerisine girmelerine ket vurduğunu alan çalışmasından örneklerle göstermiştik. Sonuç olarak mültecilerin ülkedeki geçici konumu ve geri gönderilme riski taşımaları onları emek süreçlerinde Türkiyeliler için söz konusu olamayacak derecede tahakküm ve istismara açık hale getirebilmesi açısından mekânsal ayarın gerçekleşmesinde devlet-sermaye arasındaki fiili eşgüdümün bir başka boyutuna işaret etmektedir.

Sonuç

Suriye İç Savaşının başladığı 2011 yılından bugüne geçen sekiz senelik süreç içerisinde bu savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan ve 2019 itibariyle sayısı 4 milyona yaklaşan Suriyeli mültecilerin önemli bir kısmı yaşamlarını sürdürebilmek için kayıt dışı bir şekilde çeşitli emek-yoğun sektörlerde istihdam edilmektedir. Bu durum, Türkiye'deki Suriyeliler meselesini, mülteci çalışmaları literatürünün çerçevesiyle sınırlı kalarak ağırlıklı olarak mülteciler ile devlet arasındaki hukuki bir ilişki temelinde inceleyen çalışmaların ötesine geçmek gerektiğine işaret etmektedir. Meselenin hukuki boyutları önemini korusa da bugün tahminen 650.000 civarında Suriyelinin Türkiye'deki emek süreçlerinin bir parçası haline gelmiş olması mültecilerin devlet yanında sermaye sahipleri ve Türkiyeli işçiler ile girdikleri özgül ilişkileri çözümlenmeye olanak sağlayan bir bakış açısının geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu açıdan, Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki koşullarını başka ülkelerdeki geçici göçmen işçilerin durumuyla karşılaştırmalı bir şekilde ele almak faydalı olabilir. Gelişmiş batılı kapitalist ve Ortadoğudaki Körfez ülkelerindeki göçmen emek istihdamının işleyişini ve sermaye sınıfı için anlamını çözümlenme çabasındaki bazı Marksist araştırmacıların David Harvey'den esinle kullandıkları mekânsal ayar (spatial fix) kavramı Türkiye'deki Suriyeli mülteci işçiler, Türkiyeli sermaye sahipleri, Türkiyeli işçiler ve devlet arasındaki ilişkileri kavramakta da işler kılınabilir.

Mekânsal ayar, egemen sınıfının sömürü ve birikim süreçlerinin önündeki bazı sınırlayıcı engelleri ve bu sınırlardan kaynaklı olası veya mevcut krizleri sermayenin mekânla ilişkisini dönüştürerek aşma çabasına denk düşer. Sermayenin, yatırımlarını

bağlı olduğu ulusal sınırların ötesine taşıyarak ve fiziksel ve yapılı çevreyi yeni yatırım alanları oluşturacak şekilde dönüştürerek aşırı birikim krizini çözmeye çalışması “mekânsal ayarın” Harvey tarafından incelenen iki görünümüdür. Bunlar yanında, sömürü oranlarının artırılmasının önündeki belirli toplumsal ve hukuki engelleri aşabilmek maksadıyla bu sınırların söz konusu olmadığı başka coğrafyalardan emek gücünün ülke içine dâhil edilmesi de mekânsal ayarın üçüncü ve en güncel görünümü olarak ele alınabilir. Sermaye, emek gücünün yeniden üretimi için toplumsal olarak gerekli emek zamanının daha az ve emek gücünün değerinin düşük olduğu ülkelerden transfer edilen göçmen işçileri kendi ulusal emek süreçlerine dâhil ederek kendi ülkesindeki işçiler üzerinde tesis edemediği oranda sömürüyü ve denetimi dışarıdan getirilen emek gücü üzerinde gerçekleştirme fırsatını yakalar. Göçmen işçiler üzerinde yerli işçilerden sermaye için daha avantajlı bir emek rejiminin uygulanmasını sağlayan şey bu işçilerin emek gücünün yeniden üretimi için gereken asgari ihtiyaçların çalıştıkları mekâna göre değil geldikleri mekâna göre tanımlanmasıdır. Mekânsal ayar, sadece göçmen işçilerin değil, onların geldikleri mekânın koşullarının ulusal mekâna dâhil edilmesiyle gerçekleşir.

Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin kayıt dışı sektörlerde istihdamı için de benzer bir mekânizmanın işlediği söylenebilir. Öte yandan burada kritik bir farklılık söz konusudur: Suriyeli mültecilerin işçileşme süreçlerinde Türkiye sermayesi, mültecilerin ücretlerini onların geldikleri ülkedeki emek gücünün yeniden üretim koşullarının da ötesinde oradaki savaş koşullarına referansla tayin ederek sömürü oranlarını artırma fırsatını yakalar. Keza, Suriyeli mültecilerin emeği için biçilen değer aynı sektöre çalışan Türkiyeli bir işçinin emek gücünü yeniden üretmesi için gerekli asgari koşullar değil, kendi ülkesindeki savaştan kaçan bir insanın hayatta kalabilmesi için gereken asgari koşullardır. Bu açıdan Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki iş süreçlerine dâhil olması aynı zamanda Suriye’deki olağanüstü savaş koşullarının Türkiye’deki ücretlerin belirlenmesinde bir referans noktası olarak dâhil edilmesi anlamına gelir.

İzmir’de yaptığımız alan çalışması, bu mekânsal ayarın Suriyeli işçilerin hayatına, aynı sektörde çalışan Türkiyeli işçilere nazaran daha düşük ücretler, ödenmeyen ek mesailer, eksik ödenen yevmiyeler ve daha uzun çalışma saatleri olarak yansıdığını göstermiştir. Bu durum beraberinde sağlıksız barınma koşullarını ve kentin kamusal mekânlarına dâhil olamama gibi sorunları getirerek Suriyelileri kentsel toplumsal yaşamda özel sefalet koşulları içerisine itilmiş ayrıksı bir kitle olma durumuna sürüklemiştir. Böylelikle sermaye sınıfı, aynı sektörde çalışan Türkiyeli işçilere dayatmadığı koşulları Suriyeliler üzerinde tesis etme ve böylelikle de sömürü oranlarının ve birikimin artırılmasının önündeki Türkiye’ye özgü tarihsel ve toplumsal sınırları aşma fırsatını yakalamış olur. Son dönemlerde Türkiye ekonomisinin bir kriz sürecinden geçtiği ve hemen her sektörde bir daralmanın yaşandığı bir ortamda böyle bir fırsatın öneminin daha da artacağı öngörülebilir.

Bu durum, belirli bir vadede Suriyeli mültecilerle aynı sektörlerde çalışan Türkiyeli işçilerin patronlar üzerinde ücret artışına ve çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelik baskı oluşturma güçlerini de zayıflatarak mekânsal ayarın etkisini yerli işçilere doğru genişletir. Işıkkent ayakkabıcı sitesinde çalışan Türkiyeli işçilerin bir kısmının burayı terk ederek başka alanlarda iş arama çabası içerisine girmesi bunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Saraçoğlu ve Belanger, 2019).

Devletin mevcut Suriyeli mülteci politikası, Suriyeli mültecilerin kayıtsız olarak iş süreçlerine dâhil edilmesiyle gerçekleşen mekânsal ayarın sürdürülebilmesi için hayati bir öneme sahiptir. Devletin, yürürlüğe koyduğu geçici koruma rejimi vasıtasıyla Suriyeli mültecilerin çalışma izni alarak kayıtlı istihdam edilmesini katı kurallara bağlamış olması ve bunun kaçınılmaz sonucu olan kayıt dışı istihdama zımni onay vermesi emek gücünün yeniden üretim koşullarının Suriye'deki koşullara göre tarif edilmesi üzerinden işleyen mekânsal ayar için gerekli olan elverişli koşulları sağlamış olur. Bu koşullar altında geçici koruma rejiminin sağladığı sağlık ve eğitim hizmetlerinden ücretsiz yararlanma hakkı, bir açıdan da, Suriyeli emek gücünün yeniden üretim masraflarının bir kısmının, sermaye lehine, devlet tarafından üstlenilmesi anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Anderson, J. (2005) "Borders, Fixes and Empires: Territoriality in the New Imperialism", *Centre for International Borders Research (CIBR)*, Electronic Working Paper Series, 15.
- Azeri, S. (2017) "Surplus-Population and the Political Economy of Fear", *Critical Sociology*, <https://doi.org/10.1177/0896920517737143>, yayım aşamasında.
- Baban, F., S. Ilcan ve K. Rygiel (2017) "Syrian Refugees in Turkey: Pathways to Precarity, Differential Inclusion, and Negotiated Citizenship Rights", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43 (1): 41–57.
- Belanger, D. ve C. Saraçoğlu (2018) "The Governance of Syrian Refugees in Turkey: The State-Capital Nexus and Its Discontents", *Mediterranean Politics*, DOI: 10.1080/13629395.2018.1549785 (çevrimiçi yayımlanmıştır).
- Bryan, D. (1997) "International Capital and the Valuing of Labour", *Journal of Contemporary Asia*, 27 (4): 431–444.
- Burawoy, M. (1976) "The Functions and Reproduction of Migrant Labor: Comparative Material from Southern Africa and the United States", *American Journal of Sociology*, 81 (5): 1050–1087.
- Canefe, N. (2016) "Management of Irregular Migration: Syrians in Turkey as Paradigm Shifters for Forced Migration Studies", *New Perspectives on Turkey*, 54: 9–32.
- Clibborn, S. ve C. F. Wright (2018) "Employer Theft of Temporary Migrant Workers' Wages in Australia: Why has the State Failed to Act?", *The Economic and Labour Relations Review*, 29 (2): 207–227.
- Çelik, A. B. (2005) "I miss My Village!": Forced Kurdish Migrants in Istanbul and Their Representation in Associations", *New Perspectives On Turkey*, 32: 137–163.

- Danış, D. (2016) "Konfeksiyon Sektöründe Küresel Bağlantılar: Göçmen İşçiler, Sendikalar ve Küresel Çalışma Örgütleri", *Alternatif Politika*, 8 (3): 562-86.
- Dasse, L. K (2012), "Wage Theft in New York: The Wage Theft Prevention Act as a Counter to an Endemic Problem", *CUNY Law Review*, 16: 98-127.
- Dedeoglu, S. (2011) "Garment Ateliers and Women Workers in Istanbul: Wives, Daughters and Azerbaijani Immigrants", *Middle Eastern Studies*, 47 (4): 663-674.
- Erdoğan, S. (2018) "Syrian Refugees in Turkey and Trade Union Responses", *Globalizations*, 15 (6): 838-53.
- Erol, E., A., E. Akyol, C. Salman, E. Pinar, G. İpek, K. Y. Misirli, M. Kahveci ve P. Mutlu (2017) *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'de Emek Piyasasına Dâhil Olma Süreçleri ve Etkileri: İstanbul Tekstil Sektörü Örneği*, İstanbul: DİSK Birleşik Metal-İş.
- Farbenblum, B. ve L. Berg (2018) "Wage Theft in Silence: Why Migrant Workers Do Not Recover Their Unpaid Wages in Australia", *UNSW Law Research Paper*, No. 19-1.
- Ferguson, S. ve D. McNally (2015) "Precarious Migrants: Gender, Race and the Social Reproduction of a Global Working Class", *Socialist Register*, 51: 1-23.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019) http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik. Erişim Tarihi: 03. 01. 2019.
- Green, F. (1991) "The Relationship of Wages to the Value of Labour-power in Marx's Labour Market", *Cambridge Journal of Economics*, 15 (2): 199-213.
- Hahamovitch, C. (2003) "Creating Perfect Immigrants: Guestworkers of the World in Historical Perspective 1", *Labor History*, 44 (1): 69-94.
- Hanieh, A. (2015) "Overcoming Methodological Nationalism: Spatial Perspectives on Migration to the Gulf Arab States", Khalaf, A., O. A. Shehabi ve A. Hanieh (der.), *Transit States: Labour, Migration and Citizenship in the Gulf* (içinde), London: Pluto, 57-76.
- Harvey, D. (1981) "The Spatial fix: Hegel, von Thunen, and Marx", *Antipode*, 13 (3): 1-12.
- Harvey, D. (1990) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Conditions of Cultural Change*, London: Wiley Blackwell.
- Harvey, D. (2018) *The Limits to Capital*, London: Verso.
- İçduygu, A. (2015) *Syrian Refugees in Turkey The Long Road Ahead*, Washington, DC: Transatlantic Council on Migration & Migration Policy Institute.
- İçduygu, A. ve E. Diker (2017) "Labor Market Integration of Syrian Refugees in Turkey: From Refugees to Settlers", *The Journal of Migration Studies*, 3 (1): 12-35.
- İçduygu, A. ve D. Yüksek (2012) "Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Representation in the Creation of a Migratory Phenomenon", *Population, Space and Place*, 18 (4): 441-456.
- Kirişçi, K. (2007), "Turkey: A Country of Transition from Emigration to Immigration", *Mediterranean Politics*, 12 (1): 91-97.
- Kutlu-Tonak, Z. (2016), "Endless Escape: From Syria to Turkey, Then to Europe", *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 16 (1): 121-34.
- Lordoğlu, K. ve M. Aslan (2016) "En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014", *Çalışma ve Toplum*, 49 (2): 789-808.

- Marx, K. (1976) *Capital vol. 3*, çev. B. Fowkes". New York: Penguin.
- Memisoglu, F. ve A. Ilgit (2017) "Syrian Refugees in Turkey: Multifaceted Challenges, Diverse Players and Ambiguous Policies", *Mediterranean Politics*, 22 (3): 317-38.
- Neidik, B. ve G. Gereffi (2006) "Explaining Turkey's Emergence and Sustained Competitiveness As a Full-package Supplier of Apparel", *Environment and Planning*, 38 (12): 2285-2303.
- Rajaram, P. K. (2002) "Humanitarianism and Representations of the Refugee", *Journal of Refugee Studies*, 15 (3): 247-264.
- Saraçoğlu, C. ve D. Belanger (2019) "Loss and Xenophobia in the City: Contextualizing Anti-Syrian Sentiments in İzmir, Turkey", *Patterns of Prejudice*, 53(4): 363-383.
- Scott, S. (2013) "Labour, Migration and the Spatial Fix: Evidence from the UK Food Industry", *Antipode*, 45 (5): 1090-1109.
- Şenses, N. (2016) "Rethinking Migration in the Context of Precarity: The Case of Turkey", *Critical Sociology*, 42 (7-8): 975-87.
- Yılmaz, B. (2008) "Entrapped in Multidimensional Exclusion: The Perpetuation of Poverty Among Conflict-induced Migrants in an Istanbul Neighborhood", *New Perspectives on Turkey*, 38: 205-234.

PRAKSİS
ESKİ SAYILARI
[www. dipnotkitap.com](http://www.dipnotkitap.com)
% 30
İNDİRİM

Kitap İncelemesi

Adı Konmamış İmparatorluk ve “Görelî Özerklik” Sorunu

M. Gürsan Şenalp¹

Panitch, L. ve S. Gindin (2019) *Küresel Kapitalizmin Oluşturulması: Amerikan İmparatorluğunun Siyasal İktisadı*, çev: Ü. Şenesen, İstanbul: Yordam Kitap, 430 sf.

Giriş

İncelediğimiz bu yapıt, uzun yıllardır çok sayıda ortak akademik/politik çalışma gerçekleştiren Kanadalı Marksist siyasal iktisatçı Leo Panitch ve sendikacı aktivist Sam Gindin’in şüphesiz en önemli metinlerinden bir tanesi. Eleştirel siyasal iktisadın bu iki üretken isminin eserlerine baktığımızda kapitalizm, küreselleşme ve devlet bağlamındaki tartışmaların ağırlıklı yer kapladığını görüyoruz. Bilindiği gibi son birkaç on yıldır küresel kapitalizmde ortaya çıkan temel uyumsuzluğun/örtüşmezliğin küreselleşen ekonomi ile ulus-devleti temel alan siyasal otorite sistemleri olduğu ciddi bir biçimde tartışılıyor. Bu noktada söz konusu uyumsuzluk Amerikan devleti ile küresel kapitalizm arasındaki ilişkinin çözümlenmesi ve kavramlaştırılmasında da büyük zorluklar yaratıyor. İşte ikilinin yirmi yıldan fazladır yürüttükleri tartışmalar bu zorlukları aşmak açısından önemli katkılar ve yeni sorular içeriyor. İngilizce orijinali 2012 yılında *Verso*’dan çıkan bu hacimli çalışmanın ana izleğini küresel kapitalizmin nasıl doğduğu ve bugün onu gözeten Amerikan İmparatorluğu’nun doğasının ne olduğu gibi iki temel soru oluşturuyor. Bu açıdan kitabın öncelikli hedeflerinden birisi küreselleşmenin devleti geriletmesine dair yaygın görüşü tartışmaya açmak. Yazarlar küreselleşme sürecinde piyasaların devletten kurtulduğu hatta onu aştığı yönündeki doğru ve açıklayıcı olmadığını düşündükleri görüşlerin aksine, küreselleşme sürecinin dünya ölçeğinde genişletilmiş sermaye birikiminin sürdürülmesi ve düzenlenmesinde devlete çok daha önemli roller yüklemekte olduğunu vurguluyor.

Kitabın temel tezleri şunlar: İlk olarak, günümüz küresel kapitalizmini anlamak için her şeyden önce onun inşa sürecinde devletlerin oynadığı rolü gözetmek gerekmektedir. Dolayısıyla, başlıkta geçen “küresel kapitalizmin oluşturulması” ifadesi yazarların kapitalist piyasaların, değerlerin ve toplumsal ilişkilerin dünya

¹ Doç. Dr., Atılım Üniversitesi İktisat Bölümü. E-mail: mgursan@yahoo.com, ORCID Numarası: 0000-0002-1062-463X. Yazıya değerli eleştiri ve önerileriyle katkı yapan Muammer Kaymak’a ve Örsan Şenalp’a teşekkür ederim.

genelinde yayılmasının, “doğuştan gelen yayılmacı iktisadi eğilimlerin kaçınılmaz bir sonucu olmayıp,” devletin –özellikle de Amerikan devletin– işi olduğu yönündeki görüşlerini başarıyla yansıtıyor (s.17). Her ne kadar Marx ve Engels (2015: 45) zamanında burjuvazinin “her yerde yuvalanmak, her yere yerleşmek, her yerle bağlantılar kurmak” zorunda olduğundan söz etmiş olsalar da, Panitch ve Gindin’e (bundan sonra PG) göre sistemin gelişimi ve yayılmasında kaçınılmaz olan bir şey bulunmuyor. Mesela piyasa ekonomileri asla ulus devletlerden bağımsız bir biçimde var olmamıştır. Devlet, geçmişte kapitalizmin doğuşu için bir ne denli önemli bir gereklilik idiye, tarihsel gelişimi ve yeniden üretilmesi için de hala çok önemli roller oynamaya devam etmektedir. Bu olgu günümüzün küresel kapitalizmi için de geçerlidir.² Bu nedenle yazarlar, çalışmalarını boyunca Amerikan devletin 19. yüzyılın son çeyreğinden bu yana küresel kapitalizmin oluşturulmasını yönetecek ilgi ve kapasiteyi nasıl olup da geliştirebildiği sorusuna cevap arıyorlar. Birbirini izleyen bölümlerde “İç Savaş” sonrasıyla başlayan ve I. Dünya Savaşı ve ötesine uzanan dönemde olağanüstü bir ivme kazanan kapitalist sanayileşme sürecinde bu ülkeyi imtiyazlı kılan faktörler ve Amerikan devletin uluslararasılaşma çabaları detaylı ve son derece doyurucu biçimde irdelenmiş. Aynı titizlik küresel kapitalizm projesinin ön hazırlıkları, işe koyulması, tesis edilmesi, hayata geçirilmesi ve nihayet egemenliğini kurması süreçlerinin anlatıldığı diğer kısımlar için de geçerli. Bu yanılla kitap İkinci Savaş’tan sonra küresel kapitalizmin oluşturulmasına ön ayak olan uluslararası ve ulusal ölçekli siyasal ve iktisadi gelişmelerin, ABD’yi bu sürecin baş sorumlusu noktasına taşıyan bir kurumsal kapasiteyi açığa çıkartan niteliğini gözler önüne seriyor.

Elbette böyle bir soruşturma, işin askeri müdahaleler boyutunun ötesinde daha geniş bir “siyasal iktisat” perspektifine ihtiyaç duymaktadır. PG’ye göre kapitalist küreselleşme sürecinde Amerikan Merkez Bankası (FED) ve Hazine Bakanlığı, askeri savunma ve merkezi istihbarat teşkilatları olan Pentagon ve CIA’dan daha fazla önem taşımıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist devletleri yeniden oluşturmak için Amerikan modeli New Deal (Yeni Düzen) ve Bretton Woods çatısı altında uygulanmış ve Amerikan doları söz konusu yeniden inşa sürecinin temel para birimi olmuştur. Bu, kapitalizmin uluslararası genişlemesi ve yeniden-üretimi için gerekli siyasal ve hukuksal koşulların yaratılması noktasında, sorumluluğu Amerikan devletin aldığı bir dönemi ifade etmiştir. Dahası, ABD devleti kendi iradesini diğer devletlere zorla dayatmamış; “diğerlerinin içerisinde kendi hareket tarzlarını belirleyecekleri göstergeleri ortaya koymuştur” (s. 26).

Bu nokta bizi kitabın ikincisi tezine getiriyor: ABD’nin bir süper-güce dönüşmesi

² PG, kapitalizmi fiilen piyasaların gelişimiyle özdeş gören iktisatçı bakış açısını ve küreselleşmenin bu bağlamda yani “rekabetçi piyasaların coğrafi olarak yayılması” olarak ele alınmasını eleştirirken; siyasal bilimcilerin piyasaların “doğal olmayan” niteliğini fark etmiş olduklarının altını çiziyor (s.21). Yazarlar, bu bağlamda, kapitalizmin gelişimini Marksizmin ortaya koyduğu soyut iktisadi yasalara dayandırarak çözümleme biçiminde kendisini gösteren yaygın eğilimlerin engelleyici niteliğine vurgu yaparak, tarihsel maddeci yöntemin “özgül tarih aktörlerin tercihlerinin ve yarattıkları özgün kurumların anlaşılmasına” hizmet ettiği ölçüde yararlı olabileceğini öne sürüyorlar.

ve Avrupalı diğer eski güçleri (diğer kapitalist formasyonlarla beraber) boyunduruk altına alarak kendi yörüngesine sokması *adı konmamış bir imparatorluk* (informal empire) oluşumu üzerinden gerçekleşmiştir. ABD diğer bütün kapitalist güçleri kendi himayesindeki etkin bir eşgüdüm sistemi altında toplamayı başarmıştır. Diğer bir deyişle küresel kapitalizmin oluşturulması sürecinin "baş sorumlusu" (*superintendent*) ABD'dir. Nitekim 19. yüzyılın sonlarına doğru uluslararası ekonomik sistemin İngiltere'nin önderliğinde bir küresel kapitalizm oluşturmasının önündeki engeller 20. yüzyılın ilk yarısında oldukça trajik ve kasvetli biçimlerde ortaya çıkmış; İkinci Savaş sonrasında ise süreç Amerikan devletinin kanatları altında bir yeniden yapılandırma projesi olarak sürmüştür. PG'nin gözünde ABD, 19. yüzyıl Britanyası'nın kısmen temsil edebildiği adı konmamış imparatorluğun hakkını tam anlamıyla veren baskın güçtür. Britanya Barışı ile Amerikan Barışı'nın arasındaki en önemli fark, Amerikan devletinin sermaye ihracı ve çokuluslu şirketlerin yaygınlaşması yoluyla kapitalizmin uluslararası ölçekte yeniden-yapılandırılmasına sağladığı büyük siyasal ve yasal destekle ilişkilidir (s. 23-4). Ne var ki, Amerikan devletinin bu sorumluluğu üstlenmesi salt bir tercih meselesi değil, aynı zamanda –çoğunlukla göz ardı edildiğini düşündükleri– bir "kurumsal kapasite" meselesidir. Amerikan devleti bu mertebeye 1930'lar ve 1940'larda geçirdiği zorlu deneyimler sayesinde erişebilmiştir.

Kuramsal Çerçeveye Dair Bazı Eleştirel Değerlendirmeler

Sadece incelediğimiz bu metinde değil uzun yıllardır ortaya koydukları çalışmalarda PG'nin en fazla övgüye mazhar olan katkılarının başında, hiper-küreselleşmeci ana akım yaklaşımlara soldan eşlik eden pek çok yazardan farklı olarak küreselleşmenin ulus devletlerin sonunu işaret ettiği yanılışına iştirak etmeyişleri geliyor. Diğer bir deyişle, ikili, küreselleşen piyasaların ve devasa büyüklükteki ulusötesi şirketlerin ulus devletleri talileştirdiği/yok ettiği gibi iddiaların ne kadar yanıltıcı olduğunun farkındalar. Onlara göre sermaye özellikle mülkiyet haklarının tesisi, sözleşmelerin güvence altında tutulması, ulusal paraların istikrarı, sınıf ilişkilerinin yeniden üretimi ve krizlerle başa çıkmak gibi pek çok hayati konuda hala devletlere bağımlıdır. Kanımca eleştirel siyasal iktisat yazınının bu denli popüler isimlerinin fiilen geçerli ve açıkça görünür olanın tespitini yapabiliyorlar diye –ki tek icraatları elbette bu değil– övgü topluyor oluşları tartışmaların izleyicileri açısından vahim bir durumdur.³ İşin doğrusu, aynı abartılı tepkileri ana akım veya eleştirel/radikal kamplardan gelen hiper-küreselleşmeci (kelimenin tam anlamıyla uç) tezlerin yanlışlığına/geçersizliğine verilen kuramsal yanıtlarda da izlemek mümkün. Bunların çoğunlukla politik karakter taşıdıklarını ve son tahlilde söz konusu yaklaşımların daha fazla bilinirlik kazanmasında etkili olduklarını düşünüyorum.

³ Dünya üzerindeki insanların neredeyse tamamının hala vatandaşı oldukları ülkenin pasaportlarıyla seyahat ettiği, vergi mükellefi olduğu, sosyal sigorta primlerini ödediği, düzenli olarak siyasal iktidarını ve yerel yöneticilerini seçtiği veya seçemediği, yeri geldiğinde mahkemelerinde hesap verdiği bir dünyada yaşıyoruz. Böyle bir ortamda ister demokrasi isterse diktatörlükle yönetilsin ulus-devletlerin varlığını/önemini sürdürdüğünü öne sürmenin ne denli etkileyici olduğu tartışılır.

Birlik mi, rekabet mi? ya da Kautsky mi, Lenin mi?

19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana elimizde Marx ve Engels'in yazdıklarından Kautsky, Lenin ve diğer klasik emperyalizm kuramcılara, Troçki, Gramsci ve Frankfurt Okulu'ndan Poulantzas, Miliband ve yeni-Gramsci'cilere uzanan (diğer pek çoğunu burada anmadığımız) olağanüstü büyüklükte ve büyümeye devam eden bir teorik ve pratik miras söz konusu. Bu mirasın günümüz küresel siyasal iktisadının güncel sistemik eğilimlerini anlamak ve aşmak adına benzersiz bir potansiyel sunduğu açıktır. Ayrıca daha yakın tarihlerde gündeme gelmiş eleştirel kuramsal tartışmaların da değerli katkıları olmuştur. Yukarıda bahsi geçen Hardt ve Negri'nin yanı sıra Wood'un "sermaye imparatorluğu" ve Harvey'in "yeni-emperyalizm" tezleri, Rosenberg ve Callinicos'un Troçki'den esinlenerek geliştirdikleri "eşitsiz ve bileşik gelişme" tezleri bunlar içerisinde ilk akla gelenler.⁴ Bütün bu katkılar kendisini sürekli olarak yeniden üretebilen ve "birlik mi, rekabet mi?" sorunsalı biçiminde formüle edilebilecek yüz küsur yaşındaki bir "kısır döngü" etrafında salınıyor. Bu döngü ilk büyük savaşın şafağında "Lenin-Kautsky Tartışması" ile başlamış ve aradan geçen zamana ve değişen zemine rağmen varlığını sürmüştür.⁵ Dolayısıyla belirli dönemlerde cereyan eden teorik tartışmalarda tarafların Kautsky'ci veya Leninist gibi sıfatlarla sınıflandırıldığını görüyoruz.

Örneğin, Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk*'ü etrafındaki tartışmada olan şey aşağı yukarı buydu. 20. yüzyılın başlarında Lenin ve Kautsky arasında yaşanan tartışma, yüz yıl sonra farklı isimlerin etrafında yeniden canlanmıştı. Ancak neo-Otonomist Negri ve ortağı Hardt'in çağımızın yeni "Dönek Kautsky" ciliği olarak görülen *İmparatorluk* ve *Çokluk* tezlerinin defterini hızlıca düren gelişme, üzerlerine çullanan Leninist karşıt tezlerin doğru yolculuğu veya ikna ediciliği değildi. Bu işi daha ilk iki on yıl bitmeden yeni milenyumun küresel siyasal iktisadında ve jeopolitiğinde yaşanan, Lenin'in deyişleyle, şiddetli "tepetaklak oluşlar" halletti. Görünen o ki kapitalist dünya düzeninin sistemik eğilimleri ve bu sistem içerisinde hareket eden devletlerin politikaları sonucunda, yorumculara değişik dönemlerde Lenin'in veya Kautsky'nin tezleri cazip gelebiliyor. Kapitalizmin döngüleri ise söz konusu kuramsal (ve politik) tartışma döngüsünü sürekli olarak yeniden üretiyor. Hatırlanacağı gibi tarihsel materyalizmin kurucuları, 19. yüzyılın tam ortasında burjuvazinin "gericileri büyük bir yasa boğacak" şekilde üretim, tüketim, sanat ve edebiyatı *kozmpolitileştirdiğinden* söz ettikleri *Komünist Manifesto*'daki satırlarında günümüzün değme liberal-evrenselcilerini aratmıyorlardı (Marx ve Engels, 2015 [1848]: 45). Lakin bundan ötürü kimse onları kapitalizmde sermayenin ve devletin dönüşümü sürecinde mekânsal farklılaşmaların önemini gözlerden kaçırmaya çalışmakla itham etmedi. Gelgelelim Marx ve Engels'i izleyen klasik emperyalizm kuramcılarının bir yarım yüzyıl sonra gözlemediği olgu ise bütünüyle farklıydı.

⁴ Çok daha kapsamlı bir eleştirel yazın değerlendirmesi için bkz. Oğuz (2006).

⁵ Bu konu önceki bazı çalışmalarımızda daha ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştı. Bkz. Şenalp ve Şenalp (2009), Şenalp (2012).

Döneme damgasını vuran olgu sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına eşlik eden tekelci şirket kapitalizminin yükselişi ve emperyalist devletler-arasında yaşanan kora kor rekabetler idi. Kapitalizmin konjonktüre bağlı olarak belirginlik kazanan her iki eğilimi de (birlik ve rekabeti) bünyesinde barındırdığı açıktır.

İlgili yazında PG'nin çalışmalarının yukarıda değinilen "birlik mi, rekabet mi?" sorunsalı bağlamında çelişkili konumlara yerleştirildiğini görüyoruz. Örneğin Callinicos (2007: 536), ABD'nin diğer kapitalist güçleri hegemonyası altına aldığı düzende jeopolitik mücadelelerin ortadan kalktığını ima eden yazarların, bu noktada Hardt, Negri ve Robinson'la buluştuğunu iddia ederken; Savran (2006: 61-2) onları çok daha sert bir dille eleştiri oklarının hedefi haline getiriyor. PG'nin tıpkı önceki yazılarında olduğu gibi bu kitapta da klasik emperyalizm kuramlarının ve özellikle Leninist tezlerin yetersizliklerine işaret etmekte olduklarını hatırlatalım. Bu nedenle Savran'a göre PG, 2000'lerde canlanan ve "klasik emperyalizm kuramlarının toptan ve saldırgan bir biçimde reddi" demek olan yeni-emperyalizm yazınının en etkili temsilcilerindendir. Üstelik sadece Lenin ile de değil Marksist devlet kuramına ve özellikle proletarya diktatörlüğü kavramına cepheden hücum etmek suretiyle Marx'la da kopuş yaşamaktadırlar (Savran, 2006: 97).

PG için "devletin uluslararasılaşması" meselesi kitabın üzerine kurulduğu önemli bir sacayağını oluşturuyor. Yazarların bu kavramdan anladıkları ise kapitalist faaliyetlerin ulus-devletin sınırları dışına taşması ve kapitalistlerin bu yönelimlerinin genellikle devletler tarafından teşvik edilen/istenen bir şey olmasıdır. Devlet uluslararası ekonomik alanda daha önce de roller almıştır; ancak bunların hiç biri ABD'nin küresel kapitalizmin oluşturulmasında oynadığı role benzemektedir. Bu devlet, İngiltere'nin zamanında "aklına dahi getirmedeği" bir şeyi yapmış ve bütün kapitalist güçleri kendi koruması altına alıp etkin bir eşgüdüm sistemi içinde bütünleştirmeyi başarabilmiştir. PG için bu olgu ancak "kapitalist devletin uluslararasılaşması" bağlamına oturtulduğunda tam manasıyla çözümlenebilir. Diğer bir deyişle, uluslararası kuruluşlar savaştan sonra ulus-devletler tarafından oluşturulmuş ve yeni Amerikan imparatorluğunun içine yerleştirilmiştir. Bu yeni düzende kapitalist ulus devletler toplumsal ilişkilerin ve mevcut kurumsal yapıların örgütlenmesi ve yeniden üretiminde rol almaya devam etmekte olup ABD önderliğindeki sermaye birikimi sistemine katkıda bulunmak bağlamında "uluslararasılaştırılmış" haldedir. Bu noktada yazarların uluslararası birikim alanı ile devletlerin ulusal alanları arasında uzlaşmaz bir karşıtlık görmediklerini söylemek mümkün.⁶ Ancak PG'ye göre devletin uluslararasılaşması süreçlerini küresel yahut ulusötesi bir devlet oluşumuna dair işaretler olarak okumak da doğru

⁶ Bilindiği gibi bu uyumsuzluk meselesi 1970'lerden bu yana emperyalizmin güncelliği, sermayenin ve devletin uluslararasılaşması vb. temalar üzerinden gelişen oldukça geniş bir uluslararası literatürün en hareketli meselelerinden idi (Murray, 1971; Hymer, 1979; Mandel, 1967; Warren, 1971). PG'nin ABD tasarımı olan küresel kapitalizm anlatıları bu anlamda karşısında bir tür "süper-emperyalizm" görmekte (aslında metinde bu kavramı kullanmıyorlar ancak yine de çözümlenmeleri bu tanıma bir hayli yakın) ve bu Lenin'in 20. yüzyılın başında "yeni çağın" aslı unsuru olarak gördüğü emperyalistler-arası mücadelelere dayanan yaklaşımdan ciddi ölçüde ayrılmaktadır.

değildir (örneğin bkz. Hardt ve Negri, 2002; Robinson, 2004; Shaw, 2000). Ne var ki ikilinin kendi tek merkezli (ABD) adı konmamış İmparatorluk anlatılarını Hardt ve Negri'nin merkezsiz, yersiz, şekilsiz ulusötesi "İmparatorluk"undan veya Robinson'un oluşum halinde olduğunu iddia ettiği topraksal olmayan ulusötesi devletinden (UÖD) farklılaşmaları, isimlerinin bu tezlerle ve yazarlarıyla birlikte anılmalarını engellemiştir.

Devlet ve sermaye

Bu noktada küresel kapitalizmin oluşturulmasında Amerikan devletinin rolünün anlatıldığı bu uzun hikayede "sermaye"nin nasıl kavrandığına bir bakalım. Yazarlara göre neticede alelade bir kapitalist güçten değil de adı konmamış bir imparatorluktan söz ettiğimize göre bu süreçte ABD'nin *ulusal çıkarlarının* farklı bir biçimde yeniden tanımlanması gerekmiştir. Doğal olarak bu durum Amerikan iç siyasetinde uzun yıllar boyunca oldukça gerilimli gündem maddeleri yaratmış ve sözü geçen gerilimin yatıştırılabilmesi "ABD kapitalist sınıfının egemen kesiminin birikim stratejilerinin gittikçe küreselleşmesi" sayesinde mümkün olabilmiştir. Lakin buradan hareket ederek ABD'nin küresel kapitalizmi oluşturma yolundaki (sermayenin serbest dolaşımı veya küresel bir finans düzeni için dünya ölçeğinde maddi ve yasal koşulları yaratmak gibi) hedef ve hamlelerinin Amerikan kapitalistlerinin dayatmasıyla benimsendiğini öne sürmek PG'ye göre hatalı bir yaklaşım olmaktadır (s. 26). İkili, devlet-sermaye ilişkilerine dair bu önemli iddiayı uzunca bir süredir Poulantzas'a ait bir kavram olan "görelî özerklik" etrafında kurguluyor. PG için bu kavram, kendi tartışmaları bağlamında, devletin (ABD'nin) diğer kapitalist devletlerle karşılaştırıldığında "hem bir {Amerikan} ulusal devlet[i] olarak kalıp hem de küresel kapitalizmin oluşturulması sorumluluğunu üstlenmek" gibi açıkça "farklı" olan durumunun kavranması ve dahası Amerikan devletinin uluslararası/ulusötesi hamlelerinin kapitalist sınıfın politik projelerinden özerk bir şekilde çözümlenmesi için uygun bir zemin sunmaktadır. Bu noktada akıllara şöyle bir soru gelebilir: Acaba PG ulusal ve uluslararası çıkarlar gerilimi sırasında Amerikan devletinin içerisinde meseleye yön verecek güçte (ancak sermayeden -bağımsız olmasa da- özerk) bir iradenin, bir tür üst-aklın bulunduğunu mu iddia etmektedir? Küresel kapitalizmin günümüzdeki merkez üssünde (sermayeden *görece özerk* ama son tahlilde yine sermaye için eyleyen) böylesine bir devlet aklının varlığını ima etmek geçmişte olduğu gibi bugün de hem kuramsal hem de görgül açıdan oldukça tartışmalı bir konudur.

PG'nin bu çıkarımları tıpkı kendilerinininki gibi "ortodoks-olmayan" bazı diğer Marksist yaklaşımlarla da uyumsuzluk içindedir. Örneğin buna benzer tezler Batıdaki toplumlarda karşılaşılan devlet-toplum biçimleriyle ilgili tartışmalarda da sıklıkla dile getirilmiştir. Kees van der Pijl'in (1998, 2014 [2006]) çeşitli çalışmalarında altını çizdiği, bürokrasi ve elit kuramlarının Weberci evreninden çıkartarak Marksist bir çerçeveye yerleştirmeye çalıştığı ve kendi deyimiyle, İngilizce

konusulan Locke'cu merkez bölge'nin karşısında resmettiği Hobbes'çu "rakip devlet/ toplum kompleksleri"nin (*contender state-society complexes*) alamet-i farikalarından birisi olarak "devlet-sınıfı" kavramı bunlardan bir tanesidir. Yahut William I. Robinson'ın genellikle abartılı bulunan, çok eleştirilen ve "ulusötesi kapitalist sınıf" (UKS) ve ulusötesi devlet (UÖD) kavramları üzerine inşa ettiği küresel kapitalizm çözümlemesi PG'ninkinden çok daha tutarlı görünmektedir. Hatırlanacağı üzere Robinson (2004), Amerika örneğinde söz konusu dönemde egemenliğini pekiştiren sermaye fraksiyonunu UKS olarak tanımlamış; Amerikan devletini PG'nin adı konulmamış bu imparatorluğun içine yerleştirilmiş olduğunu öne sürdüğü diğer pek çok uluslararası kurumla birlikte yükselmekte olan bir UÖD'nin öncülleri olarak tahlil etmişti. Robinson'a göre henüz oluşum halindeki bu ulusötesi devlet bir ulusötesi kapitalist sınıf projesiydi. Hâlbuki PG, bu iddianın tam aksine, küresel kapitalizm koşullarında devletlerin giderek uluslararasılaşması ve kendi çokuluslu şirketlerini (ÇUŞ) büyütüyor oluşu gibi olguların "ulusal burjuvaziyi" ortadan kaldırmadığı ve dolayısıyla herhangi bir devletle bağı kalmamış bir UKS'yi doğurmadığı konularında son derece nettir (s. 29). Sorun şu ki Robinson'ın kuramsal modeli içerisinde UKS'nin varlığı ulusal devlet ve/veya ulusal burjuvazileri kategorik olarak dışlamamakta; tersine, bütün bunlar çelişkili bir birliktelik içerisinde bir arada bulunabilen unsurlar olarak tartışılmaktaydı. Ayrıca ne Robinson ne de izleyicileri içinde bulunduğumuz aşamada ulusal devletlerin yahut ulusal burjuvazilerin ortadan kalktığı yönündeki gülünç bir iddiayı öne sürmüşlerdi. Onun yerine küresel kapitalizmde sermayenin baskın unsuru olarak yükselen bir UKS fraksiyonuna işaret edilmiş ve küreselleşme bu güçlü sınıf fraksiyonunun bir projesi olarak analiz edilmişti.

Görelî özerklik ve sınıf fraksiyonları

Bu noktada PG'nin çalışmasının bir diğer sorununun çözümlemeye çalıştığı Amerikan yapımı bir küresel kapitalizmi fikrini daha yetkin bir biçimde kavramsallaştırmaya yardımcı olacak sermaye fraksiyonları çözümlemeleri gibi önemli çabalara karşı ilgisiz oluşuyla ilişkilendirmek mümkündür. Yazarların bu ilgisizliğinin ardında elbette belirli bir kaygı yatmaktadır. Buna göre fraksiyon çözümlemeleri kapitalistlerin kendi çıkarlarını her zaman kesin ve net bir şekilde bildikleri gibi hatalı yahut abartılı yorumlara yol açabilmektedir. ABD kapitalist sınıfının içerisinde keskin çizgilerle uluslararası piyasalara ya da yurt içi piyasalara yönelmiş farklı "sermaye katmanları" (kitabın çevirmeni 'fraction' terimini bu şekilde çevirmeyi tercih etmiş) tanımlamak sorunludur. Zira "Amerikan devletinin içeride kendi toplumuna karşı rolü ile bütün dünyada sermaye birikimini kolaylaştırmada artan sorumluluğu arasındaki görev birlikteliğinin yanı sıra gerilimler de çeşitli 'sınıf katmanları'nın lobiciliğine indirgenemez"dir (s. 25). Böylece PG, her ne kadar özel olarak Robinson'ın ulusötesi/ulusal sermaye fraksiyonları arasındaki mücadeleye dayanan çözümlemesini hedef alsalar da, sonuçta eleştirel/radikal siyasal iktisadın

farklı ekolleri içerisinde gelişen (örneğin yeni-Gramsci'ci Amsterdam Okulu ve Bob Jessop'taki)⁷ farklı sermaye fraksiyonları analizlerini bir çırpıda “sermayenin lobiciliğine ilişkin soruşturmalara” indiriyor, Weberci bir çoğulculukla damgalıyor ve bence ciddi bir haksızlık yapmış oluyorlar.

Bundan sonra mesele bir miktar daha karmaşıklaşmaktadır. PG'ye göre Robinson'un gibi fraksiyon analizleri Amerikan devletinin politika yapımı ve strateji geliştirme süreçleri içerisinde farklı kapitalist güçler karşısındaki “görelî özerkliği”ne yeterli derecede önem vermemekte; bu hayati olgunun belirleyiciliğini gözden kaçırmaktadır. Tekrar ifade etmek gerekirse bu görelî özerklik meselesi, uzunca bir süredir Panitch'in çalışmalarında öne çıkarttığı temalardan bir tanesidir. Bu anlamda zamanında Poulantzas'a yönelen (başta yapısalcılık, “sınıftan kaçış” ve “devlet çözümlemesini meta biçimi ve sermaye ilişkilerinden yalıtım” olmak üzere) eleştirilerin bir çoğu ona da yöneltilmiştir. Oysa PG'ye göre kapitalist devletin görelî özerkliği kavramını sistemin bütünü yararına hareket etmek için gereken özerk kapasiteye sahip olmak şeklinde anlamak gerekir ve böyle bir kapasitenin varlığı devletin kapitalist sınıfla bağlantısız olduğu anlamına gelmez (s. 22). Dolayısıyla Amerikan devletinin kapitalist sınıflar (ve ilgili öbür toplumsal güçler) karşısındaki görelî özerkliğini anlamak, PG'nin gözünde, bu devletin “kurumsal kapasitesi”ni anlamının bir koşuludur.

Kanımcı, Poulantzas'ın görelî özerklik kavramı üzerinden yürüyen bu tartışma temel bir sorunu bünyesinde taşıyor. Şöyle ki PG, Amerikan devletinin (politikacı ve bürokratların) kapitalist sınıflara (ve ideolojilerine) karşı görelî özerkliğinin artışı ile kurumsal kapasitesinin büyümesi (küresel kapitalizmin *superintendent*'i olması) arasında anlamlı bir ilişki varsayıyor. Örneğin, bundan tam yirmi yıl önce Panitch (1999), küreselleşmenin içinde barındırdığı çelişkilerden söz ettiği satırlarında, 1980'lerden bu yana devletin görelî özerkliğinde gerilemeler yaşandığından söz etmekteydi. Yani, “devletin hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için başvurduğu söylem” giderek daha açık bir biçimde iş dünyasının hedef ve söylemleriyle aynılaşıyordu. Bu durumun yarattığı meşruiyet sorununu gidermenin bir yolu olarak, “devletin özgül kapitalist çıkarlar karşısındaki görelî özerkliğinin belirgin biçimde artırılması” gerekmişti. Panitch'e göre devletler dünya kapitalist düzeninin genişlemesi ve yeniden-üretiminde daha fazla sorumluluk aldıkça yerli sermayelerin özgül çıkarlarına daha az bağımlı hale gelmişlerdir. Dolayısıyla, başta ABD olmak üzere diğer kapitalist devletler de kendilerini belirli/yerli kapitalist çıkarlarının değil serbest piyasaların, rekabetin ve kapitalizmin koruyucusu olarak sunmuşlardır (Panitch, 1999: 32). Bu anlatı, aradan geçen zamana rağmen PG'nin incelediğimiz bu kitapta görelî özerklik kavramına attikleri anlamı tam olarak yansıtıyor.

Her ne kadar temel tartışmayı görelî özerklik kavramı eksenine oturtuyor olsalar da, yazarlarımız, Poulantzas'ın bu kavramı ortaya attığı metinler ve sonrasındaki diğer

⁷ Bkz. Overbeek ve Jessop (2018)

pek çok çalışmada sermaye fraksiyonlarını anlamaya ve tanımlamaya özel bir önem verdiğini unutmışa benziyor. Sermayenin uluslararasılaşması ve kapitalist devletin dönüşümü bağlamında Poulantzas'ın, Türkçe yazında da sıklıkla gönderme yapılan ve *Praksis*'in geçmişte çeşitli sayılarında da tartışılan "içsel burjuvazi" (*internal bourgeoisie*) kavramı bunun güzel bir örneğidir (Wissel, 2004, Akçay, 2013). Kitabın yazarlarından Panitch, bundan önceki pek çok çalışmasında devlet, sınıflar ve sermaye ilişkilerini tartışırken "baskın sınıflar" ve "sermaye fraksiyonları" vb. kavramları genellikle olumlayarak kullanmıştır. Zaten Poulantzas'ta (1975: 26, 98, 161) da kapitalist devlet, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki güç ilişkilerinin "yoğunlaşmış" bir biçimi olarak görülmekte idi. O halde PG'nin Poulantzas'ın birbirinden ayrılması olanaksız bu iki kavramından birisine (görelî özerklik) merkezîyet atfederken, diğerini (sermaye fraksiyonları) neden görmezden geldiklerini iyi anlamak gerekmektedir.⁸

Özellikle gelişmiş kapitalist metropollerde uluslararasılaşan birikimin kaçınılmaz sonuçlarından bir tanesi olarak *içsel burjuvazi*, Poulantzas (1975: 72) için ulusal veya komprador sınıf fraksiyonları gibi ayrımlara dayanan çözümlerinin yetersizliğine verilmiş bir cevaptır. Ian Taylor, Poulantzas'ın çerçevesi içerisinde kalarak, yekpare olmaktan uzak olan bu sınıf ögesinin ulusötesileşme sürecinde emperyalist sermayeye hem bağımlı hem de ondan özerk ikili bir statüye sahip olduğunun altını çizmektedir. Buna göre artık "yerli yönetici sınıflar içerisinde, birikim süreçlerini ulusal pazarların kısıtları altında sürdürebilecek, baskın bir fraksiyonun varlığından söz edilemez"dir (Taylor, 2017: 30; ayrıca bkz. Tsoukalas, 2002: 226). Her ne kadar Taylor'ın asıl meselesi sosyal ve sınıfsal güçlerin belirgin bir biçimde ulusötesileştiği; diğer bir ifadeyle, önder sınıf fraksiyonlarının küresel politik ekonomiyle giderek daha fazla bütünleştiği sürecin, neden bir ulusötesi devlet oluşumuna izin vermeyeceğini göstermek olsa da, burada yürüttüğümüz tartışma açısından önemli tespitler içeriyor. Taylor'a (2017: 28) göre günümüzün dünya düzeninde emeğin sömürüsü ile baskın kapitalist devlet-toplum kompleksinin (ABD'nin) ulusötesileşmesi iç içe geçmiş süreçlerdir. Tıpkı diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi 1980'lerden bu yana devasa büyüklükteki sermaye girişleri sonucunda Amerikan sermayesinin içsel kompozisyonu büyük ölçüde değişmiş ve ABD'de iktidar bloğu içerisinde burjuvazinin çok güçlü ulusötesi yönelimleri olan bir fraksiyonu baskın duruma gelmiştir. Bu, elbette sadece Taylor'ın dile getirdiği spekülâtif bir iddia olmaktan öte son yıllarda çok sayıda görgül çalışmayla da desteklenen önemli bir olgudur (Van Apeldoorn/de Graaff, 2016; de Graaff ve Van Apeldoorn, 2018; Phillips, 2018).

Bu durum çok açıktır ki PG açısından kabul edilemezdir. Çünkü ikili adı konmamış imparatorluğun, II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişimini ve aynı şey demek olan Amerikan devletinin uluslararasılaşma dinamiğini, kapitalist sınıflardan görece özerk biçimde davranarak ilerlettiğini öne sürmektedir. ABD'yi adı konmamış bir

⁸ Bu noktada *Classes in Contemporary Capitalism*'de Poulantzas'ın, devletin uluslararasılaşması ve emperyalizm koşullarında genel olarak devlet ve burjuvazi ilişkilerini, özelden ise ABD'nin rolünü tartışırken "görelî özerklik" kavramına yirmi bir, "sınıf fraksiyonları" kavramına ise tam üç yüz beş defa başvurmuş olması okuyucuya ilginç gelebilir.

imparatorluk statüsüne taşıyan kurumsal kapasite bu görelî özerkliğin artması temelinde oluşmuştur. Eğer PG gerçekten de kapitalist devletin en yetkin kavramsallaştırmasını yaptığını iddia ettikleri Poulantzas'ı izleselerdi, ister istemez tıpkı Taylor'un yaptığı gibi ulusötesi yönelimleri oldukça yoğun bir içsel burjuvazi unsurunu tespit etmek veya çok daha kötüsü Robinson'u doğrulayan bir şekilde UKS'nin varlığını kabul etmek durumunda kalabilirlerdi. Bu her iki durum da kitabın temel teziyle taban tabana zıt olan bir diğer olgunun ifadesi olurdu. Yani, Amerikan devletini genel olarak uluslararası üretim, finans ve ticaretin, diğer deyişle, genel olarak sermaye birikiminin küreselleşen devrelerinin garantörlüğünü üstlenme (baş sorumlusu olma) noktasına getiren şey, PG'nin kitapta iddia ettikleri gibi bu devletin 1980'lerden bu yana giderek kapitalist sınıftan görece özerk bir hale gelmiş olması mıdır? Yoksa, tam tersine, görelî özerkliği bu defa da güçlü ulusötesi yönelimleriyle iktidar bloğu içerisinde baskın konum elde eden bir sermaye fraksiyonunun (buna ister içsel burjuvazi ister UKS diyelim) karşısında yitiriyor oluşu mudur? Bu ikincisinin doğru olması PG'nin kuramsal modeli için son derece yıkıcı olabilir. Çalışmalarında benimsedikleri temel tezlerin ve özellikle Poulantzas'a yönelik kuramsal müdahalenin bu yöndeki muhtemel bir açılımın önünü kapatmak amacı taşıdığını düşünüyorum.

Sonuç yerine

PG, kitabın sonuç kısmını küresel kapitalizmin tarihindeki en ağır buhranlardan bir tanesi olan 2007-08 finans krizi sonrasında küresel ortamın genel özelliklerini ve adı konmamış Amerikan imparatorluğunun karşı karşıya bulunduğu ve sıklıkla dile getirilen riskleri ve fırsatları tartışmaya ayırmış. Son yıllarda ABD'nin imparatorluk statüsü ciddi bir biçimde sarsılmış olduğundan küresel kapitalizmin bizatihi kendisini veya bu ülkenin merkezi rolünü zorlayabilecek potansiyel rakipleri tek tek incelenmiş. Örneğin Avro bölgesi bunalımının olası sonuçlarını değerlendirirken, "ekonomik bütünleşmeyle geçen on yıllardan sonra, iki savaş arası dönemde Almanya ve İtalya'nın faşizme dönüşünü destekleyenlere benzeyen türden *ulusal burjuvazilerin artık mevcut olmadığı*" tespitini yapıyorlar (s. 327, vurgular eklendi). Benzer durum çoğu gelişmekte olan ülkede neoliberal saldırılara karşı "ilerici ekonomik ulusalcılığın" yeniden canlandırılması olasılığı bağlamında da geçerli. PG'ye göre bu toplumlarda "halk sınıflarının karşısında birlik olacağı *ulusal burjuvaziye benzer bir şeyin yokluğu*" sebebiyle böyle bir gelişme söz konusu olmaktan çıkmıştır (s. 335, vurgular eklendi). Özetlersek, küresel kapitalizmin üstünlüğüne karşı meydan okuyacak 1930'lardaki gibi yükselen faşizmler yahut 20. yüzyıla yayılmış başta Latin Amerika'daki gibi popülist-kalkınmacı halk hareketleri veya Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED) gibi inisiyatifleri görmek pek olası değildir. AB içerisinde Almanya ve Fransa gibi ülkelerin ABD'nin Irak'ı işgalindeki uzlaşmacı tutumları; Avro krizi sonrasında açıkça ortaya çıktığı üzere "Avrupa uluslarüstü yönetim sisteminin küresel kapitalizmin yönetimi için bütünüyle işlevsiz kalmış" (s. 330) olması; ABD'nin Çin'le ekonomik bütünleşmedeki ısrarı ve ikilinin küresel kapitalizmi yönetme sorumluluğunu

alabileceğini düşünmedikleri Çin'in ise hala "ABD'nin *benzersiz sorumluluklarından* açıkça söz ediyor" (s. 329, vurgular eklendi) olması; Rusya, Çin ve diğer yükselen piyasa ekonomilerinin rezerv para olarak doları tahtından indirecek bir alternatif üretememeleri; Ortadoğu'nun petrol üreticilerinin hala doları terk etmemiş olmaları; kriz yönetimi ve politika eşgüdümünde temel direk olacağı iddia edilen G20 girişiminin göz boyamadan öteye gitmemesi ve benzeri çok sayıda olgu, PG açısından adı konmamış imparatorluk olarak tasvir ettikleri ABD merkezli küresel kapitalizm projesinin sonunu ilan etmeyi zorlaştırıyor. Neticede son küresel krizden sonra 1930'lardaki gibi kapitalist devletler arasındaki işbirliğinin çökmesi gibi bir durumun ortaya çıkmadığını da hatırlayalım.

Peki, adı konmamış imparatorluğu ne yapmalı? PG, gelinen noktada 20. yüzyılın işçi sınıfı siyasi yapılarının küresel bir sosyalizmi inşa etmeye çok uygun olmadığını ortaya çıktığını ve sınıf mücadeleleri bağlamında sosyalist siyasetin kökten bir şekilde yeniden tanımlanması gerektiğini düşünüyorlar. Onlar için toplumsal adalet ve sahici bir demokrasi ancak siyasal iktidarın -devletin ve sınıf yapılarının içerisindeki temel değişimleri tetikleyecek şekilde- el değiştirmesiyle mümkün olabilir. Şu halde adı konmamış imparatorluktan kurtulmak için işe "küresel kapitalizmin can damarı olan finans kuruluşlarını, her ülke içinde yatırım ve istihdamı yöneten kararların demokratikleşmesini kolaylaştıracak kamu hizmeti kuruluşlarına çevirmek"le (s. 335) başlamak gerekmektedir. Oysaki sahici bir demokratikleşmenin mümkün olabilmesi *öncelikle* devletlerin mevcut politikaları, işlevleri ve sorumluluklarında dramatik değişimler yaşanmasına ihtiyaç duymaktadır. PG'deki bu bakış açısının sermayenin emek üzerinde küresel ölçekte baskın olmayı sürdürdüğü geniş toplumsal sınıf yapılarını göz ardı ettiği ortadadır. Sonuçta toplumların kolektif bir biçimde aşağıdan dönüştürülmesi, buna direnecekleri apaçık ortada olan devletlerin dönüşmesine bağlıdır. PG'nin metni ise bize bu paradoksun nasıl çözüleceği hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir. İkilinin, küresel kapitalizmin finansal kuruluşlarını kamu yararına dönüştürmek fikri 20. yüzyılın başında Lenin'i de etkilemiş olan Hilferding'in "altı büyük Berlin bankası" ile ilgili planlarını fazlasıyla hatırlatmaktadır.⁹ 21. yüzyılda sosyalist siyasetin "kökten bir biçimde dönüştürülmesi gerekliliği" gibi bir argümanla yola çıkıp, dönüp dolaşıp "yetersiz" dedikleri 20. yüzyılın klasik emperyalizm kuram(cı)larına başvurmuş olmaları ise PG'nin bir başka çelişkisidir.

⁹ Hilferding'e göre sermaye ihracı olgusu dünya genelinde iktisadi gelişmişlik düzeylerini eşitleyici önemli bir faktördür. Modern kapitalizmin evrimi, bu anlamda, sosyalizmin yükselişini belirgin bir olasılık haline getiren bir yönde gerçekleşmektedir. Ekonomideki yoğunlaşma onun merkezi olarak kontrolünü de giderek kolaylaştırmaktadır. Sanayinin bankalar tarafından giderek daha fazla kontrol edilmesi ise bir merkez bankasının toplumsal üretimin bütünü üzerinde kontrol sağlayabileceği anlamına gelmektedir. Örneğin Almanya'da en büyük altı Berlin bankasını ele geçirmek, büyük ölçekli en önemli sanayi kollarını ele geçirmek anlamına gelmektedir ki bu da sosyalist siyasetin ilk aşamalarını olanaklı kılar (aktaran White, 2019: 146).

Kaynakça

- Akçay, Ü. (2013) "Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi", *Praksis* (30-31): 11-39.
- Callinicos, A. (2007) "Does Capitalism Need State System?", *Cambridge Review of International Affairs* (20) 4: 533-49.
- de Graaff N. ve B. Van Apeldoorn (2018) "US–China relations and the liberal world order: contending elites, colliding visions? US–China relations and the liberal world order: contending elites, colliding visions?", *International Affairs* 94 (1): 113–131.
- Hardt, M. ve T. Negri (2002) *İmparatorluk*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı (Orijinal basım: Harvard University Press, 2000).
- Hymer, S. (1979) *The Multinational Corporation: A Radical Approach*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Mandel, E. (1967) "International Capitalism and Supranationality", R. Miliband ve J. Saville (der.) *Socialist Register*: 27-41.
- Marx, K. ve F. Engels (2015) *Komünist Manifesto*, Almandan çev. N. Satlıgan, Ankara: Yordam Kitap [3. Basım].
- Murray, R. (1971) "The Internationalization of Capital and Nation-State", *New Left Review* (67): 84-109.
- Oğuz, Ş. (2006) "Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekânsal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü", D. Yılmaz vd. (der.), *Kapitalizmi Anlamak*, Ankara: Dipnot Yayınları, 147-212.
- Overbeek, H. ve B. Jessop (der.) (2018) *Transnational Capital and Class Fractions, The Amsterdam School Perspective Reconsidered*, Routledge.
- Panitch, L. (1999) "The Impoverishment of State Theory", *Socialism and Democracy*, 13 (2): 19-35.
- Phillips, P. (2018) *Giants: The Global Power Elite*, New York: Seven Stories Press.
- Poulantzas, N. (1975) *Classes in Contemporary Capitalism*, Londra: New Left Books.
- Robinson, W. I. (2004) *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, The John Hopkins University Press: Baltimore ve London.
- Savran, S. (2006) "Lenin mi, Kautsky mi? 'Yeni' Emperyalizm Teorilerinin Lenin Reddiyesi Üzerine", *Devrimci Marksizm* (1): 59-110.
- Shaw, M. (2000) *Theory of the Global State: Globality as Unfinished Revolution*, Cambridge University Press.
- Şenalp, M. G. (2012) *Ulusötesi Kapitalist Sınıf Oluşumu: Türkiye ve Koç Holding Örneği*, İstanbul: SAV.
- Şenalp, M. G. ve Ö. Şenalp (2009) "Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye'de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu", *Praksis* (19): 191-240.
- Tsoukalas, C. (2002), "Relative Autonomy and its Changing Forms," S. Aronowitz ve P. Bratsis *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered* (Minneapolis: University of Minnesota Press) içinde.
- Van der Pijl, K. (1998) *Transnational Classes and International Relations*, New York: Routledge.
- Van der Pijl, K. (2014 [2006]) *Küresel Rekabetler: Soğuk Savaştan Irak'a*, çev. K. Kurtul, Ankara: İmge.
- Warren B. (1971) "The Internationalization of Capital and Nation State: A Comment," *New Left Review* (1/68): 83-88.
- White, J. D. (2019) *Marx in Russia: The Fate of a Doctrine*, Bloomsbury Academic.
- Wissel, J. (2004) "Canavarı Adlandırmak: Nicos Poulantzas ve İmparatorluk", *Praksis* (11): 83-96.
- Van Apeldoorn, B. ve N. de Graaff (2016) *American Grand Strategy and Corporate Elite Networks: The Open Door since the end of the Cold War*, Routledge: Londra ve New York.

Geçmiş Sayılar

50: Dünya Düzeninin Eleştirel Siyasal İktisadı: 21. Yüzyılda Krizler ve Eğilimler

Küresel Kapitalist Kriz ve 21. Yüzyıl Faşizmi: Trump'ın Ötesinde **William I. Robinson** Demokrasinin Krizi mi yoksa Kapitalizmin Krizi mi? Streeck-Habermas Tartışması **Sanem Yamak - Köksal Çalışkan** Küresel Kapitalizmin Krizi, Sınıflar ve "Yeni" Toplumsal Hareketler **Efe Can Gürcan** Küresel Değer Zincirleri ya da Küresel Yoksulluk Zincirleri? Yeni Bir Araştırma Gündemi **Ben Selwyn** 21. Yüzyılda Kapitalist Tarım-Gıda Sistemi ve Tarım/Köylü Sorunu Tartışmaları **Atakan Büke** Eski Tartışma Yeni Söylem: Sanayi 4.0 Bağlamında Teknolojik Gelişim ve Kapitalizm **Güven Savul** Antroposen Çağında Marx ve Eko-Marksizm(ler): Toplum-Doğa İlişkisinin Diyalektiği **Yelda Erçandırılı** Küresel Tarihçe 1945-79 **Halil Can İnce**

49: Müşterekler

Çitlemeler ve Politikanın Yitimi: Türkiye'de Güncel Kentsel Rejim **Fırat Genç** Müşterekleştirme ve Çitlemenin Zamanı: Göllüce'de Toprak Mücadeleleri **Begüm Özden** **Fırat** Bir Müşterek Olarak Dünyada Mekân Deneyimi: "Herkesin ama hiç kimsenin de" **Adem Yeşilyurt** Emek Gücünü Müşterekler Olarak Organize Etmek **Dario Azzelini** Bir Sınıf Kavramı Olarak Prekaryanın Eleştirisi **Selin Pelek** Stavrides'in Müşterek Mekân'ını Göymen'in Devrim'indeki Müşterekler Kavrayışı Işığında Okumak **Ali Ekber Doğan** **Mehmet Penpecioğlu** Müşterek: 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme **Deniz Durdu** **Ali Yalçın Göymen** Emeğin Gücü: 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme **Mina Kozluca**

48: Marx 200

Etnoloji Defterleri'nin Açtığı Yeni Ufuklar: Marx'ın Kadınların Ezilmesine ve Özgürleşmesine Dair Düşüncesine İlişkin İpuçları **Melda Yaman** Sınıf Mücadelesi ve Hukuk: Marx'ın Yönteminin İzinde **Kasım Akbaş** Gerçek Soyutlama Olarak Soyut Emek ve Sosyalist Planlama İçin Önemi **Özgür Öztürk** Marksizm ve Emek Tarihçiliği: Kültürel Dönemecin Sisi Dağılırken **İbrahim Sarıkaya** Yazılım: Gerçek Boyunduruk, Genel Zekâ ve Görelî Artı Değer Arasındaki Kavşak **Ahmet Gire** Cinsel Kapitalizm: 21. Yüzyılda Cinsel Politika, Kültür ve Ekonomi Üzerine Düşünceler **Paul Reynolds** Marx, Marksizm ve Marksizmler Arasında: Marx'ın Teorisini Okuma Biçimleri **Ingo Elbe** Karl Marx: 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat **Melek Zorlu** Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression **Eda Kara** Post-kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti **M. Ezel Ünal**

47: Yöntem ve Praksis

Sınıf Tartışmalarının Yirminci Yüzyıl Kökenleri: Lukács, Poulantzas ve E.P. Thompson **Cihan Özpınar** Sınıfın Bilinçdışı: Sınıf Nesnellüğünün Taşıyıcısı, Sınıf Öznelliğinin İtici Gücü, Sınıf Bilincinin Harcı **Baran Gürsel** Toplumsal Analizde Öznenin Sorunsallaştırılması **Vedat Ulvi Aslan** "Ursprüngliche Akkumulation"nın Sürekliliği, Dolaylı Tahakküm ve Devlet **Siyaveş Azeri** Marksizm ve Uluslararası İlişkiler: Praksis Merkezli bir Diyalektik **Cem Cemgil** Biçim Sorunsalı: Diyalektik ve Uluslararası Hukuk Üzerine Yöntemsel Notlar **Umut Özsu** Marksizmin Sosyal Bilimlere Sunduğu Yöntembilimsel Olanakları Tartışmak: Türkiye'de Konut Sektörünün Oluşumu ve Devlet **Ezgi Doğru** Sanat-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Eleştirel Okumalar **Fuat Ercan** "İyive "Kötü"nün Ötesinde: Distopya İçinde Yaşayan İnsanlara Bir Bakış Denemesi **Sinan Kadir Çelik**

Gelecek Sayılar

Sayı 52 (2020/1) – 53 (2020/2): Feminist Politika ve Kadın Emegi

Bu sayıda feminist politikanın merkezine yerleştirdiğimiz ücretli ve ücretsiz kadın emegini farklı boyutlarıyla ele alıp inceleyecek yazılarla tartışmak istiyoruz. Derginin bu sayısını kadın emegi üzerine çalışmalarıyla yolumuzu, aklımızı aydınlatan sevgili arkadaşımız, Praksis yayın kurulu üyemiz Nuray Ergüneş'e armağan ediyoruz.

Kadın emegi feminist politikanın merkezinde yer alıyor çünkü ataerkil sistem çeşitli mekanizmalarla ilkin kadın emegini baskı altına alıyor. Kapitalizm de kadın emegini özgöl bir biçimde sömürüyor, hane içinde kadınların görünmeyen emek süreci ezilmelerinin başlıca mekanizmalarından birini oluşturuyor. Tüm bu baskı ve sömürüye karşı feminist bir politika üretebilmek için kadının emek süreçlerinin bütünlüklöl bir analizine ihtiyaç var. Böylesi bir analiz, her özgöl alanda kadının ücretli emeginin ücretsiz hane içi emegi ile birlikte incelenmesini gerektiriyor kuşkusuz. İçinden geçtiğimiz kriz koşulları da kadın emegini ve kadın istihdamını bir kez daha tartışmaya açıyor. Zira krizin kadın istihdamını nasıl etkilediği, krize karşı alınan tedbirlerin kadınların hane içindeki yükünü nasıl ağırlaştırdığı, krizlerle birlikte güç kazanan muhafazakâr politikaların kadınların hayatını nasıl zorlaştırdığı önemli meseleler olarak karşımızda duruyor. Kadın emegi hem ataerkil baskının hem de kapitalist sömürünün keşişiminde durduğu için, feminist politikanın ataerkiye ve kapitalizme karşı bir mücadele hattını çizmesi zorunlu hale geliyor.

Kadın emegini bu çerçevede ele alacak yazılarınızı bekliyoruz. Bu yazıların kadın emeginin günümüz dünyasında taşıdığı özgüllükleri, kadın emegine yönelik dolaylı / dolaysız politikaları, emek süreçlerinde kadınların yaşadığı sorunları ortaya koymasını umut ediyoruz. Muradımız, bu çalışmaların sosyalist feminist bir mücadele hattı oluşturmaya yardımcı olmasıdır. Feminist örgütlerin dağıldığı, kadınların kazanımlarına göz dikildiği, 25 Kasım yürüyüşlerinin bile engellenmeye çalışıldığı bu günlerde feminist politika üzerine söz söylemeye hayli ihtiyacımız var. Sizleri toplumsal iktidar ilişkilerinin her anına nüfuz etmesi gereken feminist politika hattının inşasına beraberce birkaç taş döşemeye davet ediyoruz.

Bu sayıda kuramsal yazıların yanı sıra alan çalışmalarını da destekliyoruz. Sayının tematik kapsamı, şüphesiz bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, aşağıdaki gibidir:

- İstihdam politikaları ve kadın emegi
- Sanayide kadın emegi
- Tarımda kadın emegi
- Hizmet sektöründe kadın emegi
- Kriz ve kadın emegi
- Kadının hane içindeki emek süreci (görünmeyen emek)
- Sosyal politikalar ve kadın emegi
- Sosyalist feminist mücadele ve kadın emegi

Sayı Editörleri: Coşku Çelik (cosku.86@gmail.com), Ecehan Balta (ecehanb@gmail.com), Yasemin Özgöl (yasemin400@gmail.com), Melda Yaman (meldaya2000@yahoo.com), Deniz Parlak (parlak.dnz@gmail.com).

Sayı 54 (2020/3) : İktisat: Kuram, İdeoloji ve Politika

Praksis dergisinin bu sayısını kuramsal, ideolojik ve politik boyutlarıyla hayatın her alanına etki eden iktisadın etraflıca eleştirilmesine ayırıyoruz. Çıkış noktamız son yüz elli yıldır iktisadın hakim paradigması olan neoklasik iktisadın kuramsal çerçevesini, açık ve örtük ideolojik kabullerini, geçirdiği evrimi, bu kuramsal çerçeveden hareketle oluşturulan politikaların sonuçlarını ve tüm bu süreçlerde iktisatçıların konum ve rollerini tartışmaya açmak.

17. yüzyılda kaleme alınan emek değer kuramı ve iktisadi yeniden üretimin koşulları üzerine öncü düşüncelere dayanan bilimsel politik ekonomi, burjuvazinin egemen sınıf olarak konumunu iyice pekiştirdiği ve feodal sınıflarla uzlaşarak tutuculaştığı 1830'larda ötesine geçemeyeceği sınırlara ulaşmıştır. Dönemin sosyalist yazarlarının klasik politik ekonominin temel bileşenini oluşturan emek-değer kuramından eşitlikçi ve sosyalist sonuçlar türetmesi karşısında, Marx'ın 'bayağı iktisatçılar' olarak adlandırdığı çevreler, kapitalist sömürüyü meşrulaştırmak üzere, görünüş öğelerini sistemleştiren ve bu çerçevede mübadele ilişkilerine dayanan yüzeysel bir iktisat anlayışını adım adım inşa etmiştir. Smith ve Ricardo'dan Marx'a geldiğinde, gerici burjuvazi ve onun ideolojisi karşısında devrimci bir niteliğe kavuşan *emek-değer kuramı* tam olarak böyle bir bağlamda ifadesini bulmuştur. Egemen sınıfların bu radikal meydan okumaya cevabı fazla gecikmemiş, 1870'lerin başında Jevons, Menger ve Walras gibi önemli burjuva iktisatçıları emek-değerden fayda-değer kuramına doğru bir paradigmatik geçişin mimarları olmuşlardır. 20. yüzyıl dönemecine varıldığında ise, neoklasik iktisat, rasyonel tercihler temelinde ele aldığı "kaynak dağılımı" sorununu basitçe toplam çıktı düzeyi ve fiyatlar üzerinden soruşturan, sınırlı olduğu kadar sınırlandırıcı bir paradigma olarak egemenliğini iyice sağlamlaştırmıştır. Tarihsel olmayan, metodolojik bireyciliğe yaslanan, tümdengelimci ve teknisist niteliğiyle gerçek dünyadan uzaklaştığı ölçüde neoklasik iktisat, "sınıfsız ve imtiyazsız" bir dünyanın kasvetli bilimine dönüşmüştür. Marksist iktisat başta olmak üzere radikal eleştirinin çeşitli versiyonları disiplinin izin verdiği çoğulcu zeminden nasibini alamaz iken, "paradigma içi" olarak görülen eleştiriler genellikle başarıyla söğurulmuştur. Bunlara örnek olarak neoklasik sentez, yeni-Keynesgil teoriler ve yeni kurumsalcılık ile evrimci oyun kuramı, asimetrik bilgi ve aksak rekabet gibi ana akımın genel çerçevesi ile başlangıçta tam olarak örtüşmeseler bile onun içerisinden türeyen, benzer bir dili ve yöntemleri kullanan ve genellikle onu geliştirme, zenginleştirme ve bazen de "temelden değiştirme" amacı taşıyan bazı ekol ve yaklaşımları göstermek mümkündür.

Öte yandan politik ekonominin birbiriyle çatışan/yarışan yaklaşımları arasındaki mücadele soyut bir teoriler evreninde yani salt entelektüel düzeylerde ortaya çıkmaz. İktisadi kuramların tarihi aynı zamanda iktisadi toplulukların tarihidir. Dolayısıyla bu mücadeleler akademinin bir parçası olan tüm kurumsal yapılarda (meslek örgütlerinin yönetim kurulları, üniversite ve enstitülerdeki akademik pozisyonlar ve terfiler, burslar, ödüller (ve elbette cezalar), proje fonları, yüksek prestijli akademik dergilerdeki yayın kurulu üyelikleri ve editörlükler gibi konular üzerinden) sürmektedir.

Zaman içerisinde iktisatçıların iktidarlarla ilişkisinin niteliğinde de kayda değer değişiklikler meydana gelmiştir. Smith gibi Aydınlanma düşünürleri için toplumun ekonomik işleyişini açıklamak kadar önemli olan şey kusursuz bir gramer, güçlü bir retorik ve şiirsel bir anlatıma ulaşmak kısacası "güzel yazmak"tır. Belletristler (*belles-lettres*) bu

yolla karar alıcıları belirli politikaların geliştirilmesi yönünde etkilemek ve yönlendirmek istemişlerdir. Bu etkileme ve yönlendirme ilişkisinin günümüzdeki yansımalarını takip etmek ise giderek zorlaşmıştır. Çağımızın iktisatçılarının büyük bir çoğunluğu farkında olarak veya olmayarak çoktan karar verilerek uygulamaya sokulmuş yahut sokulmak istenen bir takım (genellikle neoliberal) politikalara meşruiyet sağlayan çerçeveler içerisinde hareket etmek zorundadır. Akademik iktisadın kurumsal gelişimi ve özellikle 1970'lerden bu yana giderek formelleşmesi bu yöndeki bir standardizasyona son derece elverişli bir zemin sunmuştur. Diğer sosyal bilimlerde de benzer ilişkileri gözlemlemek mümkün olmakla birlikte ulusötesi bir meslek olarak iktisadın ve iktisatçıların uluslararası kapitalizmin iktidar merkezleriyle kurumsal ve bireysel düzeyde kurdukları çok boyutlu ilişkiler bir hayli çeşitlilik arz etmektedir. Yakın geçmişte yapısal reformların formüle edilerek her derde deva süper teknokratlar aracılığıyla uygulanması ve ekonomi yönetiminin bu şekilde siyaset dışlaştırılması buna güzel bir örnek teşkil eder. Endonezya, Şili ve Türkiye gibi ülkeler faşist cunta yönetimleri marifetiyle neoliberalizme geçerken, Berkeley ve Chicago gibi okullardan doktoralı seçkin iktisatçıların bu ülkelerdeki siyaset kurumu ve bürokraside gösterdiği yararlılıklar hafızalarda tazeliğini koruyor. Aynı şey günümüzün gelişme sorununun çözümünü ülkelerin güçlü kurumsal yapılar oluşturabilmesine bağlayan politik makro-iktisat ikonları için de geçerli.

Dolayısıyla, yukarıda değinilen belli başlı konulardan hareketle bu sayıda ağırlıklı olarak birbirleriyle çatışan politik ekonomi kuramlarının tarihsel gelişimini ve toplumsal kökenlerini, disiplin içerisindeki belirli topluluklar arasında cereyan eden güç mücadelelerinin niteliğini ve dünden bugüne iktisatçıların iktidar ve piyasa ilişkileri bağlamında rollerini sorunsallaştıran kuramsal ve uygulamalı çalışmaları bir araya getirmeyi amaçlıyoruz.

Sayının tematik kapsamı, şüphesiz bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, aşağıdaki muhtemel başlıkları içermektedir:

- Politik ekonomi kuramları ve toplumsal sınıflar
- İktisatta ana akım ve heterodoks yaklaşımlar ve Marksist eleştiri
- Dünden bugüne Marksist politik ekonomide temel tartışmalar
- Tekelci kapitalizm ve neoklasik iktisadın doğuşu
- Veblen, Amerikan kurumsalcılığı ve Marksizm
- Güç, refah ve yoksulluğa kurumsalcı yaklaşım ve yeni iktisat tarihçiliği
- İktisat ve toplumsal cinsiyet
- Dijital çağda değer tartışması, sosyalizmin iktisadı ve planlama
- İktisadi emperyalizm ve iktisatta çoğulculuk meselesi
- Neoliberal küresel yönetim ve ana akım iktisadın krizi
- Ekonomi yönetiminde ana akım iktisat yaklaşımlarının hakimiyeti
- İktisat eğitimi ve eleştirel pedagoji

Katkılarınızı bekliyoruz.

Makale gönderimi için son tarih: 1 Mayıs 2020

Sayı çıkış tarihi: Eylül 2020

Sayı Editörleri: Pınar Bedirhanoglu (eflani@metu.edu.tr), Muammer Kaymak (muammerkaymak@gmail.com), M. Gürsan Şenalp (mgursan@yahoo.com), Galip Yalman (yalman@metu.edu.tr)

YAZARLARA

Praksis'te yayımlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde, yani açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlar okuyucunun belirli kavram, tartışma ve kaynaklara aşına olduğunu varsaymamalıdır. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır.

Yazı Prosedürü: Praksis hakemli bir dergidir. Praksis'e gönderilen yazılar yazarın ismi kapatılarak en az iki yazı kurulu üyesi ve en az bir hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir. Yazarlardan değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazara yazıyı gönderdikleri tarihten en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir.

Yazı Teslim Kuralları: Praksis'e gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olması gereklidir. Yazarlar, yazılarının kaynakça dahil 10 bin kelimeyi geçmemesine dikkat etmelidir. Yazılar bir buçuk satır aralığı ile yazılmalı ve praksis@praksis.org adresine gönderilmelidir. Yazarlar ayrıca kısa bir İngilizce ve Türkçe özet ve yazarın adını, adresini, telefon numarasını, e-posta adresini ve yazarı tanıtan en fazla üç satırlık bir notu içeren bir kapak sayfasını da yazılarına eklemelidirler.

Kitap İnceleme Yazıları

Praksis'te yayımlanacak kitap inceleme yazıları açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlardan kitabın temel argümanlarını ve temel eleştiri noktalarını inceleme yazısında aktarmaları beklenmektedir. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır. Praksis'te yayımlanacak kitap inceleme yazıları sosyal bilimlerin her alanından kitaplara ilişkin olabilir. Ancak yakın tarihte yayımlanmış ve tarihsel materyalist perspektiften yazılmış kitaplarla dosya konuları doğrultusunda editörlerin tercih ettiği kitaplara öncelik tanınır.

Kitap İnceleme Yazı Prosedürü: Praksis'e gönderilen kitap inceleme yazıları kitap inceleme editörleri tarafından incelenir. Yazarlardan değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazara yazıyı gönderdikleri tarihten en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir.

Kitap İnceleme Yazı Teslim Kuralları: Praksis'e gönderilen kitap inceleme yazılarının daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olması gereklidir. Yazarlar, yazılarının bin beş yüz kelimeyi geçmemesine dikkat etmelidir. Yazılar bir buçuk satır aralığı ile yazılmalı ve praksis@praksis.org adresine ya da kitap inceleme editörlerine gönderilmelidir. Yazarlar ayrıca yazarın adını, e-posta adresini ve yazarı tanıtan en fazla üç satırlık bir notu yazılarına eklemelidirler. Praksis Dergisi yazım kuralları kitap inceleme yazıları için de geçerlidir.

Yazı içinde dikkat edilmesi gerekenler:

Temel redaksiyon kuralı: Yazım kuralları için kaynak kitabımız Ömer Asım Aksoy'un kitabıdır (Ana Yazım Kılavuzu, İstanbul: Epsilon, 2006).

1. Yazı içinde bir yazarın ismi ilk defa geçtiğinde mutlaka ön ismi de yazılmalıdır. Sonrakilerde soyadı yeterlidir.

2. Yazı içindeki referanslarda:

Atıf yapılacak yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonraysa yalnızca soyadı kullanılır.

Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için dipnot kullanılmalıdır.

Nokta mutlaka parantezden sonra gelmelidir. Virgül ve iki nokta işaretlerinden sonra boşluk bırakılır. Tarihten sonra iki nokta olmasına dikkat edilir. Örn. (Wood, 1995: 132).

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964),
- yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapılıyorsa (Marx, 1964: 34),
- yazarın adı metinde geçiyorsa (1964),
- iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970),
- üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992)

biçiminde kaynak gösterilir.

Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a).

Aynı konuyla ilgili değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47).

Aynı yazarın iki kitabına aynı parantez içinde referans verildiğinde yazarın ismi tekrar yazılmaz.

Örn. (Wood, 1995: 132; 1991: 133).

3. Yazı içinde bir yazarın kitabının ismi geçtiğinde kitap ismi italik yazılmalı ve tırnak işareti konulmamalıdır.

Örn. Wood'un *Democracy against Capitalism* başlıklı çalışmasında (...).

Makale başlığı ise tırnak işaretleri içine konmalıdır.

Örn. Mc Nally'nin "Language, History and Class Struggle" isimli makalesinde (...).

4. Dipnotlarda:

bkz. Wood (1995) şeklinde referans verilir.

5. Kırk kelimeyi geçen alıntılarda: Tırnak işareti konmaz ve içeriden başlanır.

6. Yazı içinde tek tırnak işareti sadece bir alıntının içinde başka bir alıntı veya vurgu varsa kullanılabilir. Bunun dışında tüm alıntı ve vurgularda çift tırnak işareti kullanılmalıdır..

7. Başlık ve ara başlıklarda her sözcüğün baş harfi büyük olmalı ve kalın yazılmalıdır.

Örn: **Karl Mannheim ve Görece Sınıfsız Aydınlar**

8. “Birisine göre” kalıplarında referans bu iki kelimenin ortasına değil, ikisinin sonuna ya da cümle sonuna yazılmalıdır.

Örn: YANLIŞ: Marx’a (1967:23) göre (...)

DOĞRU: Marx’a göre (1967: 23) (...)

9. Virgül’ü biraz daha tasarruflu kullanmak gerekmektedir. “Örneğin”, “fakat”, “zira”, “ancak”, vb. kelimelerin ardından virgül kullanılmamalıdır.

KAYNAKÇADA DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER

Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için dipnot kullanılmalıdır. Atıf yapılacak yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonraysa yalnızca soyadı kullanılır. Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964), yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapıyorsa (Marx, 1964: 34), yazarın adı metinde geçiyorsa (1964), iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970), üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992) biçiminde kaynak gösterilir. Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a). Aynı konuyla ilgili değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47). Kaynakçada yalnızca metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir. Kaynakça yazımıyla ilgili örnekler aşağıdadır.

A. Örnekler

Kitap ismi:

Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell.

Çeviri kitap:

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

Dergiden makale

Abou-el-Haj, R. A. (1982) “The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14 (2): 185-201.

Derleme kitaptan makale:

Mc Nally, D. (1997) “Language, History and Class Struggle”, Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review, 26-42.

Derleme kitabın kendisi:

Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.) (1997) *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*, New York: Monthly Review.

Kurum tarafında hazırlanmış bir rapor:

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1994) *Temel Kadın Göstergeleri, 1978-1993*, Ankara: DİE.

World Bank (1993) *Turkey: Women in Development*, Washington, D.C: World Bank.

Bir kuruma birileri tarafından hazırlanmış rapor:

Acar, F., A. Ayata, ve D. Varoğlu (1999) *Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye’de Eğitim Sektörü Örneği*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM).

Konferansa sunulmuş bildiri:

Esim, S. (2000) “Why Earn Less? Gender Based Factors Affecting the Earning of Self Employed Women in Turkey” *International Association for Feminist Economics 2000 Konferansı’na sunulmuş tebliğ*,Üniversitesi Kahire, 15-17 Ağustos.

Working Paper:

Tansel, A. (2001) *Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross-Province Estimates*, Ankara: ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Working Papers in Economics No: 01/05.

Yüksek lisans ya da doktora tezi:

Ozan, E.D. (2000) *Towards a Non-Dualistic Understanding of State-Civil Society: Deriving Insights from Gramscian and Realist-Relational Perspective*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, Ö. (1997) *Kadın Emeğinin Piyasaya Yeniden Çıkması: Dünyada ve Türkiye’de Kadın Girişimciliği ve Politik Sonuçları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet adresinden bir makale:

Ehrbar, H. G. (1998) “Marxism and Critical Realism”, <http://www.econ.utah.edu/ehrbarr/marx-pdf>, indirilme tarihi: 19 Aralık 2001.

Röportaj:

Atılğan, G. (2000) *Ertuğrul Kürkçü ile görüşme*, İstanbul: 27 Eylül.

B. Açıklamalar

Kaynakçada yalnızca metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir.

Yazar gerekli gördüğü takdirde bir kitabın ilk basım tarihini köşeli parantez içinde belirtebilir.

Örn. Marx, K. ([1867] 1976)

Tarih parantezinden sonra virgöl konmamalıdır.

YANLIŞ: Kaygalak, S. (2001), “*Yeni Kentsel Yoksulluk (...)*”

DOĞRU: Kaygalak, S. (2001) “*Yeni Kentsel Yoksulluk (...)*”

Referansta yazarın isminin yalnızca baş harfi geçmelidir.

Örn. Marx, K.

Birden fazla yazar ismi varsa birinci yazardan sonraki yazar isimlerinde önce soyadı değil, ismin baş harfi konur

Örn. Marx, K. ve F. Engels

Kitap isimleri, dergi isimleri, konferans isimleri, tez başlıkları, rapor isimleri, internet adresi italik yazılmalıdır.

Başlık ve alt başlık iki nokta ile ayrılmalıdır.

Örn. *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*

Çevirenin ismi parantez içinde yazılmamalıdır.

Derleme kitabın başlığının ardından “içinde” kelimesi eklenmelidir.

“der.” ibaresi, editörlerin isimleri yazıldıktan sonra parantez içinde belirtilmelidir.

Dergilerde Mart, Nisan gibi ay isimleri ya da bahar, kış gibi dönem isimleri konmamalıdır.

Dergi numaralarında “vol.”, “cilt” ya da “no.” ibaresine yer verilmemeli; numaralar “cilt(sayı)” şeklinde gösterilmelidir.

Örn. Historical Materialism, 13(3).

Cilt ibaresi kullanılmayan dergilere atıf yapılırken parantez kullanılmadan yalnızca sayı numarası yazılması yeterlidir. Bu durumlarda parantez kullanılmaz.

Örn. Praksis, 18: 9-22.

Referansın yayınlandığı şehir yabancı bir şehirse, yabancı dilde yazıldığı gibi bırakılmalıdır.

Yayınevi isimlerinde “yayınevi” ibaresi konmaz. “Monthly Review Press” değil, sadece “Monthly Review” denmelidir; “İmge Yayınları” değil, sadece “İmge” denmelidir.

Sayfa numaralarını koyarken “pp.” ya da “s.” ibaresi konmamalıdır. Dergilerden alınan makalelerde sayı ibaresinden sonra iki nokta konup sayfa numaraları gösterilmelidir.

Örn. 7(2): 334-376.

Derleme kitaptan alınan makalelerde ise editör ibaresinden sonra virgöl konup sayfa aralığı yazılmalıdır.

Konferans tebliğinde sırasıyla üniversite, şehir ve tarih ibareleri konmalıdır.

Her referansın sonuna nokta konmalıdır.

Çeviri yazılarda referans sistemi dergimizin sistemine uyarlanmalıdır.

